

e- ISSN
2717-6363

NEAR EAST HISTORICAL REVIEW

Volume: 14 Issue: 2 Year: October 2024

Editor
Assoc.Prof.Dr. Suha Oğuz BATIMUR

Deputy Editor
Prof. Ph.D. Zafer TANGÜLÜ
Assoc. Prof. Dr Sabri BECERİKLİ

14/2, October - Ekim 2024

e-ISSN: 2717-6363 (Online)

www.nehrreview.com

Near East Historical Review (NEHR) uluslararası bir hakemli dergidir. NEHR özgün çalışmaları kabul edip, hakem sürecinden sonra yayımlar. Yayın hayatına Ağustos 2011 yılında **Studies of The Ottoman Domain (SOTOD)** adıyla başlamıştır. İlk dokuz yılında kesintisiz olarak 17 sayısı yayımlanan dergimiz 2020 yılı itibariyle yeni adıyla yılda 4 sayı (Ocak - Nisan- Temmuz - Ekim) olarak yayımlanmıştır. 2024 yılına kadar yılda dört sayı yayımlanan dergimiz bu tarihten itibaren yılda 2 sayı (Nisan-Ekim) olarak yayımlanma kararı alınmıştır. Yakın Doğu Coğrafyasının Tarihine dair bilimsel makaleleri yayımlayacak olan NEHR'in yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir.

Near East Historical Review (NEHR) is an International peer-reviewed journal. NEHR accepts original works and publishes them after the referee process. It began its publishing life in August 2011 under the name of "**Studies of The Ottoman Domain (SOTOD)**". Our journal, which published 17 issues uninterruptedly in its first nine years, started publishing under its new name from the year 2020, with four issues per year (January-April-July-October). Starting from the year 2024, our journal, which has been publishing four issues per year until this date, has decided to publish two issues per year (April-October). NEHR, which will publish scientific articles on the history of the Near East geography, is published in Turkish and English.

Indexes and Databases

Acar Index, ASI, ASOS, EuroPub, GENAMICS, I2OR, ISI, SIS, Türk Eğitim Endeksi, SSRN, Academia, Google Scholar.

14/2, October - Ekim 2024

e-ISSN: 2717-6363 (Online)

www.nehrreview.com

Editor /Editör

Suha Oğuz BAYTIMUR (Assoc. Prof. Ph.D., Sinop University, Türkiye)

Deputy Editor/ Yardımcı Editör

Zafer TANGÜLÜ (Prof. Ph.D.; Muğla Sıtkı Koçman University, Türkiye)

Sabri BECERİKLİ (Assoc. Prof. Ph.D., Bursa Uludag University, Türkiye)

English Language Editor/İngilizce Dil Editörü

Orhun Büyükkarcı (Assoc. Prof. Ph.D., Mardin Artuklu University, Türkiye)

Editorial Board / Yayın Kurulu

Ahmet AKSIN (Prof. Ph.D.; Fırat University, Türkiye)

Aleksander KADIJEVIĆ (Prof. Ph.D.; University of Belgrade, Serbia)

Dušan MLACOVIĆ (Asst. Prof. Ph.D.; Ljubljana University, Slovenia)

Emna MILJKOVIC (Prof. Ph.D.; University of Belgrade, Serbia)

Karoline RÖRIG (Justus - Liebig-Giessen University, Germany)

Marijan PREMOVIĆ (Assoc. Prof. Ph.D.; Montenegro University, Montenegro)

Nalan TURNA (Prof. Ph.D., Yıldız Technical University, Türkiye)

Pınar ÜLGEN (Prof. Ph.D., Tokat Gaziosmanpaşa University, Türkiye)

Türkmen TÖRELİ (Prof. Ph.D.; Dokuz Eylül University, Türkiye)

Referee Board / Hakem Kurulu

Abidin TEMİZER (Prof. Ph.D.; Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Türkiye)

Aleksander KADIJEVIĆ (Prof. Ph.D.; University of Belgrade, Serbia)

Alpaslan DEMİR (Prof. Ph.D.; Tokat Gaziosmanpaşa University, Türkiye)

Athina VITOPOULOU (Asst. Prof. Ph.D.; Aegean University, Greece)

Ayşe KAYAPINAR (Prof. Ph.D.; Turkish National Defense University, Türkiye)

Christoph K. NEUMANN (Prof. Ph.D.; Münih Ludwig Maximilian University, Germany)

Dimitris MICHALOPOULOS (Prof. Ph.D.; People University, Greece)

Dušan MLACOVIĆ (Asst. Prof. Ph.D.; Ljubljana University, Slovenia)

Ekrem ČAUŠEVIĆ (Prof. Ph.D.; Zagreb University, Croatia)

Ekrem MEMİŞ (Prof. Ph.D.; Sinop University, Türkiye)

Emna MILJKOVIC (Prof. Ph.D.; University of Belgrade, Serbia)

Hasan BABACAN (Prof. Ph.D.; Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Türkiye)

İbrahim SERBESTOĞLU (Prof. Ph.D.; Ondokuz Mayıs University, Türkiye)

Jasmina S. CIRIC, (Dr.; University of Belgrade -Serbia)

John D. TREADWAY (Prof. Ph.D.; Richmond University, USA)

Levent KAYAPINAR (Prof. Ph.D.; Ankara University, Türkiye)

Mehmet İNBAŞI (Prof. Ph.D.; Erciyes University, Türkiye)

Mehmet Yavuz ERLER (Prof. Ph.D.; Ondokuz Mayıs Univ., Türkiye)

Metin AYIŞIĞI (Prof. Ph.D.; Beykent University, Türkiye)

Near East Historical Review

www.nehrreview.com

Mucize ÜNLÜ (Prof. Ph.D.; Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye)
Ömerül Faruk BÖLÜKBAŞI (Assoc. Prof. Ph.D.; Marmara University, Türkiye)
Samuel (Sam) WHITE (Assoc. Prof. Ph.D.; Ohio Devlet University, U.S.A.)
Sauro GELICHI (Assoc. Prof. Ph.D.; Ca'Foscari Venezia University, İtalya)
Sevilay ÖZER (Prof. Ph.D.; Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Türkiye)
Sezai BALCI (Prof. Ph.D.; Giresun University, Türkiye)
Suraiya FAROQHI (Prof. Ph.D.; Ibn Haldun University, Türkiye)
Turan AÇIK (Assoc. Prof. Ph.D.; Aksaray University, Türkiye)
Vasilis KOLONAS (Prof. Ph.D. Thessaly University, Greece)
Vygantas VAREIKIS (Prof. Ph.D.; Klaipeda University, Lithuania)
Walter ANDREWS (Prof. Ph.D.; Washington University, U.S.A.)
Yasemin DEMİRCAN (Prof. Ph.D., Gazi University, Türkiye)
Zafer GÖLEN (Prof. Ph.D.; Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Türkiye)
Zübeyde G. YAĞCI (Prof. Ph.D.; Balıkesir University, Türkiye)

Referees of this Issue / Bu Sayının Hakemleri

Yaşar Özüçetin (Prof. Ph.D.; Ahi Evran University, Türkiye)
Fahri Yetim (Prof. Ph.D.; Eskişehir Osmangazi University, Türkiye)
Türkmen Törel (Prof. Ph.D.; Dokuz Eylül University, Türkiye)
Sıtkı Uluerler (Prof. Ph.D.; Bingöl University, Türkiye)
Mehmet Güneş (Prof. Ph.D.; Afyon Kocatepe University, Türkiye)
Mehmet Yavuz Erler (Prof. Ph.D.; Ondokuz Mayıs University, Türkiye)
Ercüment Yıldırım (Prof. Ph.D.; Kahraman Maraş Sütçü İmam University, Türkiye)
Sezai Balcı (Prof. Ph.D.; Giresun University, Türkiye)
Naci Şahin (Prof. Ph.D.; Yozgat Bozok University, Türkiye)
Arda Baş (Assoc. Prof. Ph.D.; Bolu Abant İzzet Baysal University, Türkiye)
Mevlüt Yüksel (Assoc. Prof. Ph.D.; Atatürk University, Türkiye)
Levent Küçük (Assoc. Prof. Ph.D.; Amasya University, Türkiye)
Ahmet Edi (Assoc. Prof. Ph.D.; Ağrı University, Türkiye)
Turgay Murat (Assoc. Prof. Ph.D.; Fırat University, Türkiye)
Tekin Tuncer (Assoc. Prof. Ph.D.; Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Türkiye)
Nurgül Yıldırım (Assoc. Prof. Ph.D.; Hatay Mustafa Kemal University, Türkiye)
Alev Duran (Assoc. Prof. Ph.D.; Türkiye)
Umut Cafer Karadoğan (Asst. Prof. Ph.D.; Sinop University, Türkiye)
Güniz Çaykırın (Asst. Prof. Ph.D.; Milli Savunma Bakanlığı, Türkiye)

14/2, October - Ekim 2024

e-ISSN: 2717-6363 (Online)

www.nehrreview.com

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

Research Articles / Araştırma Makaleleri

- Meltam Temizkan
Hellenistik Anadolu Kentlerinden İnanç Eksenli Deprem Algısına Örnekler 85-96
Belief-Oriented from Hellenistic Anatolian Cities Examples of Earthquake Perception
- Ümmügülsüm Özdemir – Özcan Tatar 97-107
2 Numaralı Halep Ahkâm Defterine Göre Osmanlı Devletinde Kadınların Hukuki Açından Durumu
Legal Situation of the Ottoman Empire According to the Aleppo Judgment Book No.2
- Dilan Özdoğan – Ahmet Aksın 109-123
Osmanlı Devleti'nde Emlak Muhamminleri
Real Estate Muhammmins in the Ottoman Empire
- Elçin Gün Canık 125-137
Cadaloz Mizah Gazetesi
Cadaloz Humor Newspaper
- Taner Aslan 139-150
Nazaryan Kardeşlerin İfadeleri Bağlamında Van Vilayetinde Ermeni Meselesine Dair Bazı Değerlendirmeler
Some Evaluations on the Armenian Issue in Van Province in the Context of the Statements of the Nazaryan Brothers
- Şaban Ortak 151-183
Türk Hükûmeti'nin Yabancı Okulları Kontrol Altına Alma Çabaları Ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu
The Turkish Government's Efforts to Control Foreign Schools and the Unification of Education Law

- Enes Mert Demir 185-212
Basının Gözünden (Akşam, Ulus Ve Vakit) Chp'nin 1943 Tarihli 6. Kurultayı Ve Türk Siyasi Hayatı Bağlamında Değerlendirilmesi
The 6th Congress of the CHP in 1943 from the Perspective of the Press (Akşam, Ulus and Vakit) and its Evaluation in the Context of Turkish
- Şahin Yedek 213 - 232
Marshall Planı Türkiye Misyon Şefi Russell Higginson Dorr'un Faaliyetleri
The Activities of Russell Higginson Dorr, Marshall Plan Chief of Mission to Trkiye
- Serhat Sipahi 233-259
Demokrat Parti'nin Hukuk Alanındaki Düzenlemelerinin Komünizmle Mücadelesine Etkileri
The Effects of the Democrat Party's Legal Regulations on the Struggle Against Communism

14/2, October - Ekim 2024

e-ISSN: 2717-6363 (Online)

www.nehrreview.com

From Editor

Near East Historical Review (NEHR) is an International refereed journal. NEHR started its publishing life in August 2011 under the name **Studies of The Ottoman Domain (SOTOD)**. In the first nine years, the issue of 17 was published without interruption. Our journal, which published 17 issues uninterruptedly in its first nine years, started publishing under its new name from the year 2020, with four issues per year (January-April-July-October). Starting from the year 2024, our journal, which has been publishing four issues per year until this date, has decided to publish two issues per year (April-October). Our journal, which will publish scientific articles on the history of the Near East geography, is published in Turkish and English. In the Near East Historical Review Volume 14, Issue 2, we present readers with 9 different articles review. We thank Meltem Temizkan, Ümmügülsüm Özdemir-Özcan Tatar, Dilan Özdoğan-Ahmet Aksın, Elçin Gün Canik, Taner Aslan, Şaban Ortak, Enes Mert Demir, Şahin Yedek and Serhat Sipahi for their contributions with their writings in this issue. We also express our gratitude to the referees who contributed by evaluating the articles. We look forward to your contributions for our upcoming issues.

Best regards.

Suha Oğuz BAYTİMUR, Ph.D.

Editor

Editörden

Uluslararası bir hakemli dergi olan **Near East Historical Review (NEHR)**, yayın hayatına Ağustos 2011 yılında **Studies of The Ottoman Domain (SOTOD)** adıyla başlamıştır. İlk dokuz yılında kesintisiz olarak 17 sayısı yayımlanan dergimiz 2020 yılı itibariyle yeni adıyla yılda 4 sayı (Ocak - Nisan- Temmuz - Ekim)) olarak yayımlanmıştır. 2024 yılına kadar yılda dört sayı yayımlanan dergimiz bu tarihten itibaren yılda 2 sayı (Nisan-Ekim) olarak yayımlanma kararı alınmıştır. Yakın Doğu Coğrafyasının Tarihine dair bilimsel makaleleri yayımlayacak olan dergimizin dili Türkçe ve İngilizce'dir. Near East Historical Review 14. cilt 2. sayısında 9 farklı makale okurlarına sunuyor. Bu sayıda yazılarıyla katkı sağlayan Meltem Temizkan, Ümmügülsüm Özdemir-Özcan Tatar, Dilan Özdoğan-Ahmet Aksın, Elçin Gün Canik, Taner Aslan, Şaban Ortak, Enes Mert Demir, Şahin Yedek, Serhat Sipahi'ye teşekkür ederiz. Makaleleri değerlendirerek katkıda bulunan hakem hocalarımıza şükranlarımızı sunarız. Yeni sayılarımız için katkılarınızı bekleriz.

Saygılarımızla.

Doç. Dr. Suha Oğuz BAYTİMUR

Editör

Near East Historical Review

www.nehrreview.com

HELLENİSTİK ANADOLU KENTLERİNDEN İNANÇ EKSENLİ DEPREM ALGISINA ÖRNEKLER

*Belief-Oriented from Hellenistic Anatolian Cities Examples of Earthquake
Perception*

Meltem Temizkan

Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi, Türkiye
e-mail: mtemizkan@sinop.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-8980-0642

Near East Historical Review

14/2, October / Ekim 2024
e-ISSN: 2717-6363 (Online)
www.nehrreview.com

Article Type - Makale Türü : Research Article / Araştırma Makalesi
Received Date - Geliş Tarihi : 23.01.2024
Accepted Date - Kabul Tarihi : 16.10.2024
Pages - Sayfa : 85 - 96

doi : <http://dx.doi.org/10.29228/nehrreview.74870>

Citation - Atıf : Meltem Temizkan, "Helenistik Anadolu Kentlerinden İnanç Eksenli Deprem Algisına Örnekler", *Near East Historical Review*, 14/2, October, 2024, pp. 85 – 96.

HELLENİSTİK ANADOLU KENTLERİNDEN İNANÇ EKSENLİ DEPREM ALGISINA ÖRNEKLER

*Belief-Oriented from Hellenistic Anatolian Cities Examples of
Earthquake Perception*

Meltem Temizkan

Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi, Türkiye

e-mail: mtemizkan@sinop.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-8980-0642

Öz

Anadolu'nun coğrafi konumu ve verimliliği, birçok kadim kentin bu coğrafyada kurulmasına zemin hazırlamıştır. Ancak Anadolu coğrafyası deprem kuşağında yer almış ve burada kurulan kentler de deprem felaketleriyle sıklıkla karşılaşmışlardır. Yeraltında yaşanan sarsıntılardan kaynaklanan bu deprem felaketleri insan yaşamının olumsuz etkilenmesine neden olmuştur. Bu durum kimi zaman insanlar tarafından ilahi bir işaretin yansıması olarak değerlendirilmiştir.

Büyük İskender sonrası Hellenistik kültür yayılımı kendini kentler özelinde de görünür kılmıştır. İnsan yaşamını doğrudan ve derinden etkileyen depremler nedeniyle ise bu kentler sosyal ve ekonomik bağlamda zayıflamışlardır. Anadolu coğrafyasında kurulan Hellenistik kentlerde de depremlerden kaynaklanan felaketlere karşı geliştirilen inanç eksenli yaklaşımlar gözlenmiştir. Bu kentlerden bazılarının deprem felaketlerini Tanrı Poseidon'a atfettikleri görülmüştür. Yaşanan deprem felaketleri tanrıların insanları cezalandırma yöntemlerinden biri olarak değerlendirilmiş ve insanlar deprem felaketlerine karşı inanç odaklı yaklaşımlar geliştirmiştir. İnsanların geliştirmiş olduğu bu inanç algısı doğal afetlerden korunabilme amacını taşımıştır. Bu çalışmada, Anadolu'nun Hellenistik dönem kentlerinden örnekler verilerek depremlerden kaynaklanan inanç eksenli yaklaşımların nasıl şekillendiği Antik ve modern literatür incelenerek ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anadolu, Hellenistik Dönem, Deprem, Poseidon.

Abstract

Anatolia's geographical location and production enabled the establishment of several ancient cities in this geography. However, the cities established here were often beset by earthquake tragedies, as Anatolia were situate in an earthquake-prone zone. These earthquake disasters caused by tremors in the underground have caused adverse effects on human life. This situation has sometimes been considered by people as a reflection of a divine sign.

Following Alexander the Great, there was a noticeable spread of Hellenistic culture throughout the cities. These towns social and economic foundations were undermine by the earthquakes, which had a direct and profound impact on human life. In Hellenistic cities established in Anatolia, faith-based approaches developed against disasters caused by earthquakes were also observed. A few of these cities blamed the God Poseidon for earthquake tragedies. Earthquake disasters have been considered as one of the ways in which gods punish people and people have developed belief-oriented approaches to earthquake disasters. This perception of belief developed by people has carried the purpose of being protected from natural disasters. This work investigates the evolution of belief-based approaches to earthquakes through an analysis of ancient and contemporary literature, with particular reference to Anatolian cities from the Hellenistic era.

Keywords: Anatolia, Hellenistic Period, Earthquake, Poseidon.

Giriş

Yeraltında biriken potansiyel enerjinin birden boşalması sonucunda oluşan doğa olayı deprem olarak adlandırılmıştır. Yeraltından yeryüzüne ulaşan bu enerjinin dağılımı şiddetli sarsıntılara neden olmakta ve yeryüzünde kırılmalar meydana gelmektedir. Anadolu topraklarında sıklıkla yaşanan bu sarsıntılar, bölgedeki birçok kadim kenti yerle bir etmiştir. Böylelikle Anadolu'nun karşılaşmış olduğu en tahrip edici doğal afetlerden¹ biri deprem olarak kayıtlara geçmiştir.²

Anadolu'nun tarıma uygun verimli toprakları, yeraltı ile yerüstü zenginlikleri ve coğrafi olarak yarımada şeklinde konumlanması insan yaşamını kolaylaştıran etmenleri oluşturmuştur. Bu durum birçok medeniyetin de bu coğrafyada kurulmasına zemin hazırlamıştır. Ancak Anadolu coğrafyası depremlerle sıklıkla karşılaşmış ayrıca Filistin ve Suriye'nin kuzeyindeki depremlerden de etkilenmiştir.³

Anadolu'da görülen ve MÖ 3000-2100 yıllarına tarihlendirilen Troia (Çanakkale/Hisarlık) kentindeki depremler yıkım felaketini göstermesi açısından önemlidir. Yerleşim tespit edilmiş 9 kültür katına sahip olan kentte Troia II (MÖ 2600-2250) ve Troia IV (MÖ 2050-1950) yerleşmelerinde deprem izlerine rastlanılmış, Troia VI (MÖ1600/1550-1350) katmanında tespit edilen depremlerden sonra ise kent yerle bir olmuştur.⁴

Troia VI katmanında tespit edilen bu depremin aynı zamanda Akhaların Troia kentini kuşattığı zamana denk geldiği söylenilmektedir. Ancak yapılan arkeolojik çalışmalar kentin savaş nedeniyle değil, bir deprem felaketinin ardından tahrip olduğunu göstermiştir. Bu depremin Troia Savaşları'ndan daha önce gerçekleştiği kabul edilmiştir. Kentin Agamemnon komutasındaki Akhalar tarafından ele geçirildiği bilinse de yaşanan depremlerin bu duruma kolaylık sağladığı sanılmaktadır.⁵ Sağlam kent surlarına sahip olan kentin Akhalar tarafından yaklaşık on yıllık bir kuşatmanın sonunda ele geçirildiği ve bu durumun mitolojiye de yansıdığı görülmüştür. Kent surlarının dışına bırakılan tahta bir atın içine gizlenen Akhalar bu sayede Troia kentine geçebilmiş ve kenti kuşatabilmiştir. Bu tahta at, Akhalar tarafından depremlerin tanrısı Poseidon'a bir sunu olarak değerlendirilmiştir. Aynı zamanda Troia atının⁶ da depremin

¹ Eski Anadolu topraklarında yaşanmış doğal afet ve salgınlarla ilgili detaylar için bkz. Ekrem Memiş, "Bulaşıcı Hastalıklar ve Doğal Afetlerin Eski Anadolu Kavimlerinin Dinsel İnançlarına Yansımaları", *Anadolu'nun Eskiçağlarında İnanç Olgusu ve Yönetim Anlayışı*, (Ed. L. Gürkan Gökçek, vd.), Değişim Yayınları, İstanbul 2021, s. 131-163.

² Şehrazat Karagöz, *Eskiçağda Depremler*, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2005, s. 1; Meltem Temizkan, "Batı Anadolu Depremi ve Sosyo-Ekonomik Etkileri", *Osmanlı Anadolu'sunda Doğal Afetler 1*, (Ed. Mehmet Yavuz Erler, vd.), Sayda Yayıncılık, Bursa 2023, s. 161.

³ Ekrem Memiş, "Bulaşıcı Hastalıklar ve Doğal Afetlerin Eski Anadolu Kavimlerinin Dinsel İnançlarına Yansımaları", s. 132-140; Ahmet Ünal, "MÖ II. Binyıl Anadolu'sunda Doğal Afetler", *Belleten*, XLI (163), 1977, s. 443.

⁴ William Blegen, "Excavations at Troy, 1935", *American Journal of Archaeology*, Vol. 39, No. 4, 1935, s. 550; Şehrazat Karagöz, *Eskiçağda Depremler*, s. 12.

⁵ Şehrazat Karagöz, *Eskiçağda Depremler*, s. 12. Bir zaman aralığında insanlara, hayvanlara veya bitkilere parazitler yoluyla bulaşan hastalık olarak nitelendirilen salgınların, Eskiçağ'da tanrıların cezalandırma yöntemi olarak nitelendirilmesine örnek olarak gösterilebilecek durumda bu dönemde görülmüştür. Troia Savaşı sırasında Agamemnon, Tanrı Apollon'un rahibi Khryses'in kızını kaçırmış Apollon, Troia kentinde bulunan Hellen ordusunu salgın hastalıkla cezalandırmıştır. Salgının bitmesi amacıyla Khryses geri gönderilmiş ve salgın da sona ermiştir. Tolga Pelvanoğlu-Burcu Özer, "Hititler'de Veba Salgını Dua ve Ritüelleri", *Eskiçağda Salgın ve Hastalıklar*, Yayına Hazırlayanlar: Özlem Sir Gavaz-Gülgüney Masalcı Şahin, Ege Yayınları, İstanbul 2021, s. 181; Murat Turgut, "Antik Akdeniz Bölgesinde Salgın Hastalıkların İnanç Değişiklikleri Üzerindeki Etkileri", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (48), 2022, s. 95.

⁶ Poseidon aynı zamanda "Hippios" sıfatıyla atların tanrısı olarak da bilinmektedir. Özgür Turak, "Boğa ve Trident: Poseidon'un Kökeni Üzerine Bir İnceleme", *MASROP E-Dergi*, 12 (1), 2018, s. 39.

simgesi olduğu ileri sürülmüştür.⁷ Ek olarak Troya Savaşı sırasında Poseidon'un Akhalar ile Troyalılar arasında sıklıkla taraf değiştirdiği belirtilmiştir.⁸

Olymposlu tanrılar içerisinde denizlerin egemen gücü olarak nitelendirilen Tanrı Poseidon, Poseidaon adıyla da anılmıştır. Poseidon Yunan mitolojisinde Kronos ve Rhea'nın oğlu olarak bilinmektedir. Denizdeki fırtınalara neden olan güç olarak belirtilen Poseidon aynı zamanda depremlerin tanrısı olarak da nitelendirilmiştir. Poseidon Homeros'ta "*Yeri Sarsan-Titreten*" anlamında "*Enosikhthon*" adıyla/sıfatıyla yer almaktadır.⁹ Poseidon elinde tuttuğu üçlü yabayla dalgaları kabartan aynı zamanda toprakları da çevreleyerek depremlere neden olan güçlü bir tanrı olarak da tanımlanmıştır.¹⁰ Herodotos, Hellas ülkesindeki Thessalia'da meydana gelen yer sarsıntılarını Tanrı Poseidon'a atfetmiştir.¹¹ Herodotos bölge ile ilgili söylemlerinde depremleri kastederek meydana gelmiş toprak çatlak ve yarıklarını Poseidon/Poseidaon ile ilişkilendirmiştir. Bu durum doğa olaylarının mitolojiye de yansıtıldığını gösteren en iyi örneklerden birini oluşturmuştur.

Anadolu coğrafyasına bakıldığında, Troia VI ile aynı tarihlerde Alacahöyük, Boğazköy/Hattuşuş gibi Hitit yerleşimlerinde deprem izlerine rastlanılmıştır. Bunun yanı sıra Anadolu'da Smyrna (İzmir), Ephesos (Efes), Miletos (Balatköy), Priene (Güllübahçe), Didyma (Yenihişar), Nikomedia (İzmit), Nikaia (İzmit), Arteke (Erdek), Kyzikos (Balkız), Hierapolis (Pamukkale), Perge (Aksu), Side (Selimiye) gibi kentler de belirli zamanlarda yaşanan depremlerden dolayı büyük bir yıkım ve buna dayalı felaketlerle karşılaşmışlardır.¹²

Anadolu coğrafyasında deprem gibi doğal afetlerin tanrısal bir gücün etkisiyle gerçekleştiğini yansıtan durum ise Hitit egemenliği döneminde yaşanmıştır. Bu durum Hitit Kralı III. Hattuşili'nin otobiyografyasından anlaşılmaktadır. III. Hattuşili'nin otobiyografyasında Şamuha¹³ kentinin koruyucu Tanrıçası Şausga'nın¹⁴ (*Iştar*) bir sarsıntıya neden olduğu ifade edilmiştir. Tam anlamıyla bir depremin olup olmadığı bilinemese de III. Hattuşili ile yeğeni Urhi-Teşup arasındaki taht kavgaları sırasında Urhi-Teşup'un Şamuha'da

⁷ Şehrazat Karagöz, *Eskiçağda Depremler*, s. 13; Reyhan Körpe, "Eski Çağlarda Troas Bölgesinde Meydana Gelen Depremler", 9 Ağustos 1912 Mürefte Depreminin 100. Yıldönümü Sempozyumu, 13-15 Eylül 2012, Çanakkale, s. 112-113.

⁸ Heseidos, *Theogonia-İşler ve Günler*, (çev. Azra Erhat-Sabahattin Eyüboğlu), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, VI. Basım, İstanbul 2020, s. 259.

⁹ Homeros, *İlyada*, (çev. Azra Erhat-A. Kadir), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, XIV. Basım, İstanbul 2020, VII. 445; VIII. 200; 440; XII. 25; Heseidos, *Theogonia-İşler ve Günler*, s. 259; Şehrazat Karagöz, "Eski Anadolu ve Ege Uygarlıklarında Deprem İzleri", s. 45; Meltem Temizkan, "Batı Anadolu Depremi ve Sosyo-Ekonomik Etkileri", s. 161-162.

¹⁰ Heseidos, *Theogonia-İşler ve Günler*, s. 259.

¹¹ Herodotos, *Tarih*, (çev. Müntekim Ökmen), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, XVII. Basım, İstanbul 2020, VII.129; Şehrazat Karagöz, *Eskiçağda Depremler*, s. 5.

¹² Şehrazat Karagöz, *Eskiçağda Depremler*, s. 2; 14; Ekrem Memiş, "Bulaşıcı Hastalıklar ve Doğal Afetlerin Eski Anadolu Kavimlerinin Dinsel İnançlarına Yansıması", s. 155.

¹³ Şamuha kenti Hititçe çivi yazılı metinlerde ilk olarak Telipinu Fermanı'nda geçmektedir. Sonrasında ise Şamuha kentinin III. Hattuşili ve yeğeni Urhi- Tesup arasındaki mücadeleden adının geçtiği ve bu kentin Hitit kontrolündeki önemli kentlerden biri olduğu anlaşılmıştır. Kent I. Şuppiluliuma'nın Hayaşa ve Gaşgalar üzerine olan seferi sırasında da üs olarak kullanılmıştır. Turgut Yiğit, "M.Ö. II. Binyıl Anadolu Kentlerinden Şamuha'nın Tarihi ve Lokalizasyonu Üzerine", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 19 (30), 1997, s. 274-278.

¹⁴ Tanrıça İstar kültü, Mezopotamya'dan Anadolu'ya Hurriler aracılığıyla gelmiş ve Hurriler tarafından Şausga adıyla anılmıştır. Böylelikle Şausga, Tanrıça İstar ile ilişkilendirilerek savaşım, aşkın ve bitkilerin tanrıçası olarak nitelendirilmiştir. Turgut Yiğit, "M.Ö. II. Binyıl Anadolu Kentlerinden Şamuha'nın Tarihi ve Lokalizasyonu Üzerine", s. 279. Tanrıça hakkında detaylar için bkz. Jenny Danmanville, "Iconographie D'Istar-Şausga En Anatolie Ancienne", *Revue d'Assyriologie et d'archéologie orientale*, s. 9-30.

bulunduğu ve kent duvarlarının kuşatma esnasında aniden yıkıldığı belirtilmiştir.¹⁵ (MÖ 1290). Bu noktada kralın koruyucu tanrıçası olan Şauşga'nın (*İştara*) da etkisiyle bir depremin yaşandığı sanılmaktadır. Bu depremin ardından III. Hattuşili'nin yeğeni Urhi-Teşup'a karşı da başarılı olduğu tahmin edilmektedir.¹⁶

Anadolu'nun Hellenistik dönemine gelindiğinde ise tıpkı Hitit döneminde olduğu gibi tanrısal gücün depremlere neden olduğu böylelikle bu depremlerin bazılarının tanrılara atfedildiği¹⁷ görülmüştür.¹⁸ Deprem, insanları çaresizliğe sürüklemiş ve insanlar deprem felaketlerinden kurtulabilmek amacıyla tanrılara yakarışlarda bulunmuş ayrıca sunular hazırlamışlardır. Depremlerden kaynaklanan etkiyle kent isimlendirmelerinde de tanrısal işaretler kendini görünür kılmıştır. Böylelikle tanrısal gücün yansımaları olarak görülen doğal afetlerin mitolojide yer edindiği ve doğa olaylarının insanlar üzerinde inanç etkilerine neden olduğu anlaşılmıştır. Bu insanlar kimi zaman doğal afetler nedeniyle tanrılar tarafından cezalandırıldıklarını düşünmüşlerdir. Bu dönemde yaşanan sarsıntıların ise denizlerin ve depremlerin tanrısı olarak nitelendirilen Tanrı Poseidon tarafından yapıldığına inanılmıştır. Ayrıca depremler kentlerin sosyal ve ekonomik bağlamda zayıflamasına neden olmuş, siyasi değişimleri de beraberinde getirmiştir.¹⁹ Dahası birçok insan ölmüş ve bu kentler yaşanan depremler nedeniyle siyasal varlıklarını kaybetme riskiyle karşılaşmışlardır.²⁰

Hellenistik Anadolu Kentlerinin Depremlere Karşı Geliştirdiği İnanç Algısı

MÖ 333-30 yılları arasını kapsayan Hellenistik Dönem'de²¹ Anadolu topraklarında yaşanan depremler bazı kentlerde Tanrı Poseidon'a atfedilerek depremlere karşı bir inanç algısı benimsenmiştir.²² Ancak genel bir değerlendirmeye bu dönemde yaşanan depremlere

¹⁵ Turgut Yiğit, "M.Ö. II. Binyıl Anadolu Kentlerinden Şamuha'nın Tarihi ve Lokalizasyonu Üzerine", s. 278.

¹⁶ Ahmet Ünal, "MÖ II. Binyıl Anadolu'sunda Doğal Afetler", s. 445-446; Ekrem Memiş, "Bulaşıcı Hastalıklar ve Doğal Afetlerin Eski Anadolu Kavimlerinin Dinsel İnançlarına Yansıması", s. 156-157.

¹⁷ Mezopotamya topraklarına bakıldığında, Asur döneminde de bazı depremlerin tanrılara atfedildiği görülmüştür. Bu durum Sargonitler zamanına ait kraliyet yazışmalarından anlaşılmaktadır. Bu yazışmalarda deprem tanrıların cezalandırma yöntemi olarak nitelendirilmiştir. Ayrıca bu dönemde yaşanan herhangi bir felaket krallara uyarı niteliği taşımıştır. Krallar bu felaketleri önleyebilmek amacıyla "namburbi" ritüeli gerçekleştirmiştir. Bu ritüelde depremlere neden olarak gösterilen Tanrı Ea'ya (Enki) sunular hazırlanmıştır. Ebru Mandacı, "Asur Devleti'nde Doğal Afetler ve Doğal Afet Algısı", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22 (1), 2020, s. 103. Asur Ninive kentinde meydana gelen bir deprem ile ilgili detaylar için bkz. R. Campbell Thompson, "A New Record of an Assyrian Earthquake", *Iraq*, Vol. 4, No. 2, 1937, s. 186-189. Namburbi ritüeliyle ilgili detaylar hakkında bkz. Salih Çeçen, vd., "Marqasi'den Namburbi Ritüeline Ait Bir Tablet: Nisan Ayında Görülen Yılanın Uğursuzluğu", *Archivum Anatolicum (Aran)*, 14 (2), 2020, s. 159-164.

¹⁸ Yusuf Kılıç & Ebru Uncu "Eski Mezopotamya İnanç Sisteminin Yunanlılara Etkisi (İstar- Aphrodite Örneği)", *History Studies*, 3(1), 2011, s. 184. Ekonomik ve siyasi bağlamda toplumlara etkileyen, tanrılarla ilişkilendirilen ve tanrıların öfkesi/gazabı olduğuna inanılan salgın hastalıklara karşı, Olympos tanrılarından Apollon ve oğlu Askleipos "Şifa Tanrısı" olarak Hellen panteonunda yer edinmiştir. Ayrıca salgın hastalıkların ortaya çıkışında tanrıya karşı gelişin neden olduğuna inanılmış ve buna dayalı olarak toplu bir arınma ritüeli gerçekleştirilmiştir. Sultan Deniz Küçükler, "Salgın Hastalık ve Apollon", *Eskiçağda Salgın ve Hastalıklar*, Yayına Hazırlayanlar: Özlem Sir Gavaz-Gülgüney Masalçı Şahin, Ege Yayınları, İstanbul 2021, s. 150.

¹⁹ Şehrazat Karagöz, *Eskiçağda Depremler*, s. 2-4.

²⁰ Ekrem Memiş, "Bulaşıcı Hastalıklar ve Doğal Afetlerin Eski Anadolu Kavimlerinin Dinsel İnançlarına Yansıması", s. 155.

²¹ Gustav J. Droysen, *Büyük İskender Tarihi*, (çev. Prof. Dr. Bekir S. Baykal), Panama Yayınları, Ankara 2020, s. 17-18.

²² Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası XII-XIII-XIV*, (çev. Adnan Pekman), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2000, XII. 8. 18. Hellenistik dönemde depremlere karşı geliştirilen inanç algısı, salgınlarda da kendini görünür kılmıştır. Bu duruma verilebilecek en iyi örneklerinden bir tanesi Hellenistik kentlerden biri olan Antiokheia (Antakya/Hatay) kentinde yaşanmıştır. Kentteki dağlardan biri olan Silpius Dağı'nda kaya kabartması olarak nitelendirilen ve yer altı kültü ile ilişkilendirilen Charon'un (Cehennem Kayıkçısı) kabartması, Seleukoslar döneminde yaşanan veba salgınına karşı tanrıları korkutmak ve buna dayalı vebanın son bulması amacıyla

bakıldığında, ilk olarak MÖ 304/303 yılında Ionia bölgesinde yaşanan depremin büyük bir yıkıma yol açtığı anlaşılmaktadır.²³

Batı Anadolu kıyılarında yer alan İzmir ve Bargylia körfezleri ile Samos (Sisam) ve Khios (Sakız) adalarını da içeren bölge olarak bilinen Ionia'da meydana gelen bu deprem nedeniyle birçok kent yıkılmıştır. Bu depremden en fazla etkilenen kent ise Teos (Sığacık/İzmir) olmuştur.²⁴ Büyük İskender'in komutanlarından Antigonos Monophthalmos'un (MÖ 382-301) kontrolünde olan kentte, meydana gelen deprem sonrasında kentin Lebedos (Ürkmez Köyü/İzmir) ile birleştirilerek (*sinoikismos*) toparlanması hedeflenmiştir. Ancak Antigonos Monophthalmos'un ardından kent önce Büyük İskender'in bir diğer komutanı Lysimakhos'un (MÖ 360-281) sonrasında ise I. Seleukos'un (MÖ 358- 281) egemenlik alanına girmiştir.²⁵ Hellenistik dönemde sosyal ve ekonomik bağlamda zayıflayan Teos kenti, diğer Hellenistik kentlerin yardımları sayesinde yeniden eski görünümüne kavuşturulmuştur.²⁶

Hellenistik dönemde Troas bölgesine bakıldığında, MÖ 287 yılına tarihlendirilen şiddetli depremler, neredeyse bütün Hellespontos Bölgesi'ni (Çanakkale Boğazı) tamamen yerle bir etmiştir. Ayrıca bu deprem Khersonnesos Yarımadası'nda (Gelibolu) yer alan ve Büyük İskender'in generallerinden Lysimakhos'un kurduğu Lysimakheia (Ekzamil) kentini de tahrip etmiştir.²⁷ MÖ 309 yılında Lysimakhos tarafından kurulan bu Hellenistik kentin yaşanan depremden kaynaklı ciddi oranda hasar aldığı belirtilmiştir. Antik yazarlardan Justinus'tan öğrenildiği kadarıyla birçok kenti etkileyen bu depremden en fazla etkilenen kent olan Lysimakheia (Ekzamil) neredeyse tamamen yıkılmıştır. Depremin büyüklüğü ve şiddeti ile ilgili net bilgi olmasa da Lysimakheia'nın yanı sıra çevresindeki kentlerde büyük bir yıkımla karşılaşmıştır.²⁸

Rhodos adasında olduğu belirtilen ve Anadolu'nun güneybatısında yer alan Hellenistik yerleşimleri de etkileyen depremin MÖ 227 yılında olduğu kaydedilmiştir. Bu Hellenistik yerleşimler ise Iasos (Kıyıkışlacık Köyü/Güllük/Muğla), Kaunos (Dalyan) ve Fyskos (Marmaris) olarak bilinmektedir. Özellikle Iasos'u (Kıyıkışlacık Köyü/Güllük/Muğla) etkileyen depremlerin ardından Hellenistik krallıklardan biri olan Seleukosların Kralı III. Antiokhos

yaptırılmıştır. Bu durum Hellenistik dönemde salgın hastalıklara da tıpkı deprem gibi inanç eksenli yaklaşıldığını gösteren önemli kayıtlardan birini oluşturmuştur. Nurgül Yıldırım-Meltem Temizkan, "Seleukos Kralı Antiokhos IV Epiphanes Döneminde Antiokheia'da Yapılan İmar Faaliyetleri", *Uluslararası İnsan Çalışmaları Kongresi*, 6. 12. 2018-9.12.2018, (Ed. Zeynel Karacaçil, Efecan Anaz), Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2018, s. 642-643.

²³ FGrH, no 239b; Emanuela Guidoboni, vd., *Catalogue of Ancient Earthquakes in the Mediterranean area up to the 10th Century*, Istituto Nazionale di Geofisica, Rome 1994, s. 136; Nicholas Ambraseys, *Earthquakes in the Mediterranean and Middle East-A Multidisciplinary Study of Seismicity up to 1900*, Cambridge University Press, Cambridge 2009, s. 89.

²⁴ Pausanias, *Description of Greece* (Translated by W. H. S. Jones), The Loeb Classical Library, II. 7.1; Şehrazat Karagöz, *Eskiçağda Depremler*, s. 22; Veli Sevin, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, Türk Tarih Kurumu, 5. Baskı, Ankara 2019, s. 95.

²⁵ FGrH, no 239b; Nicholas Ambraseys, *Earthquakes in the Mediterranean and Middle East-A Multidisciplinary Study of Seismicity up to 1900*, s. 89; Richard A. Billows, *Antigonos the One-Eyed and the Creation of the Hellenistic State*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles 1990, s. 214; Türkan Banu Güler, "Teos Antik Kenti ve Dionysos Sanatçılar Birliği", *TAD*, 34 (57), 2015, s. 28.

²⁶ Türkan Banu Güler, "Teos Antik Kenti ve Dionysos Sanatçılar Birliği", s. 37.

²⁷ Getzel M. Cohen, *The Hellenistic Settlements in Europe, the Islands, and Asia Minor*, University of California Press, Oxford 1995, s. 82-83; Şehrazat Karagöz, *Eskiçağda Depremler*, s. 23; Kamil Doğanç, "Hellespontos ve Çevresini Etkileyen Depremler (MÖ 3000-MS 6. YY)", *History Studies*, 11 (2), 2019, s. 538.

²⁸ Justinus, *Epitome of Pompeius Trogus*, (çev. John S. Watson), Philippic Histories, 1853, 17. 1; Emanuela Guidoboni vd., *Catalogue of Ancient Earthquakes in the Mediterranean area up to the 10th Century*, s. 136; Helen S. Lund, *Lysimachus-A Study in Early Hellenistic Kingship*, by Routledge, London and New York 1992, s. 184; Kamil Doğanç, "Hellespontos ve Çevresini Etkileyen Depremler (MÖ 3000-MS 6. YY)", s. 540.

Megas (MÖ 223-187) ve eşi Kraliçe III. Laodike kente yardım etmişlerdir. Bu yardımların dış tehditlere karşı güvenlik niteliği taşıyan kent duvarlarının, deprem sonucunda yıkılması nedeniyle yapıldığı sanılmaktadır.²⁹

Hellenistik dönemde depremlere karşı geliştirilen inanç algısına örnek olarak gösterilebilecek kentlerden biri Antiokheia'dır. Günümüzdeki Antakya/Hatay'a lokalize edilen ve Hellenistik dönemin önemli kentlerinden biri olan Asi Nehri üzerindeki Antiokheia'da MÖ 148 yılına tarihlendirilen bir deprem meydana gelmiştir. Kent bu depremin ardından ciddi oranda hasar almıştır. Ancak kent, restore edilerek eski görünümüne yeniden kavuşturulmuştur. Bu depremin “Tanrı'nın Gazabı” olarak nitelendirildiği ve olaya inanç eksenli yaklaşıldığı görülmektedir. Depremin kentin kuruluşundan (MÖ 300) 152 yıl sonra gerçekleştiği Antik yazar Malalas'tan öğrenilmektedir. Bu depremin sabah saat onda meydana geldiği de söylenilmektedir. Antik yazar Malalas (MS 491-578) tarafından aktarılan ilgili metin şu şekildedir: “Antiokheia, Antiokhos'un saltanatının sekizinci yılında, Seleukos Nikator tarafından kuruluşundan 152 yıl sonra 21 Şubat 148 yılı sabah saat onda Tanrı'nın Gazabı'na uğradı.”³⁰

Antiokheia kentini önemli derecede etkileyen bir diğer deprem ise MÖ 65 yılına tarihlendirilmiştir. Syria'da meydana gelen bu depremden Antiokheia kentinin de ciddi oranda hasar aldığı kaydedilmiştir. Bu deprem nedeniyle Syria ve çevresinde yaklaşık 170.000 insanın öldüğü belirtilmiştir.³¹ Antiokheia kentinin sıklıkla depremler ile karşılaşması sosyal ve ekonomik olarak zayıflamasına neden olan durumlardan birini oluşturması bakımından önemlidir.³²

Hellenistik dönemde depremlere karşı geliştirilen inanç algısı hakkındaki diğer bilgiler ise Antik yazar Strabon'dan (MÖ 63- MS 23) öğrenilmektedir. Strabon'dan öğrenildiği kadarıyla Frygia Katakekaumene, Philadelphia ve Apameia Kelainai'da yaşanan depremler inanç eksenli yaklaşımlara neden olmuştur. Bu yerleşimlerde yaşanan depremler ile ilgili Strabon'un aktarımında Batı Anadolu topraklarında yer alan Phrygia (Frigya)³³ bölgesinden aktif fay hattının geçmekte olduğu öğrenilmektedir. Ayrıca bölge zengin yeraltı su kaynaklarına sahiptir. Bölgedeki sıcak su kaynakları da depremler ile ilişkilendirilmiştir. Bu bölgede

²⁹ İasos kentini tahrip eden depremin MÖ 199/198 yılında olduğu da söylenilmektedir. John Ma, *Antiochus III and The Cities of The Western Asia Minor*, Oxford University Press, Oxford 1999, s. 88; Justinus, *Epitome of Pompeius Trogus*, 30.4.3; OGIS 237; Pausanias, *Description of Greece*, II.7.1; Polybius, *The Histories*, (çev. William R. Paton), I-VI, The Loeb Classical Library, 1922, V. 88; Şehrazat Karagöz, *Eskiçağda Depremler*, s. 22-23; Nicholas Ambraseys, *Earthquakes in the Eastern Mediterranean and Middle East: A Multidisciplinary Study of Seismicity up to 1900*, s. 91-92; Övünç Şahin, *Likya Bölgesi Deprem Tarihi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü, Antalya 2021, s. 42; Meltem Temizkan, *Seleukos Kraliçelerinin Kamusal Alandaki Faaliyetleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2022, s. 83.

³⁰ Depremin MÖ 130 yılında da olduğu sanılmaktadır. Glanville Downey, *A History of Antioch in Syria From Seleucus to the Arab Conquest*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1961, s. 120-121; Malalas, *The Chronicle*, (Translation by Elizabeth Jeffreys., vd.), Australian Association for Byzantine Studies, Melbourne 1984, 8. 25, s. 109; Nicholas Ambraseys, *Earthquakes in the Mediterranean and Middle East-A Multidisciplinary Study of Seismicity up to 1900*, s. 94-95. Aynı zamanda Ambraseys, Malalas tarafından “Tanrı'nın Gazabı” olarak nitelendirilen bu durumun depremden değil de, VII. Antiokhos döneminde yaşanan ve nedeni belli olmayan başka bir felaketten kaynaklı can kayıplarından olabileceğini belirtmiştir. Ancak kentin büyük oranda tahribi depremlerle ilişkilendirilmiştir. Nicholas Ambraseys, *Earthquakes in the Mediterranean and Middle East-A Multidisciplinary Study of Seismicity up to 1900*, s. 94-95.

³¹ Justinus, *Epitome of Pompeius Trogus*, 40.2; Nicholas Ambraseys, *Earthquakes in the Mediterranean and Middle East-A Multidisciplinary Study of Seismicity up to 1900*, s. 96; Şehrazat Karagöz, *Eskiçağda Depremler*, s. 50.

³² Nurgül Yıldırım-Meltem Temizkan, “Seleukoslar Döneminde Antiokheia'da Sosyal ve Kültürel Yaşam Üzerine Analizler”, *International Journal of Social Sciences and Education*, 4(4), 2018, s. 654.

³³ Veli Sevin, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, s. 233.

Hellenistik dönemde kurulan kentlerin birçoğu deprem felaketleri nedeniyle büyük yıkımla karşılaşmışlardır. Ayrıca bölge Strabon tarafından “*Katakekaumene*” (*yanık-kül olmuş*) olarak adlandırılmıştır.³⁴

Strabon’dan öğrenildiğine göre, Phrygia “*Katakekaumene*” nin adlandırılışının nedenlerinden biri depremlere dayanmaktadır. Bu durum bölge ve çevresinde sıklıkla depremlerin yaşandığını göstermektedir. Strabon, Phrygia ile ilgili söylemlerinde “*Katakekaumene/Yanık olmuş-kül olmuş*” diyerek depremleri kastetmiş olabilir. Aynı zamanda Phrygia’nın volkanik bir coğrafyaya sahip olduğundan da bahsedilmiştir.³⁵ Aktif deprem kuşağında bulunan bölge, Tmolos Dağı’nın kuzeyinde bulunan Philadelphia³⁶ gibi çevre kentleri de etkilemiştir. Bu doğrultuda insanların depreme karşı dikkatli davranmaları ve yapılarını depremlere karşı dayanıklı hâle getirmeleri gerekmiştir.

Phrygia Bölgesi’nin önemli kentlerinden biri olan ve Batı Anadolu topraklarının iç kesimlerinde yer alan Apameia Kelainai (Dinar/Afyon) kenti ise Büyük İskender döneminde deprem nedeniyle hasar almış ve sonrasında da kent sıklıkla depremlerle karşılaşmıştır. Pontos Kralı VI. Mithridates Eupator (MÖ 121/120-63) dönemine gelindiğinde kent, karşılaşmış olduğu deprem sonucunda büyük oranda zarar görmüştür. Tıpkı Büyük İskender döneminde olduğu gibi kentin imarı yeniden sağlanmış ve VI. Mithridates Eupator kente maddi yardımda bulunmuştur.³⁷ Bu depremin ardından yeni nehir ve göllerin oluştuğu söylenilmektedir.³⁸ Kentte Tanrı Poseidon’un “*Ἀσφάλειος*” (*Asphaleios*) (*Depremden Koruyan*) epithetiyle de kutsandığı görülmüştür. Apameia kenti Hellenistik dönemin ardından Roma döneminde de Poseidon’a saygı duyarak tapınım göstermeye devam etmiştir. Dahası bu dönemde Poseidon’un betimlemeleri Romalılarca sikkelerde de kullanılmıştır.³⁹

Apameia Kelainai kentinin hem adlandırılışında hem de Tanrı Poseidon’a tapınımı noktasında sürekli depremlere maruz kaldığı anlaşılmaktadır. Apameia’nın ayrıca Kelainai olarak anılması da depremlerden kaynaklanmıştır. Strabon’dan anlaşılacağı üzere kentin isimlendirilmesi Poseidon’un oğlu Kelainos’tan gelmektedir. Aynı zamanda Kelainai’nin “*siyah*” anlamına geldiği ve kentin sık yaşadığı depremlerden dolayı siyahlaşmış taşlardan kaynaklı bu isimle anıldığı söylenilmektedir.⁴⁰

³⁴ Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası XII-XIII-XIV*, XII. 8. 18; John Anthony Cramer, *A Geographical and Historical Description of Asia Minor*, Vol.1, Oxford at The University Press, Oxford 1832, s. 10; Şehrazat Karagöz, *Eskiçağda Depremler*, s. 30-31.

³⁵ Veli Sevin, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası I*, s. 214; 226.

³⁶ Veli Sevin, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası I*, s. 225.

³⁷ Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası XII-XIII-XIV*, XII. 8. 18; Nicolaus Damascenus, FGrH 90 F 74; Emanuela Guidoboni, vd., *Catalogue of Ancient Earthquakes in the Mediterranean area up to the 10th Century*, s. 135; 161-162; David Magie, *Roman Rule in Asia Minor-To The End of The Third Century After Christ*, Princeton University Press, Princeton 1950, s. 126; Meltem Temizkan, “Batı Anadolu Depremi ve Sosyo-Ekonomik Etkileri”, s. 166.

³⁸ Nicolaus Damascenus, FGrH 90 F 74; Nicholas Ambraseys, *Earthquakes in the Mediterranean and Middle East-A Multidisciplinary Study of Seismicity up to 1900*, s. 96.

³⁹ Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası XII-XIII-XIV*, XII. 8. 18; İbrahim Önel, *Anadolu’da Poseidon Kültü*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Cilt I, İzmir 2022, s. 294-295. Tanrı Poseidon, dünyayı dengede tutan ve insanlığı depremlerden koruyan epitheti olan *Asphaleios* ile de anılmıştır. Dora Katsonopoulou, “Further Insights on the Cult of Poseidon Helikonios in Helike (IV)”, *Helike V-Ancient Helike and Aigialeia Poseidon God of Earthquakes and Waters Cult And Sanctuaries-Proceedings of The Fifth International Conference Aigion*, 4-6 October 2013 (Ed. Dora Katsonopoulou), Athens 2017, s. 18.

⁴⁰ Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası XII-XIII-XIV*, XII. 8. 18; Şehrazat Karagöz, *Eskiçağda Depremler*, s. 32; Mehmet Ertan Yıldız, “Kelaini/Apameia Kibotos Ve Nuh Tufanı”, *Eskiçağ Yazıları 2*, Yayına Hazırlayanlar (N. Eda Akyürek Şahin, vd.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2012, s. 35.

Apameia Kelainai'nın komşu kentlerinden biri olan Laodikeia (Goncalı, Eskişehir) ise Lykos (Çürüksu) Nehri üzerinde kurulmuştur. Hellenistik dönemde kurulmuş olan diğer Laodikeia kentlerinden ayrımının sağlanması amacıyla Lykos Nehri üzerindeki Laodikeia olarak isimlendirilmiştir.⁴¹ Hellenistik kentlerden biri olarak kaydedilen Laodikeia'nın⁴² Lykos (Çürüksu) Vadisi'nde yer almasıyla ilgili Strabon aktarımlarda bulunmaktadır. Strabon'un aktarımına bağlı olarak ırmağın yeraltındayken yeryüzüne doğru birden çıkması boşluklara neden olmakta ve bu durum depremlere neden olmaktadır.⁴³ Bölge birinci derece deprem kuşağı içinde yer almıştır. Bu durum Lykos Nehri'nin akış yönüyle ilgili olup Strabon'un yanı sıra Herodotos Lykos Nehri ile ilgili aktarımında yeraltından yeryüzüne doğru kıvrılmalar olduğunu belirtmektedir.⁴⁴

Laodikeia kentinin nehrin üzerinde kurulması ve bu nehrin yeraltından akarken birden yeryüzüne çıkması boşlukların oluşumuna neden oluşturarak depremleri tetikleyen bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca nehrin Kelaino ile Poseidon'un oğlu olan Lykos'un ismiyle anıldığına ve bu nedenle kentte Tanrı Poseidon'a tapınıldığına dair söylemler mevcuttur.⁴⁵ Hellenistik dönemde kentte yaşanan depremler ile ilgili net bilgi bulunamasa da Seleukos Kralı II. Antiokhos Theos'un kentte restorasyon girişiminde bulunduğu ve bu restorasyonun yıkıcı bir deprem sonrası olduğu sanılmaktadır.⁴⁶

Sonuç

Eskişehir'de insanların doğal afetler karşısında çaresiz durumda gözükmüş, bu afetlerden kaynaklanan felaketlere karşı mitsel yaklaşımları yaygın olan bir durumu oluşturmuştur. Bu durum sadece depremler için değil, aynı zamanda salgın hastalıklar için de geçerli gözükmektedir. Anadolu coğrafyasında da doğal afet ve salgın hastalıklara karşı bu yaklaşım kendini görünür kılmıştır. Hellenistik Anadolu kentlerinin de doğal afetlerden en tahrip edici özelliğiyle bilinen depremler karşısında ya da depremlerden korunmak amacıyla Hellen panteonunda yer edinen Depremlerin Tanrısı Poseidon'a tapınım göstermiş oldukları belirlenmiştir. Bu kentler aktif deprem bölgesinde bulunmuş ve kuruldukları dönemden itibaren depremlere maruz kalmışlardır.

Depremlere ve depremlerden kaynaklı felaketlere çözüm bulmakta zorlanan Eskişehir insanı bu duruma zaman zaman inanç çerçevesinde yaklaşmıştır. Çünkü bu felaketler çoğu insanın ölümüne neden olduğu gibi, kentlerdeki sosyal ve ekonomik hayatın zedelenmesine yol açmış ve insan yaşamı olumsuz etkilenmiştir. Öte yandan coğrafyanın olumsuz şartlarından biri olarak değerlendirilen depremlere rağmen Anadolu'da devamlı bir yerleşimin görüldüğü ve bu durumun oluşumunda olumlu şartların etken olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Anadolu coğrafyasının verimliliği ve ikliminin uygunluğu yerleşimi de daim kılmaktadır. Ancak

⁴¹ Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası XII-XIII-XIV*, XII. 8.16; Veli Sevin, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, s. 246; Meltem Temizkan, "Seleukos Kraliçelerinin Kamusal Alandaki Faaliyetleri", s. 73.

⁴² Celal Şimşek, "Laodikeia Antik Kenti'nde Yapılan Çalışmalar", *Colloquium Anatolicum*, XII, 2013, s. 15.

⁴³ Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası XII-XIII-XIV*, XII. 8. 16.

⁴⁴ Herodotos, *Tarih*, VII. 30.

⁴⁵ William Smith, *A Classical Dictionary of Biography, Mythology, and Geography, Based on the Larger Dictionaries*, London 1863, s. 399; Mehmet Ertan Yıldız, *Kelainai/Apameia Kibotos'un Tarihi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya 2012, s. 22.

⁴⁶ Şehrazat Karagöz, *Eskişehir'de Depremler*, s. 34; Kent Roma döneminde de birçok yıkıcı depremle karşılaşmıştır. Bu depremler ile ilgili detaylar hakkında bkz. Celal Şimşek-Ali Ceylan, "Laodikeia'da Tespit Edilen Bir Deprem ve Diocletianus'a İthaf Edilen Bir Yazıt (Lykos Laodikeia's I)", *Archivum Anatolicum*, 6, 2003, s. 155.

Eskiçağ'ın her döneminde görüleceği üzere doğal afetlerin insan hayatını doğrudan ve derinden etkilediği anlaşılmakta ayrıca bu durum günümüzde de geçerliliğini korumaktadır.

Kaynakça

Ambraseys, Nicholas, *Earthquakes in the Mediterranean and Middle East-A Multidisciplinary Study of Seismicity up to 1900*, Cambridge University Press, Cambridge 2009.

Billows, A. Richard, *Antigonos the One-Eyed and the Creation of the Hellenistic State*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles 1990.

Blegen, William, "Excavations at Troy, 1935", *American Journal of Archaeology*, Vol. 39, No. 4, 1935, s. 550-587.

Cohen, M. Getzel, *The Hellenistic Settlements in Europe, the Islands, and Asia Minor*, University of California Press, Oxford 1995.

Cramer, John Anthony, *A Geographical and Historical Description of Asia Minor*, Vol.1, Oxford at The University Press, Oxford 1832.

Çeçen, Salih vd., "Marqasi'den Namburbi Ritüeline Ait Bir Tablet: Nisan Ayında Görülen Yılanın Uğursuzluğu", *Archivum Anatolicum (Aran)*, 14 (2), 2020, s. 157-175.

Danmanville, Jenny, "Iconographie D'Istar-Şauşga En Anatolie Ancienne", *Revue d'Assyriologie et d'archéologie orientale*, 1962, Vol. 56, No. 1, 1962, s. 9-30.

Doğancı, Kamil, "Hellespontos ve Çevresini Etkileyen Depremler (MÖ 3000-MS 6. YY)", *History Studies*, 11 (2), 2019, s. 535-555.

Downey, Glanville, *A History of Antioch in Syria From Seleucus to the Arab Conquest*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1961.

Droysen, J. Gustav, *Büyük İskender Tarihi*, (çev. Prof. Dr. Bekir S. Baykal), Panama Yayınları, Ankara 2020.

FGrH: *Die Fragmente der Griechischen Historiker*.

Guidoboni, Emanuela vd., *Catalogue of Ancient Earthquakes in the Mediterranean area up to the 10th Century*, Istituto Nazionale di Geofisica, Rome 1994.

Güler, Türkan Banu, "Teos Antik Kenti ve Dionysos Sanatçılar Birliği", *TAD*, 34 (57), 2015, s. 23-40.

Hesiodos, *Theogonia-İşler ve Günler*, (çev. Azra Erhat-Sabahattin Eyüboğlu), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, VI. Basım, İstanbul 2020.

Homeros, *Ilyada*, (çev. Azra Erhat-A. Kadir), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, XIV. Basım, İstanbul 2020.

Herodotos, *Tarih*, (çev. Müntekim Ökmen), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, XVII. Basım, İstanbul 2020.

Justinus, *Epitome of Pompeius Trogus*, (çev. John S. Watson), Philippic Histories, 1853.

Karagöz, Şehrazat, “Eski Anadolu ve Ege Uygarlıklarında Deprem İzleri”, *Mimarlık Dergisi*, 2002, s. 44-49.

Karagöz, Şehrazat, *Eskiçağda Depremler*, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2005.

Katsonopoulou, Dora, “Further Insights on the Cult of Poseidon Helikonios in Helike (IV)”, *Helike V-Ancient Helike and Aigialeia Poseidon God of Earthquakes and Waters Cult And Sanctuaries-Proceedings of The Fifth International Conference Aigion*, 4-6 October 2013 (Ed. Dora Katsonopoulou), Athens 2017, s. 17-32.

Kılıç, Yusuf & Uncu, Ebru, “Eski Mezopotamya İnanç Sisteminin Yunanlılara Etkisi (İstar- Aphrodite Örneği)”, *History Studies*, 3(1), 2011, s. 183-201.

Körpe, Reyhan, “Eski Çağlarda Troas Bölgesinde Meydana Gelen Depremler”, *9 Ağustos 1912 Mürefte Depreminin 100. Yıldönümü Sempozyumu*, 13-15 Eylül 2012, Çanakkale, s. 111-116.

Küçüker, Sultan Deniz, “Salgın Hastalık ve Apollon”, *Eskiçağda Salgın ve Hastalıklar*, (Yayına Hazırlayanlar: Özlem Sir Gavaz-Gülgüney Masalçı Şahin), Ege Yayınları, İstanbul 2021, s. 147-166.

Lund, S. Helen, *Lysimachus-A Study in Early Hellenistic Kingship*, by Routledge, London and New York 1992.

Ma, John, *Antiochus III and The Cities of The Western Asia Minör*, Oxford University Press, Oxford 1999.

Magie, David, *Roman Rule in Asia Minor-To The End of The Third Century After Christ*, Princeton University Press, Princeton 1950.

Malalas, *The Chronicle*, (Translation by Elizabeth Jeffreys, vd.), Australian Association for Byzantine Studies, Melbourne 1984.

Mandacı, Ebru, “Asur Devleti’nde Doğal Afetler ve Doğal Afet Algısı”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22 (1), 2020, s. 99-116.

Memiş, Ekrem, “Bulaşıcı Hastalıklar ve Doğal Afetlerin Eski Anadolu Kavimlerinin Dinsel İnançlarına Yansıması”, *Anadolu’nun Eskiçağlarında İnanç Olgusu ve Yönetim Anlayışı*, (Ed. L. Gürkan Gökçek, vd.), Değişim Yayınları, İstanbul 2021, s. 131-163.

OGIS: Orientis Graeci Inscriptiones Selectae (W. Dittenberger).

Önol, İbrahim, *Anadolu’da Poseidon Kültü*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Cilt I İzmir 2022.

Pausanias, *Description of Greece* (Translated by W. H. S. Jones), The Loeb Classical Library.

Polybius. *The Histories*, (Translated by William R. Paton), I-VI, The Loeb Classical Library, 1922.

Pelvanoğlu, Tolga & Özer, Burcu, “Hititler’de Veba Salgını Dua ve Ritüelleri”, *Eskiçağda Salgın ve Hastalıklar*, (Yayına Hazırlayanlar: Özlem Sir Gavaz-Gülgüney Masalçı Şahin), Ege Yayınları, İstanbul 2021, s. 177-204.

Sevin, Veli, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, Türk Tarih Kurumu, 5. Baskı, Ankara 2019.

Smith, William, *A Classical Dictionary of Biography, Mythology, and Geography, Based on the Larger Dictionaries*, London 1863.

Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası XII-XIII-XIV*, (çev. Adnan Pekman), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2000.

Şahin, Övünç, *Likya Bölgesi Deprem Tarihi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü, Antalya 2021.

Şimşek, Celal & Ceylan, Ali, “Laodikeia’da Tespit Edilen Bir Deprem ve Diocletianus’a İthaf Edilen Bir Yazıt (Lykos Laodikeia’s I)”, *Archivum Anatolicum*, 6, 2003, s. 147-163.

Şimşek, Celal, “Laodikeia Antik Kenti’nde Yapılan Çalışmalar”, *Colloquium Anatolicum*, XII, 2013, s. 15-36.

Temizkan, Meltem, *Seleukos Kraliçelerinin Kamusal Alandaki Faaliyetleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2022.

Temizkan, Meltem, “Batı Anadolu Depremi ve Sosyo-Ekonomik Etkileri”, *Osmanlı Anadolusu’nda Doğal Afetler I*, (Ed. Mehmet Yavuz Erler, vd.), Sayda Yayıncılık, Bursa 2023, s. 161-177.

Thompson, R. Campbell, “A New Record of an Assyrian Earthquake”, *Iraq*, Vol. 4, No. 2, 1937, s. 186-189.

Turak, Özgür, “Boğa ve Trident: Poseidon’un Kökeni Üzerine Bir İnceleme”, *MASROP E-Dergi*, 12 (1), 2018, s. 35-48.

Turgut, Murat, “Antik Akdeniz Bölgesinde Salgın Hastalıkların İnanç Değişiklikleri Üzerindeki Etkileri”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (48), 2022, s. 92-107.

Ünal, Ahmet, “M.Ö. II. Binyıl Anadolusu’nda Doğal Afetler”, *Belleten*, XLI (163), 1977, s. 423- 446.

Yıldırım, Nurgül & Temizkan, Meltem, “Seleukoslar Döneminde Antiokheia’da Sosyal ve Kültürel Yaşam Üzerine Analizler”, *International Journal of Social Sciences and Education*, 4(4), 2018, s. 645-660.

Yıldırım, Nurgül & Temizkan, Meltem, “Seleukos Kralı Antiokhos IV Epiphanes Döneminde Antiokheia’da Yapılan İmar Faaliyetleri”, *Uluslararası İnsan Çalışmaları Kongresi*, 6. 12. 2018-9.12.2018, (Ed. Zeynel Karacagil, Efecan Anaz), Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2018, s. 640-647.

Yıldız, Mehmet Ertan, “Kelaini/Apameia Kibotos Ve Nuh Tufanı”, *Eskiçağ Yazıları 2*, Yayına Hazırlayanlar (N. Eda Akyürek Şahin, vd.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2012, s. 17-51.

Yıldız, Mehmet Ertan, *Kelainai/Apameia Kibotos’un Tarihi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya 2012.

Yiğit, Turgut, “M.Ö. II. Binyıl Anadolu Kentlerinden Şamuha’nın Tarihi ve Lokalizasyonu Üzerine”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 19 (30), 1997, s. 273-287.

NEAR EAST HISTORICAL REVIEW

2 NUMARALI HALEP AHKÂM DEFTERİNE GÖRE OSMANLI DEVLETİNDE KADINLARIN HUKUKİ AÇIDAN DURUMU

*Legal Situation of Women in the Ottoman Empire According to the Aleppo
Judgment Book No.2*

Ümmügülsüm Özdemir – Özcan Tatar

Fırat Üniversitesi, Türkiye – Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi, Türkiye
e-mail: uglsozdmr@gmail.com – otatar@firat.edu.tr
ORCID ID: 0000-0006-0195-115X - 0000-0001-9213-3350

Near East Historical Review

14/2, October / Ekim 2024
e-ISSN: 2717-6363 (Online)
www.nehrreview.com

Article Type - Makale Türü : Research Article / Araştırma Makalesi
Received Date - Geliş Tarihi : 28.05.2024
Accepted Date - Kabul Tarihi : 22.10.2024
Pages - Sayfa : 97 - 107

doi : <http://dx.doi.org/10.29228/nehrreview.76726>

Citation - Atıf : Ümmügülsüm Özdemir – Özcan Tatar, “2 Numaralı Halep Ahkâm Defterine Göre Osmanlı Devletinde Kadınların Hukuki Açidan Durumu”, *Near East Historical Review*, 14/2, October, 2024, pp. 97 – 107.

Near East Historical Review

14/2, October - Ekim 2024

97 - 107

Research Article - Araştırma Makalesi

2 NUMARALI HALEP AHKÂM DEFTERİNE GÖRE OSMANLI DEVLETİNDE KADINLARIN HUKUKİ AÇIDAN DURUMU

Legal Situation of Women in the Ottoman Empire According to the Aleppo Judgment Book No.2

Ümmügülsüm Özdemir – Özcan Tatar

Fırat Üniversitesi, Türkiye – Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi, Türkiye

e-mail: uglozodmr@gmail.com – otatar@firat.edu.tr

ORCID ID: 0000-0006-0195-115X - 0000-0001-9213-3350

Öz

Genel itibarıyla Osmanlı hukuk kurallarının İslam hukuku çerçevesinde şekillendiğini görmekteyiz. Nitekim aile, miras vb. meselelerde İslamiyet'in kadınlar ile ilgili çizdiği çerçeveye dışına çıkmamıştır. Bununla birlikte kadınlar toplum içerisinde uğradığı her türlü haksız fiil karşısında da mahkemeye başvurabilmiştir. Bizzat veya vekili vasıtasıyla mahkemeye başvuruda bulunan kadınların şikâyetleri değerlendirilmiş ve haklarının iadesi için gereken yapılmıştır.

Çalışmanın dayanak noktası 1168-1171 tarihli ve 2 Numaralı Halep Ahkâm Defteri'dir. Defterde bulunan, kadınlara ait başvuruların ağırlıklı olarak miras taksimi sırasında aile üyeleri veya murisin hayatta iken borç alıp verdiği kimseler tarafından, kadının hakkının gasp edilmesi sonucu yapıldığını görmekteyiz. Ayrıca mirasın taksimi sırasında vasi tayin edilen kişilerin de şikâyete konu olacak durumlarını başvurularda görmekteyiz. Defterde bulunan başvuruların bir diğer konusu ise vakıf meselesidir. Vakıf işlerinde etkin bir şekilde bulunabilen kadınların bu alanda da yaşamış olduğu problemleri, problemleri doğrultusundaki başvurularını ve neticelerini görmek mümkün olmuştur. Bizler tüm bu başvuruları öncelikle şekil ve içerik açısından analiz ederek genel bir değerlendirme yapmaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Hukuk, Kadın, Miras, Osmanlı, Vakıf.

Abstract

In general, we see that Ottoman legal rules were shaped within the framework of Islamic law. As a matter of fact, family, inheritance, etc. In these matters, the framework drawn by Islam regarding women has not been deviated from. In addition, women were able to apply to the court against any unfair act they suffered in society. The complaints of women who applied to the court personally or through their representatives were evaluated and necessary action was taken to restore their rights.

The basis of the study is the Aleppo Ahkam Book No. 2, dated 1168-1171. We see that the applications made by women in the book were mostly made as a result of the usurpation of women's rights during the division of inheritance by family members or people to whom the deceased had borrowed money while he was alive. In addition, we see in the applications that the situations of the people appointed as guardians during the distribution of the inheritance will be subject to complaints. Another subject of the applications in the book is the foundation issue. It has been possible to see the problems experienced by women who can effectively engage in foundation work in this field, their applications in line with their problems and their results. We tried to make a general evaluation by analyzing all these applications in terms of form and content.

Keywords: Law, Woman, Heritage, Ottoman, Foundation.

Giriş

Zamanın akışı içerisinde meydana gelen olaylar ve yeniliklerle birlikte yoğrulan kadının statüsü ve hakları bir tartışma konusu olarak güncelliğini korumaktadır. Nihayetinde topluma yön veren, aile kurumunun önemli yapı taşlarından olan 'kadın' ve dolayısıyla 'annelik' İslam kültüründe kutsal sayılmış ve önemli bir değer olarak görmüştür. Bugün ise 'kadını' yaşamın her alanında görmek mümkün hale gelmiştir.

İslam hukuk kurallarına dayanan Osmanlı hukukunda kadınların miras ve boşanma gibi bazı istisnai durumlar dışında erkekler ile eşit haklara sahip olduğunu¹ ve dahası her türlü haksızlıkta mahkemeye başvurduklarını arşiv kayıtlarında görmekteyiz.² Bu alanda öncü çalışmalara imza atan araştırmacılardan biri de Ronald C. Jennings'tir. Zira Kayseri Şer'iyeye Sicillerine dayanarak yaptığı çalışmalar neticesinde vardığı kanı, düşünülenin aksine kadınların haklarının bilincinde olduğu ve bu hakları da kullandıkları yönündedir.³

Bizler Başbakanlık Osmanlı Arşivi içerisinde bulunan 2 Numaralı Halep Ahkâm Defterine⁴ ait 101 ve 200 numaralı sayfalar dâhilinde kadınların muhatap olduğu şikâyet belgelerini çalışmamıza dâhil ettik. Hicri Rabiü'l-ahir 1168-Safer 1171 (M. Ocak 1755 - Kasım 1757) tarihleri arasında kayıt edilen şikâyetlerin ayları belirtilmiş ancak gün belirtilmemiştir. Gün yerine ayın ilk on günü *evâ'il*, ikinci on günü *evâsıt* ve son on günü ise *evâhir* olarak ifade edilmiştir. Söz konusu belgelerin dipnot kısmında önce sayfa numarası ardından bahsi geçen belgenin sırası gösterilmiştir.⁵

2 Numaralı Halep Ahkâm Defteri'nde Kadınların Yaptıkları Başvurular

Çalışmamıza konu olan Halep Ahkâm Defteri'ndeki hükümleri öncelikle şekil ve içerik açısından inceleyeceğiz. Hükümler çoğunlukla hükmün uygulayıcısı ve muhatabı olan vilâyet *valisine*, *monlasına*, *naibine* veya *kâdısına* hitaben başlamaktadır. "*Haleb vâlisine ve Halep kâdısına hüküm ki*"⁶

Bazı hükümlerde ise sancak yahut kaza isimlerinin boş bırakıldığını görmekteyiz. "*Haleb vâlisi vezîre Maaratü'l-Mısriin ve (boş) kâdularına hüküm ki*"⁷

¹ Daha detaylı bilgi için: M. Akif Aydın, "Kadın", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s.87-91.

² Bu hususla ilgili olarak şu çalışmaya bakılabilir: Ensar Köse, "Osmanlı Devleti'nde Kadınların Hak Arama Kültürü", *II. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri*, C.1, On İki Levha Yayınları, 2016, s.291-323.

³ Ensar Köse, "Osmanlı Devleti'nde Kadınların Hak Arama Kültürü", s.292; Ahmad Shakib Rahmani, *Osmanlı Devleti'nde Kadının Hukuki Statüsü ve Cumhuriyet Döneminde Kadın Haklarında Yaşanan Yenilikler*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023, s.20-21; M. Akif Erdoğan, "Jennings, Ronald Carlton", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: EK-1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2020, s.691-692.

⁴ Ahkâm, Ahkâm Defteri ve Halep Ahkâm Defterleri hakkında geniş bilgi için: Ahmet Özel, "Ahkâm", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, s.550-551; Halil Sahillioğlu, "Ahkâm Defteri", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, s.551; Nezif Cıkay, "Halep Ahkâm Defteri Üzerine Genel Bir Değerlendirme", *SOBİDER(Sosyal Bilimler Dergisi)*, S.32, 2018, s.681-697.

⁵ Örneğin defter içinde 185'inci sayfada bulunun 4'üncü belge şu şekilde gösterilmiştir: *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Halep Ahkâm Defterleri (A.DVNS.AHK.HL.d), Defter Sıra No:2, sayfa no(s.):185/Belge No (B.): 4*

⁶ *BOA A.DVNS.AHK.HL.d*, s.125/B.1 (Evâsıt-ı Zilkâde 1168/Ağustos Sonları/Eylül Başları 1755)

⁷ *BOA A.DVNS.AHK.HL.d.2*, s.185/B.4 (Evâsıt-ı Şevval/ Haziran Sonları/ Temmuz Başları 1757)

Bu hitap kısmının ardından şikâyetle bulunan kişi tanıtılmakta ve ardından şikâyetin içeriği ile şikâyete sebep olan kişi veya kişilerden bahsedilmektedir. Yine burada da bazı şahıs isimleri ile tarihlerin son hanelerinin boş bırakıldığını görmekteyiz.

“Antakya sâkinelerinden Şerife bint-i Yusuf nâm hatun gelüp mezbûrenin kız karındaşı Rahime nâm hatun bin yüz altmış (boş) senesinde müteveffiyeye oldukda ... mezkûr Hâcı İbrahim tagallüben cümlesin zabt ...”⁸

Hükmün son kısmında ise şikâyetin halli için gerekenler ifade edilmiştir. Ekseriyet ile de meselenin mahallinde çözümüne yönelik karar verilmiştir. “... mezkûrun tagallüben zabt eylediği muhalledâtından hisse-i şâyiası aluvirilmek bâbında emr-i şerifim ricâ itmegin mahallinde şer’le görülmek için yazılmıştır.”⁹

Görüldüğü üzere hükümler şekil bakımından bir standart dâhilinde ve bu standarda uygun olarak oluşturulmuştur.

Şeklî olarak incelediğimiz kadınlarla ilgili belgelerin içeriklerine baktığımızda ise; 28 adet belgeden 19’unun miras 8 belgenin ise vakıf ile ilgili olduğunu görmekteyiz. Terekenin taksimi sırasında özellikle borçlar ve aile yakınlarının fazladan hak iddia etmesi problemlere sebep olmuştur. Varis yahut bir vakfın mütevelliyesi konumundaki kadınlar karşılaştıkları haksızlıklar ve güçlükler karşısında da şikâyetle bulunmaktan alıkonmamıştır.

Miras taksimi noktasında yapılan şikâyetlerin sadece birisinde kadın vekili vasıtasıyla mahkemeye başvuruyor iken diğer 18 belgede kadınlar bizzat yahut diğer kız ve erkek kardeşleri ile beraber şikâyetle bulunmuştur. Vakıf meselesi ile ilgili şikâyetlerde ise yine sadece birinde vekil yoluyla şikâyetle bulunmuş iken 6 belgede bizzat kadının kendisi ve birinde ise kız ve erkek kardeşler beraberce şikâyetle bulunmuştur.

Bazı şikâyetlerin iki kere bazılarının ise birden fazla defterde tekrar yer aldığını görmekteyiz. Örneğin Antakya sakinelerinden Şerife Hanım’ın vefat eden kız kardeşi Rahime’den kendisine intikal eden *muhalledâtın* fuzuli zapt edilmesi hakkında yazılan şikâyet aynı ay içerisinde iki kere deftere kaydolmuştur. İlk kayıt Halep valisi eski sadrazam vezir paşa ile *Halep mollâsına* ve *Antakya kazası nâ’ibine* hitaben yazılmış iken ikinci kayıt ise *Halep valisi ve monlasının* yanı sıra *Antakya kâdisına* hitaben yazılmıştır. Şikâyetin hitap kısmındaki bu farklılık dışında diğer bölümler aynıdır.¹⁰ Aynı şekilde bir şikâyetin daha deftere bir ay içerisinde iki kere kayıt olduğunu görmekteyiz.¹¹

Bazen ise şikâyetin okunaklı olmamasından dolayı deftere ikinci kez kaydedildiğini görmekteyiz. Hicri 1169 yılı Şevval ayının *evâ’ilinde* (1756 Haziran Sonları/ Temmuz Başları) kaydedilen bir şikâyetin aynı ayın *evâsıtında* tekrar kaydolması bu duruma bir örnektir.¹²

⁸ BOA A.DVNS.AHK.HL.d.2, s.104/B.2 (Evâsıt-ı Cemaziye’l-ahir 1168/ Şubat Sonları/Mart Başları 1755)

⁹ BOA A.DVNS.AHK.HL.d.2, s.104/B.2.

¹⁰ İki hükmün de sırasıyla arşiv içindeki yerleri: BOA A.DVNS.AHK.HL.d.2, s.104/B.2; BOA A.DVNS.AHK.HL.d.2, s.105/B.2 (Evâhir-i Cemaziye’l-ahir 1168/ Şubat Sonları/Mart Başları 1755)

¹¹ BOA A.DVNS.AHK.HL.d.2, s.124/B.4 (Evâsıt-ı Zilkade 1168/Ağustos Sonları/Eylül Başları 1755); BOA A.DVNS.AHK.HL.d.2, s.125/B.1.

¹² BOA A.DVNS.AHK.HL.d.2, s.152/B.2 (Evâ’il-i Şevval 1169/Haziran Sonları/ Temmuz Başları 1756); BOA A.DVNS.AHK.HL.d.2, s.153/B.4 (Evâsıt-ı Şevval 1169/ Haziran Sonları/ Temmuz Başları 1756)

Bir başka örnekte ise miras meselesi ile ilgili hakkını arayan bir kadının dört ayrı muhatabının olduğunu ve her biri için ayrıca şikâyetle bulunduğunu görmekteyiz. İlk hükümlerde isim kısmının boş olduğu kadının sonraki hükümlerde isminin Ümmühan olduğunu ve bizzat başvuru yaptıktan sonra eşi Mehmed Kemali'yi vekil tayin ettiğini görüyoruz. Evvela Hicrî 1170 (1756/1757) yılının Şevval, Zilkade ve Zilhicce aylarında deftere kayıt olan şikâyetlerin çözümüne yönelik verilen *emr-i şerifin tecdidi* ricasıyla bir sonraki yıl Safer ayında aynı şikâyetler tekrar kayıt olmuştur.¹³ Dolayısıyla sonraki yıl kayıt olan şikâyetlerin son kısmında yer alan ibâre şöyledir; “*Hudâvendigâr-ı sâbık merhûm ve mağfirunleh emmi-zâdem Sultan Osman Hân tâbe-serâhu zamanında emr-i şerîf virildiğin bildirüb tecdidin ricâ itmegin hilâfına emr virilmemiş ise vech-i meşrûh üzere amel olunmak için yazılmışdır.*”

Şikâyetle bulunan kadınların isimleri ise; Emine, Şerife, Fatma, Aişe, Rahime, Ümmühan, Meryem, Abide, Tayyibe, Rabia, Hadice ve Zeynep şeklindedir.

Neticede çalışmamız içerisinde; geniş coğrafyalara hükmetmiş olan Osmanlı Devleti'ndeki kadınların hukuki açıdan statüsünü değerlendirmede, elimizde bulunan Halep özelinde kısıtlı sayıdaki bu arşiv belgeleri ufak bir paya sahiptir. Dolayısıyla niyetimiz bir genelleme yapmaktan ziyade araştırmaya konu olan tarih ve bölgede, Osmanlı hâkimiyetindeki kadınların yaşadıkları haksızlıklar karşısında şikâyetle bulunabildiklerini ve meselenin halli için gerekenin yapıldığını göstermektir.¹⁴ Arşiv kaynaklarına yahut muhtelif eserlere dayalı yapılan birçok araştırma da bu kanıyı ispatlar niteliktedir.¹⁵

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi şikâyetleri iki ana başlık altında değerlendireceğiz, mirasın taksimi ve vakıf konusu.

Kadınların Mirasla İlgili Başvuruları ve Neticeleri

Mirasla ilgili gelen şikâyetlerde kadının taksim sırasında diğer hak sahiplerinden hakkını alamamasından kaynaklı kayıtlar gözlenmiştir. Örneğin Halep sakinelerinden Ümmühan adlı kişi yaptığı başvurusunda; babasının vefatının ardından veraseti bununla beraber diğer kız kardeşi ile annelerine intikal ettiğini, kız kardeşi ve bunun kocasının haklarından fazlasını zapt ederek Ümmühan'ın hissesini almasına muhalefet ettiğini görüyoruz.¹⁶ Aynı kadının şikâyetle bulunduğu bir diğer kimse ise kardeşi Hacı Mehmet ile ilgilidir. Zira Hacı Mehmet babası hayatta iken kendisinden ticarete sarf etmek için bir miktar borç para almış, fakat borcunu eda

¹³ Bahsi geçen hükümlerin sırasıyla arşiv içindeki yerleri; *BOA A.DVNS.AHK.HL.d.2*, s.185/B.4; *BOA A.DVNS.AHK.HL.d.2*, s.190/B.5 (Evâsıt-ı Zilkade 1170/ Temmuz Sonları/Ağustos Başları 1757); *BOA A.DVNS.AHK.HL.d.2*, s.195/B.2,3 (Evâsıt Zilhicce 1170/ M. Ağustos/Eylül 1757); *BOA A.DVNS.AHK.HL.d.2*, s.200/B.1,2,3,4 (Evâhir-i Safer 1171/Ekim Sonları/Kasım Başları 1757)

¹⁴ Ayrıca 9 Adet Halep Ahkâm Defterlerini farklı açılardan inceleyerek, kadın şikâyet oranlarını ortaya koyan ve farklı bakış açıları sağlayan bu çalışmada incelenebilir: Nezif Cıkay, *Halep Ahkâm Defterleri (1742-1850): Tasradan Saraya Adalet Arayışı*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Şanlıurfa 2019.

¹⁵ Bu konuda örneğin şu çalışmalara bakılabilir: Ensar Köse, “Osmanlı Devleti'nde Kadınların Hak Arama Kültürü”, s.291-323; Nurullah Nehir, *Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı'da Kadın*, İksad Yayınevi, Ankara 2021; Saadet Maydaer, “Osmanlı Klâsik Döneminde Kadınların Servet Edinme Yolları (Bursa Örneği)”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15(2), 2006, s.30-46; Esra Yakut, “Klasik Dönem Osmanlı Aile Hukukunda Kadının Konumu”, *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(1), 2015, s.1-23.

¹⁶ Bir sene aralıkla kaydolan şikâyetin sırayla arşivdeki yeri: *BOA A.DVNS.AHK.HL.d.2*, s.185/B.4; *BOA A.DVNS.AHK.HL.d.2*, s.200/B.4.

etmeden, önce babası ardından kendisi vefat etmiştir. Hacı Mehmet'in terekesini zapt eden damadı Hacı Ahmet'ten ise borcun tahsil edilememesi üzerine şikâyetle bulunulmuştur.¹⁷

Görüldüğü üzere murisin hayatta iken tahsil edemediği borçlar vefatının ardından varisleri tarafından şikâyet konusu olabilmıştır. Bir diğer örnekte ise yine Ümmühan Hanım'ın babası *şirket-i inan ile şerik* (ortak) olduğu Hacı Abdullah'a verdiği borcu tahsil edemeden Hacı Abdullah'ın ve ardından da kendisinin vefat etmesiyle; Hacı Abdullah'ın terekesini zapt eden oğullarından borcun tahsil edilememesi hakkındadır.¹⁸ Yine aynı kadının babasının *ticaretde i'mâl için* borç vermiş olduğu bir diğer kimseden borcunu tahsil edemeden vefat etmesiyle, vefatının ardından varislerine borcunu vermekte inat eden şahsın şikâyet edildiğini görmekteyiz.¹⁹

Şimdiye kadarki örneklerde murisin alacaklı olduğu ve varislerin borcun takipçisi oldukları durumları gözlemledik. Bu örnek ise Halep'te sakin Dede Mehmed'in *duyûn-ı kesiresi* (çok borçları) olduğu iddiasıyla vefatının ardından hanesinin mühürlenip, mal ve eşyalarının zapt edilmesiyle ilgilidir. Diğer bazı kimselerinde vefatı ardından alacak iddiasıyla zuhur etmeleriyle perişan hale düşen eşi ve kızı ellerinde bulunan *fetvâ-yı şerîfeleri* ile şikâyetle bulunmuşlardır.²⁰

Murisin vefatı sonrasında varisler eğer küçük ise vasi tayin edilir ve bunlar büyüünceye dek haklarına düşen mal ve eşyalar vasi tarafından idare edilirdi. Ne var ki bazen vasinin keyfi tutumundan dolayı ileride sıkıntılar yaşanabilmıştır. Antakya'da şikâyetle bulunan Yusuf, Zekeriya, Mehmet ve Rahime adlı kardeşlerin durumu da buna örnek gösterilebilir. Nitekim babaları vefat ettiğinde *sağır ve sağire* olmalarından dolayı dedeleri Yusuf hisselerine düşen bahçeyi borcu karşılığında rehin olarak vermiş ve dedelerinin vefat etmesi kendilerinin de *irişüb bâliğ* olmalarıyla bahçelerini zapt etmek istediklerinde muhalefet ile karşılaşmışlardır. Bunun üzerine fetva makamından aldıkları *fetvâ-yı şerîfe* ile şikâyetle bulunmak durumunda kalmışlardır.²¹ Bir başka belgede bulunan şikâyete göre ise Antakya sakinelerinden Şerife Hadice adlı Hanım'ın babası vefat ettiği sırada *sağire* bulunmasından kendisine intikal eden terekenin üvey babası tarafından satılması ile ilgilidir. Zira kendisi *irişüb bâliğe* olduğunda hakkını talep etmiş, ancak muhalefetle karşılaşmış ve şikâyetle bulunmak durumunda kalmıştır.²²

Bir kişi aynı zamanda hem vekil hem de vasi durumunda olabilmekteydi. İdlîb kazasından Seyyid Yasin; erkek kardeşinin vefat etmesiyle, bunun eşine vekil, küçük oğluna da

¹⁷ Bir sene aralıkla kaydolan şikâyetin sırayla arşivdeki yeri: *BOA A.DVNS.AHK.HL.d.2*, s.190/B.5; *BOA A.DVNS.AHK.HL.d.2*, s.200/B.1.

¹⁸ Bir sene aralıkla kayıt edilen şikâyetin sırasıyla arşivdeki yeri: *BOA A.DVNS.AHK.HL.d.2*, s.195/B.2; *BOA A.DVNS.AHK.HL.d.2*, s.200/B.3.

¹⁹ Bir sene aralıklarla kaydolan şikâyetin sırayla arşivdeki yeri: *BOA A.DVNS.AHK.HL.d.2*, 195/B.3; *BOA A.DVNS.AHK.HL.d.2*, s.200/B.2; Murisin alacaklarının, vefatının ardından varisleri tarafından takibi noktasında yapılan bir başka şikâyet ise: *BOA A.DVNS.AHK.HL.d.2*, s.131/B.3 (Evâ'il-i Safer 1169/ Kasım Sonları/ Aralık Başları 1755)

²⁰ Aynı ay içerisinde iki kere kaydolan şikâyetin arşivdeki yeri: *BOA A.DVNS.AHK.HL.d.2*, s.124/B.4; *BOA A.DVNS.AHK.HL.d.2*, s.125/B.1.

²¹ Söz konusu belgede "... bu bâbda da vâlarına muvâfık Şeyhü'l-islâm'dan fetvâ-yı şerîfe virildüğün bildürüb mücebi şer'le görüleb alvirilüb icrâ-yı şer' ve ihkâk-ı hak olunmak bâbında ..." denilmektedir. *BOA A.DVNS.AHK.HL.d.2*, s.144/B.3 (Evâsıt-ı Cemaziye'l-ahir 1169/ Mart 1756)

²² *BOA A.DVNS.AHK.HL.d.2*, s.128/B.2 (Evâsıt-ı Muharrem 1169/ Ekim Sonları/ Kasım Başları 1755)

vasi olmuştur. Böylelikle kardeşinin borçlularından tahsil edilecek haklarının takipçisi olarak şikâyetinde bulunabilmiştir.²³

Payas sakinelerinden Fatma adlı Hanım ise vasiyye sıfatıyla vefat eden damadının fuzuli zapt edilen terekesinin *eytâm için* buna iadesi hakkında şikâyetinde bulunmuştur.²⁴ Bu da bize kadınların hem kendi haklarını hem de vasiyye konumunda buldukları kişilerin haklarını korumaktan geri durmadıklarını göstermektedir.

Miras taksimi sırasında şikâyet ile sonuçlanan bir diğer problem ise vefat edenin terekesinden eşi tarafından fazladan hak iddia edilmesi ve diğer murislerin mağdur edilmesiyle ilgilidir. Antakya sakinelerinden Şerife Hanım'ın vefat eden kız kardeşinin eşi terekesine dair hiçbir malının bulunmadığını iddia ederek tümüyle zapt etmiş ve muhalefete sebep olmuştur.²⁵ Bir diğer belgede ise Antakya'dan Şerife Hadice adlı Hanım'ın erkek kardeşinin vefat etmesiyle, bunun eşi Emine'nin alacak iddiasıyla fazladan hak talep etmesiyle ilgilidir.²⁶

Terekenin taksimi sırasında anlaşmazlığa sebep olanlar her zaman aile yakınları olmamıştır. Vefat eden kimsenin alacaklı veya verecekli konumunda olduğu belgelerde bunu görebilmekteyiz. Fakat ortada böyle bir durum söz konusu değilken de terekenin *hilâf-ı şer'-i şerîf fuzuli zapt* edildiğini, varisin hakkının teslim edilmediğini görmekteyiz. Bu duruma örnek olarak Emine adlı Hanım'ın şikâyeti gösterilebilir. Nitekim erkek kardeşinin vefat etmesiyle kendisine intikal eden *emvâl ve eşyasını* sabıka Halep mutasarrıfı alıkoymuştur. Bu durumun şikâyet edilmesi üzerine alıkonan terekenin iadesi için gereken hüküm verilmiştir.²⁷

Bir belgede ise şikâyetten ziyade, zaruri durum nedeniyle vekil tayin etme hususuyla karşılaşmaktayız. Sözü geçen bu belge, bir kadının eşinin İstanbul'dan Halep'e giderken yolda vefat etmesi sonucu yanında bulunan eşyalarını almak için kadının o tarafa gidememesi ve vekil tayin edecek kimsenin de olmamasından dolayı bir *kapu kethüdası* vasıtasıyla eşyaların teslimi hakkındadır.²⁸

Görüldüğü üzere miras taksimi sırasında her türlü haksızlık karşısında kadınlar şikâyetinde bulunabilmiştir.

Kadınların Vakıfla İlgili Başvuruları ve Neticeleri

Kadınların miras hususunda yaptıkları başvurularının yanında, çalışmamıza konu olan defterde gözlemlediğimiz diğer bir hususta, kadınları ilgilendiren vakıfla ilgili başvurularıdır. Nitekim tevliyet haklarına müdahale veya muhalefet edilen, vakıf emlaklarının kiralardan

²³ BOA A.DVNS.AHK.HL.d.2, s.191/B.3 (Evâhir-i Zilkade 1170/ Temmuz Sonları/ Ağustos Başları 1757)

²⁴ BOA A.DVNS.AHK.HL.d.2, s.118/B.5 (Evâsıt-ı Şevval 1168/ Temmuz Sonları/ Ağustos Başları 1755)

²⁵ Farklı farklı yetkililere hitaben yazılan şikâyetin sırayla arşivdeki yeri: BOA A.DVNS.AHK.HL.d.2, s.104/B.2; BOA A.DVNS.AHK.HL.d.2, s.105/B.2.

²⁶ Söz konusu belgede "... Antakya sâkinelerinden müteveffâ-yı mezbûrun zevcesi Emine nâm hâtuna intikâl idüb 'alâ-mâ-fazullahu-te'ala hisselerine düşeni ma'rifet-i şer'le tevzi' ve taksim murâd eyledikte mezbûre Emine zevci müteveffada benim bin gurus alacağım vardır deyü ..." denilmektedir. BOA A.DVNS.AHK.HL.d.2, s.154/B.2 (Evâhir-i Şevval 1169/ Haziran Sonları/ Temmuz Başları 1756).

²⁷ BOA A.DVNS.AHK.HL.d.2, s.102/B.4 (Evâ'il-i Rabiu'l-ahir 1168/ Ocak Sonları/ Şubat Başları 1755)

²⁸ BOA A.DVNS.AHK.HL.d.2, s.164/B.3 (Evâhir-i Zilhicce 1169/ Ağustos Sonları/ Eylül Başları 1756)

hisselerine düşenin zapt edildiği durumlarda, kadınlar bu haksızlığın giderilmesi için şikâyetle bulunabilmişlerdir.²⁹

Bu hususla ilgili olarak ilk örneğimiz, Aişe isimli birine aittir. Halep'te Aişe Hanım'ın eşi, bina eylediği camii için kendisinin vefatı sonrasında eşini mütevelliyeye tayin etmiştir. Bunun için ilk önce Aişe Hanım'ın evlenmemesini şart koşmuş iken sonrasında bu şartını geri almıştır. Buna rağmen eşinin vefatı sonrasında Aişe Hanım'ın tevliyetine bazı kimseler tarafından muhalefet edilmiştir. Bu durum üzerine Aişe Hanım şikâyetle bulunmuştur.³⁰

İstanbul sakinelerinden Zeynep Hanım'ın şikâyeti ise mütevelliyesi olduğu vakfa ait Antakya'da bulunan berber dükkânı hakkındadır. Söz konusu şikâyetle ilgili yazılan hükme göre, belirtilen dükkan başkaları tarafından fuzuli zapt edilmiş ve kahve dükkânı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu durum Zeynep Hanım'ın vekili vasıtasıyla çözülmeye çalışılmışsa da başarılı olunamadığından şikâyetle bulunulmuştur.³¹

Vakfın tevliyetine ve icarâtına fuzuli müdahale edilmesi dışındaki problemler içinde şikâyetle bulunulmuştur. Örnek olarak; Antakya'da *hüccac-ı müslimin için binâ ve ihyâ ve vakf* edilen hânın *delü ve levendât* taifesi tarafından basılması ve yolcuların perişan olması üzerine, bu vakfın mütevelliyesi olan Zeynep Hanım şikâyetle bulunmuştur.³² Ayrıca Halep'te bulunan Yarışan karyesindeki meyve ağaçlarından hâsıl olan öşrün vakfa gelir olarak yazıldığını ancak ahalinin muhalefetinden dolayı vakfın mütevelliyesi Fatma Hanım'ın şikâyetini de örnek olarak gösterilebiliriz.³³

İncelediğimiz Halep Ahkâm Defteri'ne ait belgeler doğrultusunda bizlerin yukarıda ifade ettiği gibi; Halep'te yaşayan kadınların hak ve menfaatlerini korumak için mahkemeye başvuruda buldukları Halep Şer'iye Sicilleri'ne de yansımıştır. Bu başvurular bizzat kendilerinin mahkemeye gitmesiyle yahut vekilleri vasıtasıyla yapılmıştır. Nitekim bu kadınların sosyal hayat içerisinde çeşitli meslek gruplarında çalışıp para kazanabildikleri, çeşitli gayrimenkul alım-satım veya kiralama işlemlerini yapabildikleri, borç para verebildikleri görülmektedir.³⁴ Ayrıca çiftlik sahibi olabildikleri, hamam-fırın gibi yerleri işlettikleri de belgelere yansıyan bir diğer gelir getirici faaliyetlerdendir.³⁵

²⁹ Bu husustaki şikâyetler için defterdeki şu belgelere bakılabilir: *BOA A.DVNS.AHK.HL.d.2*, s.119/B.2 (Evâsıt-ı Cemaziye'l-ahir 1168/ Mart Sonları/Nisan Başları 1755); *BOA A.DVNS.AHK.HL.d.2*, s.140/B.3 (Evâsıt-ı Cemaziye'l-evvel 1169/ Şubat Sonları/ Mart Başları 1756); *BOA A.DVNS.AHK.HL.d.2*, s.173/B.2 (Evâhir-i Cemaziye'l-ahir 1170/ Şubat Sonları/ Mart Başları 1757); *BOA A.DVNS.AHK.HL.d.2*, s.177/B.1 (Evâ'il-i Rabiu'l-evvel 1171/ Kasım Sonları/ Aralık Başları 1757)

³⁰ *BOA A.DVNS.AHK.HL.d.2*, s.119/B.2.

³¹ *BOA A.DVNS.AHK.HL.d.2*, s.152/B.2; *BOA A.DVNS.AHK.HL.d.2*, s.153/B.4.

³² *BOA A.DVNS.AHK.HL.d.2*, s.199/B.4 (Evâ'il-i Rabiu'l-evvel 1171/ Kasım Sonları/ Aralık Başları 1757); Söz konusu belgede durum "... hânın ber-vech-i meşrute mütevelliyesi olan muhadderâtdan Zeyneb Hanım zidet-iffetühâ südde-i sa'âdetime mektub gönderüb hân-ı mezkûre bir iki seneden berü Haleb Vâlileri tarafından delü ve levendât tâ'ifesi geliüb üürüd iden hüccac-ı müslimini tard ve ihrac ve cebren kendüleri sâkin olub ..." şeklinde beyan belirtilmektedir.

³³ *BOA A.DVNS.AHK.HL.d.2*, s.150-151/B.4 (Evâsıt-ı Şaban 1169/ Mayıs 1756)

³⁴ Mustafa Aslan, *1 Numaralı Halep Şer'iyye Sicilinin Sosyal ve İktisafî Açılardan Değerlendirilmesi*, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Başkanlığı, Yüksek Lisans Tezi, Kilis, Mayıs 2016, s.8-9.

³⁵ Alaa Alnhayer, *6 Numaralı Halep Şer'iyye Sicili'nin (201-280) Tercüme ve Değerlendirilmesi*, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kilis, Eylül 2017, s. 28-29.

Kadınların vakıflarda müteveli olarak etkin rol aldıklarını Halep Ahkâm Defterlerinde görmüştük. Bu konuyla ilgili Şer'iyye Sicilleri'ne yansıyan bilgilerde yer almaktadır. Bir vakfa müteveli olan kadının, eşi tarafından müteveli vazifesinden azli için mahkemeye başvuruda bulunulduğunu fakat kadının vakfi imar ettiği ve halka da çeşitli konularda destek olduğu dolayısıyla faydalı işlerde bulunduğu yönünde şahitliklerin olduğunu görüyoruz.³⁶ Ayrıca dedesinin vakfında müteveli olan bir kadının da yine dedesine ait köyleri, arazileri, bostanları ve dükkânları yönettiğini, kiralama işlemleri ile ilgilendiğini görmekteyiz.³⁷

Kadınların sosyal hayat içerisinde faaliyet gösterdikleri ve kazanç elde ettikleri bir diğer yer ise dokumacılık alanıdır. Bu alanda iplerin eğrilmesi kadınlar tarafından mahalle aralarındaki dükkânlarda veya evlerinde bu iş için düzenledikleri bölümlerde gerçekleştirilmekteydi.³⁸ Bununla birlikte özellikle 19. Yüzyıl sonlarında tekrar faaliyete geçen halı sanayisi de kadınlara eğitim verilerek ve bu zanaatı yapabilecekleri yerleri tahsis ederek canlandırılmaya çalışılmıştır.³⁹ Ayrıca yine bu dönemlerde kadınların doktor olarak sosyal hayat içerisinde var olduklarını görüyoruz. 1880 yılında açılan Ayıntab Amerikan Hastanesi'nde kadınlara sağlık eğitimi verilmiş ve ilk defa kadın doktorların çalışmasına izin verilmiştir, kadın hastaları kadın doktorların tedavi etmesine izin verilerek Müslüman kadınların da bu sağlık imkânlarından faydalanmasının önü açılmıştır.⁴⁰

Evliliklerde nikâh aktinin yapılması ve bu vesile ile kadına verilen mehir ve nafaka gibi hakların yanı sıra boşanma ve velayet hakkının da devlet nezdinde korunuyor olması kadına verilen önemin bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Evlilik sırasında erkeğin eşine verdiği yahut vermeyi taahhüt ettiği para veya çeşitli bir mala mehir denmektedir; mehirde kadının kocası dâhil hiç kimsenin hakkı bulunmamaktadır, kadın mehirini dilediği gibi tasarruf etme hakkına sahiptir.⁴¹ Mehir iki türdür; ilki evlilik sırasında peşin olarak verilir ve mehir-i mu'accel olarak geçer, ikincisi ise erkek tarafından sonradan verilmek için belirlenen mehir-i müeccel'dir. Mehir-i müeccel genellikle boşanma veya kadının vefatı sonrasında defterlere konu olmuştur. Nitekim boşanma sonrasında kadın mehir-i müeccel hakkını eksiksiz bir şekilde eşinden almıştır, öyle ki bazı davalarda taksitle dahi olsa kadının bu hakkından vazgeçmediği görülmektedir.⁴² Kocanın vefat etmiş olması kadının hakkı olan mehiri almasına engel olmadığı⁴³ gibi kadın vefat ettiğinde de yakın akrabalarının kadının hakkını aradıkları vakidir.⁴⁴ Mehir miktarlarının genel olarak yüksek tutulduğunu görmekteyiz. Ki bu durumda yine boşanma konusunda geniş haklara sahip olan erkeklere karşı kadını koruma hassasiyetinden

³⁶ Mohamad Bathish, *6 Numaralı (H.996-999) Halep Şer'iyye Sicili'nin (Sayfa 281-362) Tercüme ve Değerlendirilmesi*, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kilis, Haziran 2019, s. 10-11.

³⁷ Alaa Alnhayer, *6 Numaralı Halep Şer'iyye Sicili'nin (201-280) Tercüme ve Değerlendirilmesi*, s. 29.

³⁸ Mustafa Aslan, *1 Numaralı Halep Şer'iyye Sicilinin Sosyal ve İktisadi Açılardan Değerlendirilmesi*, s. 10.

³⁹ Muhammed Elreslan, *Halep Vilayetinin İdari, İktisadi ve Sosyo-Kültürel Yapısı (XIX. Yüzyıl)*, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kilis, Temmuz 2021, s. 42.

⁴⁰ Hakan Akköz, *XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Halep Vilayeti'nin Ekonomik ve Sosyo- Kültürel Durumu (İngiliz- Amerikan Kaynaklarına Göre)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Kahramanmaraş, Ekim 2016, s.64.

⁴¹ Mustafa Aslan, *1 Numaralı Halep Şer'iyye Sicilinin Sosyal ve İktisadi Açılardan Değerlendirilmesi*, s.20.

⁴² Taban Mehmed Said, *6 Numaralı Halep Şer'iyye Sicili'nin Tercümesi ve Değerlendirilmesi (s.100-200)*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep, Şubat 2015, s.153.

⁴³ Mustafa Aslan, *1 Numaralı Halep Şer'iyye Sicilinin Sosyal ve İktisadi Açılardan Değerlendirilmesi*, s.21.

⁴⁴ Mohammad Ajghif, *6 Numaralı (H.995-999) Halep Şer'iyye Sicili'nin Değerlendirilmesi (S.1-100)*, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kilis, Eylül 2013, s.126.

kaynaklanmaktadır; erkeğin söz konusu haklarını keyfi kullanımına engel olunmak, aile birliğinin devamlılığının sağlanmak istenilmesindedir.⁴⁵

Evlilikle yani nikâhla birlikte erkeğe yüklenen bir diğer sorumluluk ise nafakadır. Erkeğin karşılamakla yükümlü olduğu nafaka içerisinde kalacak bir ev, gıda malzemeleri, kıyafet, tedavi ve ilaçlar ile birlikte gerektiğinde hizmetçi masrafları bulunmaktadır.⁴⁶ Evlilik süresince ve boşanma sonrasında kadının beklemekle yükümlü olduğu iddet süresince kadının geçimi bu nafaka ile sağlanmaktaydı, burada eşlerin zenginliği yahut fakirliği durumu değiştirmemektedir ki erkek yükümlülüğünü yerine getirmediğinde kadın mahkeme yoluyla bu hakkı talep edebilmekteydi.⁴⁷ Nafakaya erkeğin güç yetiremediği yahut erkeğin gaipliği sebebiyle bu sorumluluk yerine getirilemiyorsa bu tür durumlarda kadı bir nafaka tayin edebilir ve kadına kocası adına borç alma izni verirdi.⁴⁸

Boşanma sonrasında eğer ki çocuk varsa velayetin kime bırakılacağı hakkında da söz konusu siciller üzerinden bir değerlendirmeye varmak mümkün olabilmıştır. Şöyle ki hukuki açıdan velayetin genellikle anneye ait olduğu fakat annenin velayeti yerine getirecek gücü olmadığı durumlarda velayetin babaya verildiği görülmüştür.⁴⁹

Her türlü davanın çözümünde adilane bir tutumla ve hızlıca çözüme ulaşılması çoğu zaman Hıristiyan kimselerin Hıristiyan yasalarının uygulandığı mahkemeler yerine Müslüman mahkemelerini tercih etmesine de sebep olmuştur. Böylelikle hem miras hem de evlilik ile ilgili meselelerde Hıristiyan kızların hakları korunmuş oluyordu ve özellikle miras yoluyla mülklerinden kızların daha büyük pay almasının önü açılmış oluyordu.⁵⁰

Sonuç

Çalışmamızda Osmanlı hâkimiyetindeki Halep bölgesinde yaşayan kadınların 2 Numaralı Halep Ahkâm Defteri'ne yansıyan şikâyetlerini teker teker inceledik. Hem miras paylaşımı hem de vakıfla ilgili haklar noktasında kadınların şikâyette bulduklarını gördük. Bu da bize kadınların yaşadıkları dönemde, aile fertleri veya diğer bazı kimselerce uğramış oldukları her türlü haksızlığı devlet nezdine taşıyabildiğini göstermektedir.

Çalışmamızın ana dayanak noktası olan 2 Numaralı Halep Ahkâm Defterinin ilgili bölümlerinde kadınların haklarını vakıf ve miras açısından değerlendirebilecek bilgilere ulaşabilmıştik. Şer'îye Sicilleri sayesinde kadınların çalışma alanlarına değindiğimiz gibi nikâh, mehir, boşanma ve nafaka gibi alanlarda da sahip oldukları hakları inceleme fırsatı bulabildik. Ayrıca Halep Şer'îye Sicilleri'ne dayanarak yapılan çalışmaların, bizlerin yukarıda Ahkâm Defteri'nin ilgili bölümleri sayesinde ulaşılan değerlendirmelerini destekler nitelikte olduğunu görmüş olduk. Böylelikle daha geniş bir perspektiften konuyu ele alma fırsatı yakalamış olduk.

Elbette ki bir kadının toplum içindeki yerini ve değerini salt hukuki perspektiften bakarak değerlendirmek yeterli olmayacaktır. Fakat hukukî açıdan haklarını bilen, özgürce bu haklarını

⁴⁵Mustafa Aslan, *1 Numaralı Halep Şer'îye Sicilinin Sosyal ve İktisadi Açılardan Değerlendirilmesi*, s.23.

⁴⁶Mohamad Ajghif, *6 Numaralı (H.995-999) Halep Şer'îye Sicili'nin Değerlendirilmesi (S.1-100)*, s.127.

⁴⁷Mustafa Aslan, *1 Numaralı Halep Şer'îye Sicilinin Sosyal ve İktisadi Açılardan Değerlendirilmesi*, s.17.

⁴⁸Mohamad Ajghif, *6 Numaralı (H.995-999) Halep Şer'îye Sicili'nin Değerlendirilmesi (S.1-100)*, s.127

⁴⁹Taban Mehmed Said, *6 Numaralı Halep Şer'îye Sicili'nin Tercümesi ve Değerlendirilmesi (s.100-200)*, s.152.

⁵⁰ Philip Mansel, *Halep Suriye'nin Muhteşem Tüccar Şehrinin Yükselişi ve Düşüşü*, (çev. Nigâr Nigâr Alemdar), Everest Yayınları, Mayıs 2017, s.51.

arama noktasında bir iradeye sahip olan kadınların hayatın diğer alanlarında da daha özgüvenli ve sağlam durabildikleri bir gerçektir. Bu noktada adalet kurumlarının adil bir tutumla yapılan şikâyetlerin çözümü noktasında verdiği kararlar da kadının hakları konusunda verdiği mücadelenin tek taraflı olmadığı, devlet nezdinde bir karşılığının olduğunun kanıtıdır.

Kaynakça

Ajghif, Mohammad; *6 Numaralı (H.995-999) Halep Şer'iyye Sicili'nin Değerlendirilmesi (S.1-100)*, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kilis, Eylül 2013.

Akköz, Hakan; *XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Halep Vilayeti'nin Ekonomik ve Sosyo-Kültürel Durumu (İngiliz- Amerikan Kaynaklarına Göre)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Kahramanmaraş, Ekim 2016.

Alnhayer, Alaa; *6 Numaralı Halep Şer'iyye Sicili'nin (201-280) Tercüme ve Değerlendirilmesi*, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kilis, Eylül 2017.

Aslan, Mustafa; *1 Numaralı Halep Şer'iyye Sicilinin Sosyal ve İktisadi Açılardan Değerlendirilmesi*, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Başkanlığı, Yüksek Lisans Tezi, Kilis, Mayıs 2016.

Aydın, M. Akif; "Kadın", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt: 24*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s.87-91.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *2 Numaralı Halep Ahkâm Defteri (A.DVNS.AHK.HL.d.2)*.

Bathish, Mohamad; *6 Numaralı (H.996-999) Halep Şer'iyye Sicili'nin (Sayfa 281-362) Tercüme ve Değerlendirilmesi*, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kilis, Haziran 2019.

Cıkay, Nezif; "Halep Ahkâm Defterli Üzerine Genel Bir Değerlendirme", *SOBİDER (Sosyal Bilimler Dergisi)*, (32), 2018, s.681-697.

Cıkay, Nezif; *Halep Ahkâm Defterleri (1742-1850): Taşradan Saraya Adalet Arayışı*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Şanlıurfa 2019.

Elreslan, Mustafa; *Halep Vilayetinin İdari, İktisadi ve Sosyo-Kültürel Yapısı (XIX. Yüzyıl)*, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kilis, Temmuz 2021.

Erdoğan, M. Akif "Jennings, Ronald Carlton", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt: EK-1*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2020, s.691-692.

Kabacık, Mehmet; "Halep Şer'iye Mahkemeleri ve Sicilleri", *Sosyal Bilimler Dergisi (SOBİDER)*, 2(3), Haziran 2015, s. 138-152.

Köse, Ensar; “Osmanlı Devleti’nde Kadınların Hak Arama Kültürü”, *II. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri, C.1*, On İki Levha Yayınları, İstanbul, 2016, s.291-323.

Mansel, Philip; *Halep Suriye'nin Muhteşem Tüccar Şehrinin Yükselişi ve Düşüşü*, (çev. Nigâr Nigâr Almedar), Everest Yayınları, Mayıs 2017.

Maydaer, Saadet; “Osmanlı Klâsik Döneminde Kadınların Servet Edinme Yolları (Bursa Örneği)”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15(2), 2006, s.30-46.

Nehir, Nurullah; *Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı'da Kadın*, İksad Yayınevi, Ankara 2021.

Özel, Ahmet; “Ahkâm”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt: 1*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, s.550-551.

Rahmanı, Ahmad Shakib; *Osmanlı Devleti'nde Kadının Hukuki Statüsü ve Cumhuriyet Döneminde Kadın Haklarında Yaşanan Yenilikler*, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2023.

Sahillioğlu, Halil; “Ahkâm Defteri”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt: 1*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, s.551.

Said, Taban Mehmed; *6 Numaralı Halep Şer'iyye Sicili'nin Tercümesi ve Değerlendirilmesi (s.100-200)*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep, Şubat 2015.

Yakut, Esra; “Klasik Dönem Osmanlı Aile Hukukunda Kadının Konumu”, *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(1), 2015, s.1-23.

OSMANLI DEVLETİ'NDE EMLAK MUHAMMİNLERİ

Real Estate Muhammmins in the Ottoman Empire

Dilan Özdoğan-Ahmet Aksın

Fırat Üniversitesi, Türkiye – Prof.Dr., Fırat Üniversitesi, Türkiye
e-mail: dilanozdogan166@gmail.com - aaksin@firat.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-5022-3147 - 0000-0001-9553-1573

Near East Historical Review

14/2, October / Ekim 2024
e-ISSN: 2717-6363 (Online)
www.nehrreview.com

Article Type - Makale Türü : Research Article / Araştırma Makalesi
Received Date - Geliş Tarihi : 09.10.2024
Accepted Date - Kabul Tarihi : 22.10.2024
Pages - Sayfa : 109 - 123

doi : <http://dx.doi.org/10.29228/nehrrreview.78745>

Citation - Atıf : Dilan Özdoğan - Ahmet Aksın, “Osmanlı Devleti’nde Emlak Muhamminleri”, *Near East Historical Review*, 14/2, October, 2024, pp. 109 – 123.

OSMANLI DEVLETİ'NDE EMLAK MUHAMMİNLERİ

Real Estate Muhammins in the Ottoman Empire

Dilan Özdoğan-Ahmet Aksın

Fırat Üniversitesi, Türkiye – Prof.Dr., Fırat Üniversitesi, Türkiye
e-mail: dilanozdogan166@gmail.com - aaksin@firat.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-5022-3147 - 0000-0001-9553-1573

Öz

Osmanlı Devleti, 1839 senesinden sonra, vergilerin tahsilinde aracı olan mültezimlerin yerine, maaşları merkezden ödenen memurlar aracılığıyla vergi toplama uygulamasına geçmiştir. Bu durum, vergiyi ödemekle mükellef olanların emlak, arazi ve vergiye konu olan diğer emtialarının sayımını ve bunların gerçek değerlerinin titiz bir şekilde belirlenmesini gerektiriyordu. Bu görevi sahada ve pratikte muharrir ve muhamminler üstlenmiştir. Emlak sayımlarına ilk olarak Bursa ve Yanya'da başlanılmıştır. 1858'de Arazi Kanunnamesi, 1860 senesinde ise "Tahrir-i Nüfus ve Emlaka dair Nizamnameler" yayınlanmıştır. Bu nizamnamelerde emlak muhamminlerinin taşınması istenen özellikleri, nasıl görevlendirilecekleri, görevlerinin kapsamı ve maaşları detaylandırılmaktadır. Ayrıca Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgelerde de muhamminlerin görevlerini icra ederken karşılaştıkları güçlükler, haklarındaki talep ve şikayetler, aldıkları ücretler ve emlakların gerçek değerlerini belirlerken vergi mükellefleri ile olan ilişkilerine dair önemli bilgiler mevcuttur. Bu çalışmamızda, devletin gelir kaynağı olan verginin yeniden düzenlenmesinde doğrudan etkisi olan emlak muhamminlerinin literatürde araştırması bulunmayan mesleki tanıtımını yapmak ve Osmanlı Devleti'nin mali ıslahatlarında muhamminlerin üstlendiği rolleri açıklamak amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Muhammin, Emlak, Tadilat, Vergi.

Abstract

After 1839, the Ottoman Empire started to collect taxes through civil servants whose salaries were paid from the center, instead of tax farmers who were intermediaries in the collection of taxes. This situation required counting the real estate, land and other taxable commodities of those obliged to pay the tax and meticulously determining their real values. Writers and muhammins have undertaken this task in the field and in practice. Property censuses were first started in Bursa and Yanya. The Land Code was published in 1858, and the "Regulations on Census, Population and Real Estate" were published in 1860. These regulations detail the characteristics required of Real Estate Managers, how they will be appointed, the scope of their duties and their salaries. In addition, the documents in the Presidential Ottoman Archives contain important information about the difficulties faced by the muhammins while performing their duties, the demands and complaints about them, the wages they receive, and their relations with taxpayers when determining the real values of real estate. In this study, we aim to introduce the real estate muhammins, who had a direct impact on the reorganization of the tax, which is the source of income of the state, in a professional manner that has not been researched in the literature, and to explain the roles undertaken by the muhammins in the financial reforms of the Ottoman Empire.

Keywords: Muhammin, Real Estate, Renovation, Tax

Giriş

1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı'nda geçen; “*Bir devlet muhafaza-i memaliki için elbette askere ü leşkere ve sair masarif-i mukteziyeye muhtaç olarak bu ise akça dahi tebaanın vergisiyle hâsıl olacağına binaen...*”

Cümleleriyle, devletin ülkesini koruması gerektiğini ve bunun vergilerden gelen para ile gerçekleştirilebileceği vurgulanmış, vergi toplamadaki düzenliliğin gerekliliği belirtilmiştir. 1839 senesi sonrası; iltizam usulüne, angarya ve aynî yükümlülükler son verme çabaları; maliyede merkezleşme, vergi tasnif biçimlerinde değişim, yeni vergi konuları ve tahsil şekilleri oluşturma, dönemin karakteristik vasfı olarak kendini gösterir. Bu dönemde geniş yetkili tahsildarlar görevlendirilerek herkesten kazanç ve emlakına göre vergi alınması hedeflenmiştir.¹ Bu kazanç ve emlakın kıymetini belirlemek ise devlete finans sağlayan sistemin kırılma noktasını oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu gayeyi somutlaştırma noktasında muhamminlere ciddi görevler düşmektedir. Muhammin kelime manası olarak “tahmin eden, değer biçen, karar veren” anlamlarına gelmektedir. Osmanlı arşiv belgelerinde rastladığımız muhammin tabiri de hemen hemen bu anlamları içeren bir görevi ifade etmekte kullanılmıştır.² Bunu en belirgin emlak ve temettü vergilerinde görüyoruz.

Emlak halk dilinde mülkün çoğulu olarak bina, arsa ve arazi niteliğindeki gayrimenkullerden oluşan mal varlığını ifade etmek için kullanılır.³ Emlak ve arazi konularında birtakım yeni usuller getirilmek amacıyla, Ahmet Cevdet Paşa başkanlığında 1857 yılında, Meclis-i Ali-i Tanzimat' da bir heyet kurulmuştur. Bu heyet Divan-ı Hümayun Kaleminde bulunan bütün eski ve yeni arazi kanunlarını ve bu konuda verilmiş olan fetvaları ve ayrıca belirli konularda değişik zamanlarda çıkarılan irade-i seniyeleri esas alarak Arazi Kanunnamesi' ni hazırlamıştır.⁴ 1858 (Hicri 1274) Tarihli Arazi Kanunnamesi, bir mukaddime ve üç bab halinde düzenlenmiştir. Toplamda 132 maddedir.⁵ Birinci ve yedinci maddeler ön bir açıklama olup, Osmanlı Devleti'nde mevcut olan toprakların hukuki statülerinin tarifi ve taksiminden söz edilmektedir. 8-90. maddeler, birinci babı oluşturmaktadır. Burada, miri arazinin tasarrufu; intikâli, ferağ ve mevat topraklara ait kısımları dört fâsıla ayrılmıştır. İkinci bab, 91 ve 103 numaralı maddeleri oluşturup, metruk ve mevat topraklara ait düzenlemeleri teşkil eder. Üçüncü bab ise, 105 ve 103. maddelerden oluşup, genel teferruattan söz etmektedir. Bu kanunname, Osmanlı Devleti tarafından Tanzimat süreciyle beraber yapılan yenilikler içerisinde belki de en önemli adımdır. Zira bu kanunname ile arazilerin müstakil ve ferdi tasarrufu, devletin içerisinde bulunan her arazinin kullanılma biçimi hakkında düzenlemeler yapılmıştır. Ziraî ekonomiye bağlı devlet için, arazilerin düzenlenmesi ve vergi getirisi olan toprakların da belirlenmesi oldukça önemlidir. Bu husus, ana geçim kaynağı ziraat olan çiftçiler ve toprak sahipleri için de

¹ M.Macit Kenanoğlu, “Vergi”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt: 43, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s.56.

² Ahmet Aksın, “Osmanlı Devleti'nde Muhamminlik Kurumu”, Üçüncü İktisat Tarihi Kongresi Bildirileri-3 (İzmir, 25-27 Nisan 2019), ed. Mustafa Öztürk, Ayşe Değerli. S.7. İzmir. 2019.

³ Salih Gürbüz, *Türk Vergi Sisteminde Emlak Vergisi Uygulaması*, (Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir 2015, s.47.

⁴ *Tanzimat Sonrası Arazi ve Tapu*, T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2014, s.19.

⁵ Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler-1*, Gözlem Yayınevi, İstanbul 1980, s.335.

kapsamlı ve yeni bir düzen oluşturmayı amaçlamaktadır. Fakat bu kanunnamenin ileriki süreçte etkin ve verimli bir hizmet sunup sunmadığı tartışma konusudur.⁶

14-23 Nisan 1840 (1256) tarihli ve 35 numaralı Kanun-i Kalemîyye Defterinde geçen;

“...eğer tasarruflarında emlak ü arazi bulunur ise ba-evamir-i aliyye vâride olan tekâliften hisse-i musîbeleri tahsil kılınmak üzere evamir-i aliyye verilmek de olup vâkı'â işbu e'imme vü hutabânın cihet-i ilmiye olmak üzere muaf olmaları şer'-i şerif icabından ve saye-i şevket-vaye-i hazret-i şahanede bundan böyle herkesin emlak ü arazi ve hâl ü tahammülü gözedilip mahsulat-ı mevcude ve kuvve-i maliyesinin derecesine tatbikan tekâlif alınmak usul-i hasene-i cedîde mukteza-yı ma'delet-ihativasından olduğuna ve mamafih fima-ba'd bi'l-cumle umûr u hususât ve de'âvî vü münâza'ât taşra meclislerinde garazsız carü'yet ü tesviye olunacağına binâen zikrolunan e'immevü hutabânın ve yedlerinde senedat-ı sahiha bulunan sadat-ı kiramin muafiyetleri ibkâ olunmak üzere lede'l-icabve'l-istid'â muhassılın ve aza-yı mecâlise hitaben evamir-i aliyye i'tâ kılınması hususu bu defa müteferri'at-ı...⁷”

Cümlelerinden de anlaşılacağı üzere vergi toplama usullerinde adaletli olmanın gerekliliği, herkesin emval ve emlakına göre vergilendirme yapılacağı, bu vergiden imam ve hatiplerin muaf tutulacağından söz ediliyor ve yeni düzenlemelerin bu yönde olacağına işaret ediyordu. Bunlara yine bir başka örnek;

“İşbu e'imme vü hutabânın cihet i ilmiye olmak üzere muaf olmaları şer'-i şerif icabından ve saye-i şevket vâye-i hazret-i şahanede bundan böyle herkesin emlak ü arazi ve hâl ü tahammülü gözedilip mahsulât-ı mevcude ve kuvve-i maliyesinin derecesine tatbikan tekâlif alınmak usul-i hasene-i cedide muktezâ-yı ma'delet ihtivâsından olduğuna ....⁸”

Görüldüğü gibi burada da mükelleflerin mevcut emlak ve arazilerinin değerlerinin gözetilip ona göre vergi alınmasından söz edilmektedir. Bu bakımdan emlak ve arazilerin değerlerinin belirlenmesi gerekmektedir. İşte bu noktada değeri belirlemede görev alacak olan muhamminlik kurumu ön plana çıkacaktır.

Emlak ile ilgili çıkarılan yeni nizamnameler ile birlikte emlak ve arazi değerlerini belirlemede görev alacak olan emlak muhamminlerinin de sayılarında artış gözlemlenmektedir. Ayrıca bu görevi yerine getiren muhamminler içerisinde Uluslararası madalyalar alan muhamminler bile görmekteyiz. Örneğin; “Haşmetlü papa hazretleri tarafından maliye nezaret-i celilesi emlak muhammini Filosyan Orhan Efendi'ye ita olunan beşinci rütbeden Sen Gara Gavari gavan nişanının müma-ileyh canibinden kabul oldu...⁹”.

Emlak muhamminleri hakkında düsturları incelediğimizde 3 Ağustos 1886 tarihli, 130 numaralı, emlak vergisi hakkındaki nizamnamenin 5.-6. maddeleri doğrudan emlak muhamminleriyle ilgili bilgiler içermektedir. Bu maddelerde emlak muhamminlerinin görev ve yetkileriyle ilgili şöyle denilmektedir;

“Bir mülkün kıymetinin ve bir tacir ve sanatkârın temettü' ünün takdiri her mahalde bigaraz ve ehil ve yeminli muhamminler marifet ile icra olunur. Bu muhamminler dört kişiden ibaret olup bunun ikisi beledi ve teşkil olunacak nahiyeye meclisleri tarafından ve diğer ikisi hükümeti mahalliye canibinden intihab olunacak ve bir mülkün kıymetince muhamminler beyninde tesavii âra vukuunda istinaf hakkı

⁶ Bkz. E. Atilla Aytakin, “Hukuk, Tarih ve Tarih Yazımı:1858 Arazi Kanunnamesi' ne Yönelik Yaklaşımlar”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3(5), 2005.

⁷ *Tanzimat Sonrası Arazi ve Tapu*, T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2014, s.80.

⁸ *Tanzimat Sonrası Arazi ve Tapu*, T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2014, s.29.

⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İTAL; 46 / 18 (H-18-08-1311).

baki olmak üzere o işe mahsus olarak istihsalı ekseriyet için beledî veya nevahi meclisler ile hükümet tarafından müttefikan bir beşinci muhammin tayin kılınacaktır. Beledî ve nahiye meclisleri teşekkül etmeyen yerlerde meclisi mezkûre tarafından intihab olunacak muhamminler kemakân emlak komisyonları canibinden intihab ve tayin olunur ve tacir ve sanatkâr ve esnaf temettü'nün takdiri için her sınıfın kendi içinden iki muhammin tayin ve ilâve olunur.¹⁰

Bu ifadelerden; vergilendirme yapılmadan önce, kıymetlendirme yapacak muhamminlerin, 4'er kişi olacakları ve bunların ikisinin hükümet diğer ikisinin ise belediye tarafından görevlendirileceği ve ücretlerinin belediyelerce ödeneceği belirtilmektedir.¹¹

1908 tarihli bir başka belgede geçen, “Dersaadet emlak vergisinin tadilatı hakkında vuku bulacak müsted’ayatin istinafen tedkiki divan muhasebat azasından bir zatın riyaseti altında ikisi meclis ve ikisi şehremaneti meclisi azalarından mürekkeb olarak geçende teşekkül eden heyete tevdi kılınmış ise de meclisi maliyenin lağv edilmesiyle bu heyet in’ikad edemediğinden muammele-i istinafiyye te’ehhür etmemek için bi’z-zarure encümen-i umur-ı maliye de rü’yed edilmekte olub.¹²” cümlelerinden; yine burada da emlak kıymetlendirmesinin, ikisi belediye meclisi diğer ikisi eyalet meclisi belediye daireleri muhamminleri tarafından yeniden incelenip, kıymetlendirilme yapılacağı hakkında bilgiler öğreniyoruz.

Muhammin görevli bulunduğu yerdeki emlakı inceledikten sonra kıymetlendirme yapacaktır. Verdiği değer miktarı, gereğinden fazla bulunduğu takdirde mülk sahibi itiraz edebilme hakkına sahiptir. Muhamminin koyduğu değeri yüksek bulanların, değer konulduğu tarihten itibaren, altı ay içerisinde emlakın olduğu mahallin belediye meclisine itiraz dilekçesi vereceğini ve meclisin de 15 günde bu itirazı karara bağlayacağı belirtilmektedir.¹³

Emlak vergisi yürürlüğe girdikten sonra Osmanlı maliyesi için önemli bir vergi kalemi haline gelmiştir. Toplumun sorunlarıyla ilgilenmiş ve bunlara çözüm arayışında olan Namık Kemal diğer önemli bir vergi olan “aşar” ın adaletsizliğinden söz ettikten sonra bu verginin yerine vasıtalı vergilerin konularak artırılmasını, İstanbul halkından da vergi alınmasını önerir. Zira artık devlet için önemli bir gelir kaynağı haline gelen emlak vergisini İstanbul halkının ödemediğini ve bunun büyük bir haksızlık olduğunu dile getirerek şöyle der: “...Hiç olmazsa tırnaklarıyla yer kazıp da verdikleri tekâlif sayesinde bin türlü nimetine müstağrak olduğumuz köylüden utanalım...¹⁴”

1911'e ait arazilerin ve arsaların miktar ve değerlerine bakacak olursak, sadece İstanbul'da Osmanlı lirası ile 5.735.400¹⁵ dönüm olarak 265.464, mükellef sayısı ise 44.747 gibi büyük miktarda gelir getireceği kanaatine varıp, Namık Kemal'in bu konudaki düşüncelerine hak verebiliriz. Ayrıca 1887/88 mali yılı gelirlerini inceleyecek olursak doğrudan doğruya alınan vergiler içerisinde emlak ve akar vergisi gelir miktarı 236.829.789'dir.¹⁶ Bunlar emlak vergilendirilmesi hususunda düzenlemelerin gerekliliğinin zaruri olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla emlak konan kıymetlendirme de bu ölçüde mühimdi. Bu yüzden, Osmanlı Devleti'nde ekonomik başarıda ön koşul olan vergilerin önem ve fiyatlandırılmasında, devletin geçirdiği ekonomik aşamaları incelediğimiz vakit, yeni düzenlemelerin de farklılaştığını

¹⁰ Düstur, 1.Tertip, 5.Cilt, s.503.

¹¹ Ahmet Aksın, “Osmanlı Devleti'nde Muhamminlik Kurumu”, s.2.

¹² BOA, BEO; 3397/254760 (H-19-08-1326).

¹³ Ahmet Aksın, “Osmanlı Devleti'nde Muhamminlik Kurumu”, s.7.

¹⁴ Musa Çadircı, “Namık Kemal'in Ekonomik ve Sosyal Görüşleri”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (2), 1991, s.47.

¹⁵ Tevfik Güran, *Resmi İstatistiklere Göre Osmanlı Toplum ve Ekonomisi, Kültür Yayınları*, İstanbul 2017, s.418.

¹⁶ Tevfik Güran, *Resmi İstatistiklere Göre Osmanlı Toplum ve Ekonomisi*, s.407.

görebileceğiz. Zira devlet, bireycilikten ziyade toplumun bütün halde ihtiyaç ve refahını esas alırken, yapılan yeni tahrir ve kıymetlendirmelerle büsbütün olmasa da bireyci bir ekonomik anlayışa doğru ilerlediğini yapılan emlak tahrir ve fiyatlandırmalardan görebiliyoruz.

1. Emlak Muhamminlerinin Göreve Getirilme Usulleri

Yerleşim birimlerindeki emval ve emlakın yazımı için memurlar, kâtipler, gramatik ölçücüler ile birlikte muhamminlerin de görev aldığını görmekteyiz.¹⁷ Muhamminler Eyalet Meclisi tarafından seçilip, hükümetten onay aldıktan sonra görevlerine başlamaktadırlar. Görevlendirilen muhamminlerin seçimi titizlikle gerçekleşmiş; isim, şöhret ve istihdam tarihleri dikkate alınmıştır. Nitekim Hükümetin, Yanya Eyaletinin nüfus ve emlakının tahriri için seçilecek muhamminlerin isim, şöhret ve istihdam tarihlerinin istemesi bu hususu doğrulamaktadır. Yine diğer bir örnek, 1865 yılında, Kepsut ve Gönen kazalarında arazi tahririnde muhammin olarak iki ismin çalıştırılması için Maliye Nezaretinden görüş istenmektedir.¹⁸

Muhamminler, emlakı inceleyip kıymetlendirme yapacağı yerlere gittiklerinde yanlarında en az bir idare meclisi üyesi bulundurmaları gerekiyordu. Fakat bu uygulama büyük bir olasılıkla devletin maaş ödemekte yaşadığı zorluklardan ötürü kaldırılmış ve artık gerektiği takdirde yanlarında idare meclisi üyesi bulundurulması istenmiştir.

Osmanlı Devleti “devletin hazinesini dolu tutma politikası” doğrultusunda düzenlemeler yapmıştır. Dolayısıyla yapılacak fiyatlandırma ve vergi tahsil işlemi de bu politikaya bağlı ilerlemeliydi. Burada esas iş aracı memurlara yüklenmekteyse de büyük ölçüde toplumun da bunu benimsemesiyle birlikte başarı sağlanabilirdi. Zira yapılan tahrirler ile devlete vergi getiren mülklerin belirlenmesi, aynı zamanda ekonomik güç dağılımı, sosyal durumların belirlenmesi ve kontrolünde büyük ölçüde önemliydi. Yapılan tahrirler ve muhamminlerin emlak kıymetlendirmesiyle birlikte aslında mülkiyet sahibi, sosyal bir statü kazanmış oluyordu. Bilhassa Arazi Kanunnamesinin uygulanması ile birlikte yeni düzenlemeler gerçekleşmiş ve tasarruf olunan yerlerin taksim ve ayrılması, arazilerde tasarruf hakkı, boş kalan arazilerin birilerine tahsisi, Osmanlı tabiiyetinden çıkan kişilerin emlak ve arazilerinin ne olacağı, ziraat yapılan arazilerle ilgili birçok husus belirlenecektir.

1890 tarihli bir belgede, arazinin tapusunu elinde bulunduran köy ahalisinin kabul etmediği müddetçe buranın bir başka kişiye ihale edilmesinin ve verilmesinin mümkün olmadığı bilgisine rastlıyoruz.¹⁹ Zira muhamminlerin görevini gerçekleştirdikleri süreci bize yansıtan belgeleri okurken, ekonomik olayların sosyal nitelikleri hakkında da bilgi sahibi olmuş oluyoruz. Bu süreçte muhamminlerin yaptıkları hizmetlerle Osmanlı merkez idaresi, toplumsal refah ve emlak sahiplerinin yaşayış normlarını incelemiş oluyordu. Bu refah ortamının oluşabilmesi için de gerekli şartlardan en önemlisi verginin adil dağılımıydı. Burada yine en önemli iş devlete düşüyordu. Çünkü devlet; mal, arazi, kira, vergi gibi ilişkilerde kural koyucu idi.

¹⁷ Ahmet Aksın, “Osmanlı Devleti'nde Muhamminlik Kurumu”, s.7.

¹⁸ Ahmet Aksın, “Osmanlı Devleti'nde Muhamminlik Kurumu”, s.7.

¹⁹ BOA , DH.MKT; 1723-49 (H-21-09-1307).

Emlaka muhammin tarafından belirlenen kıymetlendirmenin, il meclis idaresinde görüşülmesi, yapılmış olan fiyatlandırmaların vergilendirmede öneminden kaynaklı olarak, bu hususta hassas davranıldığına dair bir başka örnektir.

Arazilerin vergilendirilmesi için yeni düzenlemeler yapılması önemliydi. Bunun birtakım sebepleri vardır. Toprak fiyatlarının artışı, ekilen tarlaların genişlemesi, tarımsal yöntemin gelişmesi sonucu toprak veriminin artışı²⁰ bunlardan en önemlileriydi. Arazi vergisi yazımında ölçek alınan değere göre, işlenmekte olan tarlaların dönümü ortalama 70 guruş yani hektarı 770 guruşa satılmaktaydı.²¹ Bir diğer husus ise emlak kıymeti için muhamminlerin verdiği raporlara damga pulu yapıştırma zorunluluğudur. 1905 tarihli bir belgede geçen;

“Resmi damga kanunu cedidesinin dokuzuncu maddesinin on dördüncü numarasında emlakın takdir ve tadili kıymeti için alakadarlar tarafına vuku bulan müracaat üzerine muhamminler canibince ita olunan raporlara beş guruşluk pul ilsakı lüzumu muharrer olmaktan naşi temettuat vergisinden ta’dilü teşmili hakkındaki muhammin raporlarının pul ilsakı icap edib²².” Cümlelerinden de anlaşılacağı üzere, resmi damga kanununun dokuzuncu maddesi gereğince muhammin raporlarına pul yapıştırmanın zorunluluğundan bahsedilmektedir. 1905 tarihli bir başka belgede bu konuyla alakalı maliye nezaretinin yazısını görmekteyiz.²³ Muhammin raporlarına yapıştırılan 5 guruşluk pullar ile devlet, ek bir gelir daha elde etmeyi amaçlamaktadır. Yapılan kıymetlendirmeler sonrası verilen her rapora yapıştırılacak olan pullardan elde edilen miktar ile devlet hazinesi için iyi bir kazanç elde edilecektir.

Fakat bazı durumlarda emlak muhamminlerinin yapılacak kıymetlendirmeden sonra verdiği raporlara pul yapıştırmasına gerek olmadığı durumlarla da karşılaşabiliyoruz. Örneğin 1904 tarihli bir belgede yolun genişletilmesinden ve düzeltilmesinden sonra artıp emanete kalan arsalarla kıymet tespiti yapan muhamminlerin raporlarına pul yapıştırmasına lüzum olmadığı belirtilmektedir.²⁴

2. Görev Alanları ve Görev Süreleri

3 Ağustos 1886 senesinde yayımlanan emlak ve temettü nizamnamesinde tahriri yapılmış olan yerlerde, yapılacak olan vergilendirmelerin nasıl tespit edileceği ile alakalı bilgiler yer almaktadır. Ayrıca, arazinin kıymetine paralel olarak alınan emlak vergisinin fiyatlarının belirlenmesinde görev alan muhamminlerin, görev kapsamı ve görev süreleri hakkındaki bilgiler bu nizamnamenin maddelerinde belirtilmektedir. Nizamnamenin girişinde; vergilerin tahriri yapıldıktan sonra, arazi, emlak ve temettüat vergisinin bir mülkün arazi kıymetinden alınacağı belirtilerek devamında, emlakı kıymetlendirmenin bağlı olduğu hususlar maddeler halinde açıklanmaktadır. Emlak ve Temettü nizamnamesinin altıncı maddesinde geçen;

“Arazi ve müsakkafat vergilerince beş senede bir kere tadili umumî icra olunacaktır. Beş senede icra olunacak yoklamaya dördüncü senenin iptidasından bed ile nihayet altı ay zarfında arkası alınıp beşinci seneye tadil olunmuş halde girilecek ve zamaim ve tenzilâtın hükmü beşinci senede cari olacaktır. Ancak yoklama tadilâtı bazı avarız ve tahavvülat ve ferağ vukuundan dolayı o müddet zarfında ashabının ve tahrir memurlarının talepleri ile tadil edilmiş olan müsakkafat ve araziye şamil olamaz fakat bazı avarızdan dolayı hal ve heyetleri tebeddül eden

²⁰ Parvus Efendi, *Türkiye'nin Mali Tutsaklığı*, (Çev. Muammer Sencer), İleri Yayınları, İstanbul 2005, s.195.

²¹ Parvus Efendi, *Türkiye'nin Mali Tutsaklığı*, s.196.

²² BOA, MF.MKT; 860 / 13 (H-27-03-1323).

²³ BOA, TFR.I.MKM; 10 / 971 (H-24-02-1323).

²⁴ BOA, DH.MKT; 884/5 (15/06/1322).

müsakkafat ve arazinin kıymetleri avarızın vukuu akabinde ve verginin fahiş olduğu iddia ve tenzili istida olduğunda muhammin marifeti ile yeniden takdir olunup vergileri tahminatı cedideye tevfikân tadil olunur ancak bir sene içinde vuku bulacak tadilat sene-i atıye iptidasından muteber olup tahminatın vaki olduğu tarihlere itibar olunmaz.²⁵

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, tahrirlerin beş yılda bir yeniden yapılacağı dolayısıyla muhamminlerin de beş yılda bir tekrar görev alacağı, görevlerinin süreklilik arz edeceği kanaatine varıyoruz. Vergiler beş senede bir, genel inceleme yapılarak dördüncü senenin başlangıcından itibaren altı ay içerisinde yeniden incelenmeye başlanılacaktır. Arazinin fiyatında artış veyahut azalış tespit edilmesi sonucunda belirlenen kıymet, beşinci senede uygulamaya konulacaktır. Eğer arazi ve tapu bir başkasına devredilirse, yapılmış olan fiyatlandırma fahiş bulunup itiraz edilmesi durumunda, yeniden muhamminler tarafından inceleme yapılacaktır.

Musa Çadırcı, “Tanzimat Dönemi Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı” isimli eserinde, Bursa’da muhamminlerin; mühendis ve muharrir ile sayımlara gittiklerini, oradaki halkın değirmen, ev, dükkân, arsa, bağ ve nüfus sayımları yapıldığı esnada muhamminlerin de bilirkişi olarak emlakların ölçek ve kıymetlerini belirlediğini ifade etmektedir.²⁶ Bir defaya mahsus olarak, bütün emlak kıymetlerinin binde biri olarak ve geliri olan tüccar ve esnafın temettülerinin binde ikisini “Mesarif-i Tahririyye” olarak toplanacağını açıklamaktadır. Ayrıca içinde yaşadıkları emlakların ve gelir getiren mülklerin tamamından binde dört oranında “Emlak Vergisi” alınacağını belirtmektedir. Muhamminlerin yaptığı kıymetlendirmeler dikkate alınarak emlakların yıllık olarak getirdiği gelirler de belirlenip kayıt altına alınacaktır.

Muhamminlerin görevleri devam ederken, bir sebep gerekçe gösterilerek aniden görevlerine son verilebilirdi. Aniden işten çıkarılan muhamminler itiraz edebilme haklarına sahiptirler. Bu konuya dair şikayetlerin olduğu belgelere de rastlıyoruz. Örneğin, 1891 tarihli bir belge de geçen; “bıla sebep me’uriyetlerinden çıkarıldıktan bahisle istihkakı ve bazı ifadatı havi emlak muhamminlerinden çend nefer kesian tarafından verilen arzuhal leffen irsal kılınmağla me’aline nazaran iktizasının ifa’ına himem-i aliyye-i daverileri derkar buyrulmak babında.²⁷”

Cümlelerinden de anlaşılacağı üzere, sebepsiz yere işten çıkarılan emlak muhamminlerinin buna itiraz ettiğini ve bu konuda dilekçe yazdıklarını anlıyoruz. 1909 tarihli, bir diğer arşiv belgesinde;

“Dersaadet emlakına bidayet muhamminleri tarafından vaki edilen kıymetler vergi kılınmalarına şehir emaneti meclisinin tasdikine irade olunmazdan mukaddem mülkün merbut edildiği belde idaresi reisiyle baş katib ve baş mühendisten mürekkeb bir heyet ma’rifetiyle keyfiyet tahkik ve tedkik ve tahmin vaki’ teşvik olduktan sonra evraktan meclise irsali hususunun usul ittihazı meclis-i mezkur riyasetine bildirilmiş ise de ahiren vilayet-i celilelerinin teşekkülü cihetiyle dersaadet umuru mülkiye ve valiyesini dahi vilayet-i sairede cari usule tevfiği ve bu gibi tahmin muamelatından vilayet celilelerince teşkili tabi olan meclis idaresince istinafen rüyet ve tesviyesi lüzum-i derkar bulunmasına nazaran mezkur emvaline mevki’-i icraya vazifeye mahal görülmediğinden bahis ile...²⁸”

²⁵ Düstur; 1.Tertip, 5.cilt, s. 503.

²⁶ Musa Çadırcı, *Tanzimat Dönemi'nde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s.343.

²⁷ BOA, DH.MKT; 1771 / 96 (H-01-03-1308).

²⁸ BOA, DH.MUİ; 11/7 (H-18-10-1327).

Dersaadet emlakı için şehir emanet meclisinin tasdikine gösterilmeden, mülkün birleştirildiği beldenin reisi, muhamminler, baş mühendis ve baş kâtipten oluşan heyet tarafından inceleme yapıldıktan sonra fiyat takdirinin evrak olarak meclise gönderilmesi gerektiğinden bahsedilmektedir.

Devlet topraklarını kamulaştırırken, incelenen emlakın düzenlenmesi ve fiyatının belirlenmesi muhamminler vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Devletin kamulaştıracığı arazi veya emlakın değerinin belirlenmesinde de Muhamminlerin görev aldığını görmekteyiz. Arazilerin veya emlakın belirledikleri istimlak değerlerine dair arşiv belgelerinden 1890 tarihli bir başka örnek verecek olursak;

“İşkodra-şengin tarik-i umumisine sıfır kilometresinden dördüncü kilometresine kadar olan güzergaha tesadüf eden emlak-ı hususiyenin istimlak yerli olan bina beş yüz elli lira ile muhamminlerin yevmiye ve ücretleri bulunan beş bin guruşun ashabına li-eclî't-tesviye havalenamesinden irsali mukaddema İşkodra vilayetinden ba telgraf iş'ar olunmayub meblağ-ı mezkurun hükümeti mahallinden bila hane ibraz edecekleri evrak-ı resmiye üzerine tasviye edilmek üzere oradaki memuruna tebligat ifa' sı lüzum-u şirket-i inşaiye müdüriyetine tebliğ kılınmış ise de silsile-i fiyat cetvelinde istimlak bedelinin sureti tesviyesi münderic olunmayacağına keyfiyet evvel emirde tedkik ve kanuna kabul edilmediği tavsiye edilmeyeceği buyrulmuştur.” Ve “Tarik-i umumiye istikraz suretiyle inşa edileceğinden sene-i haliye muvazenesine yalnız taraf-ı mezkure üzerinde müsta' cilen tamiri lazım gelen mahal için tahsisat kılınmayub inşaat masrafı için bir şey derç edilmemiş olmasına ve mezkur istimlak muamalatı yapılmadıkça da inşaata başlanmayacağı ahiren İşkodra vilayetinden ba telgraf iş' ar kılınmış bulunmasına binaen...²⁹”

Cümlelerinden anlaşılacağı üzere, İşkodra vilayetindeki sıfır kilometre ile dördüncü kilometre arasındaki güzergahın kamulaştırılmasında görev alacak muhamminlerin ücreti olan beş bin guruşu denkleştirilmesi ve tamiri gereken yerlerin inşaat masrafı için yine muhamminler tarafından kıymetlendirme yapılmadan kamulaştırılmasına başlanılmayacağından bahsedilmektedir.

Muhamminlerin görev alanları ve yürüttüğü faaliyetler; yakın çağlardaki devlet anlayışının klasik dönemden oldukça farklılaştığının kanıtıdır. Zira, klasik devlet anlayışındaki devletin asli görevi, iç ve dış güvenliği sağlamaktı. Hiçbir klasik devlet; cami, kilise, mabet, medrese, toprak ıslahı, hastane açılması vb. faaliyetler için merkezi bütçeden para ayırmamıştır. Yol, köprü, liman, kale yapım ve tamiri güvenlik söz konusu olduğu zaman yapılıyordu. Devlet ilerleyen zamanlarda şahsi teşebbüsün ticaretini kolaylaştırmak amacıyla, aşılması zor olan dağlarda tünellerin açılması ve yeni yolların yapılması için devleti, bayındırlık hizmetlerinin içine çekmiştir.³⁰

3. Emlak Muhamminleri Hakkındaki Talep ve Şikayetler

Emlaklara yapılan kıymetlendirmelerin adil olması ve görev alan muhamminlerin objektif, gereken bilgi ve beceriye sahip olması dikkat edilen önemli özelliklerdendir. Aksi halde, yapılan kıymetlendirmeler emlak sahiplerinin itiraz ve şikâyetlerine konu olabilmektedir.

19. yüzyılda, emlak muhamminlerinin görevlerini suistimal ettiklerine dair birçok belgeye rastlıyoruz. Örneğin, 1890 tarihli belgede geçen “Bigadiç kazasınınca tadili istida olunan emlak ve arazi kıymetlerinin icra-i tadilatı için tayin evveli olan muhamminlerin suistimali olan fırka-i

²⁹ BOA, BEO; 3996/299675 (H- 09 -02-1330).

³⁰ Mustafa Öztürk, “Osmanlı Ekonomisinde Meydana Gelen Değişimlerin Müesseselere Tesiri”, *Birinci İktisat Tarihi Kongresi Bildirileri-2 (İstanbul, 7-8 Eylül 2007)*, Hazırlayanlar: Rahmi Deniz Özbay, Fahri Solak, Yaşar Bülbül, Gülfeğin Çelik, s.258, İstanbul, 2007.

ahali hakkında vaki olan i'tisâfâtını hâvi olub zuhur gazetesine derc edilmek." ifadelerinden, Bidaiç kazasında görevlendirilen emlak ve arazi muhamminlerinin görevlerini suistimal ettikleri gerekçesiyle şikâyet edildiklerini anlıyoruz.³¹

Görevlerini suistimal eden muhamminler olduğu gibi, yaptıkları doğru fiyatlandırmalara rağmen, emlak sahibi tarafından memnuniyetsizlikler yaşamaları da söz konusu olabilmektedir. Doğrudan devlet ile emlak sahibi arasındaki aracı fiyat belirleyen kişi olması, emlak sahibinin aleyhinde bir fiyat belirlemesi, şikâyetlere konu olmasından dolayı prestijlerinin düşmesine sebep olacaktır.

1910 tarihli bir başka belgede, Musul idaresine tayin olunan kura, emlak ve müsakkafat kıymetlendirilmesi için giden muhamminlerin şikâyetlerine dair ifadeler yer almaktadır.³²

1901 tarihli bir başka belgede geçen; "mevzu-u bahis olan hazine-i Maliye muhamminlerinin yalnız Devair-i belediye muhamminleri tarafından bidayeten tahmin edilegelen bedelat-ı emlak inde'l lüzum istinafen takdir ile mükellef olub başka bir vazife memur mukayyid olmadıkları cihetle devair-i belediyeye veza'if-i asliyeleri haricinde mahalli ba'direde gösterilecek takrir-i şerifeye ve ona mümesil hizmet-i belediyenin ifa'sı için..."³³ Asli görev bölgeleri dışında görev alma talebinde bulunan Dersaadet emlak muhamminlerinin, bu isteklerinin karşılanmadığını görüyoruz.

Görevlerini suistimal ettiklerinde veyahut kıymet verilen emlak ve arazinin miktarı hoş karşılanmadığı zamanlarda sonuç muhamminlerin ölümüne kadar gidiyordu. 8 Eylül 1887 tarihinde Akhisar Kazasının emlaklarının değerini tespit etmekle görevli muhammin olan Süleyman Efendi, bir gece evine giderken, kadın kılığına girmiş kimliği meçhul kişiler tarafından öldürülmüştü. Yapılan soruşturmada katilin Ömer Derviş adlı bir şahıs olduğu anlaşılmış ve kısa sürede yakalanmıştır.³⁴ Bu durum muhamminlik ile görevlendirilen kişilerin zor şartlarda çalıştıklarını bize göstermektedir. Zira emlakının ve arazisinin değerini düşük gösterip daha az vergi vermek isteyenlerin, ilk etapta hedefleri tabi ki muhamminler olacaktır.

Yıllardır devlet ve halk arasındaki en tatsız konu vergi meselesi olmuştur. Tarih boyunca hiçbir dönemde, hiçbir devlette iki tarafında memnuniyetini sağlayan bir gelir-vergi, yükümlülük-vergi dengesinin kurulduğuna şahit olunmamıştır.³⁵ Fakat bu konuda düzen sağlanabilmesi büyük ölçüde muhamminlere değil, devletin başındaki liderlik vasfını yürüten yönetici kesime bağlıdır. Zira kıymetlendirme bütçe ile doğru orantılıdır. Hem emlak sahibinin hem de yapılacak kıymetlendirmeden sonra devlete gelir getiren vergi miktarı ile devletin memnuniyetlerinin sağlanabilmesi, miktarı belirlediği için muhamminlere büyük sorumluluklar yüklemektedir.

4. Emlak Muhamminlerinin Görevleri Karşılığında Aldıkları Ücretler

19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarına ait incelediğimiz arşiv belgelerinde, emlak muhamminlerine hizmetleri karşılığında ödenen ücretler çoğunlukla 300 guruş olarak zikredilmektedir. Örneğin 1906 tarihli bir belgede; "Üsküb kazasının tadil-i umumi suretiyle

³¹ BOA, DH.MKT, 1772 / 90 (H-04-03-1308).

³² BOA, DH.MÜİ; 111/63 (H-09-09-1328).

³³ BOA, DH.MKT; 2577/46 (H-10-10-1319).

³⁴ Ahmet Aksın, "Osmanlı Devleti'nde Muhamminlik Kurumu", s.17.

³⁵ Mustafa Öztürk, "Osmanlı Devleti'nde Vergilerin Hayat Standartlarıyla Mukayesesi", *İkinci İktisat Tarihi Kongresi Bildirileri-2 (Elazığ, 24-25 Haziran 2010)*, Ed. Mustafa Öztürk, Ahmet Aksın, s.585, Elazığ, 2010.

müceddeden tahrir-i zımmında teşkil olunan birinci ve ikinci firkalar için belediyeden müntehab iki islam ve iki Hristiyan muhamminlere meslis-i irade-i vilayetten müntehab muhamminler misullü üç er yüz guruş nisbetinde maaşı tahdikiyle eşya mübaşeretleri tarihinden itibaren belediye tarafından ita ettirilmiş...³⁶” sözlerinden de anlaşılacağı üzere belediyeden seçilmiş iki Müslüman, iki Hristiyan olan emlak muhamminleri 300 er guruş maaş almaktadır. Ayrıca 1905 tarihli bir başka belgede geçen;

“...iktizasının başkaca düşünülmesi ve işlerin kırat ehemmiyeti ile mütenasib olmayan ve şehri iki yüz on ikişer buçuk guruştan ibaret bulunan iki nefer hükümet muhammini maşatının beş yüz guruşun iblağı ve tamir ve inşa ita edilüb sebt-i defter idilmemiş olan emlakın tahrir ve kıymetleri takrir edilmek üzere bir sene için mukaata istihdam olunmak şartıyla ve beş yüz guruş maaşla iki nefer muhammin daha alaka-i tayin ve istihdamı iktiza-yı halden ise de muhamminler maaşatı için muvazene-i umumiye dahilinde karşılık ifrazı kabil olamayacağından...³⁷” denilmektedir.

Buradan da anlaşılacağı üzere, iki emlak muhamminine toplamda 500 guruş maaş ödeneceğini görmekteyiz. Bu maaşlar belediyeler tarafından karşılanmaktadır.

3 Ağustos 1886 tarihli, 130 numaralı, Emlak vergisi hakkındaki nizamnamenin 5. ve 6. maddelerinde geçen;

“...ve heyeti mezkure tarafından tahminatı lazime bedeli icra mal kalemince tetkikatı muktaziyenin ifası ile müsveddeler merkezi idareye gönderilecek ve merkezi idare komisyonu mahsus tarafından bit-tetkik mevzinin şerefi ve kıymetinin noksanıyeti itibarı ile daii şüphe görülen emlak meclis-i maliye muhamminleri marifeti ile nazarı tetkikten geçinilmek üzere mütaleaların derci ile meclisi maliyeye tevdi olunacağı gibi muvafık görünenler dahi teshilen ve tesriani maslaha ihbarnamelerinin tevdi ve irsali zımmında daire-i aidelerine iade olunacaktı. Bidayeti tahrirde tahrir olunmamış bulunan ve devairi belediyeden ruhsat tezkeresi almaksızın ebniye inşası ile elyevm arsa vergisi ile mukayyed görülen ebniyeye usulüne tevfiқан yeniden kıymet vaz olunacaktır³⁸” ve işbu yoklamada istihdam olunacak muhammin ve ketebe ve memurini saire maaş ve ücreti vergi hasılatından muntazam verilecektir...”

Cümleleriyle, muhammin heyeti tarafından lazım görülen ücret, merkez idaresine gönderilecek ve merkezi idare, incelenen yerin eksikleri ile şüphe görülen emlak olduğu takdirde yeniden incelenip kıymet verilmesi gerektiğinde, kıymetlendirmede görevli muhamminlerin maaşlarının vergi hasılatından düzenli bir şekilde verileceği vurgulanmaktadır.

Diğer taraftan 1908 senesinde, Üsküb kazası tahrir-i emlak firkaları maiyetinde çalışan muhamminlerin istihkak miktarlarına dair defterdarlığa ve Bank-i Osmani muamelatı maliye direktörlüğüne gönderilen bir belgede geçen;

“...ve bin üç yüz yirmi dörd senesinde otuz iki bin dört yüz guruş ki cem'an yetmiş iki bin sekiz yüz elli sekiz guruş otuz paraya baliğ olduğu işarat-ı vakiadan anlaşılmiş ve meblağı mezburun 324 senesi muvazenesine idhal edilen masarif-ı gayr-ı malhuza tertibinden bi'l ifraz seneleri itibarıyla maliye dairesi hesabına nakl ile tesviyesi bit-tensib Kosova Defterdarlığına tebliğ kılınmış olmağla Bankı Osmani şubesinde de o yolda muammele-i ifası siyakında görülmüştür³⁹.”

Cümleleriyle, muhamminlerin haklarının ödenmesi için defterdarlığa ve Bank-ı Osmani'ye başvurulduğunu görüyoruz.

³⁶ BOA,ML,TFR.I.KV.; 138 / 13753 (H-8-07-1324).

³⁷ BOA, İ.ML.; 66 / 15 (H-08-05-1323).

³⁸ Düstur, 1.Tertip , 7.Cilt , s.371.

³⁹ BOA, TFR.I.KV; 210/20972 (H-18-09-1326).

Bunların dışındaki diğer arşiv belgelerini incelediğimizde, emlak muhamminlerinin hizmetleri karşılığında verilmesi gereken ücretleri düzenli bir şekilde alamadıklarını görmekteyiz. Osmanlı Devleti'nin memurların maaşlarını ödeme hususunda pürüzler yaşaması; hem devlet memuriyetlerinde görev alanların görevlerini isteksiz gerçekleştirmelerine sebebiyet vermiş hem de kıymetlendirme yapılmış emlak sahibinin devlete karşı devasa önyargılar oluşturmalarına yol açmıştır. Mali sıkıntılardan dolayı ücretleri ödenemeyen emlak muhamminlerinin ücretlerinin ödenmesi için kazaların, defterdarlıklara bu durumu izah için üst merciye durumu yansıttığı belgeler de mevcuttur. Ücretlerinin ödenmesinde sıkıntı çekilen emlak muhamminlerine örnek verecek olursak, 1900 tarihli bir belgede geçen;

“Ankara kazasının emlak ve temettüatının tahriri zımında üç fırka-i tahririye de istihdam olunacak ikişerden altı muhamminin belediyeden intihabı ve maaşlarının varidat-ı belediyeden i'tası nezaret-i aliyyelerinden iş 'ar olunmuş ise de firkalar altı muhammine tahriri üç yüz guruşun bir senelik maaşları miktarı olan yirmi bir bin küsür guruşu ifa' ya varidat-ı belediyeye katiiyen müsait olmadığından ve zaten masarif tahririye hitam-ı muamelat da emlak kıymetine ve esnafın temettüat vergisinden istihsal kılınacağından bahisle zikir olunan muhamminlerin maaşatının mal sandığından tesviyesine...⁴⁰”

Cümlelerinden Ankara kazasında görevli altı muhamminin, senelik toplam yirmi bir bin küsür guruşluk ücretlerinin ödenememesi bildirilmiş, mal sandığından karşılanması için izin istenmiştir. Yine bu belgede de senelik yirmi bir bin guruş aylara ve muhamminlerin sayısına göre hesapladığımızda, muhamminlere verilen maaş ücretinin yaklaşık üç yüz guruş olduğunu anlıyoruz. 1907 senesinde, “Üsküb kazasının ta'dil-i umumi sureti ile müceddeden tahriri zımında teşkil olunan iki fırka için belediyeden muntehab dört muhammine itası lazım gelen üç yüz guruş maaşın tediyesine, mahalli belediye dairesinin varidatı müsait olmadığından ve mal sandığından ifası için bütçede karşılığı olmamasından maaşı mezburenin...⁴¹” cümlelerinden, muhamminlere verilecek olan 300 guruşun bütçede karşılığı olmadığından ödeme de sıkıntılar yaşandığını anlıyoruz.

1900 tarihli bir başka arşiv belgesinde, “Şura-i Devlete havale olunan tezkire üzerine, icra olunan tadilat-ı umumiyenin devam edeceği, bir sene müddet için Trabzon ve Kudüs-i Şerif merkez kazalarında müstahdem dört fırka-i tahririye de bulunan sekiz belediye muhammininin maaşı seniyesi olan yirmi sekiz bin sekiz yüz guruşa muamele-i tahririye...⁴²” Cümlelerinden de anlaşılacağı üzere, 1900 yılında Trabzon ve Kudüs' de görev alan sekiz muhammine, toplamda senelik yirmi sekiz bin sekiz yüz guruş verileceği, yani muhamminlerin aylık olarak 300 guruş aldıklarını görüyoruz.

Ücretleri belediyeler tarafından ödenerek atanmış olan muhamminlere dair arşivde birçok örneğe rastlayabiliyoruz. 1890 tarihli belgedeki, “Emlak ve temettuatın takdiri için sâl-i hâl eylülü ibtidasından şubatı gayetine kadar istihdam olunacak muhamminlere belediyeden iktiza edilecek iki muhammine verilecek iki bin dört yüz guruş maaşın belediye sandığından lüzumu tesviyesi hakkında vârid olan 11 Eylül 306 tarihli tahrirat, meblağı mezburun ol vecihle Halebvâridat-ı belediyesinden ifası münâsib olacağına cevaben iş'arı ifade kılınmış olmağla...⁴³” cümlelerinden, Haleb vilayetinde emlakın takdiriyle vazifeli muhamminlerin ücretinin de yine Haleb Belediye varidatından ödendiğini görmekteyiz.

⁴⁰ BOA, DH.MKT, 2367 / 70 (H-04-03-1318).

⁴¹ BOA, TFR.I.MKM, 23/2267 (H-26-07-1325).

⁴² BOA, İML, 43/40 (H-09-12-1318).

⁴³ BOA, DH.MKT, 1779 / 23 (H-25-03-1308).

1909 tarihli başka bir belgede, “Bin üç yüz yirmi iki, yirmi üç, yirmi dört senelerinde Selanik tahrir firkalarına belediyeden müntehab muhamminlerin yevmiyeleri için tarifen belediye sandığından tediye edilen altmış sekiz bin kırk dokuz guruşun...”⁴⁴ ifadeleriyle, Selanik’te belediye tarafından seçilmiş olan muhamminlerin maaşlarının belediye sandığından ödendiğini anlıyoruz.

Atanan muhamminlerin vefat etmesi veyahut emekliliğe ayrılması da söz konusu olmaktadır. Mazuliyet; memuriyetten çıkarılan ve görevden alınan kimselere ödenen ücrettir. Muhamminlerin, mazuliyet maaşlarının tahsisi hakkında da birçok belge karşımıza çıkmaktadır. Örneğin; 1893 tarihli bir belge de Dersaadet emlak muhammini sabık Ahmet Efendinin mazuliyet maaşı ile ilgili şu cümleler dikkat çekmektedir; “mülki mazuliyet maaşatı kararname sine tevfi kan ve dersaadet emlak muhammini sabık Ahmet Tefvik Efendi’ye memuriyet ahiresi maaşının rub’ı olan yüz yirmi beş guruşun mazuliyet maaşının tahsisi husu za şura-i devlet kararıyla...”⁴⁵ cümlelerinden anlaşılacağı üzere Ahmet Efendi’nin mazuliyet maaş kararname sine uygun olarak vefat etmesinden önceki son maaşının dörtte birinin, yani yüz yirmi beş guruşun tahsis edileceği bildirilmektedir.

Bir başka belgede; “Dersaadet emlak muhamminlerinden müteveffa Hüseyin Efendi zevcesi Şerife Hanım tarafından kendisine tahkiki müsted-i verulub maliye nezaretinden ba- tezkire isra olunan arzuhal eylemeden müddet-i hidmet cetveli ve buna müteferri evrak üzerine muhasebeden tanzim olunan der kenarlı hesap pusulası hey’et-i umumiyece tedkik oluna...”⁴⁶ geçen cümlelerde vefat eden emlak muhammini Hüseyin Efendi’nin maaşının zevcesi Şerife Hanım’ın dilekçesi üzerine ailesine tahsis edildiğini görüyoruz. Vefat eden emlak muhamminlerinin ailelerine maaş tahsisinin gerçekleştiği birçok örnek belge arşivde mevcuttur.

1860 senesine ait bir belgede de “...münhal bin yüz kırk guruş maâşdan beş yüz guruşunun istihdam olacak muhammine tahsisi ve küsür gelecek altı yüz kırk guruşla mumaileyhin yerine yerli katibden bir münasebetin ve yanında bulunan memurlar nefsi Yanya’nın tahririne ikmal ederek kurâ- yı mülhaka tahririne...”⁴⁷ ifadelerinden Hüdavendigar Sancağı tahririnde görevli olan emlak mukayyıdlarından Tefvik Bey isimli kişinin vefat etmesinden dolayı maaşından bir kısmının oluşan boşluğu doldurması için yeni atanacak olan memura ve muhammine tahsis edileceği ile ilgili bilgiler yer almaktadır.

Sonuç

Osmanlı Devleti 1839 senesinde Tanzimat Fermanı’nın yayınlanmasından sonra vergilerin merkeze aktarılamamasında büyük rolü olan mültezimleri kaldırıp, onların bıraktığı boşluğu maaşları merkezden ödenen kendisine bağlı memurlar aracılığı ile doldurmayı hedeflemiştir. Bu hedef doğrultusunda eski ve yeni kanunnameler incelenip yeni düzenlemeler yapılmıştır. Yapılan sayımlar sırasında devletin önemli bir gelir unsuru olan emlakların gerçek değerlerinin belirlenmesi için emlak muhamminleri görevlendirilmiştir. Muhamminlerinin fiyatlarda nihai kararı veriyor olmaları, vergi mükellefleri açısından muhamminleri, mukayyit, zabıt gibi diğer görevlilerden muhtevaca ayırmaktadır. Bu durum, kimin emlakının kıymetinin ne olacağı ve kimden ne kadar vergi alınacağını belirleyen muhamminler ile vergi mükellefleri arasında anlaşmazlık yaşanmasını da kaçınılmaz kılacaktır.

⁴⁴ BOA, TFR.I.M, 24 /2393 (H-08-08-1327).

⁴⁵ BOA; BEO, 124/ 9297 (H-29-05-1310).

⁴⁶ BOA; ŞD, 937 / 26 (H-08-12-1312).

⁴⁷ BOA; A.MKY.MHM, 183/34 (H-29-10-1276).

Çıkarılan kanunnamelerde, emlak muhamminlerinin vergilendirme yapılmadan önce ikisi hükümet tarafından, diğer iki muhamminin de belediyeler tarafından olmak üzere toplamda dört muhammin olarak atanacakları ifade edilmektedir. Emlak muhamminlerinin vergilerin düzenlenmesinde ve toplanılmasında doğrudan sorumlu olan meclisler tarafından atanması hususu, muhamminlik mesleğinin emlakların vergilendirilmesindeki rolünün önemini anlamamız bakımından dikkate değerdir. Yine aynı kanunnamelerde, emlak muhamminlerinin iyi huylu, güvenilir, işinin ehli olmalarına dikkat edilmesi vurgulanmıştır. Fakat muhamminlerin devlet ve belediyeler tarafından görevlendirilmiş olmaları fiyat belirlerken devletin çıkarı doğrultusunda hizmet verecekleri düşüncesini akla getirmektedir. Gerçekte adil bir fiyatlandırılma yapıp yapılmadığına dair keskin ifadeler sunmanın doğru olmadığı kanaatindeyiz. Zira, emlak muhamminlerinin görevlerini suistimal edip etmedikleri hususunda arşiv belgeleri, adaletsiz fiyatlandırma yaptıklarına dair şikâyet olduğunu gösterdiği gibi, görevlerini hakkıyla yürüttüğüne dair bilgiler de bize sunmaktadır. Devlet, muhamminlerin yaptıkları fiyatlandırmaların emlak sahipleri tarafından gereğinden fazla bulunması takdirde, ilk altı ay içerisinde itiraz edebilme hakkı da tanımakta ve bu itirazlarına 15 günde olumlu veya olumsuz geri dönüş yapılacağı teminatı da vermektedir.

Muhamminler yalnızca emlakların kıymetlendirilmesinde değil, kamulaştırılacak olan arazinin inşaatında kullanılacak malzemenin masrafına da karar vermektedir. Vergi mükelleflerinin sahip oldukları emlakları karşılığında ödeyecekleri miktarları belirlediği gibi, devletin yapacağı harcamaların belirlenmesi de muhamminlerin kararlarına bağlıdır. Beş senede bir sayımların tekrarlanacak olmasından dolayı emlak muhamminlerinin görevlerinin de süreklilik arz edeceğini söyleyebiliriz. Yaptıkları hizmetler karşılığında çoğunlukla aylık 300 guruş ücret aldıklarını bazen de mali sıkıntılardan dolayı maaşlarını alamadıklarını, kazaların defterdarlıklara durumu bildirdikleri belgelerden öğreniyoruz. Emekli olmaları durumunda kendisine, vefat etmeleri durumunda ise ailesine maaşlarının dörtte biri tahsis edilmektedir.

Gelir dağılımına göre, adil ve sürdürülebilir vergi düzenlemesi amacı doğrultusunda gerçekleşen kurumsal dönüşümün önemli bir halkası olan muhamminlerin, bilirkişi olarak belirlediği kıymetlendirmeler, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin vergi oranları, vergi yükümlüsünün sosyoekonomik durumu, gelir-bölüşüm ilişkisi hakkında araştırmacılara önemli bilgiler sunmaktadır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

BOA., ML.BEO; 3996/299675 (H- 09 -02-1330).

BOA., ML.BEO; 3397/254760 (H-19-08-1326).

BOA., ML.BEO; 124/ 9297 (H-29-05-1310).

BOA., DH.MKT; 1723-49 (H-21-09-1307).

BOA., DH.MKT; 884/5 (15/06/1322).

BOA., DH.MKT; 1771 / 96 (H-01-03-1308).

BOA., DH.MKT; 1772 / 90 (H-04-03-1308).

BOA., DH.MKT; 2577/46 (H-10-10-1319).

- BOA., DH.MKT; 2367 / 70 (H-04-03-1318).
BOA., DH.MKT; 1779 / 23 (H-25-03-1308).
BOA., ML.TFR.I.KV; 138 / 13753 (H-8-07-1324).
BOA., TFR.I.MKM; 10 / 971 (H-24-02-1323).
BOA., DH.MUI; 11/7 (H-18-10-1327).
BOA., DH.MUI; 111/63 (H-09-09-1328).
BOA., MF.MKT; 860 / 13 (H-27-03-1323).
BOA., İML; 66 / 15 (H-08-05-1323).
BOA., İML; 43/40 (H-09-12-1318).
BOA., TFR.I.KV; 210/20972 (H-18-09-1326).
BOA., TFR.I.MKM; 23/2267 (H-26-07-1325).
BOA., TFR.I.M; 24 /2393 (H-08-08-1327).
BOA., ŞD, 937 / 26 (H-08-12-1312).
BOA., A.MKY.MHM; 183/34 (H-29-10-1276).
BOA., İTAL; 46 / 18 (H-18-08-1311).

Düsturlar

1.Tertip, 5. Cilt.

1. Tertip, 7. Cilt.

Makale, Kitap ve Bildiriler

Aksın, Ahmet; "Osmanlı Devleti'nde Muhamminlik Kurumu", *Üçüncü İktisat Tarihi Kongresi Bildirileri-3* (İzmir, 25-27 Nisan 2019), Ed. Mustafa Öztürk, Ayşe Değerli. S.7.

Barkan, Ömer Lütfi; *Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler-1*, Gözlem Yayınevi, İstanbul 1980.

Tanzimat Sonrası Arazi ve Tapu, T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2014, s.29.

Çadircı, Musa; *Tanzimat Dönemi'nde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.

Çadircı, Musa; "Namık Kemal'in Ekonomik ve Sosyal Görüşleri", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (2), Ankara 1991, s. 47.

Efendi, Parvus; *Türkiye'nin Mali Tutsaklığı*, (çev. Muammer Sencer), İleri Yayınları, İstanbul 2005.

Güran, Tevfik; *Resmi İstatistiklere Göre Osmanlı Toplum ve Ekonomisi*, Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

Gürbüz, Salih; *Türk Vergi Sisteminde Emlak Vergisi Uygulaması*, (Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir 2015, s. 47.

Kenanoğlu, Macit; “Vergi”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt no: 43, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 56.

Öztürk, Mustafa; “Osmanlı Ekonomisinde Meydana Gelen Değişimlerin Müesseselere Tesiri”, *Birinci İktisat Tarihi Kongresi Bildirileri-2* (İstanbul, 7-8 Eylül 2007), Hazırlayanlar: Rahmi Deniz Özbay, Fahri Solak, Yaşar Bülbül, Gülfettin Çelik, s.258.

Öztürk, Mustafa; “Osmanlı Devleti’nde Vergilerin Hayat Standartlarıyla Mukayesesi”, *İkinci İktisat Tarihi Kongresi Bildirileri-2* (Elazığ, 24-25 Haziran 2010), Ed. Mustafa Öztürk, Ahmet Aksın, s.585.

CADALUZ MİZAH GAZETESİ

Cadalog Humor Newspaper

Elçin Gün Canik

Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye
e-mail: elcgun@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-8075-8385

Near East Historical Review

14/2, October / Ekim 2024
e-ISSN: 2717-6363 (Online)
www.nehrreview.com

Article Type - Makale Türü : Research Article / Araştırma Makalesi
Received Date - Geliş Tarihi : 27.05.2024
Accepted Date - Kabul Tarihi : 22.10.2024
Pages - Sayfa : 125 - 137

doi : <http://dx.doi.org/10.29228/nehrreview.76711>

Citation - Atf : Elçin Gün Canik, "Cadalog Mizah Gazetesi", *Near East Historical Review*, 14/2, October, 2024, pp. 125 - 137

CADALUZ MİZAH GAZETESİ*

Cadaloz Humor Newspaper

Elçin Gün Canik

Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye

e-mail: elcgun@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-8075-8385

Öz

Cadaloz gazetesi Nurettin Rüştü ve Haydar Rüştü tarafından 1911 yılında Osmanlı Devleti'nde yayımlanmaya başlamış olan bir mizah gazetesidir. Hafta iki kez ve dört sayfalık olmak üzere yayımlanan Cadaloz gazetesinin ömrü altı aylık bir zaman dilimini kapsar. Mizahi anlamda Fransız uslubu benimsenmiş olup, bu durum karikatür çizim tekniklerine de yansımıştır. Bunun nedeni olarak Cadaloz gazetesinin yayım ekibinin Fransız olması veyahut Fransa'da eğitim görmüş kişilerden oluşması kuvvetle muhtemeldir. Cadaloz gazetesi, yayımlandığı dönem içerisinde sosyo-kültürel, ekonomik, siyasi ve toplumsal birçok alanda hicivsel olarak dönemin bakış açısını yakalamamıza imkân sağlamaktadır. Cadaloz gazetesi ismini Cadaloz adı verilen yaşlı bir karakterden almaktadır. Gazete; kullanmış olduğu üslup ve değinmiş olduğu konular nedeniyle zaman zaman sansüre uğramıştır. Sansüre uğradığı dönemlerde ise Afacan adıyla yayın hayatına devam etmiştir. Çalışmamızda Cadaloz mizah gazetesinin öncelikle fiziksel tanımı yapılarak içeriği hakkında bilgi verilecektir. Ayrıca Cadaloz gazetesinin yayımlandığı dönemde vermiş olduğu siyasi mesajlar, uğramış olduğu baskılar ve bu baskılar neticesinde yayım hayatına veda etmesi anlatılmaktadır. Çalışmamızda Cadaloz gazetesinin perde arkasındaki finansman gücü ve kontrol gücü de sorgulanmıştır. Konuya dair tespitlerimiz Cadaloz mizah gazetesinin sürgündeki sultan II. Abdülhamit'in eşi tarafından organize edildiğini doğrular. Gazetenin kapak sayfasında Cadaloz'a atfedilen peruklu yaşlı kadın figürü ile Abdülhamit'in eşi tasvir edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cadaloz, Gazete, Mizah, Karikatür, Basın.

Abstract

Cadaloz newspaper, as a humor paper was issued by Nurettin Rüştü and Haydar Rüştü in 1911. It was released twice in a week with two peer papers and lasted only for six months. In terms of humor, the French style was adopted, and this was also reflected in the cartoon drawing techniques. The reason for this is most likely that the editorial team of the Cadaloz newspaper was French or consisted of people who were educated in France. Cadaloz makes us to realize the paradigm of the term that it was published as a humor concerning the socio-cultural, economic and the politics of the society. Cadaloz newspaper was named after an old woman character. The newspaper was subject to censorship from time to time due to the style it used and the subjects it touched upon. During the periods when it was subject to censorship, it continued its publication life under the name Afacan. In our study Cadaloz newspapers' frame will be introduced and then its context will be scrutinized. The politic messages, the state pressure and ending the publication process due to the censors will be addressed to the term in when Cadaloz newspaper was released. In our study, the financial power and control power behind the scenes of the Cadaloz newspaper were also questioned. Our findings on the subject confirm that the Cadaloz humor newspaper was organized by the wife of the exiled Sultan Abdulhamid II. The cover page of the newspaper depicts the wigged old woman figure attributed to Cadaloz and Abdulhamid's wife.

Keywords: Cadaloz (Old Witch), Newspaper, Humor, Cartoon, Press.

* Bu çalışma Elçin Gün Canik'in Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde kabul edilen "Cadaloz Mizah Gazetesi'nde Osmanlı Münevverlerinin Memleket ve Cihana Dair Mülâhazaları" adlı Doktora tezinden üretilmiştir.

GİRİŞ

Osmanlı'da matbu yayın hayatı Avrupa'daki örnekleri ile mukayese edildiğinde yaklaşık olarak iki yüz yıl kadar geç ve geri kalmıştır. Osmanlı matbu yayın hayatı Avrupa'ya göre geç kalmış olmakla beraber Avrupa'nın teknik, usul ve kaidelerinden ziyadesiyle istifade etmiştir. Cadalog mizah gazetesi, 1911 yılında yayın hayatına girmekle beraber yalnızca altı ay kadar varlığını sürdürmüştü. Lakin Cadalog mizah gazetesinin yayın sürecinde batı mizah basını bilhassa Fransa menşeli dergilerde kullanılan teknikleri ziyadesiyle kullanmıştır. Bilhassa karikatürlerin simalarında kullanılan orijinal fotoğraf karelerinin bir benzeri batı basınında yer alır. Bu teknikte karikatürize edilmeyen simalar vesikalık fotoğraf kareleri ile tanımlanıp gövde kara kalem çizimleriyle bütünleştirilmektedir. Böylelikle Cadalog mizah gazetesi içeriğinde konu konsepti gereği yalnızca bir defa kullanılacak olan figürler için bu tekniğin pratikte kullanıldığı anlaşılır. Ayrıca Cadalog içeriğinde tespit ettiğimiz Dr. Mazlum vb. karikatüristlerin Fransa'da eğitim görüp İstanbul'a gelen ve karikatür sanatı ile ilgilenen münevverler oldukları da tarafımızca tespit edilen hususlardan birisidir.¹ Osmanlı devri mizah basınına inceleyen Palmira Brummett 1908 ila 1911 yılları arasında yayınlanan mizah içerikli dergi ve gazeteleri incelemiştir. Brummett'in eserinde Osmanlı mizah basınında yer alan ve devleti temsil eden mizah unsuru figürler büyük bir titizlikle tespit edilmiş ve tanımlanmıştır.² Dr. Mazlum olarak takdim edilen şahsın tahminimizce bir zamanlar Fransa'da ikamet eden ve sanatla uğraşan Ahmet Nuri Efendi olma ihtimali bir hayli yüksektir. Müzisyen olan Ahmet Nuri Efendi'nin sanatkâr bir ruha sahip II. Abdülhamit'in oğlu olduğu ve babasının sürgününden sonra çıktığı gurbet ellerde açlıktan bir park bahçesinde ölü olarak bulunuşu da hanedanın üyelerine reva görülen trajik ve hazin sonun önemli bir aksi olarak hafızalarda yer edinir. Anlaşılacağı üzere sürgün yıllarında babasını alaşağı eden İttihat Terakki ve iktidarına karşı Cadalog üzerinden sarayı destekleyen ve ülkede hanedan büyük acılar yaşatan iktidar saiklerine karşı mücadeleye Dr. Mazlum olarak devam etmiş olmalıdır. Muhtemelen II. Abdülhamit'in Cadalog içeriğinde kullanılan karikatürleri de bir oğlun babasının yüz hatlarına aşinalığı sonucu ortaya çıkan çizimlerin bir sonucu olarak karşımıza çıkar.

Osmanlı mizah basınına incelediğimiz Cadalog, mizahı daha çok kara mizah olarak ele alır. Kara mizah ise, başkalarının bozuma uğramasından keyif duyabilmemizden kaynaklanan suçluluğu, bunu sosyalleştirerek arkadaşlarla paylaşılabilen bir şaka biçimine sokarak ve böylece daha kabul edilebilir kılarak hafifletmiş olur. Örneğin ölüm hakkında şaka yapmak onun kesip biçmek küçültmek onun korkutucu gücünü azaltmaktır.³ Gazete içeriğinde, Osmanlı sosyo - ekonomik, siyasal ve kültürel açıdan yer alan karikatür ve nesir yazıları, Osmanlı Devleti'nin uğraş gösterdiği konular açısından okurları aydınlatmak adına çok büyük bir öneme sahiptir. Cadalog mizah gazetesi adını nesir yazılarında karşımıza çıkan Cadalog adlı yaşlı bir kadından almaktadır. Bu yaşlı kadın toplumda büyüklere gösterilen saygıdan ötürü her ne tarz eleştiri yaparsa yapsın saygı ve sevgi çerçevesinde dinlenen bir kişilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Cadalog ise yaşlılığını bahane ederek ulu orta her yerde istediği rahatlıkla herkesi eleştiren dilinin kemiği olmayan bir karakter olarak karşımıza çıkar. Cadalog gazetesinin isim kahramanı olarak tanımlanan yaşlı ve devrin algıları ile mukayese edildiğinde modern addedilen Cadalog adlı kadın figürü aslında gerçek hayatta karşılığı olan bir karakter olmalıdır. Esin kaynağı olarak mizah gazetesi içeriğinde yer alan gerek nesir gerekse çizimlerde Cadalog 'un gerçekte kiminle ilişkilendirildiğine dair bazı kanıtlar bulunur. Bu kanıtlardan en kuvvetli olanı, mizah gazetesinin bazı nüshalarında yer alan Cadalog 'un siyah-beyaz çizimi ile Sultan II.

¹ Elçin Gün Canik, *Cadalog Mizah Gazetesinde Osmanlı'dan Algı ve İmgeler(1911)*, Libra Yayınevi, İstanbul 2020, s. 21, "Dr. Mazlum"

² Palmira Brummett, *Image and Imperialism in the Ottoman Revolution, 1908-1911*, State University New York Press, Newyork 2000, s.1-563.

³ Terry Eagleton, *Mizah*, (Çev. Melih Pekdemir), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2019, s.20.

Abdülhamit'in zevci ve gazetenin yayınlandığı yıllarda sarayın valide sultanı olarak bilinen Bedri Felek kadın efendiye ait olan fotoğrafın neredeyse birebir örtüşüyor olmasıdır.⁴ Bedri Felek kadın efendinin Zekiye Sultan olma ihtimali de bir hayli yüksektir. Zira annesini andıran simasıyla Zekiye Sultan ile Cadalog kadın figürünün arasında da bir benzerlik bulunur. Tahminimizce Cadalog mizah gazetesi saray adına II. Abdülhamit'i ve hanedanı kamu nezdinde yüceltmek ve eski saygınlığına tevdi etmek amacıyla kurdurulmuştu. Böylesi bir mizah gazetesinin kadın başkahramanı üzerinden iktidarı hedef alan yazıları kamuda etkili olmuş olacak ki birkaç sansür vakasının ardından bütünüyle yayım hayatından uzaklaştırılmıştır. Zekiye Sultan'ın Gazi Osman Paşa'nın oğluyla evliliği gazete içeriğinde yer alan ve ağırlıklı olarak Tokat mebuslarını merkeze alan hicivlerin nedenini izaha kâfidir.⁵ Benzer şekilde Kafkasya kökenli olan ve bir Adige olarak Çerkez milliyetçiliği ile nam yapan Bedri Felek kadın efendi nedeniyle de Cadalog içeriğinde sıklıkla Kafkas süvari birliğinin tahayyül edilmesi boşuna değildir. Cadalog içeriğinde yer alan ve "küp suvar" olarak hicvedilen unsurun Kafkas süvari birlikleri olduğunu belirtmek gerekir. Osmanlı Devleti'nin darda olduğu devirlerle ilgili bir kurtarıcı olarak tanımlanan "küp suvar" yani Kafkas süvari alaylarının Bedri Felek hanımın Çerkez kimliği ile Cadalog üzerinden ilişkilendirilmesi mümkündür.⁶ Ayrıca Cadalog içeriğinde yer alan "felek" ile ilgili göndermeler de sebepsiz değildir diye iddia etmek mümkündür. Zira gazete içeriğinde yer alan "Felek" başlıklı bir yazıda "*müdafa-yı vatana azm etmek üzere meydana atılan felek refikimiz ...*" satırları Bedri Felek kadın efendinin vatanperver kişiliğine yönelik bir gönderme içerir. Benzer şekilde diğer nesir yazılarında kaleme alınan "felek" ibaresi ile takdim edilen öykülerde yine ona dair veriler bulunduğunu tahmin etmekteyiz. Bilhassa "felek" lafzı ile müneccimlere yapılan bazı göndermeler ve Osmanlı musikisinde yer alan "felek" içerikli şarkı sözlerinin Bedri Felek kadın efendi ile ilişkilendirilmesi mümkündür.⁷ Eğer bu savımızda haklılık payı varsa Bedri Felek kadın efendinin fala ve Osmanlı musikisine düşkün bir hayat tarzı kamunun da dikkatini celp etmiş olmalıdır. Münevverin malumu olan bu durum Cadalog'da ustalıkla işlenerek derginin başkahramanı olan Cadalog belki de bu özellikleri ile Bedri Felek kadın efendi ile özdeşleştirilmiştir.

Cadalog mizah gazetesi zaman zaman işlemiş olduğu konulardan dolayı sansüre uğramış olsa dahi isim değiştirerek yayım hayatına devam etmeyi başarmıştır. Sansüre uğradığı dönemlerde "Afacan" ismini taşıyan gazete, izlemiş olduğu yayım içeriği ve yazar kadrosunun aynı kalması hasebiyle Cadalog'un çizgisinde yola devam eden bir gazete olarak dikkatimizi çeker. Cadalog'un isim değişikliği ile birlikte almış olduğu "Afacan" ismi de Cadalog karakterinde tanımlandığı gibi toplumsal bir masumiyet karinesine referans oluşturur. Afacan ismi, ufak, yaramaz ve tosun bir çocuğun olaylara bakış açısını değerlendiren ve ağzından ne çıktığına dikkat etmeyen patavatsız bir karakter olarak karşımıza çıkar. Cadalog mizah gazetesinin sembol olarak yaşlı kadın ve afacan çocuk karakterlerini seçmiş olması bir tesadüf değildir. Toplumsal alanda yaşlılara gösterilen saygı ve küçüklere gösterilen sevgi esas alınarak mizahi unsurların karakterleri sembolize edilmiştir. Çalışmamızda, Cadalog mizah gazetesi fiziksel olarak tanıtılacağı gibi içerik açısından da siyasal baskılar sonucunda uğradığı sansür süreci değerlendirilerek Türk matbuat tarihi açısından önemi ortaya çıkarılacaktır.

1. Cadalog Mizah Gazetesinin Fiziki Tanıtımı

Cadalog mizah gazetesi 4 Nisan 1911 - 9 Eylül 1911 yılları arasında İstanbul'da Ebu Suud Caddesinde yer alan bir matbaada yayım hayatına başlamıştır. Cadalog mizah gazetesinin

⁴ Ek I: Bedri Felek kadın efendi ve Zekiye Sultanın fotoğrafı ve Cadalog'un temsili karikatürü...

⁵ Cadalog, No.1, s.4, "İsmail Kemal Bey artık İstanbul'dan usanarak çiftliğine gidecek ve orada Tokat mebusu muhteremden izin aldıktan sonra Tokat ismiyle güzel bir köşk yaptırarak istirahat edecektir..."

⁶ Cadalog, No. 15, 22 Cemaziyülevvel 1329, s.3, "Küp suvar hiddet olmuş bir alay... merhamet kıl Hakkı Paşa..."

⁷ Cadalog, No. 45, 16 Ramazan 1329, s.4; Gazete içeriğinde ayrıca felek kelimesinin kaleme alındığı nüshalar için bkz. Cadalog, No. 9, s.3; No. 32, s.3; No.33, s.3; No.42, s.2; No. 43, s.2.

sorumlu müdürü Haydar Rüştü olup, gazetenin imtiyaz hakkı ise Nurettin Rüştü Bey'e ait bulunmaktadır. Ancak Cadalog gazetesinin yayınlanması ile ilgili sorumlu gazetecinin Hüseyin Nazmi olduğunu iddia eden akademisyenler de bulunur.⁸ Cadalog gazetesi toplamda 45 nüshadan oluşmaktadır. Ayrıca sansüre uğradıktan sonra da Afacan adı altında çıkan mizah gazetesinin nüshalarını da Cadalog 'un hanesine yazmakta bir sakınca yoktur. Zira gazete yayın kurulu, içeriği ve yayın politikası Cadalog 'un devamı niteliğindedir. Cadalog 'un ve devamı olan Afacan'ın bütün nüshaları Tercüman-ı Hakikat matbaasında basılmıştır. Gazetenin her nüshasının bedeli 10 para olarak takdir edilmişti. Yani abonelik olmaksızın Cadalog mizah gazetesini gününbirlik satın alan bir Osmanlı münevveri 10 para gibi cüzi bir meblağı gözden çıkarması gerekiyordu. Gazetenin yıllık abonelik bedeli ise 30 kuruş olarak belirlenmişti. Yurt dışı aboneler içinde senelik abonman ücreti olarak 12 franklık bir bedel takdir edilmişti. Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda görevli mebuslar arasında gazeteye üyelikleri bulunanlar vardı. Devlet erkânının en üstünde eyer alan bu siyasetçi münevverlerin gazeteye abonelikleri dikkat çeker. İncelemelerimiz esnasında bu mebusların meclis içerisinde farklı grupların mensupları oluşları da irdelenecek bir konudur. Zira farklı fikirlere sahip mebusların Cadalog'u takip etmesi demek bütün fikirlere yer veren geniş bir yayın stratejisinin olduğunu anlamamıza yardımcı olur. Gazeteye abone olan ve farklı fırkalara mensup mebusların isimleri gazetenin her dördüncü sayfasında diğer abonelerle birlikte ilan edilir. Bu duyuru bir nevi Cadalog gazetesinin reklamı olacağı gibi belli bir siyasi fıkradan ziyade bütün meclis içi siyasi gruplara uygun bir yayın politikasının da bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Osmanlı vatandaşları tarafından yurt dışında da takip edilen bir gazete olduğuna dair bazı kanıtlar bulmak mümkündür. Gazetenin senelik abonelik bedeli olarak gazetenin kapak sayfasında tanımlanan 12 franklık bir ücretten bahsedilmektedir. Bu durum Cadalog'un yurt dışından da talep gördüğü ve bunun içinde bilhassa "frank" cinsinden bir ücretle tanımlandığı anlamına gelir. Yurt dışı aboneliğinde tanımlanan para biriminin frank olması bu yurt dışı aboneliğinin Fransa olabileceği yönünde bir tahmin yürütmemize neden olur. Gazetenin yayın ekibi içerisinde yer alan bazı karikatüristlerin ve daha ziyade münevverlerin bir şekilde Fransa ile irtibat halinde olmaları nedeniyle bu ülkede Cadalozu takip edecek bir yandaş ve hatta ahbap çevresine sahip olduklarını değerlendirmek ve iddia etmek mümkündür. Cadalog, haftada iki defa yayınlanırdı. Bu yayınlandığı günler gazetenin kapak sayfasında Salı ve Cumartesi olarak tanımlanmıştır. Cadalog mizah gazetesinin yayın içeriği ise dört sayfa ile sınırlandırılmıştır. Gazetenin ilk ve son sahifeleri nerdeyse tamamen karikatür çizimlerine ayrılmıştır. Gazete içeriğinde karikatürün yanı sıra hiciv içerikli şiir, fıkra, şarkı, destan ve atışma v.b. nesir türünden yazılara da yer verilmiştir. Daha çok siyasi içerikli hiciv yazılarının yanı sıra sıklıkla trajikomedî şeklinde tanımlayabileceğimiz batı tarzı hiciv yazılarına da yer verildiğini belirtmek mümkündür.

Gazetenin, yayınlandığı tarihe dair düşünülen kayıtlar da üç tür takvimin kullanıldığını tespit etmek mümkündür. Gazetenin yayınlandığı tarih hicri, rumi ve miladi takvim baz alınarak gün ay ve yıl belirtilmek suretiyle kayıt altına alınmıştır.⁹ Bu durum gazete okurlarının her üç takvimi de kullanan geniş bir yelpazeye sahip oldukları şeklinde değerlendirilmiştir. Devlet memurları rumi takvimi, ulema hicri takvimi ve ecnebilerle ticari faaliyette bulunan tüccar ise daha ziyade Frenk takvimi olarak bilinen miladi takvime göre sosyal yaşantısını düzenlemekteydi. Hal böyle olunca gazetede ön sayfanın en üst köşesinde tanımlanan üç farklı takvime dayalı tarihlendirme sistemi Osmanlı toplumunun en azından vakit konusunda nasıl üçe bölündüğünü izahta yeterli kanıt sunar.

⁸ Palmira Brummet, *İkinci Meşrutiyet Basınında İmge ve Emperyalizm 1908-1911*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s.31.

⁹ Elçin Gün Canik, *Cadalog Mizah Gazetesinde Osmanlı'dan Algı ve İmgeler(1911)*, Libra Yayınevi, İstanbul 2020, s 16.

Çalışmamıza konu olan Cadalog mizah gazetesi nüshaları Milli Kütüphane 'de yer almaktadır. Hakkı Tarık Us Gazete Koleksiyonu, İstanbul Atatürk Kütüphanesi ve Beyazıt Kütüphanesi'nde de bazı nüshalarına rastlamak mümkündür. Gazetenin yayın sürecindeki son nüshaları incelendiğinde sorumlu müdürün Hüseyin Nazmi Bey olduğu bilgisine rastlanılmıştır. Gazetenin son nüshalar incelendiğinde dikkatimizi çeken bir diğer hususta abonelerin biriken borçlarını ödemelerine yönelik çağrılardır. Bu durum yıllık abone bedelinin peşin alınmadığı ve müşteriye duyulan güven çerçevesinde ödemenin müşteri tarafından uygun bulunan bir tarihe kadar tehir edildiği şeklinde değerlendirilmiştir. Özetle yıllık abone ücreti alınmadan abonelikleri devam ettirilen müşteriler muhtemelen birkaç yıl ödeme yapmamışlar bu durumda da gazete mali açıdan bir krize girmiş olmalıdır. Biriken abonelik borçlarının ödenmesine yönelik ısrarla çağrıda bulunan gazetenin birkaç nüsha sonrası birdenbire kapanması, borçluların borçlarını ödemedikleri ve bunun sonucunda da mali iflase uğrayan gazetenin yayın hayatına devam edemediği anlaşılır. Bu çağrılar ayrıca gazetenin kapanmasına neden olan sansür uygulamaları nedeniyle de bazı seneler abonelerinden ücret alamamasına neden olmuş olmalıdır.

Cadalog mizah gazetesi sansür nedeniyle yayın hayatına devam edebilmek için isim değişikliğine gitme yolunu tercih etmiştir. Böylelikle sansüre uğrayan Cadalog lafzı gazetenin ön kapağından kaldırılıp onun yerine "Afacan" ismi eklenmek suretiyle yayın süreci devam ettirilmiştir. Böylelikle, gazetenin otuz dördüncü ve kırk birinci sayı aralıkları Afacan adıyla çıkartılmıştır. Otuz dördüncü sayının ikinci sahifesinde "Karin-i Kiram" başlığında neden isim değişikliğine gidildiği hususu da açıkça belirtilmiştir.¹⁰ İlgili yazıda; "*Cadalog arz-ı vücut edinceye kadar kendisine vekalet etmek üzere müşarun ileyhanın küçük hafidi Afacan bey ellerinizden öpecektir. Kabul görmesi müsterihimdir*" şeklinde bir açıklamada bulunulmuştur. Bu isim değişikliği sayesinde Cadalog mizah gazetesi Afacan ismiyle çıkan nüshaları da dâhil olmak suretiyle altı aylık bir süre zarfında aralıksız yayın yapma fırsatı bulmuştur. Gazete yayın sürecinde geleneksel çizgide ve Türkçe yayınlanan bir gazete olup dönemin sosyo-ekonomik, siyasi, kültürel birçok alanına ışık tutabilen bir içeriğe sahiptir.

Araştırmamızın konusu olan Cadalog mizah gazetesi incelendiğinde, karikatür çizim teknikleri açısından da zamanla farklılaşan stilleri dikkatimizden kaçmamaktadır. Cadalog mizah gazetesindeki karikatürlere bakıldığında Cevat Nuri ve Dr. Mazlum tarafından imzalandıklarını görülmektedir. Gazete içeriğinde tespit ettiğimiz ve imzalarını Osmanlıca olarak atan bu iki karikatüristin dışında Fransız alfabesi ile imza atan bir başka karikatürist daha vardır. Zira Dj. Nour şeklinde imza atan bu karikatüristin, 1911 yılında sürgünde bulunan II. Abdülhamit'in Fransa'da bulunan oğlu Ahmet Nuri olma ihtimali bulunmaktadır. Bahsi geçen karikatüristlerin çizim teknikleri incelendiğinde Batı tarzı bir karikatür çizim tekniğinin uygulandığı görülmüştür.

Batılı çizim tekniği olarak yoğun bir şekilde karşımıza çıkan bu husus ise, Fransız ekolüne daha yakın durmaktadır. Bu Fransız tarzına göre rakam, harf veyahut geometrik şekillerden yola çıkılarak karikatür çizimi yapıldığını belirtmek mümkündür. İnsan portreleri çizilirken en ufak ayrıntıya bile dikkat edilmiştir. Mekân ve nesnelerin çiziminde ise, aynı hassasiyete yer verilmemiş ve daha çok basmakalıp figürler tasvir edilme yoluna gidilmiştir. Her insanın kendine mahsus belirgin fiziksel özellikleri olması nedeniyle karikatüristlerin Cadalog içeriğindeki çizimlerde, bu belirgin fiziksel arazi farklılıklara vurgulamalar yapılmıştır. Gazetede tespit ettiğimiz karikatürlerde yüz çizimleri, daire çizilerek ve mevcuttaki bu daire üç paralel ile dörde bölünerek başlanmıştır. Gözleri, şaşkın ya da şirin göstermek için oval çizgiler

¹⁰ Afacan, No 1-34, 1 Ağustos 1911.

kullanılmış, şaşkınlık ifadelerinde ise, gözler daha yuvarlak ve iri olarak resmedilmiştir.¹¹ Göz bebeklerinin ortasında bırakılan hafif bir beyazlık ise, gözün daha gerçekçi olarak tanımlanmasına katkı sağlar. Bu tekniğin gazetesinin ilerleyen yayın sürecinde de tatbik edilmeye devam edildiğini belirtmek mümkündür. Giyim ve kuşam tarzına dair çizimlerde ise, sosyal statüko ve kültürel çevre unsurları etkin bir şekilde karikatürlere yansıtılmıştır. Siyasi karakterlere ait karikatürler çizilirken, vücut kısımları kara-kalem çizgilerden oluşurken, yüz hatları, kimseyi şüpheye düşürmemek adına fotoğraflama tekniği ile tanımlanmıştır. Siyasi karakterlere ait karikatürlerde, fotoğraflama tekniğinin kullanılmasının nedenlerinden bir diğeri ise, gazetesinin yayın sıklığı ile alakalı olmalıdır. Zira haftada iki gün yayınlanan gazetede yer alan karikatürlerin oldukça kısa bir süre zarfında yayına yetiştirilmeleri bir hayli güç olmalıdır. Bu durumda karikatüre konu olan siyasi karakterin bir fotoğrafı yüz karesine eklenip diğer vücut hatları kara kalem ile tamamlanmıştır. Bu sayede karikatürde oldukça zaman alan yüz çizimi pratik bir şekilde ve oldukça kısa bir süre zarfında çözüme kavuşturulmuş istenen çabuklukta yayına yetiştirilebilmiştir.

Cadalog mizah gazetesinin altı aylık yayın süresi içerisinde yer alan doksan adet karikatür hiçte azımsanmayacak bir oranı ifade eder. Bu karikatürlerin çizim tekniği incelendiğinde daha çok karakalem tekniğinin kullanıldığı anlaşılır. Karikatürlerin altındaki mizansen yazıları ise karikatürün yer aldığı çerçevenin dışında tanımlanmıştır. Bu özelliğiyle günümüz karikatürlerinde balon içerisinde ya da çerçeve içinde yer alan anekdot yazılarının konumu açısından farklılık oluşturur. Bu örnek Osmanlı son dönem mizah gazetelerinin neredeyse tamamında benzer bir şekilde tanımlanmıştır.¹² Bu tekniğe dair, Cadalog gazetesinin on birinci nüshasında yer alan bir karikatürde, Cadalog 'un Osmanlı paşasıyla konuşmalarının yazılı olduğu anekdot metninin karikatürün çizildiği çerçevenin dışında yer aldığını tespit etmek mümkündür. Karikatürün içeri incelendiğinde ise; Her bir karpuzun üzerinde temsili olarak Balkan devletlerinin ismi yazılmıştır. Bahsi geçen devletler Bulgaristan, Karadağ, Sırbistan, Yunanistan olmakla beraber sonuncu karpuzda herhangi bir isim yer almaz. Bu haliyle karikatür üstü anekdot yazımları tekniğini kullanan diğer mizah gazeteleriyle benzerlik gösterir. Ancak Cadaloza ait bir teknik olan çerçeve içi karikatürün dışında yer alan metin anekdotunda ise şu ifadeler yer almıştır;

“Muallim: Kılınc kullanmakta ki maharetiniz zaten müselleme...mesela şimdi diğerlerine dokundurmadan şu başta ki kara karpuzu bir vuruşta kesivermen işden bile değil lakin...!Cadalog-Aferdersin sözünü bal ile kesdim zabıt oğlum, Şey.. bir vuruşta hepsini kesdiremez misin?”¹³

Cadalog mizah gazetesinin karikatürleri dışındaki nesir yazılarının başlıkları her sayıda birer seri haber gibi aynı başlıklar altında verilmektedir. Cadalogun bütün sayılarında yer alan bu seri yazıların konu başlıkları şunlardır; “Çan çan”, “Dedi ki Dedim ki”, “Kötek”, “Konferans”, ve “Spitizmadan Tecrübeler”. Bu seri tarzındaki köşe yazıları, kendi özgün nesir tarzındaki anekdotlarda epik ve bilhassa lirik bir tarzla okuyuculara sunulmuştur.

Çan Çan başlığı ile çıkan atışma tarzındaki karşılıklı konuşma yazısı, Cadalog adlı yaşlı bir kadın ile Gazeteci olduğu belirtilen bir kişi arasında bitmek bilmeyen yanlış anlaşılmalara ve eleştirilerle dolu bir yazı serisi kaleme alınmıştır. Gazeteci, Çan çan'da tanımlanan tartışma konusu ile ilgili sürekli olarak yaşlı kadından konuya dair görüşlerini almaya gayret etse de; Cadalog'un umarsız bir şekilde ardı ardına konunun öznesi olan müsebbipleri eleştiri

¹¹ Mehmet Yavuz Erler & Elçin Gün Canik, *Osmanlı'da Balkan Konulu Karikatürlerde Çizim Teknikleri İçin Bir Model Olarak: Cadalog Mizah Gazetesi*, Gece Kitaplığı, Ankara 2018, s 235.

¹² Palmira Brummet, *İkinci Meşrutiyet Basımında İmge ve Emperyalizm 1908-1911*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 279, 282-285, 295, 297.

¹³ Cadalog, No. 11, 10 Cemaziyülevvel 1329, s 2.

yağmuruna tuttuğu anlaşılır. Çan çan başlıklı seri yazının içeriğinde CadaloZun adeta dilinin kemiği yokmuşçasına fütursuz kelimeler sarf etmesi de dikkat çeker. Çoğu zaman ilgili seri yazıda gazeteci ve CadaloZ'un fikirleri uymuyormuş gibi bir izlenim bıraksa da bu yazının sonunda he ikisi de birbirleri ile muvafık bir çizgide buluşur.¹⁴

Dedi ki Dedim ki başlığı ile servis edilen yazıda ise; 1911 yılında yayında olan Osmanlı gazetelerinin bir tür diyalog tarzı nesirde buluşturuldukları anlaşılır. Yine yayın kurulu tarafından belirlenen bir konu başlığı altında devrin gazeteleri birbirlerine laf yetiştirirler. Ancak burada takdire şayan olan gayret bahsi geçen gazetelerde yer alan köşe yazılarının başlıkları usta bir şekilde tartışılan konuyu tarifte kullanılır. Bu gazeteler arasında yer alan ve CadaloZ mizah gazetesine de pek fikirleri örtüşmeyen "Tanin" gazetesinden, "Yine Ondan" şeklinde bahsedilir. Tanin gazetesinin dışında yer alan gazeteler ise doğrudan gazete adları ile diyalog şeklindeki bu seri yazıya dahil edilir. Bu gazeteler; Sabah, İkdam, Ziya, Şehrah, İkbâl, Yeni Edirne ve Sinîn gibi devrin politik haberler işleyen gazeteleri olarak karşımıza çıkar. CadaloZ mizah gazetesinin *Dedi ki Dedim ki* başlığı altında 1911' de haber içeriği olan bir olaya farklı gazetelerin ne tarz bir yorum yaptıkları ve haberin servisinde ne tür bir üslup kullandıklarını değerlendirmemiz açısından ihtiva ettiği *Dedi ki dedim ki* başlıklı bu seri yazı oldukça önemli bilgiler içerir. Böylelikle 1911'lerin İstanbul'unda hangi konunun bütün basının ilgisini çektiğini tespit etmek ve her yayın organının hadiseye hangi açıdan yakınlığına dair yeknesak ve mukayeseli bir bilgi öbeğine ulaşmak mümkündür.¹⁵

Kötek başlığı altında kaleme alınan epik tarzdaki yazıda daha ziyade taşlama yapılmıştır. *Kötek* sadece dört satırdan oluşur ve destansı bir eda ile Balkanlar'da meydana gelen ayrılıkçı yaklaşımlar taşlama ile yerilir. Bilhassa Yunan Krallığı, Karadağ ve Bulgaristan bu eleştiri listesinin başını çeker.¹⁶ Balkanlarda bilhassa Arnavut ayrılıkçılarda, CadaloZ gazete içeriğinde ele alınmıştır. Osmanlı Devleti'nin Arnavutluk ve Lübnan'da ayrılıkçı faaliyetler yürüten unsurlara karşı oldukça etkin bir mücadele yöntemi geliştirdiği belirtilmektedir. Osmanlı'nın ulaşımı zor, tarıma elverişsiz çoğunlukla toplum yapısı kabile düzenine dayanan bölgeleri bazı araştırmacılar tarafından "dış periferi" olarak tanınır.¹⁷ Osmanlı merkezinin bu dış kenar bölgelerinde ki isyancılarla etkin mücadelesinin başarılı öyküsü CadaloZ mizah gazetesine içeriğinde sıklıkla karşımıza çıkar.¹⁸

Konferans başlıklı yazı içeriğinde ise, Batılı devletler ve Balkan uluslarını ilgilendiren ve kaynağını bazen gerçek, bazen suni bir kaynaktan alan bir temsili mitingde konferans olarak kalabalığa verilen bir nutuktan bahsedilir. *Konferans* yazısında ele alınan konunun içeriği bazen bir salgın hastalık üzerine olabildiği gibi bazen de Balkan uluslarının Osmanlı'dan ayrılışını engellemek amacıyla verilen nasihat yollu bir nutuk olarak karşımıza çıkar. Bu ayrılıkçı hareketlere dair kaleme alınan konferanslarda çoğunlukla batılı devletlerin suçlandığını belirtmek gerekir. Balkan topraklarında bulunan yerli halkın fitneyle Osmanlıya karşı kışkırtıldığı ve Osmanlı varlığına karşı isyana yönlendirildiği fikri Osmanlı münevverlerine işlenmiştir.¹⁹

Spiritizma'dan Tecrübeler, başlıklı yazı serisinde ise bir tür ruh çağırma ayini hicvedilmektedir. Yuvarlak bir masa etrafında toplanan yine devrin gazeteleri ruh çağırıp bazı Osmanlı bürokratları ile ilgili sorular sormaktadır. Çağrılan ruhun ağzından hakkında sorular

¹⁴ CadaloZ, No. 2, s. 2, "Çan çan"

¹⁵ CadaloZ, No. 20, s. 3-4, "Dedi ki Dedim ki"

¹⁶ CadaloZ, No. 20, s. 2, "Kötek"

¹⁷ Maurus Reinkowski, *Düzenin Şeyleri, Tanzimat'ın Kelimeleri*, Çev. Çiğdem Canan Dikmen, YKY Yayınları, İstanbul 2017, s. 1-351.

¹⁸ CadaloZ, No.24, 27 Cemaziyülahır 1329, s.4, "Arnavutların kendilerini saltanat için kurban etmeleri tasvir edilmiş ve Arnavut isyancıların dışardan kışkırtıldıkları beyan edilmiştir."

¹⁹ CadaloZ, No. 20, s. 2-3, "Konferans"

sorulan karakterlere istinaden kamunun malumu bazı şaibeli durumlar dile getirilir. Spiritizma komedisi Amerika’da ortaya çıkmakla beraber daha çok İngiltere’de uygulama sahası bulmuş ve İngiltere üzerinden Osmanlı basınına sirayet etmiştir.²⁰ Bahsi geçen komedi türü, metafizik ile bilimin sentezinden oluşan bir taşlama usulü olarak karşımıza çıkmaktadır.²¹

Cadalog mizah gazetesi içerisinde yer alan bir diğer seri yazı türü ise, “Bilmece” başlığı ile yayın hayatına girmiştir. Mantık ve zekâyı zorlayan bu bilmece tarzındaki soruların cevabı bilmececi yayıncıların sayısına müteakip çıkan nüshada yer alır. Bilmececi cevaplarını doğru olarak cevaplayan birinci, ikinci ve üçüncüye ödül olarak bir kartpostal verildiği anlaşılır. Bilmececi bilenler arasında kura çekilmekte ve ilk üçe girebilenlere sembolik bir ödül tevdi edilmektedir. Bilmececi cevabını doğru bilip çekilen kurada da ödül almaya hak kazanların isimleri, memleketleri ve yaptıkları işle ilgi de teferruatlı bilgiler verilmek suretiyle ilan edildiklerini belirtmek mümkündür. Cadalog mizah gazetesinin bilmececi kısmında ödül alanların meşguliyetleri incelendiğinde bu şahısların, genellikle Osmanlı münaveverleri, bürokratları veyahut memur sınıfına mensup bireyler olduğunu görmek mümkündür.²²

2. Cadalog’un Siyasal Mesajları

Cadalog mizah gazetesi Meşrutiyet idaresi ile birlikte nispeten var olduğu iddia edilen sözde özgürlükçü ortam sayesinde halkı temsilen iktidar sahiplerini fütursuzca eleştirmeye kalkmıştır. Ancak Cadalog’un eleştiri oklarından masun olan bazı makamlar da dikkat çeker. Bu makamları, Sultan nezdinde temsil edilen Saltanat ve Hilafet, Serasker ve Şeyhülislam ile tanımlamak mümkündür. Hatta pek çok karikatür ve hicivde bu tanımlanan makamların sembol olarak kullanılıp iktidar saiklerinin azarlandığını da tespit etmek mümkündür. Bu durum garip olmakla beraber gazetenin saraylı bir zümre tarafından çıkartılmış olabileceğine dair savımızı da kuvvetlendirir. Zira İttihat Terakki hükümetine yönelik alenen hakaret ve alaya alan hicivler sonrasında sansüre uğrayan gazetenin salatana, hilafet ve onun kontrolü altında bulunan ser askerlik ve şeyhülislamlık makamlarına dokunmaması manidardır. II. Abdülhamit’in güvenlik öncelikli devlet uygulamalarında İslam’ın gücünü ve hanedanın hükümdarlık haklarının da devamlılığını sağlamak üzere kurgulanmıştı.²³ Muhtemelen gazete de takip edilen bu yayın içeriği ile Bedr-i Felek Kadın Efendi eşi olan II. Abdülhamit’i sürgüne gönderenlerden bir anlamda intikam almıştır. Ya da en azından İttihat Terakki’yi itibarsızlaştırarak daha çok saltanat yanlısı Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın 1911 yılındaki iktidara gelişine zemin hazırlamıştır.

Cadalog mizah gazetesinin gerek karikatürlerinde gerekse nesir yazılarında eleştirilerin genel içeriğini; uluslararası ilişkiler, ekonomi, yasama ve asayiş üzerine işlenen konular olduğunu belirtmek mümkündür. Hükümete yönelik yapılan eleştirilerin odak noktasında gazeteye ismini veren Cadalog adındaki yaşlı bir kadın alır. Cadalog yaşlılıktan ne dediğini bilmez bir şekilde birazda bunaklığın ardına sığınarak bazen sin-kafsız ama ağır hakaretlerle siyasileri yerin dibine batırır. Hükümete yönelik eleştirilerin mizah gazetesinde yoğun bir şekilde yer alması nedeniyle karikatürlerde sunulan mekân algısının ağırlıklı olarak İstanbul’da yer alan hükümete ait devlet dairelerini içerdiğini tespit etmek mümkündür.²⁴ Hükümete ait kamu binaları gayet yalın şekilde karikatürlerdeki mizansene yerleştirilmiştir. Bu binaların karikatür içerisinde üzerinde hangi kurum ve kuruluşun binası olduğuna dair yazılı bir levha bulunmaz. Ancak yazı içeriğinde bazen hedef alınan espri ögesinin ismi bir köşeye sıkıştırılır.

²⁰ Palmira Brummet, *İkinci Meşrutiyet Basınında İmge ve Emperyalizm 1908-1911*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s.351- 352; Neslihan Sandıkçı, Nurettin Rüştü ve Cadalog Gazetesi, (Yüksek Lisans Tezi), *Bitlis Eren Üniversitesi/Mardin Artuklu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Bitlis 2014, s.51.

²¹ Cadalog, No. 1, s. 3, “Spiritizmadan Tecrübeler”

²² Cadalog, No. 20, s.4, “Bilmece”

²³ Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji, II. Abdülhamid Dönemi (18776-1909)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002, s. 1-249.

²⁴ Afacan, No. 2-35, s.1, Afacan, No.37, s. 2, “Bab-ı Âli caddesi”

Meclis binası olduğunu değerlendirdiğimiz karikatürdeki binaya dair ise yazı içeriğinden ancak bir ipucu elde etmek mümkündür.²⁵ Tahminlerimiz, herhangi bir levha ile karikatür içeriğinde tanımlanmayan bu binaların kamu tarafından aşına olunan yapılar olması hasebiyle bu şekilde takdim edilmiş olduğu yönündedir.

Hükümeti temsil eden simalar hakkında karikatür içeriklerinde herhangi yazılı bir tanımlama bulunmamakla beraber bu simaların devrin okuyucu kitlesini içinden çıkaran halkın malumu zatlar olduğunu iddia etmek mümkündür. Genellikle karikatürlerde Osmanlı bürokratları takım elbise, gözlük, fes ve bıyıkla figüre edilmiştir. Cadalog mizah gazetesinde hükümete ilişkin on dört karikatür bulunmaktadır ve bu karikatürlere bakıldığında eğer altındaki açıklayıcı yazılar olmasa bile sadece görsellerden yola çıkarak siyasi figürler hakkında yapılacak değerlendirme sığ kalma riskiyle karşı karşıyadır. Zira salt karikatürlerdeki görseller mevzu bahis siyasi figürleri tanımlamada yeterli olamamaktadır. Bu sebepten ötürü karikatürlerin görsel algısını kesinlikle tamamlayan husus, Cadalog'un konuşma replikleri olarak karşımıza çıkar.

Cadalog mizah gazetesinin on yedinci nüshasında Cadalog; “ – Kışt kışt Bizim kabinemiz afatt-ı semaviyeden masundur !!!” şeklinde bir hicve yer vermiştir. Cadalog'un karikatürün altında konuşma repliği olarak verilen bu açıklaması sayesinde karikatürü yorumlamamız ve anlamlandırmamız daha kolay olmaktadır.²⁶ Hükümeti eleştiren karikatürlerde sıklıkla hükümet reisi, maliye, iç ve dış işleri bakanlarına daha çok yer verilmektedir. İbrahim Hakkı paşa döneminde patlak veren Trablusgarp savaşı esnasında ise, uluslararası alanda alınan kararların alelacele alındığı yönündeki mizansenlere sıklıkla rastlamaktayız. Uluslararası arenada Osmanlı hudutlarında meydana gelen asayiş sorunlarına yönelik olarak da Cadalog mizah gazetesinde, daha çok Osmanlı “memaliğindeki” vatanperverlik duygusunu ortaya çıkarmaya çalışan bir üslup görmek mümkündür. Cadalog mizah gazetesi incelendiğinde, sınır ve hudut ihlallerine yönelik haber ve karikatürlerin önemli bir yer tuttuğu anlaşılır. Doğal olarak Osmanlı güvenlik güçlerine bu tarz haber ve karikatür içeriklerinde sıklıkla rastlanır. 1911'de Harbiye Nazırı olan Mahmut Şevket Paşaya karikatürlerde sıklıkla yer verildiğini belirtmek mümkündür.²⁷ Cadalog mizah gazetesinin yayın politikası gereği, Saltanat ve Osmanlı ordu güçleri ile ilgili mizansenlerde belli bir saygı çerçevesinin asla bozulmadığını belirtmek mümkündür. Ancak belki de meşrutiyet rejiminin bu ikinci baharında sunulan sözde özgürlükçü ortamın belki de gereği olarak siyasilere ağır eleştiriler hatta hakarete varan ifadelerin yer aldığını Cadalog'un içeriğinde görmekteyiz.

3. Cadalog'un Uğradığı Sansür

II. Meşrutiyetin getirmiş olduğu özgürlükçü yapı kendisini basın alanında da hissettirmeye başlamıştı. Cadalog mizah gazetesinin en büyük destekçileri belki de gelenekselci yapısından kaynaklı olarak, saltanat yanlıları, ümmetçilik fikir akımını savunanlar, Osmanlılık fikri altında toplananlar ve belki de kel alaka Fransızlardı. Fransızların gazeteyi desteklemelerinin sebebi, Cadalog mizah gazetesinde çizim yapan karikatüristlerin ve yazarlarının bir kısmının Fransız kökenli olmasından ileri gelmekteydi. Fransa'da sürgün ya da gurbette bulunan Osmanlılar çevrelerinde bulunan Fransızları da etkileyerek Cadalog'a elit bir okur kitlesi kazandırmışlardı. Cadalog mizah gazetesinin basın hayatını sürdürdüğü günlerde, Osmanlı Devleti Balkanlar, Yemen ve Trablus gibi bölgelerde buhranlı bir sürece girmişti. Bu kaotik süreç esnasında Cadalog mizah gazetesi, her ne kadar mizah gazetesi konsepti ile yola çıkmışsa da sütunlarından; Osmanlı coğrafyasında yaşanan bu ayrılıkçı hareketlere karşı eleştirel bir dil kullanmıştır. Cadalog Mizah gazetesi esasen bu dönemde Balkan uluslarındaki

²⁵ Cadalog, No. 1, s.4, “Şahsın üzerinde Tanin yazılıdır, bina tanımsızdır.”

²⁶ Cadalog, No 17, 30 Mayıs 1911, s. 1.

²⁷ Afacan, No.37, s.2, “Mahmut Paşa'dan ...”

bu kopmalara karşı bir çare olarak kabul ettiği Osmanlılık fikri ve saltanatçı yapıyı desteklemiştir. Bilhassa “Dedim ki dedi ki” başlığı altında farklı görüşten gazetelerin sür manşetlerine karşı bu düşüncesini dile getirmekten de geri kalmamıştır. Fakat dönemin baskın gücünü ve iktidarı elinde bulunduran İttihat ve Terakki Fırkasının düşünceleriyle zıtlık yaşaması onun sansüre uğramasının asıl nedenini oluşturdu. Cadalog mizah gazetesiyile farklı düşünsel yapıda sadece İttihat ve Terakki Cemiyeti değil aynı zaman da Osmanlılık düşüncesine karşı olanlar ve radikal anti İslamcı grupları da saymamız mümkündür.²⁸ Cadalog mizah gazetesi özellikle İttihat ve Terakkinin yürütmüş olduğu Balkan siyasetine karşı şiddetli bir eleştiri getirmekten de geri kalmamaktadır.²⁹ Hatta Cadalog mizah gazetesi bazı nüshalarında Balkanlardaki bu ayrılıkçı yapının oluşumunda İttihat ve Terakkiyi suçlayıcı ifadeler kullanarak meşrutiyetin getirmiş olduğu özgürlükçü yapı nedeniyle Balkan uluslarının bu denli cüretkâr bir şekilde devlete karşı hareket ettiği bir önyargıyı savunur. Cadalog mizah gazetesi özellikle Fransız İhtilalinin getirdiği milliyetçilik akımının etkisiyle oluşan özgürlük, meşrutiyet ve cumhuriyet gibi kavramların Osmanlı’daki savunucusu olmuş olan İttihat ve Terakkiyi, Balkanlardaki bu kalkışmaların kaynağı olarak gördüğü de bir gerçektir. İttihat ve Terakki yönetimi basın üzerinde eleştirilere gayet kapalı kalmış ve kendisine muhalif yayın yapan gazete ve dergileri sansürleme yoluna gitmiştir. Bu sansürleme esnasında Cadalog mizah gazetesinin kendini savunmak açısından iki tane yayın stratejisi bulunmaktadır. Bu stratejilerden ilki Cadalog mizah gazetesinin adını “Afacan” olarak değiştirip yayın hayatına devam etmek diğeri ise, “Cadalog ‘un devesi ” adı altında bir kitap çıkartmak olmuştur.³⁰ Cadalog’un devesi adlı kitapta dönemin toplumsal yapısını eleştiren şiirlere yer verilmiştir. Bu şiirlerin ise asıl teması toplumda yenileşme çabası adı altında milli ve ahlaki temellerin hiçe sayılmasıdır. Cadalog’un devesinde insan “deve” figürüne benzetilmektedir ve deve inadının toplumdaki yozlaşmalara karşı direniş göstereceğinin bir sembolü olarak kullanılmıştır.³¹

Sonuç olarak Cadalog mizah gazetesinin İttihat ve Terakki’nin iktidarı Hürriyet ve İtilafa fırkasına devrettiği 1911 yılında yayınlanan ve ince siyasi mizah yapmak suretiyle içinde bulunduğu toplumun sosyal, kültürel, ekonomik ve hatta doğal afetlere dair bilgi aktaran mümtaz bir yayın organı olarak müşahede etmek mümkündür. Karikatür çizim tekniğinde kullandığı çehre fotoğrafının kara-kalem karikatür unsurlarına rapı tekniği türünün yegâne örneği olarak Türk basın tarihindeki özgün yerini almıştır. Karikatür çiziminde ise bir Fransız ve bir Osmanlı şehzadesi olduğunu değerlendirdiğimiz karikatüristlerin varlığı da devrin neredeyse bütün karikatür içerikli yayınlarında takip edilen bir uygulama olarak karşımıza çıkar.

Türk kültüründe aile çekirdeğinde başköşede tutulan babaanne ya da anneanne hülasa nine diye tanımlanan kadının fazlaca uzun dilli ve müdahaleci bir karaktere büründüğünde Cadalog şeklindeki tanımı inceliklerle değerlendirilmiştir. II. Abdülhamit’in zevci ve sarayın 1911’lerde valide sultanı olan Bedr-i Felek ve onun kızı Zekiye Hanım’ın Cadalog’un oluşumu, gelişimi ve nihayetinde kesin deliller sunamamakla beraber gazete içeriğinde Cadalog figürüne esin kaynağı oldukları konusunda neredeyse şüpheye mahal yoktur.³²

Gazetede bütün figür ve karakterler Osmanlı idari mekanizmasında kamunun aşına olduğu kimlik ve şahsiyetlerden ibarettir. Bu şahıslara dair geliştirilen mevzu bahis hiciv, alay,

²⁸ Sevim Erdem & Neslihan Sandıkçı, “Nurettin Rüştü ve Cadalog Gazetesi”, *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 10/5 Spring 2015*, s. 156.

²⁹ Cadalog, No. 15, Cemaziyülevvel 1329, s. 2. “Konferans başlıklı yazıda Cadalog, Eyfel kulesinden Fransızlara seslenmektedir. Bu seslenişinde ise Meşrutiyetin uzunca bir süre gerektirdiğini Fransızlarında bu süreçten geçtiğini Osmanlı Devleti’nde bu sürecin aceleci tutulması nedeniyle parçalanma noktasına geldiğine dair...”

³⁰ Cadalog, No 45, 12 Ramazan 1329, s.1, “Cadalog ‘un Devesi”

³¹ Ömer Savran & Yusuf Can Tıraş, “Devenin Mizah Ögesi Olarak Kullanımına Bir Örnek: Cadalog’un Devesi”, *Journal Of Turkish Language and Literature, Volume 3*, Winter 2017, s. 248.

³² Canik Elçin Gün & Mehmet Yavuz Erler (2022), “Cadalog Mizah Gazetesi’nde Kadın Figürü”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 24, 113-126.

taşıma, karikatür ve nesir içeriklerindeki olaylar örgüsü de gerçeklikte bir karşılığı olan hadiseye denk düşer. Osmanlı toplumundaki alışkanlıkların bir âdete ve bu adetlerin bütün toplum tarafından uygulanması ile birlikte nasıl bir kültüre evrildiğini belirlemek mümkündür. Konuya dair gerçekleştirdiğimiz doktora çalışmamızın içeriğinde, bu döngü arşiv kaynaklarının da katkısıyla incelenmiş ve belgelenmiştir. Böylelikle Osmanlı'nın piknik kültürünü, atış poligonlarına müptela beyzadelerini, mesire alanlarında araba yarışı yapan gençleri, balık lokantalarındaki müskiratsız muhabbet ortamını, direkler arasındaki eğlence mekanlarını velhasıl günümüze kadar uzanan kültür dinamik ve reflekslerimizin gelmişini, geçmişini ve dahi geleceğini Cadaloz'un nüshalarından çıkarıp Osmanlı kültürünün günümüz alışkanlıkları üzerindeki etkilerini gün ışığına çıkarmak mümkündür. Bu sayede daha 1911'lerde meşhur Gümüşhane elmalarını, Amasya'nın bamyalarını, Çorum'un leblebisi ve Adana'nın şalgamına dair yemek kültürümüzde yer edinen pek çok alışkanlığın evveliyatına ulaşma imkânı hâsıl olmuş ve ilgili bilim insanı, araştırmacı ve yazarlarla paylaşılmıştır.

Kaynakça

Brummet Palmira, *İkinci Meşrutiyet Basınında İmge ve Emperyalizm 1908-1911*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

Canik Elçin Gün, *Cadaloz Mizah Gazetesinde Osmanlı'dan Algı ve İmgeler(1911)*, Libra yayınevi, İstanbul 2020.

Canik Elçin Gün & Mehmet Yavuz Erler, "Cadaloz Mizah Gazetesi'nde Kadın Figürü", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 24, Ekim 2022.

Deringil Selim, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji, II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.

Erler Mehmet Yavuz & Canik Elçin Gün, *Osmanlı'da Balkan Konulu Karikatürlerde Çizim Teknikleri İçin Bir Model Olarak: Cadaloz Mizah Gazetesi*, Gece Kitaplığı, Ankara 2018.

Eagletorne Terry, *Mizah*, Çev. Melih Pekdemir, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2019.

Erdem Sevim- Sandıkçı Neslihan, "Nurettin Rüştü ve Cadaloz Gazetesi", *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 10/5 Spring 2015*.

Reinkowski Maurus, *Düzenin Şeyleri, Tanzimat'ın Kelimeleri*, (Çev. Çiğdem Canan Dikmen), YKY Yayınları, İstanbul 2017.

Savran Ömer- Tıraş Yusuf Can, "Devenin Mizah Ögesi Olarak Kullanımına Bir Örnek: Cadaloz'un Devesi", *Journal Of Turkish Language and Litarature*, (3), Winter 2017.

Cadaloz, No 11, 10 Cemaziyel Evvel 1329 s 2

Cadaloz, No 15, Cemaziyülevvel 1329, s 2.

Cadaloz, No 17, 30 Mayıs 1911,s 1.

Cadaloz, No. 20, s.2,3,4.

Afacan, No-2-35, s.1.

Afacan, No. 37, s.2.

Ekler

Ek 1: Bedr-i Felek kadın efendi ve Zekiye Sultanın fotoğrafı ve Cadaloz'un temsili karikatürü...

136

14 / 2
October
2024

Ek 2: Bedr-i Felek Kadın Efendi (Valide Sultan)

Ek 3: 34 numaralı Cadaloz Dergisi

NAZARYAN KARDEŞLERİN İFADELERİ BAĞLAMINDA VAN VİLAYETİNDE ERMENİ MESELESİNE DAİR BAZI DEĞERLENDİRMELER

Some Evaluations on The Armenian Issue in Van Province in the Context of the Statements of the Nazaryan Brothers

Taner Aslan

Prof. Dr., Aksaray Üniversitesi, Türkiye
e-mail: taner0aslan@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-8207-3224

Near East Historical Review

14/2, October / Ekim 2024
e-ISSN: 2717-6363 (Online)
www.nehrreview.com

Article Type - Makale Türü : Research Article / Araştırma Makalesi
Received Date - Geliş Tarihi : 01.09.2024
Accepted Date - Kabul Tarihi : 30.09.2024
Pages - Sayfa : 139 - 150

doi : <http://dx.doi.org/10.29228/nehrreview.78165>

Citation - Atıf : Taner Aslan, “Nazaryan Kardeşlerin İfadeleri Bağlamında Van Vilayetinde Ermeni Meselesine Dair Bazı Değerlendirmeler”, *Near East Historical Review*, 14/2, October, 2024, pp. 139 – 150.

Near East Historical Review
14/2, October - Ekim 2024
139 - 150
Research Article - Araştırma Makalesi

NAZARYAN KARDEŞLERİN İFADELERİ BAĞLAMINDA VAN VİLAYETİNDE ERMENİ MESELESİNE DAİR BAZI DEĞERLENDİRMELER

Some Evaluations on the Armenian Issue in Van Province in the Context of the Statements of the Nazaryan Brothers

Taner Aslan

Prof. Dr., Aksaray Üniversitesi, Türkiye
e-mail: taner0aslan@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-8207-3224

Öz

Bu çalışmada, Van Vilayetinde ikamet eden Nazaryan kardeşlerin Ermeni meselesine dair İstanbul Emniyet-i Umumiye Nezaretinde vermiş oldukları ifadeler ele alınmıştır. İfadelere göre Van'daki Ermeniler iki gruba ayrılmış, bu gruplardan biri Boğos Piskopos, diğeri Mugurditch Khrimian tarafından yönetilmektedir. İki grup arasında rekabet olduğu ve yaşanan bu rekabetin zaman zaman asayiş sorunlarına neden olduğu da ifadelere yansımıştır. Özellikle kilise seçimlerinde bu rekabet, iki grup arasında çatışma yaşanmasına yol açmıştır. Öte yandan Nazaryan kardeşlerin ifadelerinde Khrimian'a dair olumsuz herhangi bir ifade yer almazken Boğos Efendi ile ilgili olumsuz ifadeler yer almaktadır. Oysa Khrimian'ın, Ermeni isyanlarının fikri altyapısının oluşmasında önemli rol oynadığı bilinmektedir. Buradan Nazaryan kardeşlerin Khrimian'a dair olumsuz bilgiler vermekten kaçındıkları anlaşılmaktadır. Nazaryan kardeşlerin ifadeleri, Van'da Ermenilerin illegal faaliyetlerinin araştırılmasına kaynaklık sağlaması açısından önemli bulunmuş ve Yaver Binbaşı Ali Bey tarafından bir fezleke hazırlanmıştır. Nazaryan kardeşlere, faydalı bilgiler verdikleri için harcırah verilmiş ve Van'da memuriyete atanmışlardır. Ayrıca devlet tarafından ödüllendirilmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Ermeni, Nazaryan kardeşler, Boğos Piskopos, Mugurditch Khrimian.

Abstract

This study examines the testimonies of the Nazaryan brothers, who resided in Van Province, regarding the Armenian issue, as provided to the Istanbul General Security Ministry. According to these statements, the Armenians in Van were divided into two groups: one led by Bishop Boghos and the other by Mugurditch Khrimian. The statements also reveal that there was competition between the two groups, which sometimes caused public order issues. This rivalry, especially during church elections, led to conflicts between the groups. On the other hand, the statements of the Nazaryan brothers do not contain any negative statements about Khrimian, while there are negative statements about Boghos Efendi. However, it is known that Khrimian played an important role in the formation of the intellectual framework of the Armenian revolts. This suggests that the Nazaryan brothers avoided giving negative information about Khrimian. Their testimonies were considered important for investigating the illegal activities of Armenians in Van, and a report was prepared by Major Yaver Ali Bey. The Nazaryan brothers were also given allowances for providing useful information and were employed as civil servants in Van.

Keywords: Armenian, Nazaryan brothers, Boghos Bishop, Mugurditch Khrimian.

Giriş

Osmanlı Devleti, 19. yüzyılda yaşadığı idari, iktisadi ve mali sorunların yanı sıra gayrimüslim unsurların dış destekli isyanlarıyla uğraşmıştır. Ermeni isyanları da bu bağlamda suni olarak gündeme getirilmiştir. Ermeniler, Osmanlı Devleti'nde bağımsız bir Ermenistan kurmayı amaçlamışlardır. Bu doğrultuda komiteler, cemiyetler ve eğitim kurumları kurarak ihtilal düşüncelerini Ermeni gençlerinin zihinlerine yerleştirmeyi amaçlamışlardır. Osmanlı güvenlik güçleri, Ermenilerin bu faaliyetlerini çeşitli istihbarat ve soruşturmalar sonucunda öğrenmiş ve illegal yapılara karşı tedbirler almaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nde Ermeni meselesini incelemede, illegal Ermeni komite ve yapıları içerisinde bulunmuş kişilerin itiraf ve ifadeleri önemli rol oynamıştır.¹

Van Vilayetinde yaşayan² Nazaryan kardeşlerin verdikleri bilgiler, Ermeni meselesinin doğru anlaşılması ve açıklığa kavuşması açısından önemlidir. Bu bilgiler, tarihçilerin karmaşık meseleleri çözmesine yardımcı olacaktır. Nazaryan kardeşlerin verdiği ifadelerin güvenlik güçleri tarafından bir iddia olarak kaydedildiği ve incelenmesi gerektiği belirtilmiştir. Arşiv vesikalarından takip edebildiğimiz kadarıyla verilen malumatların kendi içerisinde tutarlılık gösterdiği söylenebilir. Çalışmada Nazaryan kardeşlerin vermiş olduğu ifadeler bağlamında mikro düzeyde Van Vilayetinde Ermeni meselesi ele alınmıştır.

1. Abraham ve Nezret Nazaryan'ın İstanbul'a İfadeye Çağrılmaları

Nazaryan kardeşlerin Ermeni ihtilal hareketleri içinde oldukları tespit edilince Van'da gözaltına alınmışlar ve mahkeme tarafından tutuklanmalarına karar verilmiştir. Daha sonra kararı temyize götürmüşlerdir. Bu süreçte verdikleri ifadeler dikkat çekmiş olmalı ki devreye İstanbul Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti girmiş ve ifadelerine başvurmak üzere İstanbul'a götürülmüşlerdir. Van'da üç kardeş ifade vermiş, ancak İstanbul'a sadece Abraham ve Nezret Nazaryan çağrılmıştır. İfadelerine, Osmanlı Devleti'ne olan bağlılıkla başlamaktadırlar.³ İstanbul Emniyet-i Umumiye Müdürlüğünde oldukları için böyle bir tutum sergilemiş olabilirler. Bu da doğal bir durumdur. Nazaryan kardeşlerin Van Vilayeti Zaptiye Müdüriyetinin yanı sıra ifadelerinin İstanbul'da da alınması dikkat çekicidir. Verilen ifadenin önemine binaen İstanbul Emniyet-i Umumiye Müdüriyetinde de ifadeye çağırılmışlardır.⁴

Van'dan İstanbul'a getirilen Nazaryan kardeşlerin Ermenice olarak kayda geçirilen ifadeleri, Ali Şahbaz Efendi tarafından tercüme edilmiştir. Bu rapora binaen Yaver Binbaşı Ali Bey bir fezleke hazırlamıştır. Söz konusu kişilere yaptıkları katkılardan dolayı bir görev verilmiştir. Nazaryan kardeşlerin İstanbul'a gelmeleri karşılığında beş bin kuruş harcırah, 3 bin

¹ Çemişgezek Ermeni Okulu muallimi Bedros Atamyan'ın itirafları da bu bağlamda dikkat çekicidir. Bkz. Taner Aslan, "Çemişgezek Ermeni Okulu Muallimi Bedros Atamyan'ın İtirafı", *Near East Historical Review*, Cilt: 23, Sayı: 4, Yıl: 2023, ss. 349-360.

² Başbakanlık Osmanlı Arşivi BOA, *Yıldız Perakende Evrakı Adliye ve Mezâhib Nezâreti Maruzatı (Y.PRK.AZN)*, Dosya No:4, Gömlek No: 16, Ek 1. 1315 (1897/1898) tarihli Van Vilayeti Salnamesine göre toplam 169.377 olan nüfusunun 66.427'si gayrimüslimdi. Orhan Kılıç, "Van", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 42, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2012, s. 505, 509-510. (505-510). 1914 tarihli Osmanlı resmî verilerine göre de Van Vilayetinde 67792 Ermeni 179380 İslam nüfusunun olduğu görülmektedir. Bkz. Bilal Şimşir, *Ermeni Meselesi*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2005, s. 74; Cemalettin Taşkıran, "1915 Van İsyanı", *Yeni Türkiye*, Sayı: 60, Yıl: 2014, s. 1. (1-13).

³ Gözaltına alınan Ermenilerin ifade tutanaklarında umumiyetle Osmanlı Devleti'ne olan bağlılıklarına yer verdikleri başka ifade tutanaklarında da görülmektedir. Van Ermeni Murahhasa Vekili Altırcıyan Kirkor'un ifade tutnağına "şeref-i tabiiyetiyle müftechir olduğumuz Osmanlı Devleti" şeklinde başlaması dikkat çekicidir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Yıldız Perakende Evrakı Adliye ve Mezâhib Nezâreti Maruzatı (YPRK.AZN)*, Dosya No: 4, Gömlek No: 10/1.

⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV)*, Dosya No: 39, Gömlek No: 73/1, 1.

kuruş da harçlık verilmiştir. Ayrıca üst makamlar tarafından ödüllendirilmişlerdir (17 Temmuz 1889).⁵ Fezlekedede, Nazaryan kardeşlerin verdiği bilgilerin iddia niteliğinde olduğu belirtilmiştir.

2. Nazaryan Kardeşlere Göre Van'da Ermeniler Arasında İhtilaflar ve Kilise Seçimleri Meselesi

İstanbul'da Ermeniler arasında *Adem-i Terakki* ve *Terakki* adıyla bilinen iki fırka bulunmaktaydı. Nazaryan kardeşlerin ifade tutanağı, bu fırkaların temsilcilerinin Van'da da bulunduğunu ortaya koymaktadır. Van Vilayetinde Ermenilerin Serpiskopos Boğos ve Mugurditch Khrimian taraftarları olmak üzere iki fırkaya ayrıldıklarını, Boğos taraftarlarına *Adem-i Terakki* yani *Turyal*, Mugurditch Khrimian⁶ taraftarlarına ise *Terakki* yani *Losoviryal* denildiği belirtilmektedir. *Adem-i Terakki* derneğinin ilk başkanı Boğos Efendi olmuştur. Bu dernek, Bâbîâlî tarafından da onaylanmıştır. Boğos Efendi bazı ruhanilerce de desteklenmekteydi. Özellikle Artin, Eçmiyazin Katogikos'u Mağardo, Akdamar Kilisesinden Katogikos Hiçador'un himayesinde faaliyetlerini yürüttüğü görülmektedir. Onların vermiş olduğu destek, Boğos'a saygınlık ve daha rahat hareket etme imkânı sağlamıştır. Bununla birlikte Van'da kurulmuş olan ve Ermeni milliyetçiliğini temele alan bütün dernek ve komiteler de söz konusu ruhanilerin himayesinde faaliyet yürütmüşlerdir. Bu dernek ve komiteler, Van'da Ermeni milliyetçiliğinin gelişip yayılmasında önemli bir rol oynamıştır.⁷

Terakki taraftarlarının reisi olan ve Ermeni Patriği Nerses Varjabedian'dan önce Ermeni patrikliğinde bulunan Mighirditch Khrimian, kurduğu matbaada basın yayın faaliyetleriyle meşgul olmaktadır. Bununla Ermeni gençlerinin ihtilal fikirleriyle yetişmelerini sağlamıştır. Ancak bu matbaa izinsiz olarak kurulmuş ve faaliyet göstermiştir.⁸ Bu zat Van doğumlu olup, Van'da bulunduğu sıralarda Ermeni gençlerinin fikri ve zihni açıdan ihtilale yönelik şekilde gelişim göstermelerinde önemli rol oynamıştır. Bu maksatla 1855 yılının başlarında Artsvi Vaspurakan (Van Kartalı Kuşu)⁹ adıyla bir gazete yayınına başlamıştır.¹⁰ Söz konusu gazeteyi Van'a döndükten sonra 1858 başlarında Van Gölü yakınlarındaki Varak Manastırında kendi matbaasında çıkartmıştır. Gazetenin bazı nüshalarında Ermeni gençlerine milli hisleri aşıl原因an ifadelere yer vermiştir.¹¹ Bu bilgi, Ermenilerde milli bilincin uyandırılması çalışmalarının çok daha önceden başladığını göstermektedir. Bu çalışmalar, bir din adamının milli hislerin ruhani temellerle verildiği izlenimini güçlendirmektedir. Söz konusu gazetede yayınlandığı ilk sayısından itibaren Ermenilerde milli istenci körükleyecek yazılara yer verilmesinden dolayı gazeteye baskın düzenlenmiştir.¹² Khrimian, Ermenilerde milli bilincin güçlendirilmesi ve ihtilal fikirlerinin yayılması için eğitimin en iyi yöntem olduğunu düşünerek, Van'da Ermeni okullarının açılmasına ön ayak olmuştur. Bu bağlamda Van'da Darülmualimin adıyla açılan

⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (*Y.MTV.*), Dosya No: 39, Gömlek No: 73/1.

⁶ Abraham Nazaryan Van'daki Ermeni oluşumların muhrük-i aslisi olarak tavsif ettiği Mugurditch Khrimian'dan Van murahhasa vekili Altician Kirkor'un Zaptiye Müdüriyetinde verdiği ifade tutanağında yer vermemektedir. Onu Van'daki Ermeni faaliyetlerinin dışında tutmak istediği anlaşılmaktadır. Bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Yıldız Perakende Evrakı Adliye ve Mezahib Nezareti (YPRK.AZN.)*, Dosya No: 4, Gömlek No: 10/1.

⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV.)*, Dosya No: 39, Gömlek No: 73/2.

⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Maarif Nezareti Mektubü Kalemi (MF.MKT.)*, Dosya No: 85, Gömlek No: 73.

⁹ Erdal İler, *Ermeni Kilisesi ve Terör*, A. Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Ankara 1996, s. 40; Richard G. Hovannisian, *Armenian Van/ Vaspurakan*, Mazda Publishers, California 2000, s. 136; Fikretin Yavuz, "Ermeni Kimliğinin İnşasında Bir Patrik Portresi: Mıgırdıç Hirimyan", *Akademik İncelemeler*, Sayı: 1 (2007), s. 262.

¹⁰ Khrimian 1855'te İstanbul'da çıkarttığı Van Kartalı adlı gazeteyi Van'a döndüğünde Ocak 1858 tarihinde burada neşrine devam etmiştir. Bkz. Fikretin Yavuz, "Ermeni Kimliğinin İnşasında Bir Patrik Portresi: Mıgırdıç Hirimyan." *Akademik İncelemeler*, Sayı: 1 (2007), s. 262.

¹¹ Abdülaziz Kardeş, "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Van'da Basın (1908-1915)", *Turkish Studies*, Cilt: 8, Sayı: Sayı: 13, s. 1192.

¹² Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahriratu (Y.PRK.UM)*, Dosya No: 14, Gömlek No: 57; BOA, *Y.PRK.UM.*, 11-76.

Ermeni okulunun müdürlüğüne ve muallimliğine Ermenilerin muhrik-i aslisi olarak kayıtlara geçen Mighirditch Portugalyan'ın getirilmesini sağlamıştır.¹³ Ayrıca Khrimian'ın bu okula kargaşa çıkaran Ermeniler arasında ün yapmış Arslanyan'ı öğretmen olarak getirmesi, onun asıl maksadını ortaya koymasından açısından önemlidir.¹⁴ Nazaryan kardeşlerin verdiği bilgi bağlamında *Terakki* olarak nitelendirilen fırkanın ihtilalci Ermenilerden oluştuğu söylenebilir. Ancak Nazaryan kardeşlerin Khrimian'ın olumsuz faaliyetlerine dair bilgiler vermemeleri düşündürücüdür. Ayrıca Boğos Efendi'ye dair verdikleri bilgiler de dikkat çekicidir. Onun devlete sadık görünümüne Ermeniler üzerinde otorite kurduğu iddia edilmektedir.¹⁵

Khrimian, dini kimliği ve bilgisiyle verdiği vaazlar sayesinde Van Ermenileri arasında önemli bir konuma gelmiştir. Bu vaazlar çok sayıda Ermeni'nin *Terakki* saflarında yer almasını sağlamıştır. Khrimian'ın etkileyici gücü Boğos ve taraftarlarını tedirgin etmiştir. Bu onları zarara uğratmıştır. Bundan dolayı da Tiflis'in Rus konsolosuna müracaat ettiğinden bahsetmektedirler. Bunun kabul edilebilir bir durum olmadığını öne sürmüşler ve Boğos Efendinin asıl niyetinin bu olduğunu iddia etmiş olabilirler. Bu olayda Khrimian ve taraftarlarının etkili olduğu iddia edilmektedir. İfade tutanağında, bu dilekçenin ortaya çıkmasından sonra gerilimin neredeyse kan dökülmesine yol açacak kadar arttığı belirtilmektedir. Van yangını sırasında bir ara sulh yaşandıysa da yangından büyük oranda *Terakki* taraftarları etkilenmiştir. Bu yangın fırkalar arasında bir sulh meydana getirmiş, ancak bunu Khrimian kabul etmeyerek bir süre İstanbul'da kalmayı tercih etmiştir. Nazaryanlara göre, Boğos'un yangın bahanesiyle fırkalara sulh teklif etmesinin amacı, işlediği kabahatlerin ortaya çıkmasını engelleyip kendi çıkarlarını korumaktır. Ancak *Terakki* taraftarları Boğos'un bu planını deşifre ederek Boğos'a karşı muhalefeti derinleştirmişlerdir.¹⁶

Boğos Efendi, Van valisi Hamid Paşa'nın güvenini kazanmış, devlete bağlılığı ile bilinmekteydi. Hatta Van'da iki fırkanın seçimlerinde Hamid Paşa, Boğos Efendi taraftarlarının seçimi kazanmasının vilayet açısından önemli olduğunu düşünmekteydi. Hamid Paşa için, ihtilalci Khrimian'a karşı Boğos Efendi'nin kazanması daha uygun bir seçenek olarak görülmekteydi. Van'daki kilise seçimleri, iki fırka için bir güç gösterisine dönüşmüştür. Her iki taraf da nüfuzlarını genişletmek amacıyla seçimleri kazanmak istemiştir. Seçimin önemine binaen Khrimian taraftarları seçimi manipüle etmeye çalışmışlardır.¹⁷ Seçim, üç büyük kilise dışında tamamlanmıştı ve herhangi bir sorun yaşanmamıştı. Bahsi geçen üç kilisenin Van Ermenileri üzerinde nüfuzu büyüktü.¹⁸

Seçim esnasında Khrimian taraftarları olay çıkartmışlar ve bu olay iki taraf arasında arbede yaşanmasına yol açmıştır. Yaşanan arbedede güvenlik güçlerine de saldırmışlardır. Seçimi kazanmak için her türlü yöntemi meşru kabul eden Khrimian, olaylarda ön planda yer almamıştır. Olayı başlatanlar Mighirditch Terlemezyan ve arkadaşlarıydı. O ve arkadaşları gözaltına alınacaklarını bildikleri için olay yerinden kaçmışlardır. Khrimian taraftarlarından 37 kişi gözaltına alınmış; mahkemede, 26'sını beraat etmiş, 15 kişi ise 3 ila 5 yıl hapis cezasına

¹³ BOA, *MF. MKT*, 85-73.

¹⁴ BOA, *MF. MKT*, 85-73; BOA, *Y. PRK. UM.*, 9-52, 2.

¹⁵ BOA, *Y. MTV.*, 39-73.

¹⁶ BOA, *Y. MTV.*, 39-73.

¹⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî (DH. MKT.)*, Dosya No: 1354, Gömlek No: 94. 1896 tarihinde Van Ermeni isyanını engellemek isteyen Boğos Piskopos, aşırılık yanlısı Ermeniler tarafından kiliseye giderken öldürülmüştür. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y. MTV.)*, Dosya No: 135, Gömlek No: 24; Mustafa Gül, "1896 Van Ermeni İsyanı Ve Sonrasındaki Gelişmeler", *OTAM*, Yıl: 1997, Sayı: 8, s. 142.

¹⁸ BOA, *Y. MTV.*, 39-73.

çarpıtılmıştır.¹⁹ Ayrıca olayla bağlantısı olduğu düşünülen ve kargaşa çıkaran Ermenilerden olduğu bilinen Karabet Natanyan, Avadis Pertevyan, Karakin Paçestçiyan da ihtilal fikirleri yaymak amacıyla gözaltına alınmışlardır.²⁰ Hükümet bundan başka bir olayın meydana gelmemesi, seçimlerin sağlıklı bir şekilde bitirilmesi için gerekli tedbirleri almıştır. Diğer kiliselerde seçimler tamamlanmış; hükümet, sorun çıkan üç kilisede seçimlerin sorunsuz yapılmasını iki fırkadan talep etmiştir.²¹

Nazaryan kardeşler, Boğos Efendi'nin devlete sadık gibi görüldüğünü iddia etmektedirler. Serpiskopos Boğos'un hükümet nezdinde hatırı sayılır bir itibarı olduğunu belirtmektedirler. Van valisinin güvenini kazanmasından olsa gerek Nazaryan kardeşler, hükümetin mali işlerinin Boğos Efendi'nin kontrolünde olduğunu ileri sürmektedirler. Boğos'un hükümet nezdinde elde etmiş olduğu itibardan dolayı söz konusu derneğin çok sayıda üyesi olmakla beraber, şehrin varidatını ve sarfiyatını da ellerine geçirerek, buradan elde ettikleri gelirleri derneklerin faaliyetlerinde kullanmaktaydılar. Babıali'nin derneklerini onaylaması için teşebbüste dahi bulduklarını belirtmektedirler.²² Onlara göre Boğos Efendi, görünürde hükümet yanlısı ve çıkarıcıdır. Sadakatının kaynağını sorgulayarak 'Boğos Piskopos'un sadakati neye dayanıyor?' diye sormaktadırlar. Boğos Efendi ile ilgili iddialar dile getirilirken, Khrimian hakkında olumsuz bir ifadenin bulunmadığı görülmektedir. Sabık patrik Khrimian, Van'a geldiğinden beri Ermeni gençleri arasında ihtilal düşüncelerini yaymaktaydı. Onları ihtilale hazır hale getirecek yol ve yöntemleri ortaya koymaktaydı.²³ Kaldı ki Ermeni Patriği Nerses Varjabedian onu, Vaspuragan Ermenilerinin ruhani reisi olarak görevlendirmişti. Bu görev onun Ermeniler arasında saygın bir konuma gelmesini sağlamıştır. Ayrıca bu vazifeyi Van ve çevresinde ihtilal fikirlerinin yayılmasında kullanmıştır.²⁴ Onun olumsuz faaliyetleri biliniyorken Nazaryan kardeşlerin yalnızca Boğos Efendi'ye dair iddialar ileri sürmesi dikkat çekicidir. Öyle ki kilise seçimlerini kışkırtarak, seçimleri kendilerinin almaları için her yola başvurdukları görülmektedir. Hayık lakaplı Khrimian, Ermenilerde milli his ve duyguların gelişimine dair faaliyetlerde bulunanlarla özel olarak ilgilenmekteydi. Mighirditch Portugalyan bunlardan birisidir.²⁵ Ermenilerin müfsid-i aslisi olan Portugalyan'ın Van'a gelmesini ve alan açılmasını sağlayan Khrimian olmuştur.²⁶ Başta Portugalyan olmak üzere birçok kişiyi gerek vazifesi ve gerekse vaazlarıyla etkilemiştir. Ayrıca güçlü bir kalem ve hitap yeteneğine sahip olması onu, Van Ermenilerinin önemli bir figürü haline getirmiştir. Bu da onların bir ideal uğrunda toplanmalarına etki etmiştir.²⁷ Onun Van'a gelmesinde, doğduğu yerin burası olması ve şehrin stratejik konumu ile nüfusu etkili olmuştur.²⁸

Nazaryan kardeşler Boğos Efendi'nin bilinenin aksine Van'da hem kendisinin hem de fırkaya mensup olanların menfaatperest olduklarını; Boğos Efendi'nin aşırı hırslı olduğunu, Denur adındaki şirketle olan çıkar ilişkisinin birtakım söylentilere yol açtığını ve bunu örtmek için de birçok yola başvurduğunu belirtmektedirler. Erzurum valisinin de bu durumdan haberdar olduğunu ileri sürmektedirler. Van'ın o dönemde Erzurum'a bağlı olmasından dolayı, Erzurum valisine mesele ulaştığında, valinin Boğos Efendi'den açıklama talep ettiği ve Boğos Efendi'nin

¹⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî (DH.MKT.)*, Dosya No: 1354, Gömlek No: 94

²⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Yıldız Perakende Dahiliye (Y.PRK.DH.)*, Dosya No: 2, Gömlek No: 7.

²¹ BOA, *DH.MKT.*, 1354-94.

²² BOA, *Y.MTV*, 39-73/2.

²³ Cevdet Küçük, "Van'daki Ermeni İsyanları", *Yakın Tarihimizde Van Uluslararası Sempozyumu*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, Van 1990, s. 137.

²⁴ Antranik Çelebyan, *Antranik Paşa*, Çev.Mariam Arpi- Nairi Arek, Peri Yayınları, İstanbul 2003, s. 43.

²⁵ Jean-Louis Mattei, *Belgelerle Büyük Ermenistan Peşinde Ermeni Komiteleri*, Bilgi, Ankara 2008, s. 50.

²⁶ Çelebyan, *Antranik Paşa*, s. 43.

²⁷ Mattei, *Ermeni Komiteleri*, s. 50.

²⁸ Bilal Şimşir, *Ermeni Meselesi*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2005, s. 74; Cemalettin Taşkıran, "1915 Van İsyanı", *Yeni Türkiye*, Sayı: 60, Yıl: 2014, s. 1. (1-13).

bu durumu inkâr ettiği ileri sürülmektedir. İki fırkanın faaliyetlerini sürdürmelerine rağmen hükümetin ilgisiz kaldığını da iddia etmektedirler. Burada Van valiliğinin buna dair hiçbir şekilde önlem almadığı da iddialara arasındadır. Arşiv kayıtlarına göre bu iddiaların doğruluğu kanıtlanmamıştır.²⁹ Yine de Nazaryan kardeşlerin iddialarının araştırılması gerektiği de öne sürülebilir. Ancak onların Van'ın sosyo ekonomik, demografik yapısına ve önemine dair dikkat çekici ipuçları verdikleri görülmektedir. Van'daki Müslümanların da Demiryân ve Hasanyanlar olarak iki gruba ayrıldığını ve Hasanyanların devlete sadık olduklarını belirtmektedirler.³⁰

3. Timuri Aşireti ve Van Ermenileri Arasındaki Münasebetlere Dair Görüşleri

Nazaryan kardeşlerin ifade tutanaklarında Van ve çevresindeki toplumsal, ekonomik ve idari meseleler de yer almıştır. Gerek Van asilzadelerinden Timurizadeler ve gerekse bunlarla işbirliği yapan Boğos Efendi Van'da önemli bir etki elde etmiştir. Timuriler, Van'ın köklü aşiretlerinden olup, şehrin iktisadi, toplumsal ve idari hayatında etkiliydiler. İfade tutanağında, Timurizadelerin Van'daki önemli meselelerde yetkili merci gibi hareket ettikleri ve etkili konumda oldukları anlaşılmaktadır. Devletin vergi ve askerlik gibi alanlardaki yetkileri de onların kontrolündeydi. Boğos ve Timurizadelerin bütün Kürdistan aşiretlerini himaye ettiklerini ve aşiretlerin onların emrine tabi olduğunu da ileri sürmektedir.

Nazaryan kardeşlere göre, Serpiskopos Boğos Efendi, Timurilerden aldığı destekle Van Ermenileri üzerinde etkili bir güç oluşturmuştur. Bu da onu Van Ermenileri arasında ruhani ve cismani meselelerde önemli bir konuma getirmiştir. Bu bağlamda Van'da bir idari boşluk vardı ve bu boşluktan Timuriler ile Boğos ve taraftarları yararlanarak Van ve çevresinin idari, toplumsal ve iktisadi hayatına nüfuz ettiler. İfade tutanağına göre, Boğos ve taraftarlarının faaliyetleri bağlamında İngiliz ve Rus firkaları teşekkül etmiştir. Söz konusu tutanakta Rus fırkasına dair herhangi bir bilgi mevcut olmadığı gibi, arşiv kayıtlarında da buna dair bir veriye ulaşılamadı. Rus fırkasının teşekkülü ise Boğos piskoposun Krikor şirketinin Rusya hükümetine müracaat etmesinden kaynaklanmaktaydı. Boğos Efendi'nin Krikor şirketi ve Timuri ailesi ile yaptığı işbirliğinden doğan hoşnutsuzluğu, Khrimian Ermenilerin milli duygularını güçlendirmek için kullanmıştır.³¹

Nazaryan kardeşler, Boğos ve taraftarlarının Timurilerin nüfuzu sayesinde Van'da önemli bir güç ve mevki elde ettiğini ileri sürmektedir. Timurilerin bazı Ermenileri önemli devlet görevlerine yerleştirdiklerini iddia etmektedirler. Bu kişilerin arasında Mugurditch Marutyan, Karabet Gamatyan bulunmaktadır. Timurilerden Rahman ve Galib Paşalar ile Hurşid Paşa ve Hasan Bey'in emirlerine Van Vilayetinin tamamının tabi olduğunu da belirtmektedirler. Boğos fırkası, hükümetten aldığı ödüller ve memuriyetlerle, Timurilerin nüfuzunu kullanarak cemaat üzerinde hâkimiyet kurduğu da iddialar arasındadır.

Khrimian ile Boğos taraftarları arasında rekabet başlamıştır. Khrimian, kalemi ve vaazlarıyla Terakki taraftarlarını kendine çekmiş ve Boğos taraftarlarına karşı üstünlük sağlamıştır. Khrimian, Ermeni patrikliğine seçildikten sonra kendi taraftarlarını devlet memuriyetine geçirmiştir. Bunlar arasında Kalcıyan Kigork'un yerine oğlu Artin geçmiştir. Nazaryan kardeşler bu bağlamda Artin, Terzi Başyan, Ohannes ve Bedros'u da zikretmektedirler. Khrimian taraftarlarının, onun Ermeni Patriği olmasıyla birlikte elde ettikleri üstünlükten dolayı Boğos ve taraftarları birçok çıkardan mahrum kalmışlardır. Boğos ve taraftarları din değiştirme ile Rusya'nın Tiflis valisine müracaat ederek mahzurlarını havi bir dilekçe vermişlerdir. Bu hususa dair üç kardeş Van'da politika komisyonuna malumat vermiştir. Din değiştirme nedeniyle Van Ermenileri arasında neredeyse kanlı çatışmalar dahi

²⁹ BOA, Y.PRK.UM, 13-109.

³⁰ BOA, Y.MTV., 39-73.

³¹ BOA, Y.MTV., 39-73.

çıkarmışlardır. Boğos'un Tiflis valisine göndermiş olduğu mektubu elde ederek Van valisi Halil Bey'e vermişlerdir. Söz konusu mektup Halil Bey'in eline geçtikten sonra, çıkarları tehlikeye giren Boğos ve Timuriler valiyi yıpratmaya başlamış ve Dâhiliye Nezareti'ne şikâyetle bulunmuşlardır.³²

Daha önce de buna benzer şikâyetlerde bulunmuşlardır. Bu durum, valinin Van'daki illegal oluşumlara karşı başlattığı soruşturmalar sonucunda meydana gelmiştir.³³ Halil Paşa, bu ve buna benzer olayları ortaya çıkartarak vilayetteki illegal yapıları ve zararlı yayımlarını bertaraf etmeye çalışmıştır. Onun valilikten uzaklaştırılmasında devlet yanlısı gibi görülen Boğos Efendi'nin yıpratıcı faaliyetlerinin yanı sıra Ermeni illegal yapılarının da valiyi gözden düşürme ya da el çektirme teşebbüslerinde buldukları iddia edilmektedir. Zira o illegal yapılara karşı hukuk içinde mücadele vermekteydi. İncelemeler neticesinde bu oluşumların propagandist faaliyetlerini ortaya çıkartılmıştır. Örneğin Vanlı Karikin Servastiyan piskoposun Yedikilise Manastırındaki matbaada Arzyı Vaspuragan (Van kartalı kuşu) adlı kitapçıkta muzır bir nutkuna incelemeler neticesinde ulaşılmış, vali durumu Maiyyet-i Askeriye Komisyonuna bildirmiştir. Bu kişi, Ermeni kiliseleri arasında önemli bir konuma sahip olup, Beyoğlu Kilisesi vekilliği ve Ermeni patrikhanesinin meclis-i ruhani reisi görevlerinde bulunmuştur.³⁴ Van valisi hakkında şikâyetler bu gelişmelerle birlikte devam etmiştir. Dâhiliye Nezareti, Halil Paşa hakkında Van eşrafından gelen şikâyetlerin incelenmesi ve Kalem-i Mahsustan yapılan ihbarların araştırılması için Van Vilayetine bir telgraf göndermiştir.³⁵ Nazaryan kardeşler, valiye iftira atan beş kişinin onu hapsedtiğini belirtmektedir. Valiye özellikle düşman olan Van politika komisyonu başkanı Derviş Efendi ve komisyon üyesi Nuri Efendi, gelen şikâyetleri 4. Ordu müşirliğine havale etmiştir. Vali hakkında gelen şikâyetleri 4. Ordu müşirleri değerlendirmiş ve Van Vilayetinin önemine binaen valinin azledilmesine ve yerine İşkodra eski valisi Bahri Paşa'nın atanmasına karar vermiştir.³⁶

Sonuç

Osmanlı Devleti, Ermeni komitelerinin isyan girişimlerini önlemek için idari ve güvenlik tedbirleri uygulamıştır. Osmanlı güvenlik güçleri Ermeni oluşumlara dair malumata çeşitli kanallardan ulaşmıştır. Yapılan istihbarat ve tahkikat neticesinde illegal Ermeni oluşumlarının içinde bulunmuş ya da bu oluşumlara dair malumata sahip olmuş kişilerden bilgi elde edildiği görülmektedir. Bu bilgilere ihtiyatla yaklaşmış ve iddia olarak kaydedilmiştir. Verilen bilgiler istihbarat açısından değerlendirilmiş ve doğruluğu kanıtlanmaya çalışılmıştır. Zira her verilen bilgi tahkik edilmeden doğrudan göz altılara başvurulmamaktaydı. Hukuk kurallarına önem verilmiş ve hukuk dışı uygulamaların Avrupalı devletlerin tepkisini çekebileceği dikkate alınmıştır. Yabancı konsoloslukların Ermeni meselesini yakından takip ettiği göz önüne alınırsa, bunun politik bir soruna yol açmaması için titizlikle hareket edilmiştir.

Van'da ikamet eden Abraham ve Nezret Nazaryan kardeşler, Ermenilerin illegal faaliyetleri hakkında bilgi almak amacıyla İstanbul Emniyet-i Umumiye Müdürlüğüne getirilmiştir. Kardeşlerin Van'da ön ifadeleri alınmış, lüzum üzerine İstanbul'a getirilerek daha tafsilatlı ifadelerinin alınmasına karar verilmiştir. Güvenlik açısından olumsuz bir durum yaşanması olasılığına karşı Nazaryan kardeşlerin Van'dan İstanbul'a tedbir amaçlı getirildiği

³² Van valisi Halil Paşa hakkında defaatle şikâyetle bulunulmuştur. Timuroğullarından Galip, Tahir paşalar, Hürşid ve Hasan beyler vali hakkında şikâyetle bulunmuşlardır, ancak yapılan tahkikatte ahalinin refah ve asayişini sağladığı ve görevini layıkıyla yaptığını anlaşılmış üzerine yapılan şikâyet yerinde bulunmamıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilayet (Y.PRK.UM)*, Dosya No: 13, Gömlek No: 109.

³³ BOA, *Y.PRK.A*, 7-29.

³⁴ BOA, *Y.MTV*, 38-101; BOA, *DH.MKT.*, 1617-46.

³⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Dahiliye Nezareti Şifre Evrakı (DH.ŞFR.)*, Dosya No: 102, Gömlek No: 139; Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Yıldız Sadaret Hususi Evrakı (Y.A.HUS.)*, Dosya No: 254, Gömlek No: 26.

³⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *İrade Dahiliye (İ.DH.)*, Dosya No: 1295, Gömlek No: 102371.

düşünülebilir. Osmanlı güvenlik güçleri, illegal Ermeni faaliyetleri ve bu faaliyetlerin kapsam ve mahiyetine dair tafsilatlı bilgiye Van'da ikamet eden Abraham ve Nezret Nazaryan adındaki iki Ermeni kardeşin ifadelerinden ulaşmaktadır. Arşiv kayıtlarında bu iki kardeşin Ermeni oluşumları içerisinde yer alıp almadığına ve bu bilgilere nasıl ve ne şekilde ulaştıklarına dair soru ve bilgiye yer verilmediği görülmektedir. Nazaryan kardeşlerin bu bilgileri gönüllü olarak mı verdikleri yoksa sorgulama sonucunda mı ortaya çıktığı bilinmemektedir. Sadece Vanlı iki kardeşin İstanbul'a getirildiği ve burada güvenlik güçlerine Van'daki Ermeni oluşumlara dair bilgilerine yer verildiği anlaşılmaktadır. Kardeşlerin verdikleri bilgiler, ağırlıklı olarak Van Vilayetine dair olmuştur. Van Vilayeti ile ilgili verdikleri bilgiler, buradaki illegal yapıların anlaşılmasında önemli olduğu düşünülmektedir. Verilen bilgilerin Van'daki Ermeni oluşumların gizli kalmış yönlerinin açığa çıkarılmasına, faaliyet alanlarına ve odaklarına dair güvenlik tedbirlerinin alınmasına önemli katkı sunduğu ifade edilebilir. Yerel dinamiklerin toplumsal yapıyı şekillendirmede etkili olduğu düşüncesiyle; Van'da Boğos ve Timurilerin sosyo politik ve ekonomik temellendirmelerde öne çıktıkları ve yerel unsurların etnik kimlikler üzerindeki etkisinin, vilayet idaresine doğrudan veya dolaylı olarak yansıdığı düşüncesi güçlenmektedir. Vilayet idaresindeki boşluklar, etnik temelli sorunların ortaya çıkmasına ve yayılmasına zemin hazırlamış olabilir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT.)*, Dosya No: 1354, Gömlek No: 94.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Dahiliye Nezareti Şifre Evrakı (DH.ŞFR.)*, Dosya No: 102, Gömlek No: 139.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *İrade Dahiliye (İ.DH.)*, Dosya No: 1295, Gömlek No: 102371.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT.)*, Dosya No: 85, Gömlek No: 73.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV.)*, Dosya No: 135, Gömlek No: 24; Dosya No: 39, Gömlek No: 73/1, 1; Dosya No: 38, Gömlek No: 73/1; Dosya No: 39, Gömlek No: 73/2.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Yıldız Perakende Dahiliye (Y.PRK.DH.)*, Dosya No: 2, Gömlek No: 7.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Yıldız Perakende Evrakı Adliye ve Mezâhib Nezâreti Maruzatı (YPRK.AZN)*, Dosya No: 4, Gömlek No: 10/1; Dosya No:4, Gömlek No: 16

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahriratı (Y.PRK.UM)*, Dosya No: 14, Gömlek No: 57; Dosya No: 11, Gömlek No: 76; Gömlek No: 9, Dosya No: 52, 2; Dosya No: 13, Gömlek No: 109; Dosya No: 13, Gömlek No: 109.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Yıldız Sadaret Hususi Evrakı (Y.A.HUS.)*, Dosya No: 254, Gömlek No: 26.

Telif Eserler:

Aslan, Taner, "Çemişgezek Ermeni Okulu Muallimi Bedros Atamyan'ın İtirafı", *Near East Historical Review*, Cilt: 23, Sayı: 4, Yıl: 2023, ss. 349-360.

Çelebyan, Antranik, *Antranik Paşa*, Çev. Mariam Arpi- Nairi Arek, Peri Yayınları, İstanbul 2003.

Gül, Mustafa, “1896 Van Ermeni İsyanı ve Sonrasındaki Gelişmeler”, *OTAM*, Sayı: 8, Yıl: 1997, ss. 139-147.

Hovannisian, Richard G., *Armenian Van/ Vaspurakan*, Mazda Publishers, California 2000.

İlter, Erdal, *Ermeni Kilisesi ve Terör*, A. Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Ankara 1996.

Kardaş, Abdülaziz, “Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Van’da Basın (1908-1915)”, *Turkish Studies*, Cilt: 8, Sayı: Sayı: 13, ss. 1189-1204.

Kılıç, Orhan, “Van”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 42, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2012, ss. 505-510.

Küçük, Cevdet, “Van’daki Ermeni İsyancıları”, *Yakın Tarihimize Van Uluslararası Sempozyumu*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, Van 1990, ss. 139-149.

Mattei, Jean-Louis, *Belgelerle Büyük Ermenistan Peşinde Ermeni Komiteleri*, Bilgi, Ankara 2008.

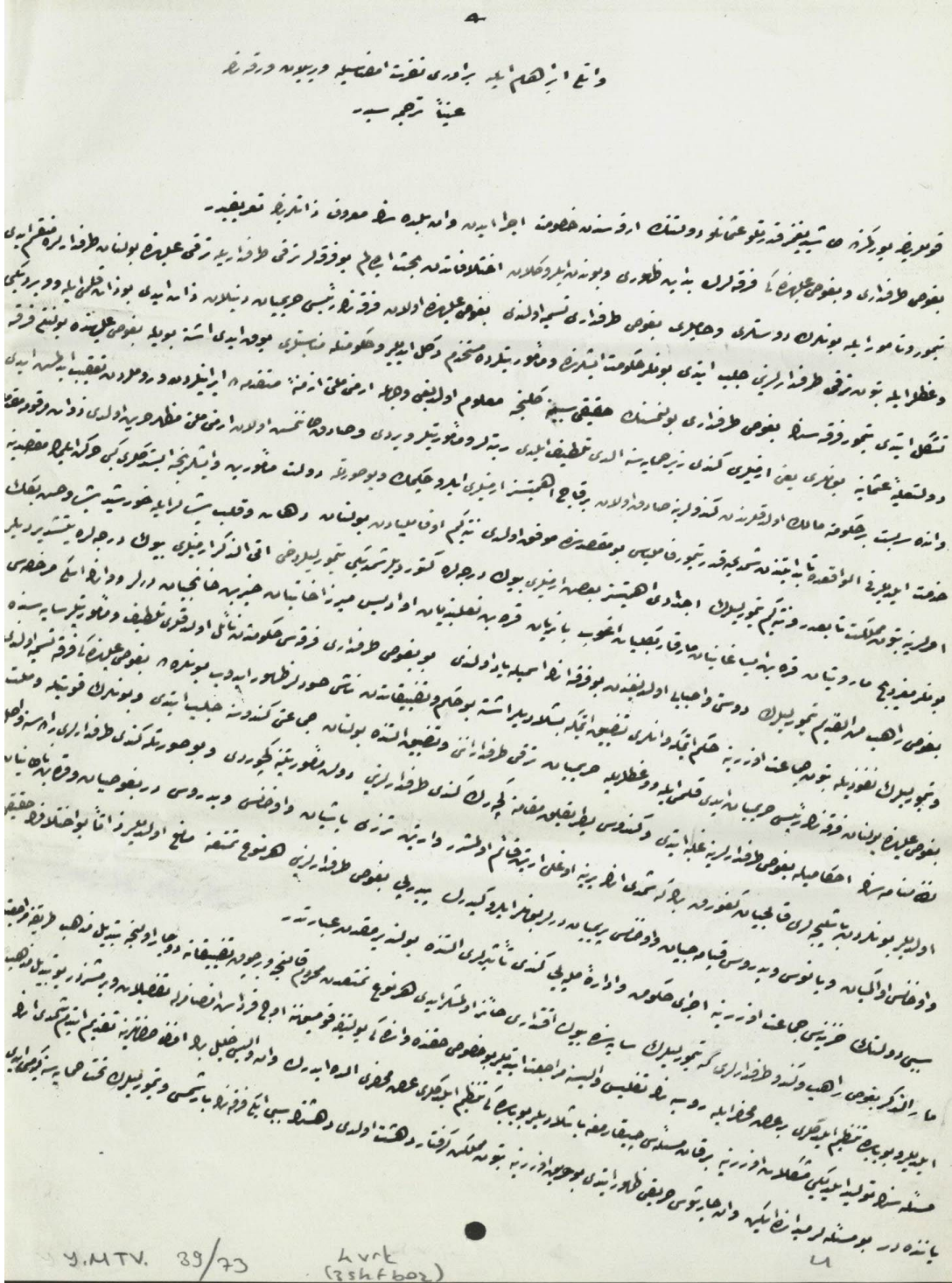
Şimşir, Bilal, *Ermeni Meselesi*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2005.

Taşkıran, Cemalettin, “1915 Van İsyanı”, *Yeni Türkiye*, Sayı: 60, Yıl: 2014, ss. 1-13.

Yavuz, Fikrettin, “Ermeni Kimliğinin İnşasında Bir Patrik Portresi: Mıgırdıç Kırımıyan” *Akademik İncelemeler*, Cilt: 2, Sayı: 1, (2007), ss. 257-289.

Ekler

Ek 1: Vanlı Abraham ile biraderi Nezret imzasıyla verilen varakamın aynen tercümesidir.

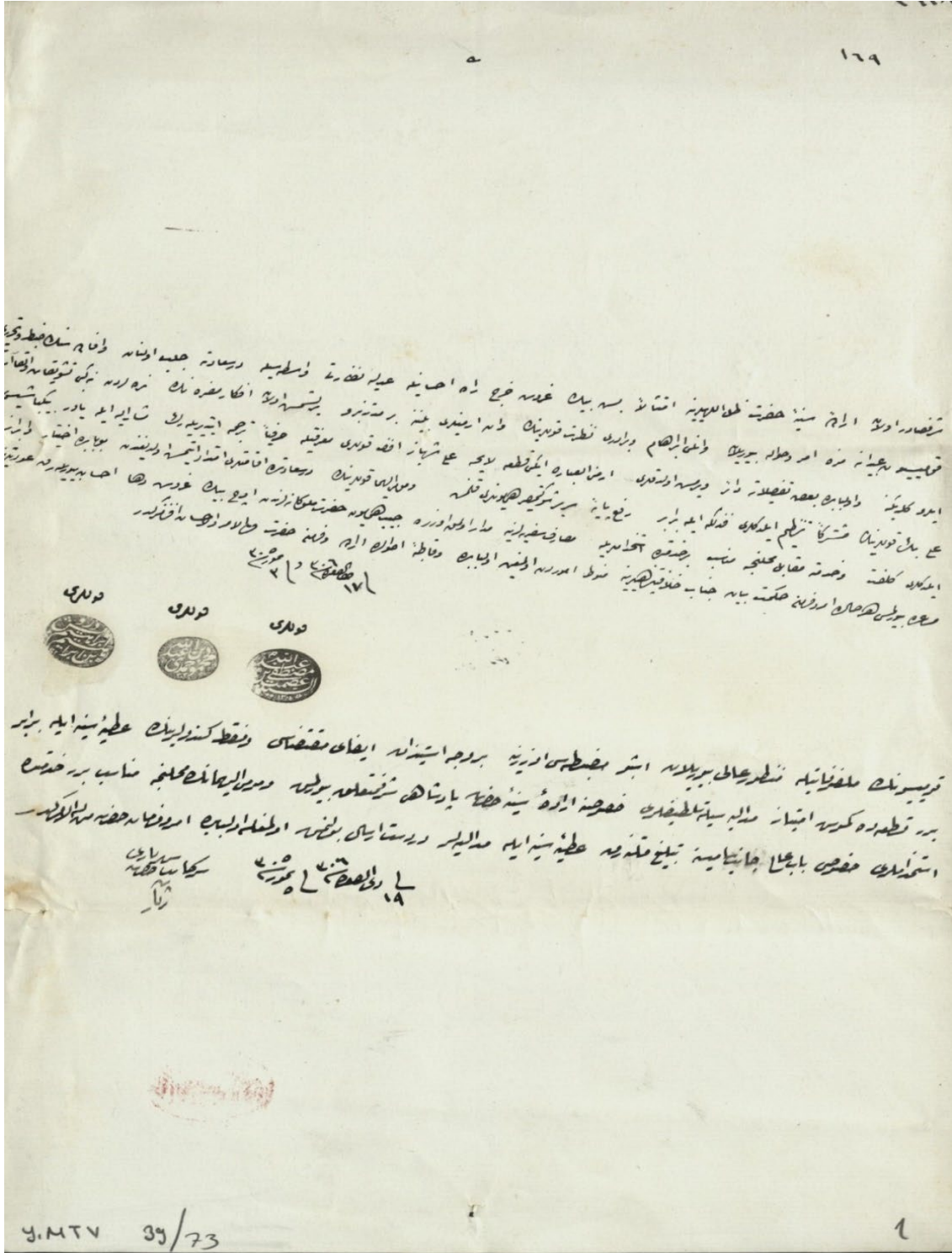
148
 NEAR EAST HISTORICAL REVIEW
 14 / 2
 October
 2024

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV), Dosya no: 39, Gömlek No: 73.

Ek 3: Abraham kardeşlere verilen ödül, madalya ve memuriyete dair.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV), Dosya no: 39, Gömlek No: 73-1/1.

TÜRK HÜKÜMETİ'NİN YABANCI OKULLARI KONTROL ALTINA ALMA ÇABALARI VE TEVHİD-İ TEDRİSAT KANUNU

*The Turkish Government's Efforts to Control Foreign Schools and the
Unification of Education Law*

Şaban Ortak

Prof. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Türkiye
e-mail: sortak@aku.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-9180-0158

Near East Historical Review

14/2, October / Ekim 2024
e-ISSN: 2717-6363 (Online)
www.nehrreview.com

Article Type - Makale Türü : Research Article / Araştırma Makalesi
Received Date - Geliş Tarihi : 07.10.2024
Accepted Date - Kabul Tarihi : 23.10.2024
Pages - Sayfa : 151 - 183

doi : <http://dx.doi.org/10.29228/nehrreview.78721>

Citation - Atıf : Şaban Ortak, "Türk Hükümeti'nin Yabancı Okulları Kontrol Altına Alma Çabaları Ve Tevhid-İ Tedrisat Kanunu", *Near East Historical Review*, 14/2, October, 2024, pp. 151 – 183.

TÜRK HÜKÛMETİ'NİN YABANCI OKULLARI KONTROL ALTINA ALMA ÇABALARI VE TEVHİD-İ TEDRİSAT KANUNU

*The Turkish Government's Efforts to Control Foreign Schools and the
Unification of Education Law*

Şaban Ortak

Prof. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Türkiye
e-mail: sortak@aku.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-9180-0158

Öz

Yabancı okullar ya da misyoner okulları, Osmanlı yönetiminin verdiği kapitülasyonlar çerçevesinde açılmışlardır. Kapitülasyonların bir sonucu olarak açılan bu okullar üzerinde Osmanlı Devleti'nin denetleme yetkisi bulunmaktaydı. Ancak devletin siyasi gücünün azaldığı dönemde bu okullar üzerindeki denetimin layıkıyla yapılamadığı görülmektedir.

Yabancı okulların, Osmanlı Devleti'nin dağılma dönemindeki azınlık isyanlarındaki rolleri yadsınamaz bir gerçektir. Bu okullarda verilen Osmanlı aleyhtarı ve milliyetçilik içerikli eğitim maalesef engellenememiştir. Milli Mücadele Döneminde de bu zararlı faaliyetleri devam ettiği için yeni kurulmakta olan Türkiye Devleti'nin bazı tedbirler almasını zorunlu kılmıştır.

Türkiye Maarif Vekâleti, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulünden önce ve sonra yabancı okulları kontrol altına alabilmek için bazı kararları (Türkçe, Tarih derslerinin Türk öğretmenler tarafından ve Türkçe verilmesi, dini propagandanın yasaklanması, müfredat programı ve ders kitaplarının Maarif Vekâletine onaylatılması, derslerde Türk Devleti ve Türklük aleyhine ifadeler kullanılmaması vs.) yürürlüğe koymuştur.

Maarif Vekâletinin yayımlamış olduğu genelgelere uymayan yabancı okulların kapatılmasına karar verilmiş ve okullar kapatılmaya başlanmıştır (7 Nisan 1924).

Bu çalışmada; yabancı okulların denetim altına alınmasına yönelik yürütülen çalışmalar, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı ve Cumhuriyet arşivleri, süreli yayınlar ve diğer kaynaklardan yararlanılarak ele alınacak ve tarihi süreç değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Tevhid-i Tedrisat Kanunu, Yabancı okullar, Misyoner Okulları, Kapitülasyonlar, Lozan Antlaşması.

Abstract

Foreign schools or missionary schools were opened within the framework of the capitulations granted by the Ottoman administration. As a result of the capitulations, the Ottoman Empire had the authority to control these schools. However, during the period when the political power of the state decreased, it is seen that the control over these schools could not be properly exercised.

The role of foreign schools in the minority revolts during the disintegration period of the Ottoman Empire is an undeniable fact. Unfortunately, the anti-Ottoman and nationalist education provided in these schools could not be prevented. Since these harmful activities continued during the period of the War of Independence (as in the case of the Merzifon American College, for example), it was necessary for the newly established Turkish State to take some measures.

Before the adoption of the Tevhid-i Tedrisat Law, the Ministry of Education of Turkey made some decisions in order to control foreign schools (Turkish and History courses should be taught by Turkish teachers and in Turkish, banning religious propaganda, having the curriculum and textbooks approved by the Ministry of Education, expressions against the Turkish State and Turkishness are not used in lessons, etc.).

It was decided to close foreign schools that did not comply with the circulars published by the Ministry of Education and the schools began to be closed. (April 7, 1924).

In this study; the efforts to bring foreign schools under control will be discussed and the historical process will be discussed and the historical process will be evaluated by making use of the Presidential Ottoman and Republican Archives, periodicals and other works.

Keywords: The Law of Unification of Education, Foreign schools, Missionary schools, Capitulations, Treaty of Lausanne.

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamasında "inkılâb" niteliğinde köklü değişiklik olarak nitelendirilebilecek önemli kanunlardan birisi de "Tevhid-i Tedrisat Kanunu"dur. Osmanlı Devleti'nden devralınan eğitim mirasında; medreseler, mektepler, Osmanlı tebaası azınlıkların açtıkları okullar, yabancı okullar, çeşitli bakanlıklara bağlı olarak faaliyet gösteren meslek okulları vs. gibi çok farklı eğitim kurumu bulunmaktaydı. Bu eğitim kurumlarının farklı idarî yapılanmasının yanında eğitim faaliyeti ile varılacak hedef farklılıkları göze çarpmaktaydı. Özellikle de yabancı okulların ve azınlık okullarının kendilerine gösterilen/gösterildiği varsayılan müsamahaya dayanarak gerçekleştirdikleri eğitim faaliyetlerinin, Osmanlı Devleti ile yeni kurulmakta olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti ve Türk milletinin menfaatlerine zarar verecek nitelikte olduğu yüzlerce yıllık yaşanan tecrübelerle (Osmanlı döneminde bağımsızlık için azınlıkların gerçekleştirdikleri iç isyanlar, Milli Mücadele Döneminde azınlıkların zararlı faaliyetleri vs.) anlaşılmıştı.

Kapitülasyon antlaşmaları ile sadece ilgili devlet vatandaşlarının Osmanlı topraklarında dinî hayatlarını ve bunun bir parçası olarak çocuklara verilecek eğitimi gerçekleştirmek amacıyla kilise ve/veya ona bağlı okul açılmasının önü açılmıştır. Bu şekilde oldukça masum ve haklı bir gerekçeye dayanan kilise ve okul açma faaliyeti, ilerleyen süreçte mahiyet değiştirerek, ilgili ülke vatandaşı tek bir ailenin bile bulunmadığı yerlerde yabancı okul açmaya dönüşmüştür. Bu durumda; bu okulların hedef kitlesi, ilk etapta Osmanlı azınlıklarının çocukları ve son aşamada Osmanlı Devleti'nin Müslüman kesiminin çocukları olmuştur. Böylece yabancı okullar, kendi din/mezheplerini yayma, yani "misyonerlik"¹ faaliyetinin araçları haline gelmiş oluyorlardı.

Yabancı okullarda eğitim alan Osmanlı azınlıklarının çocuklarından bir kısmı mezhep değiştirerek o okulu açan topluluğun mezhebine veya ilerleyen süreçte ilgili devletin vatandaşlığına geçmeye yönelmeye başladılar. Bunun yanında, bu okullara devam eden azınlıkların çocukları ve dolayısıyla da o azınlık topluluğunda milliyetçilik düşüncesinin yayılması neticesinde Osmanlı Devleti'ne karşı bağımsızlık isyanları meydana gelmiştir. Hem bu zararlı faaliyetler ve hem de yabancı okullarda öğrenim gören Osmanlı toplumunun Müslüman kesiminin çocukları arasında nadiren de olsa "tanassur: Hıristiyan olma" olaylarının yaşanması, bu okulların denetim altına alınmasını gerektirmiştir.

1. Osmanlı Devleti'nde Yabancı Okulların Açılışı ve Yaygınlaşması

Yabancı okullar ya da "misyoner okulları", yukarıda da kısmen bahsi geçtiği gibi, Osmanlı yönetiminin verdiği kapitülasyonlar çerçevesinde açılmışlardır. 1535 tarihli Kapitülasyon (Osmanlı-Fransa Ticaret Antlaşması) antlaşması metninde, Fransız vatandaşlarının Osmanlı topraklarında dinî ibadet ve ayinlerine serbestçe devam edecekleri belirtilmekteydi.² Kanuni Döneminden itibaren Fransızlara gösterilen dostluğun eseri olarak, Kudüs ve diğer kutsal yerlerde bazı müsaadelerde bulunmuşlardı. Bu müsaadeler çerçevesinde Osmanlı topraklarında açılan ilk yabancı okul, Cizvit tarikatına mensup beş rahibin 1583 yılında Galata'daki Saint-Benoît Manastırı'na yerleşmeleri ile açılmış oluyordu.³

Aslında Fransızlara verilen bu müsaade; ibadet hürriyetini kapsamakta olup, yeni kilise yapmak veya tamir için bile Osmanlı yönetiminden ayrıca izin almak gerekiyordu. Ancak bununla yetinmek istemeyen Fransızlar, Osmanlıların dostluğunu suiistimal ederek faaliyet alanlarını genişletme yoluna gitmişlerdir. Bu çerçevede Katolik Mezhebinin bir kolu olan

¹ Şinasi Gündüz, "Misyonerlik", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXX, Ankara, 2020, s. 193-199.

² Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri*, C. I, TTK. Yay., Ankara, 1953, s. 9-11.

³ Ekrem Aksoy, "Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Fransız Okulları", *Synergies Turquie*, Sayı: 8 (2015), s. 31. (Tamamı s. 29-46)

Kapusen rahiplerinden Pacifiko 1621 yılında Osmanlı topraklarına gelmiş ve İstanbul dâhil olmak üzere çeşitli yerlerde manastırlar açmıştır. Ayrıca 7 Temmuz 1626 tarihinde İstanbul'a gelen 3 kişilik Kapusen papaz Galata'daki St. Georges Kilisesine yerleşerek kendi dinlerini yaymaya başlamışlardır. Fransız Kralı 14. Lui (saltanatı 1654-1715) döneminde yenilenen 27 Mayıs 1673 tarihli Osmanlı-Fransız Ticaret Anlaşmasında ise ruhsat belgeleri verilmiş olan Kudüs'tekilerin yanında Galata'da Kapusen ve Cizvit papazlarının idarelerinde bulunan birer kilisedeki ibadatlara müdahale edilmemesi hususu vurgulanmaktadır. İstanbul'daki Fransız elçilerinin himayesinde yürütülen Katolik propagandalarını arttırmışlardır. Osmanlı yönetimi, zaman zaman bu faaliyetleri kısıtlamaya ve Osmanlı vatandaşı Hıristiyanların mezhep değiştirmelerini önlemeye çalıştı ise de istenilen sonuç alınamamıştır.⁴

Fransa'dan sonra İngiltere 1580'de, Hollanda 1612'de Avusturya 1616'da, Rusya 1774'te kapitülasyon hakkını elde etmişlerdir. ABD ile Osmanlı Devleti arasında 1830 ve 1862 ticarete anlaşmaları ile Amerika vatandaşları ve tüccarları, diğer dost devletlerin vatandaş ve tüccarları gibi "en geniş müsaadeye sahip" olmuşlardır.⁵

Anlaşma metinleri incelendiğinde görüleceği üzere; bazı anlaşmalarda (Fransa ile yapılanlar gibi) "dini ibadet ve âyin" ifadeleri yer alırken, bazılarında (ABD ile yapılanlar gibi) bu ifadeler de yer almamaktaydı. Bazılarında ise diğer devletlerle yapılanlara atıf ifadeleri bulunmakta (ABD ile yapılanlarda İngiltere'yle yapılanlara atıf yapılmakta) ve okul, manastır gibi kurum ve yapılardan bahsedilmemektedir. "En ziyade müsaadeye mazhar" ifadesi kapsamına giren kapitülasyon hakkını alan her devlet, Osmanlı topraklarında okul açmaya başlamıştır.

Osmanlı Devleti'nde öncelikle kapitülasyonların bir parçası olarak açılmış olan yabancı okullar aslında bir ruhsatın, bir müsaadenin sonucu kurulan müesseselerdir. Ruhsatla açıldığı gibi denetleme yetkisinin de devlete ait olduğu bu okulların denetiminde devletin gücü ve otoritesi ile paralel bir seyrin izlendiği göze çarpmaktadır. Devletin gücünün azaldığı dönemde bu okullar üzerindeki denetimin layıkıyla yapılamadığı görülmektedir.

2. Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Yabancı Okullarla İlgili Gelişmeler ve Yasal Düzenlemeler

Yabancı okulların giderek yaygınlaştığı bir dönemde Osmanlı Devleti'nde eğitim faaliyetlerini ilgilendiren en önemli yasal düzenleme olan 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde "mekatib-i hususiye" olarak tanımlanan bu okullarla ilgili olarak şu hükümler getirilmiştir: Cemaatler, Osmanlı veya başka devlet vatandaşları tarafından diplomaları tasdik edilmiş öğretmen çalıştırmak, adaba ve politikaya aykırı hareket etmemek, müfredat programı ve kitapları Osmanlı maarif yetkililerince tasdik edilmek şartıyla alınacak ruhsatla okul açabileceklerdir. Okul açma ruhsatı vilayetlerde valilikler, İstanbul'da ise Maarif Nezareti'nden verilecektir (Md. 129).⁶

Yabancı ve azınlık okullarını ilgilendiren diğer bir yasal düzenleme de anayasadır. 1876'da ilan edilen Kanun-ı Esasi'de ise; eğitim-öğretim işinin kanunlar dairesinde serbest

⁴ *Mu'âhedât Mecmu'ası*, C. 1, Cüz 1, Hakikat Matbaası, 1294, s. 13; Ahmed Refik, "Türkiye'de Katolik Propagandası", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, Sene: 14, No: 5 (82), (1 Eylül 1340), s. 257-276; Avram Galanti, "Türkiye'de İlk Kapusen Manastırı", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, Sene: 14, No: 2 (79), (1 Mart 1340), s. 124-128; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, II. Kısım (XVI. Yüzyıl Ortalarından XVII. Yüzyıl Sonuna Kadar), TTK.Yay., Ankara, 1988, s. 117-123.

⁵ Halil İnalçık, "İmtiyâzât", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXII, TDV Yay., İstanbul, 2000, s. 245-252; Muhammet Emin Külünk, *Kapitülasyonların Kaldırılması (1914)*, s Yeditepe Yay., İstanbul, 2011, s. 10-13; *Mu'âhedât Mecmu'ası*, İkinci Cilt, Cüz 1, (Amerika-Devlet-i Aliyye), Hakikat Matbaası, 1294, s. 1-16; Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri (Açıklamalı)*, TTK.Yay., Ankara, 1991, s. 5-13.

⁶ *Düstur*, Birinci Tertip, C. II, Matbaa-i Âmire, Dersaadet, 1289, s. 204-205.

olduğu (md.15), Osmanlı ülkesindeki çeşitli toplulukların din ve inançlarına ilişkin eğitim-öğretim faaliyetlerine engel olunmayacağı ve bütün okulların devletin denetiminde olduğu (md.16) belirtilmekteydi.⁷ Burada yabancı ve azınlıkların eğitim faaliyetlerindeki serbestliklerinin yanında devletin denetimi altında olacağı vurgulanması önemlidir.

Defalarca talimatname çıkarılmış olmasına ve Maarif Nezareti bünyesinde 1887 yılında "Mekâtib-i Gayr-i Müslime ve Ecnebiye Müfettişliği" kurulmasına rağmen yabancı ve azınlık okullarının denetim altına alınması konusunda maalesef ciddi bir başarı sağlanamamıştır. Devletin gücünün zayıflamakta olması ve bu müfettişliğin gereği gibi faal hale getirilememesi, yabancı okulların hiç kontrol edilememesi sonucunu doğurmuştur. Maarif Nazırı Zühtü Paşa'nın bir raporuna göre; Sultan II. Abdülhamid'in ilk 17 yılında açılan 108 Protestan okulu ile birlikte 392 Protestan okulu bulunmaktaydı. Bunlardan 341'inin yerel yöneticilerin hoşgörüsünden yararlanarak ruhsat alınmaksızın açıldığı tespit edilmiştir⁸ ki, burada dikkati çeken husus; Maarif-i Umumiye Nizamnamesine göre ruhsat alınması zorunlu iken, yabancı okulların önemli bir kısmının ruhsatsız olarak açılması ve faaliyet göstermesinin bir nazırın raporuna girmiş olmasıdır.

Osmanlı Devleti Döneminde yabancı okulları ilgilendiren en önemli yasal düzenlemelerden birisi 2 Eylül 1915 tarihinde çıkarılan "Mekâtib-i Husûsiye Ta'limât-nâmesi"dir. 20 Ağustos 1331 (2 Eylül 1915) tarihinde tasdik edilip 13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) tarihli Takvîm-i Vekâyî'de yayınlanan talimatnamenin bazı hükümleri şu şekildedir:

- Özel okullar, masrafı kişiler tarafından veya hükümet tarafından tanınmış Osmanlı cemiyet ve şirketleri tarafından sağlanarak açılan okullardır (md.1).
- Yabancı cemaat ve cemiyet ve şirketlerin kendi adlarına veya muvazaa (başkalarını aldatıcı göstermelik sözleşme) ile okul açmaları yasaktır (md.2).
- Yabancı ülke vatandaşlarının Osmanlı topraklarında okul açabilmeleri için, o yerde okula ihtiyaç duyulacak kadar kendi ülke vatandaşlarının yaşıyor olması gereklidir. Ayrıca ilgili ülkenin Osmanlı vatandaşlarına kendi topraklarında okul açma izni vermiş olması gereklidir (md. 4).
- Resmi dil Türkçe dışında başka bir dille eğitim yapacak okullarda; Türkçe, Osmanlı tarihi ve Osmanlı coğrafyası derslerinin müfredatta yer alması zorunludur. Türkçe dersi ilkokullarda haftada dört saat, orta ve yükseköğretim kademesinde haftada iki saatten az olmayacaktır. Osmanlı tarihi ve coğrafyası dersleri okulun eğitim dilinde verilebilecektir (md. 6).
- Özel okullar buldukları yerin en büyük mülkiye memurları, Maarif Müdür ve müfettişleri ile sıhhiye müfettişleri tarafından denetleneceklerdir. İlkokullar ayrıca Tedrisat-ı İbtidaiye Kanununda belirtilen denetime tabidir (md. 10).
- Yabancı özel okul açılırken; sorumlu kurucu kişi Osmanlı vatandaşı ise valiliklerden ve mutasarrıflıklardan, başka ülke vatandaşı ise Maarif Nezareti'nden ruhsatname alınması zorunludur (md.11).
- Kanun ve talimatnamelere uymayan yabancı okullar, maarif idarelerinin teklifi üzerine vali ve mutasarrıflar tarafından kapatma kararı verilebilir (md. 41).⁹

Talimatnamede en dikkat çekici husus; 1. ve 2. madde hükümleri çerçevesinde, yabancı kuruluşların Türkiye'de yabancı okul açmasının yasaklanmasıdır. Diğer maddelerde yabancı okul açılması zorlayıcı şartlara bağlanmıştır.

⁷ *Düstur*, Birinci Tertip, C. IV, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1299, s. 5.

⁸ İknur Polat Haydaroğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, Ocak Yay., Ankara, 1993, s.31-65; Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, TTK.Yay., Ankara, 1988, s. 33, 36, 53-54; Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 241-242

⁹ *Takvîm-i Vekâyî*, No: 2302 (13 Eylül 1331), s. 1-3.

Osmanlı Hükümeti tarafından yayımlanmış olan bu talimatname, hükümleri tam olarak uygulanamasa da I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Döneminde de yürürlükte kalmıştır. TBMM Hükümeti'nin idaresinde olan yerlerde daha savaş bitmeden yabancı ülke vatandaşları tarafından okul açmak için müracaatta bulunulması, yabancı okul konusunu tekrar gündeme getirmiştir. Maarif Vekâletinden İcra Vekilleri Heyeti Riyasetine gönderilen 4 Ocak 1922 tarihli yazıda; özel okul açmak için yabancılar ve özellikle de Fransız ve Amerikalılar tarafından başvuru yapıldığı, Vekâlet olarak ülkede yabancı okulların sayısının artmasına karşı olunduğu belirtildikten sonra bu konuda kararın İcra Vekilleri Heyetince (Hükümet) alınması talep edilmektedir. Maarif Vekâletinin bu yazısı İcra Vekilleri Heyetinin 5 Ocak 1922 tarihli toplantısında görüşülmüşse de, yabancılarla yapılan anlaşmalar dolayısıyla konunun Hariciye Vekâleti ile müzakere edildikten sonra tekrar İcra Vekilleri Heyetine sevk edilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁰

Yabancı okulların hangi kurallara tabi olacağı konusu, biraz gecikme ile ancak 30 Temmuz 1922'de İcra Vekilleri Heyeti gündemine gelmiş ve talimatnamenin güncellenerek yayımlanması kararlaştırılmıştır. Osmanlı Hükümeti tarafından yayınlanan talimatname hükümleri aynı kalmakla birlikte; "Osmanlı" kelimesi yerine "Türkiyeli", "Osmanlı teb'ası" yerine "Türkiye teb'ası", "Maarif Nezareti" yerine "Maarif Vekâleti" gibi tanımlama, unvan ve makam ifade eden kelime değişiklikleri ile 30 Temmuz 1922 tarihinde yürürlüğe konulmuştur. Dikkate değer en önemli değişiklik, 6. maddede Türkçe, Türkiye Tarihi ve Türkiye Coğrafyası derslerinin Türk öğretmenler tarafından verilmesi şartının konulmasıdır. Talimatnamenin ekinde yer alan İcra Vekilleri Heyeti kararında; "1915 tarihli Talimatname hükümlerinin korunması, yardım cemiyetleri tarafından açılan darüleytamlardaki eğitimin bu talimatnameye uygun olarak Türk vatandaşı namına ruhsatnameye bağlanması ve Fransızlarla olan anlaşma gereğince I. Dünya Savaşı'ndan önce mevcut okulların Türk kanunlarına uymak şartıyla faaliyetlerine devam etmesi, ancak yeni okul açmalarına izin verilmemesi" istenilmektedir.¹¹

Lozan Antlaşması imzalandıktan sonra Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti yabancı okulların faaliyetlerini düzenlemek için yayımladığı tamimlerle bu okullarla ilgili politikalarını netleştirmiştir. Bu açıdan, Maarif Vekâletince Kasım-1923'te yayımlanan tamim, hangi okulların faaliyetlerine devam edebileceği ve faaliyetlerinin hangi şartlara bağlı olacağı gibi sorulara açıklık getirmesi açısından önemlidir. Bu tamimin içerdiği hükümler şu şekilde özetlenebilir: 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi'nden önce mevcut yabancı okullar Fransa, İngiltere ve İtalyan okulları (Lozan Antlaşmasını imzalayan devletler) Hükümetin emir ve koyduğu kanunlara kayıtsız şartsız riayet etmek, ilköğretim sınıflarında haftada dörder, orta kısımlarında haftada ikişer saat Türkçe ve haftada birer saat Türkiye Coğrafyası ve ikişer saat Türk Tarihi dersleri okutmak ve bu dersleri okutmak üzere Türk öğretmenler görevlendirmek, bu öğretmenlere aynı kademedeki Türk okullarında verilen maaştan az olmamak üzere ücret ödemek ve genel olarak yapılacak teftiş ve denetimi kabul etmek şartıyla eğitim-öğretime yeniden devam edebilirler. Bu şartlara uyulduğu takdirde eğitim-öğretime engel olunmayacak, ancak Osmanlı Hükümeti'nden alınmış ferman ve ruhsatlar Türkiye Cumhuriyeti adına yenilenecektir. 1918 Mondros Mütarekesi'nin imzalanması tarihinden Lozan Antlaşması'nın imzalanmasına kadar geçen süre içerisinde açılmış olan yabancı okulların akibeti Vekâlet tarafından yapılacak incelemelerden sonra verilecek karara bağlıdır. Bu gibi okullar var ise derhal Vekâlete bildirilecektir. Bundan sonra açılacak okullar hakkında Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi tamamen tatbik edilecek ve dördüncü maddedeki şartlar aranacaktır. Kanun ve

¹⁰ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi. Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer No: 143.21.1, Vesika: 1-3; BCA. 180.09.00.00/ 27.143.1, 227. Bu arşiv kaynağı sonraki dipnotlarda şu şekilde kısaltılarak verilecektir: BCA. Fon Kodu/Yer No, Vesika.

¹¹ *Mekâtib-i Hususiye Ta'limâtname'si*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Umûr-ı Ma'ârif Vekâleti Yayını, Matba'a-ı Âmire, İstanbul, 1339, s. 1-15.

talimatlara uymadıkları teftişler sonucunda tespit edilen Türk veya yabancı bütün özel okullar hakkında gerekli işlemler yapılacak ve Vekâlete bilgi verilecektir.¹²

Yabancı okullarla ilgili en önemli yasal düzenlemelerden birisi ise, Maarif Vekili İsmail Safa Bey ve İlk Tedrisat Müdür-i Umumisi Re'fet Bey'in imzalarıyla 7 Şubat 1924 tarihinde bütün vilayetlere gönderilen tamimdir. 3370/758 sayılı tamimin sadeleştirilmiş metni şu şekildedir¹³:

“Yabancı okulların bazılarında dini ibadet ve törenlere eğitim-öğretimden daha fazla zaman ayrılmış olduğu, bu ibadet ve törenlere ayırım gözetilmeksizin bütün öğrencilerin katılmaya zorlandıkları, dersane, salon ve bahçelerde dini tasvirler bulunduğu haber alınmıştır. Okul ile kilise mahiyeti itibarıyla birbirinden farklı kurumlardır. Bu gibi okulların var olmaları ve devamları ancak eğitim-öğretim amacına yönelik faaliyetlerinden kaynaklanmaktadır. Bu kurumların dini yayma amacı taşıyan bu tür uygulamalarına lakayt kalmak veya müsamaha göstermek mümkün değildir. İrfan müesseseleri adı altında dini amaçlar güden ve bütün mesailerini bu hedefe yönelttiği anlaşılan okullar derhal kapatılacaktır. Bu okulların aşağıda belirtilen kurallara uymaları zorunluluğu kesin bir dille tebliğ edilecektir. Yabancı okullar, dini eğitim verebilecekleri gibi okullarda belirli bir yeri ibadethane olarak belirleyerek orada dini törenler yapabilirler. Lakin ibadethane haricinde dini tören yapılmasına, salon, bahçe ve kütüphanelerde dini geleneklerle ilgili heykel ve resimler bulundurulmasına hiçbir şekilde müsaade edilmeyecektir.....Yabancı okullarda okuyan Müslüman çocuklarla, bu okulları kuranların mezheplerinden başka mezheplere mensup gayrimüslim çocukların dini eğitim ve törenlere zorla veya isteğe bağlı olarak katılmaları yasaktır. Bu emirlere uyulmasını sağlamak için yabancı okullar sık sık ve itina ile teftiş edilecektir. Bu hususta müsamahakâr veya lakayt davranışları tespit edilen Maarif görevlileri şiddetle cezalandırılacaktır.”

Tabiidir ki, yabancı okullarla ilgili Cumhuriyet Döneminde yürürlüğe konulan en önemli yasal düzenleme 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen “Tevhid-i Tedrisât Kanunu”dur. Yeni Türk Devleti'nin geleceğinin eğitime bağlı olduğunu bilen ve bu nedenle eğitim-öğretime büyük önem veren Mustafa Kemal Paşa, yabancı okulların Türk Milletine zararlarını da çeşitli vesilelerle (örneğin; Nutuk'ta, Merzifon Amerikan Koleji'nin Pontus faaliyetlerindeki etkisinden bahsederken vs.) vurgulamıştır.¹⁴ II. Dönem TBMM'nin seçimlerine gidilirken Mustafa Kemal Paşa, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına seçim bildirgesi mahiyetinde 8 Nisan 1923'te yayınlanan yayınlamış olduğu “Dokuz Umde”de öğretimin birleştirilmesi hedefine yer vermişti.¹⁵ Reiscumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1924'te TBMM'nin İkinci Devre İkinci Yasama Yılı açış konuşmasında; “Milletin genel oyları ile belirlenen eğitim ve öğretimin birleştirilmesi ilkesinin zaman geçirmeksizin uygulanması gerekliliğini görüyoruz” diyerek "Dokuz Umde"deki eğitim-öğretimde birlik prensibine atf yapmış ve Meclisten bir an önce bu kanunun çıkarılması gerekliliğini vurgulamıştır.¹⁶

Saruhan Mebusu Vasıf Bey ve 50 arkadaşı tarafından hazırlanan Tevhid-i Tedrisat hakkındaki kanun teklifi 2 Mart 1924 tarihinde TBMM Başkanlığı'na sunulmuştur. Kanun teklifi, çok fazla tartışma yaşanmadan kabul edilmiştir(3 Mart 1924). Kanunun gerekçesinde ve görüşülmesi sırasında yapılan konuşmalarda, mektep-medrese ikiliği üzerinde durulmuş yabancı ve azınlık okullarına değinilmemiştir. Kanunun araştırma konusunu ilgilendiren birinci maddesinde; Türkiye dâhilindeki bütün eğitim-öğretim kurumlarının Maarif Vekâletine

¹² BCA. 180.09.00.00/61.304.1, 170 (Bakınız Ek 2); “Ecnebi Mektepleri Tekrar Küşâd Olunabilecek”, *Tevhid-i Efkâr*, No: 3902-874 (30 Teşrinisani 1339/Kasım 1923), s. 3; “Ecnebi Mekteplerde Türkçe”, *Akşam*, No: 1852 (3 Kanunievvel 1339/Aralık 1923), s. 3.

¹³ BCA. 180.09.00.00/24.130.1, 109; BCA. 180.09.00.00/61.304.1, 199 (Bakınız Ek 1); “Ecnebi Mektepleri İçin Mühim Bir Tamim”, *Hâkimiyet-i Milliye*, No: 1038 (5 Şubat 1340/1924), s. 3; “Ecnebi Mekteplerin Hedefi Hıristiyanlığı Değil, İlim ve İrfanı Neşretmek Olmalı”, *Tevhid-i Efkâr*, No: 3971-943 (7 Şubat 1340/1924), s. 2.

¹⁴ Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1994, s. 424,

¹⁵ “Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin İntihâb Hakkındaki Beyannameleri”, *Hâkimiyet-i Milliye*, Sayı: 785 (9 Nisan 1923), s. 1.

¹⁶ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, Devre: II, C.7, s. 4-5; “Gazi Paşa'nın Büyük Millet Meclisi'nde Bugün Saat İki İrad Ettikleri Tarihi Nutuk Sureti”, *Akşam*, No: 1942 (2 Mart 1340/1924), s. 1; "Gazi Paşa'nın Dünkü Mühim Nutku", *Tevhid-i Efkâr*, No: 3995-967 (2 Mart 1340/1924), s. 1-2.

bağlandığı hükmü yer almaktaydı.¹⁷ Kanunun bu maddesi ile diğer eğitim-öğretim kurumları ile birlikte yabancı okulların Maarif Vekâletine bağlanmış, yani açılış ruhsatı verme, denetleme ve gerektiğinde kapatma yetkisi Maarif Vekâletine verilmiştir. Bir bakıma fiilî durum hukukî bir zemine oturtulmuştur.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulü öncesinde olduğu gibi kanun yürürlüğe girdikten sonra da Maarif Vekâleti, yabancı okullarla ilgili talimat ve genelgeler çıkarmaya devam etmiştir. 1925 yılında çıkarılan genelge; derslerde Türk Milleti ve Türk Devleti aleyhine ifadeler kullanılmaması, bu ifadeleri içeren kitapların okutulmaması, kitaplarda ve panolarda Türk tarihi ve coğrafyasına dair yanlış bilgilere yer verilmemesi ve Türk topraklarının bir kısmının başka ülke toprağı olarak gösterilmemesi istenilirken, yabancı okullarda haftada beş saat Türk Dili, Türk Tarihi ve Coğrafyası dersleri okutulması, bu dersler Maarif Vekâleti tarafından atanan Türk öğretmenler tarafından yürütülmesi tekrar hatırlatılmıştır.¹⁸

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Maarif Vekâleti, yabancı okullar üzerindeki otoritesini ve denetimini her yıl yayımladığı genelgelerle giderek arttırmıştır. Maarif Vekâleti, yabancı okulların denetimi konusunu ciddiyetle takip etmiş ve bu konuda gereken hassasiyetin gösterilmesini istemiştir. Maarif Vekili Necati imzasıyla 7 Şubat 1926 tarihinde bütün Maarif Müdür/Memurluklarına gönderilen “Ecnebi Mektepleri Hakkında Talimatname”, “Bazı Maarif Müdürleri, mntıklarındaki ecnebi mekteplerinin vaziyetleriyle maalesef hiç meşgul olmuyorlar. Bu hususta aşağıdaki izahatla arkadaşlarımı vazifelerine davet ediyorum” uyarısıyla başlamakta ve şu önemli hususları içermektedir¹⁹:

- Yabancı okulları ruhsatnameleri iyice tetkik edildikten sonra yenilenecektir. Mevcut ruhsatnameleri ve Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi (Özel Okullar Yönetmeliğı) hükümlerine göre çalışabilirler. Bu şartların dışına çıkmalarına kesinlikle mani olunmalıdır (madde 1).
- Bütün yabancı okullarında Türkçe, Türk Tarihi ve Coğrafyası derslerini verecek öğretmenler Maarif Vekâleti tarafından tayin edilecektir. Önerilecek öğretmenlerin öz Türk olmaları ve milli duygular besleyenlerden olmaları gerekir (madde 2).
- Bazı yabancı okulların az ücret veren fakir öğrencileri onur kırıcı bazı işlerde çalıştırdıkları haber alınmıştır, buna engel olunacaktır (madde 4).
- Yabancı okullardaki kayıtların Türkçe tutulması emredildiğı halde maalesef hâlâ buna uymayanların olduğu görülmüştür. Bu emrin yerine getirilmesi ve uymayan okulların kapatılmak üzere Vekâlete bildirilmesi gerekmektedir (madde 5).
- Bazı yabancı okullarda Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi (Özel Okullar Yönetmeliğı) bulunmamakta veya istenildiğinde gösterilmemektedir. Kendilerine makbuz karşılığında verilen bu talimatnamenin her teftiş sırasında gösterilmesi gerekmektedir. Talimatname hükümlerinin bilinmemesinin hiçbir zaman mazeret teşkil etmeyeceğı kesin bir ifade ile tebliğ edilmelidir (madde 6).
- Yabancı okullardaki Türkçe, Türk Tarihi ve Coğrafyası derslerini, kadrolu olarak değil de, başka okul idarelerinin müsaadesiyle ders ücreti karşılığında yürütecek öğretmenlerin durumlarının incelenmesi Vekâlete aittir. Bu öğretmenlerin belgelerinin incelenmesinden sonra görevlendirilmelerine müsaade edilebilir (madde 7).
- Bütün yabancı okul binalarında en görünen yerlerde 80x66 ebadında küçük olmamak üzere Türkiye Cumhurbaşkanının fotoğrafları asılacaktır (madde 8).
- Bazı yabancı okulların kiliselerine dışarıdan kişilerin ibadet için geldikleri haber alınmıştır. Bunun önlenmesi ve tekrarı halinde Vekâlete bildirilmesi gerekmektedir (madde 10).
- Bazı yabancı okullarda dini propaganda yapmak amacıyla ders kitaplarının içine Hıristiyan din adamlarının resimleri konulduğu görülmüştür. Bunların derhal kaldırılması gerekir. Ayrıca kiliseden

¹⁷ TBMM. ZC. D: II, C.7, s.17-18, 25-27; *Resmi Gazete*, No: 63 (6 Mart 1924), s.6.

¹⁸ M. Hidayet Vahapoğlu, *Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar*, MEB.Yay., İstanbul, 1997, s.219-220.

¹⁹ *Muallimler Birliğı*, Sene: 1, Sayı: 9 (Mart 1926), s. 427-428; M. Hidayet Vahapoğlu, *Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar*, s.221-223.

başka yerlerde Haç işareti takılması yasaktır. Bu emirlere uymayan idareci ve öğretmenlerin görevlerine son verilecektir (madde 11).

- Bazı maarif idarelerinin dikkatsizliği yüzünden daha önce kapatılmış olan yabancı okulların eğitimlerine devam ettikleri haber alınmıştır. Bu durumda olan okullar tespit edilirse oranın Maarif Müdür ve memurları meslekten kesin olarak ihraç edileceklerdir (madde 13).

Daha öncelikle göre daha ayrıntılı ve yabancı okullarla ilgili yaşanan sorun veya tartışmalardan hareketle daha olgunlaştırılmış olan bu genelgenin uygulanışı da Vekâlet tarafından sıkı bir şekilde takip edilmiştir.

İlerleyen dönemde yabancı okullarla ilgili tedbirler sıkılaştırılarak devam ettirilmiş, 29 Mart 1931 tarihinde yayımlanan 1778 sayılı kanunla Türk vatandaşlarının çocuklarının ilkökul eğitimini sadece Türk okullarında alabileceklerine dair kanunla yabancı okulların öğrenci bulma alanı daraltılmıştır.²⁰ Yine 1935 yılında çıkarılan Yabancı Okullar Yönergesi ile; öğretmen kurullarına Türk öğretmenlerin de katılması, ders kitabı dışında okutulacak diğer kitapların da Maarif Vekaletince tavsiye edilen kitaplardan okutulması gibi yükümlülükler getirilmiştir.²¹

3. Lozan Antlaşması ve Yabancı Okullar

Lozan Antlaşması'nda yabancı okulların durumları, antlaşmanın bölümlerinden olup, 7 yıllığına imzalanan, kapitülasyonların kaldırıldığını vurgulayan ve karşılıklılık ilkesi çerçevesinde imzacı devletlerin vatandaşların mal, mülk edinme, miras bırakma gibi hususları düzenleyen "Yerleşme ve Yargı Yetkisine İlişkin Sözleşme"ye²² ek bildiri şeklinde delegasyonlar arasında mektup teatisiyle çözümlenmiştir. 24 Temmuz 1923 tarihinde İsmet Paşa tarafından İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcilerine gönderilen mektupta; 30 Ekim 1914 tarihinde Osmanlı Hükümeti tarafından hukuken tanınmış olan din, eğitim-öğretim ve sağlık kurumlarının TBMM Hükümeti tarafından da tanınacağını, Lozan Antlaşması imzalandığı tarihte mevcut olan benzer kurumların da durumunun iyi niyet çerçevesinde değerlendirileceği bildirilmiştir. Lozan Konferansının Birinci Komitesinin 19 Mayıs 1923 tarihli kararı çerçevesinde Lozan Antlaşması'nın imzalandığı tarih olan 24 Temmuz 1923'te Türk Heyeti Başkanı İsmet Paşa tarafından üç temsilciye verilen ve metni aynı olan mektubun Türkçesi şu şekildedir²³:

"Lausanne'da bugünkü imzalanan Yerleşme (ikamet) Sözleşmesine dayanarak ve bu Sözleşmeye eklenecek olan Bildiri yerine mektuplar konulmasına ilişkin olmak üzere Birinci Komitenin 19 Mayıs 1923 tarihli oturumunda alınmış karar uyarınca, Türkiye'de 30 Ekim 1914 tarihinde önce varlığı tanınmış ve İngiltere (diğer mektuplarda Fransa ve İtalya) uyruklığında olan din ve öğretim kurumlarıyla, sağlık ve hayır kurumlarının varlığının tanınacağını, Hükümetim adına, bildirmekle onur duyarım; Türk Hükümeti, Barış Antlaşmasının imzalandığı tarihte Türkiye'de bulunan benzer öteki İngiliz (Fransız, İtalyan) kurumlarının durumunu düzenli kılmak üzere, bunları iyi niyetle inceleyecektir. Her çeşit mali yükümler (vergiler) bakımından, yukarıda sözü geçen kurumlar, benzer Türk kurumlarıyla eşit düzeyde işlem görecekler ve Türk kurumlarına uygulanan kamu düzeni hükümleriyle kanun ve nizamla bağlı olacaklardır. Bununla birlikte, şu kararlaştırılmıştır ki, Türk Hükümeti, işbu kurumların işleyiş şartlarını ve okullar konusunda bunların öğretimlerinin uygulama açısından örgütlenmesini dikkate alacaktır."

Aslında bu şekilde yabancı kurumlar ve okullar için mektupla taahhüt olayı ilk değildir. Sakarya Savaşı sonrasında Fransa ile imzalanan Ankara Antlaşması'nın ekleri arasında da benzer mektup teatisi yaşandığı görülmektedir. 20 Ekim 1921 tarihinde TBMM Hükümeti'nin Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey tarafından Fransız Temsilcisi General Henri Franklin

²⁰ Resmi Gazete, Sayı: 1760 (29 Mart 1931), s. 2.

²¹ M. Hidayet Vahapoğlu, *Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar*, s. 223-226.

²² *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, C. VIII, (Çev: Seha L. Meray), Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1993, s.64-71.

²³ *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, C.VII, (Çev: Seha L. Meray), Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1993, s.257-259.

Bouillon'a verilen mektupta; Türkiye'nin çıkarlarına aykırı propaganda ve faaliyetlere karışmamak şartıyla Türkiye'deki Fransız eğitim, sağlık ve yardım kuruluşlarının faaliyetlerine devam edecekleri belirtilmekteydi.²⁴

4. Yabancı Okulların Denetim Altına Alınmasına İlişkin Kararlar ve Yapılan Uygulamalar

4.1. Yabancı Okulların Ruhsatnamelerinin Yenilenmesi/Yeni Ruhsat Alınması

Yabancı okulların denetim altına alınması için yapılacak çalışmalar Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulünden önce başlamıştır. Bu çerçevede ilk önemli adım, okulların açılış ruhsatlarının bulunup bulunmadığı hususunda atılmıştır. 15 Temmuz 1923'te İstanbul Maarif Müdürlüğü'nden müfettişlere gönderilen yazıda; Türk, azınlık veya yabancı okullardan ruhsatsız olanların üç gün içinde tespit edilerek bildirilmesi istenilmiştir.²⁵

Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe girmesinden sonra yabancı okulları denetim altına almak için daha cesur kararlar alınmaya başlanmıştır. Bu çerçevede Şubat-1924'te yapılan tebligatta şu hususlar yer almaktadır²⁶: Bütün yabancı okullar, eski hükümetler döneminde almış oldukları ferman ve ruhsatnamelerini Türkiye Cumhuriyeti namına yenileyeceklerdir. Bundan sonra açılacak yabancı okullar için Mekâtib-i Husûsiye Talimatnâmesi hükümleri uygulanacak ve dördüncü maddedeki (yabancı ülke vatandaşlarının okul açabilmesi için okul açılacak yerde okul açmayı gerektirecek kadar kendi ülke vatandaşının yaşıyor olması ve ilgili ülkede Türk vatandaşlarının okul açma haklarının bulunuyor olması) şartları aranacaktır. Bu tebligata rağmen bazı okulların yöneticileri tarafından gerekli adımlar atılmayınca Maarif Müdüriyet Mart-1924'te yabancı okullara yeni bir tebligatta bulunarak; Osmanlı Devleti zamanında alınmış olan ruhsatnamelerin Türkiye Cumhuriyeti adına yenilenmesi için Maarif Müdüriyetine başvurulması gerektiğini bildirmiştir.²⁷

Ruhsatname alınmasıyla ilgili tebligatın üzerinden aylar geçmesine rağmen bazı yabancı okullar başvuru işini ağırdan aldığı için Maarif Müdüriyetince Mayıs-1924'te bu okullara gönderilen bir tamimle; ruhsatı olmayan yabancı okulların ruhsat almaları, Osmanlı Hükümeti döneminde ruhsat almış olanların da bunları yenilemeleri gerektiği tekrar hatırlatılmıştır. 15 Haziran 1924 tarihine kadar ruhsat işlemleri için başvurulması gerektiği, ruhsatlarını yenilemeyen okulların kapatılacağı uyarısında bulunulmuştur.²⁸ Yapılan başvurular Maarif Müdüriyetince incelendikten sonra onay için Valiliğe gönderilmiştir. Maarif idaresinin kararlı tutumu karşısında, biraz geç de olsa başlayan başvuruların yoğunlaşması nedeniyle, Maarif Vekâleti ruhsatname almak için başvuru süresini 15 Temmuz'a kadar uzatmıştır.²⁹

Yeni eğitim-öğretim yılı yaklaşırken yabancı okulların ruhsatlarını yenilemeleri için okul binalarının sıhhi şartları mimar ve doktorlar tarafından denetlendikten ve polis tarafından incelendikten sonra ruhsat talebi hakkında karar verileceği tebliğ edilmiştir. Ruhsat işlemleri sırasında her okul için *Türkçe okuyup-yazabilen bir sorumlu müdür atanması*³⁰ ve yabancı ülke

²⁴ İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, C. I (1920-1945), TTK.Yay., Ankara, 2000, s. 58-59.

²⁵ BCA. 180.09.00.00/ 19.97.1, 7.

²⁶ "Eski, Yeni Ecnebi Mektepleri", *Akşam*, No: 1938 (27 Şubat 1340/ 1924), s.2.

²⁷ "Mekâtib-i Hususiye Fermanları Tebdil Olunuyor", *Tevhid-i Efkâr*, No: 4023-995 (30 Mart 1340/ 1924), s. 3.BCA. 180.09.00.00/46.238.1, 18-20.

²⁸ "Yeniden Ruhsatname Almayan Mektepler", *Akşam*, No: 2013 (16 Mayıs 1340/ 1924), s. 2, "Ecnebi Mekteplerin Ruhsatnameleri", *Akşam*, No: 2021 (24 Mayıs 1340/1924), s. 3; "Ecnebi Mekteplerin Tescili", *Tevhid-i Efkâr*, No: 4075-1047 (24 Mayıs 1340/1924), s. 5; "Gayrimüslim Mektepleri Kapatılıyor", *Tevhid-i Efkâr*, No: 4096-1068 (14 Haziran 1340/1924), s. 4; "Gayrimüslim Muallimler", *Vakit*, No: 2313 (5 Haziran 1924), s.2.

²⁹ "Ruhsatnamelerin Tecdidî Müddeti Temdid Edildi", *Tevhid-i Efkâr*, No: 4100-1072 (18 Haziran 1340 /1924), s. 3; "Maarif Mekâtib-i Hususiye ve Resmîye Muameleleri", *Tevhid-i Efkâr*, No: 4087-1059 (5 Haziran 1340/ 1924), s. 4; "Cemaat Mekteplerinin Ruhsat Muameleleri", *Cumhuriyet*, No: 53 (28 Haziran 1340/1924), s. 4.

³⁰ BCA. 180.09.00.00/20.102.1, 156-158.

vatandaşı öğretmen istihdamı için Vekâlet izni alınması zorunlu tutulmuştur. Bu ruhsat alındıktan sonra müfredat programları incelenecek ve eğitim-öğretim için ayrı ikinci bir ruhsatname verilecektir. Program incelenirken haftalık ders dağılımında Türkçe derslere ayrılması gereken sürenin ayrılıp-ayrılmadığına dikkat edilmiştir.³¹

Ruhsat alınması hususu Maarif Müdüriyetince sıkı bir şekilde takip edilmiştir. Örneğin; Osmanlı Maarif Nezaretinden aldığı izne dayanarak Ortaköy'de kendi evinde Fransızca dersler veren Fransa vatandaşı Matmazel Anneti'ye uyarı yapılmış ve ruhsat için başvuru yapması sağlanmıştır(Ocak 1924). Mütareke döneminde Bebek'te yeniden açılmış olan Saint Gabriel Fransız Okulu, açılış ruhsatı olmadığı için Aralık-1924'te kapatılmıştır. Ayrıca Hasköy'de Okmeydanı caddesindeki eski İngiliz mektebinde İstela Aray (Stella Arai) isimli bir kadın öğretmenin ders verdiğinin öğrenilmesi üzerine Maarif Müdüriyeti tarafından bu faaliyete son verilmiştir.³²

Maarif Müdüriyeti ruhsatsız okul açılmasının engellenmesinin yanında ruhsatlı açılan okullarda izin alınmadan yeni bölüm/şube açılmasına da müsaade etmemiştir. Örneğin Arnavutköy Amerikan Kız Koleji'nde sağlıkla ilgili bir bölümün açıldığının haber alınması üzerine bu bölüm kapatılmıştır (12.09.1924).³³

4.2. Yabancı Okullarda Sınavlarda Türk Gözlemci Bulundurulması

Lozan Antlaşması imzalanmadan ve daha Cumhuriyet ilan edilmeden TBMM Hükümeti yabancı okullarla ilgili bazı uygulamaları başlatmıştır. Nitekim 25 Nisan 1923 tarihli tebligatta, bu okullarda yılsonunda yapılan genel sınavlarda Türk öğretmenlerden mümeyyiz (gözlemci) bulundurulması istenilmiştir. Bu işlemi gerçekleştirmeyen okulların (Bakırköy'deki Notre Dame du Rosaire ile Beyoğlu'nda bulunan Fransız Saint Louis ve Sainte Pulchérie vs.) verdiği diplomalar tasdik edilmemiştir. Gerekçe olarak; okulun ruhsatnamesini yenilememiş olması ve ayrıca yılsonu sınavlarında Türk gözlemci bulundurulmaması gösterilmiştir(15.9.1923).³⁴ Yapılan bu tebligata riayet ederek Türk müfettiş ve öğretmenlerden gözlemci nezaretinde yılsonu sınavlarını yapan yabancı okullar (Kadıköy'deki İtalyan Koleji ve Galata'da British School gibi) sınav tutanakları ve bu çerçevede hazırlanan diplomalar Maarif Müdüriyetince tasdik edilmiştir.³⁵

4.3. Yabancı Okullara Kayıt ve Yazışmaları Türkçe Yapma ve Türkçe Mühür Kullanma Zorunluluğu Getirilmesi

Yabancı okullar kayıt defterlerini kendi eğitim dillerinde tutmaktaydılar. Yeni devletin kuruluş aşamasında maarif idaresi bu konunun üzerine eğilmiş ve kayıtların Türkçe yapılması için çalışmalar yürütmüştür. Bu süreçte, nezaketle uyarıdan resmi yaptırıma doğru bir yol izlenilmiştir. Örneğin; Beyoğlu'nda bulunan Saint Luis Koleji'nin Maarif Müdürlüğüne gönderdiği Fransızca yazı, okul yönetimine iade edilmiştir. İfadeye dair okul müdürlüğüne gönderilen 10 Mayıs 1923 tarihli yazı "muhaberatın Türkçe olarak icrası lâzımeden olduğundan tezkere-i aliyyelerinin lütfen Türkçe yazdırılması temenni olunur" şeklinde oldukça yumuşak ifadeleri içermektedir. Aynı okula 14 Mayıs'ta gönderilen yazıda ise; "...tezkerenizin Türkçe tahrir ve irsali tavsiye olunur" ifadesine yer verilmiştir. 23 Mayıs 1923'te Taksim'deki diğer bir Fransız Koleji'ne gönderilen yazıda; yazışmaların Türkçe yapılması gerektiğinden yazının

³¹ "Hıristiyan Mektepleri", *Akşam*, No: 2050 (22 Haziran 1340/1924), s.2; "Mektep Ruhsatnameleri", *Akşam*, No: 2117 (30 Ağustos 1340/1924), s.3.

³² *BCA*. 180.09.00.00/126.603.1, 96-98; *BCA*. 180.09.00.00/26.140.1, 18-19; "Ruhsatsız Ders Veren Bir Madam", *Akşam*, No: 2015 (18 Mayıs 1340/1924), s. 2.

³³ *BCA*. 180.09.00.00, Yer No: 25.134.1, Vesika: 54.

³⁴ *BCA*. 180.09.00.00/ 26.140.1, 76-78; *BCA*. 180.09.00.00/27.146.1, 23.

³⁵ *BCA*. 180.09.00.00/28.151.1, 55, 57.

Türkçe olarak tekrar yazılması ve okul mühründe Türkçe ifadelerin yer alması gerektiği bildirildikten sonra, aksi takdirde evrakın kabul edilmeyeceği ihtar edilmekteydi.³⁶

Yine Fransız okullarından bazılarının (Haydarpaşa'daki Saint Louis Koleji, Kadıköy'deki Saint Joseph, Kadıköy'deki Ecoles Saint Paul, Feriköy'deki Sainte Jeanne d'Arc, Galata'daki Ecoles Saint Pierre, Pangaltı'daki Ecole Saint Esprit, Taksim'deki Ecole Saint Jean Baptiste, Pera'daki College Saint Michel, Kadıköy'deki Ecole Saint Joseph vs.) okullarıyla ilgili olarak Maarif Müdürlüğüne sunduğu evrak Fransızca olduğu için kabul edilmemiş ve evrakın Türkçe olarak hazırlanıp tekrar sunulması istenilmiştir (9.8.1923).³⁷

Okullarda tutulan kayıtların ve yazışmaların Türkçe olmamasının teftişleri zorlaştırması nedeniyle 1924 yılı Haziran ve Ağustos aylarında yayımlanan tamimlerle yabancı okullara yeni eğitim-öğretim yılından itibaren kayıt defteri ve diğer resmî işlemleri Türkçe yapma zorunluluğu getirilmiştir. Bu zorunluluğu yerine getirdikten sonra okul yönetimleri isterlerse ayrıca kendi eğitim dillerinde de kayıt tutabileceklerdir.³⁸ 1927 yılında Maarif Vekâleti daha ileri bir adım atarak bütün azınlık okullarının mühür, levha ve basılı evrakının sadece Türkçe olmasını kararlaştırmıştır.³⁹

Yabancı okulların kayıt ve yazışmaları Türkçe yapmaları zorunluluğuna ek olarak, Maarif Müdürlüğü ile yapacağı yazışmalarda kiliselere ait mühürlerin yerine *okul adına hazırlanmış mühürlerin* kullanılması da istenilmiştir. Türkiye'de faaliyet gösteren azınlık ve yabancı okullarla ilgili olarak 7 Ağustos 1923 tarihinde yayınlanan tamimde ise; bu okullarda kullanılan mühürlerin çoğunluğunun Türkçe olmadığı tespit edildiğinden Türkçe yeni mühür hazırlatmaları istenilmiştir. Bunun üzerine bazı okullar (İngiliz Yüksek Kız Koleji, Galata'daki British Scool vs) Türkçe mühürler hazırlatarak kullanmaya başlamışlardır.⁴⁰

4.4) Türkçe, Tarih ve Türkiye Coğrafyası Derslerinin Türk Öğretmenler Tarafından Okutulması

İcra Vekilleri Heyeti'nin 30 Temmuz 1922 tarihli kararı çerçevesinde; Maarif Vekâleti tarafından Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesinin yürürlükte olduğu 21 Mart 1923'te tebliğ edilmiş ve talimatnamenin dördüncü maddesi gereğince yabancı okulların müfredat programlarında Türkçe derslerine yer verilmesi istenilmiştir.⁴¹ Bu tebligata rağmen Lozan'da barış görüşmeleri devam ettiği için bu konuda yaptırımlara gidilemediği anlaşılmaktadır.

Geçiş sürecinde; Maarif Vekâletinin Türkçe, Türk Tarihi ve Türkiye Coğrafyası dersleri ile ilgili talimatını gereği gibi uygulamak istemeyen bazı yabancı okul idareleri bu dersleri sadece Türkiye vatandaşı öğrencilere okutmak istemişlerdir. Bunun üzerine İstanbul Maarif Müdüriyetinin 18 Temmuz 1923 tarihinde yayınladığı tamimde; özel okullarda mecburi olan Türkçe derslerinin bu okullarda eğitim gören bütün öğrenciler için geçerli olduğunu bildirilmiştir. Buna aykırı hareket eden okulların Vekâletin emrine uymamış sayılacağı ikazında bulunulmuştur. Bu tebligat üzerine Pangaltı'da bulunan Notre Dame de Sion Koleji ve Gedikpaşa Amerikan Koleji vs. bazı okullardan vekâletin emri çerçevesinde bu derslerin bütün öğrencilere okutulacağına dair cevaplar alınmıştır.⁴²

³⁶ BCA. 180.09.00.00/ 26.140.1, 79-87.

³⁷ BCA. 180.09.00.00/26.140.1, 63-75; BCA. 180.09.00.00/ 27.144.1, 31-34.

³⁸ "Hıristiyan Mekteplerinde Türkçe", *Akşam*, No: 2031 (3 Haziran 1340/1924), s. 3; "Cemaat Mektepleri Kuyûdâtı", *Akşam*, No: 2116 (30 Ağustos 1340/1924), s.2; "Cemaat Mektepleri Kuyûdâtı", *Akşam*, No: 2116 (30 Ağustos 1340/1924), s.2.

³⁹ BCA. 180.09.00.00/19.99.1, 10.

⁴⁰ BCA. 180.09.00.00/24.130.1, 110, 111.

⁴¹ BCA. 180.09.00.00/19.100.1, 18.

⁴² BCA. 180.09.00.00/ 24.130.1, 114-117; BCA. 180.09.00.00/25.133.1, 153, 163, 166; BCA. 180.09.00.00/25.136.1, 69; BCA. 180.09.00.00/ 28.150.1, 89-90.

Maarif Vekâleti, Türkçe dersleri ile ilgili en ciddi adımı Kasım-1923'te atmış ve Maarif Müdürlüklerine yabancı okullarla ilgili yapılması gereken işlemleri tebliğ etmiştir. Buna göre; 1918 Mondros Mütarekesi'nden önce mevcut olan yabancı okullar (Fransa, İngiltere, Amerika ve İtalya'ya ait olanlar) Hükümetin emirlerine uymak, ilkokul kademesindeki sınıflarda dörder, orta kademedeki sınıflarda ikişer saat Türkçe, her kademedede birer saat Türkiye Coğrafyası ve ikişer saat Türk Tarihi dersleri okutmak zorundadırlar. Bu okullar bu dersleri verecek Türk öğretmenlere Türk okullarındaki maaşlardan az olmamak üzere maaş ödeyeceklerdir.⁴³

Talimatname çerçevesinde yabancı okullarda okutulacak olan Türkçe, Türk Tarihi ve Türkiye Coğrafyası derslerini okutmak üzere Türk öğretmenler tayin edilmiştir (12 Kasım 1923).⁴⁴ Hazırlanan bu ilk liste Maarif Vekâletine gönderilmiş, ancak liste de yer alan okul müdürleri, iptidai mektep muallimlerinin ve resmi devlet okullarında 18 saatten fazla dersi olanların yabancı okullarda görev almaları uygun görülmemiş ve yeni atama listesi 28 Kasım 1923'te Valiliğe sunulmuştur.⁴⁵ İstanbul Valisi Ali Haydar Bey ile yaptığı görüşmeden sonra gazetecilere açıklama yapan Maarif Müdürü Safvet Bey; Valilik tarafından yapılacak incelemeden sonra atamaların gerçekleştirileceğini, göreve başlamayanların yerine yeni atamaların yapılacağını ve öğretmenlere verilecek maaşların kararlaştırıldığını ifade etmiştir. Ayrıca Valiliğin, maaşları ödemeyen okulların kapatılması kararında olduğunu vurgulamıştır.⁴⁶

Muallimler Cemiyeti'nin öğretmenlerin ders yükünün fazla olmasından kaynaklanan itirazları üzerine Maarif Müdüriyeti, okul müdürleri, müdür yardımcıları ile devlet okullarında haftada 18 saat dersi olan öğretmenleri ve çeşitli kurumlarda memur olarak çalışanları listeden çıkarmıştır. Bu durumda oluşan öğretmen açığı, yedek subaylardan, avukatlardan ve çeşitli yüksekokullardan mezun olup da öğretmenlik yapmayan kişilerden yapılan atamalarla kapatılmaya çalışılmıştır. Atama listesinin İstanbul Valisi Haydar Bey tarafından onaylanmasından sonra atama belgeleri 20 Aralık 1923'ten itibaren öğretmenlere ve ilgili okullara bildirilmiştir.⁴⁷

Yabancı ve azınlık okullarında okutulacak Türkçe derslerle ilgili sorunlar artınca, İstanbul Maarif Müdürlüğü Türkçe, Türk Tarihi ve Türkiye Coğrafyası dersleriyle ilgili olarak 15 Ocak 1924 tarihinde "*Anasır-ı Gayrimüslime ve Ecnebiye Mekteplerine Mahsus Olmak Üzere Bazı Vesayâyı Hâvî Tamimdir*" başlıklı ayrıntılı bir genelge yayımlamak durumunda kalmıştır. Bu tamimde şu ilkelere yer verilmiştir:

- 1- İlk kademe okullarının bütün sınıflarında her sene haftada dört (4), orta kademe okulların sınıflarında her sene iki (2) saat TÜRKÇE ders okutulacaktır.
- 2- İlk kademe okullarının son sınıfları ile sondan bir önceki sınıflarında haftada birer saat Tarih ve Coğrafya dersleri okutulacaktır.
- 3- Orta kademe okullarının son sınıflarında haftada iki (2) saat Tarih ve bir (1) saat Coğrafya ve sondan bir önceki sınıflarında haftada birer (1) saat Tarih ve Coğrafya dersleri okutulacaktır.
- 4- Okullara devam eden bütün öğrencilere Türkçe, Tarih ve Coğrafya dersi zorunludur.

⁴³ BCA. 180.09.00.00/61.304.1, 170; "Ecnebi Mektepleri Tekrar Küşâd Olunabilecek", *Tevhîd-i Efkâr*, No:3902-874 (30 Teşrinisani 1339/Kasım 1923), s.3; "Ecnebi Mekteplerde Türkçe", *Akşam*, No:1852 (3 Kanunievvel 1339/Aralık 1923), s.3.

⁴⁴ "Gayrimüslim Mekteplerde Türk Muallimler", *Akşam*, No: 1831 (12 Teşrinisani 1339/ Kasım 1923), s. 3.

⁴⁵ "Hıristiyan Mekteplerinde Türkçe Muallimleri Meselesi", *Tevhîd-i Efkâr*, No: 3901-873 (29 Teşrinisani 1339/Kasım 1923), s. 7.

⁴⁶ "Hıristiyan Mekteplerde Muallimlerimiz", *Tevhîd-i Efkâr*, No: 3898-870 (26 Teşrinisani 1339/Kasım 1923), s. 5; "Türk Muallimler Meselesi", *Akşam*, No: 1848 (29 Teşrinisani 1339/ Kasım 1923), s.2.

⁴⁷ "Muallimler Meselesi", *Akşam*, No: 1857 (8 Kânunievvel 1339/ Aralık 1923), s. 2; BCA. 180.09.00.00/19.97.1, 29; "Türk Muallimler", *Akşam*, No: 1868 (19 Kanunievvel 1339/ Aralık 1923), s. 2; "Ecnebi Mekteplere Muallim Tayini Meselesi Halledildi", *Tevhîd-i Efkâr*, No: 3922-894 (20 Kanunievvel 1339/ Aralık 1923), s. 4; "Türk Muallimlerine Vesikaları Veriliyor", *Akşam*, No: 1871 (22 Kanunievvel 1339/ Aralık 1923), s. 2; "Gayrimüslim Mekteplerinde", *Vakit*, No: 2131 (3 Kanunievvel 1339/Aralık 1923), s.5.

5- Türk Tarihi ve Türkiye Coğrafyası derslerinin okutulacağı sınıflarda Türkçe anlayabilecek hiçbir öğrenci bulunmadığı takdirde bu dersler için belirlenen saatlerde Tarih ve Coğrafya dersi yerine Türkçe dersi okutulacaktır. Türkçe derslerini, Türk Tarihi ve Coğrafya derslerini veren öğretmenler yürüteceklerdir.

6- Türkçe, Tarih ve Coğrafya dersleri için Maarif Müdürlüğüne tayin edilen Türk öğretmenlere; ilk kademe okullarda her ders saati için 75 kuruş, orta kademe okullarda her ders saati için 150 kuruş ücret ödenecektir. Ancak Maarif Müdürlüğüne bu tebligat yapılmadan önce okul idareleri ile öğretmenler arasında yapılan sözleşmede ders saati için daha fazla ücret için anlaşmışlarsa, kazanılmış hakkın kaybolmaması için Maarifin belirlediği miktardan değil kendi aralarında kararlaştırılmış miktar üzerinden ödeme yapılacaktır. Okul idareleri, kendi öğretmenlerinin kıdem ve ehliyetlerine göre yaptıkları terfi haklarından Türkçe öğretmenlerini de yararlandıracaklardır.

7- Türkçe, Tarih ve Coğrafya dersleri o okuldaki Türk öğretmenler arasında eşit dağıtılacaktır.

8- Öğrencilerin Türkçe bilgileri göz önüne alınarak karışık sınıflar oluşturulabilecektir. Kur esasına göre oluşturulacak bu sınıflardaki öğrenci sayısı otuzu (30) geçemeyecektir. Bu uygulanırken öğretmenlerin ders ücretlerin de eksilme olmayacaktır.

9- Okul idareleri, Türkçe öğretmenlerinin devam-devamsızlık durumları ve işledikleri ders konularına ilişkin olarak her üç ayda bir Maarif Müdürlüğüne rapor vereceklerdir.

10- Altıncı maddede öğretmenler için belirlenen maaşlar, her ayın sonunda geciktirilmeksizin ödenecektir. Mazeretsiz olarak derse gelmeyen öğretmenlerin gelmedikleri gün için ücret kesilecektir. Bir ay içerisinde mazeretsiz olarak üç gün derse gelmeyen öğretmen müstafi sayılacak ve durum Maarif Müdürlüğüne bildirilecektir.

11- Türkçe, Tarih ve Coğrafya dersleri, bu dersler için hazırlanmış olup Maarif Vekâletince incelenmekte olan ve rehber olması açısından geçici olarak öğretmenlere dağıtılan müfredat programına göre yürütülecektir.⁴⁸

Konuyla ilgili tartışmalar sürerken İstanbul Valisi Ali Haydar Bey, Türk öğretmenlerin tayini ve maaşlarıyla ilgili şu açıklamayı yapmıştır⁴⁹: “Muallimlerimizi tayin ettik. Mekteplere gönderdik. Tedrisata başlıyorlar. Muallimler için takdir edilen ücretler (aylık) 40, 50, 60 liradır. Gayet mu'tedil olduğu cihetle mektep idarelerinin bunları vermekte müşkülata duçar olacakları hatıra bile gelemez. .... Biz muallimlerin meslekî ve içtimâ'î haysiyetlerini gözetmeğe mecburuz. Bundan az bir para bir muallime teklif edilemez. Gayrimüslim ve ecnebi mektep idarelerinin Hükümetin emirlerini tatbik hususunda müşkilat çıkarmayacaklarına eminim. Tedrisat ve maaşata dair Hükümet, verdiği emirleri tamamıyla infaz ettirecektir (uygulatacaktır).” Vali Ali Haydar Bey, açıklamasında bu konuda sorun yaşanmayacağına dair ümidini dile getirirse de ilerleyen süreçte ciddi bir dirençle karşılaşılacaktır. Ancak bu açıklama, kararlılığın vurgulanması açısından önemlidir.

Yabancı okullara tayin edilen Türk öğretmenlere göreve başlamaları için 30 Ocak 1924 tarihine kadar süre tanınmış ve göreve başlamayanların müstafi sayılacakları duyurulmuştur. Buna rağmen göreve başlamayanların yerlerine yenileri tayin edilmiştir.⁵⁰

Maarif Müdüriyeti, Türk öğretmenlere bir saat ders ücreti olarak ilkokullarda 75 kuruş, ortaöğretimde 150 kuruş ödenmesini yabancı okul idarelerine tebliğ etmişti (15 Ocak 1924).⁵¹ Ancak yabancı okullardan bazıları bu ücreti ödememek için mali durumlarının yetersizliği

⁴⁸ BCA. 180.09.00.00/22.113.1, Vesika: 89; BCA. Fon Kodu: 180.09.00.00, Yer No: 28.150.1, Vesika: 85-86; “Ecnebi Mektepleri Hakkında Vekâletin Yeni Bir Tamimi”, *Tevhid-i Efkâr*, No: 3925- 897 (23 Kanunievvel 1339/ Aralık 1923), s. 3. Türkçe, Türk Tarihi ve Türkiye Coğrafyası dersleri için hazırlanan ve geçici olarak uygulanmaya başlayan müfredat programı için bakınız: BCA. 180.09.00.00/22.113.1, 90-97.

⁴⁹ “Ecnebi Mekteplerine Tayin Edilen Muallimler”, *Tevhid-i Efkâr*, No: 3926-898 (24 Kanunievvel 1339/ Aralık 1923), s. 2.

⁵⁰ “Ecnebi Mekteplerindeki Münhal Türkçe Muallimlikleri”, *Tevhid-i Efkâr*, No:3944- 916 (11 Kanunsani 1340/ Ocak 1924), s.3; “Mekâtib-i Ecnebiye Türkçe Muallimlerine”, *Tevhid-i Efkâr*, No:3960-932 (27 Kanunsani 1340/Ocak 1924),s.3.

⁵¹ BCA. 180.09.00.00/22.113.1, 86.

gereğesiyle direnç göstermişlerdir.⁵² Ayrıca bazı okullar, Maarif Vekâletinin getirdiği zorunluluk nedeniyle çalıştırmak durumunda kaldıkları Türk öğretmenlere maaş vermek istememekteydiler. Maarif Müdüriyetinden bu tür itirazlara verilen cevapta; Türk öğretmenlere maaş konusunda aksaklıkların yaşanması durumunda Talimatname hükümlerinin uygulanacağı hatırlatılmıştır.⁵³

Bazı yabancı okullar (Kadıköy'deki Fransız Frer Okulu ve Moda'da bulunan Saint Joseph vs.) Türk öğretmenlerin maaşlarının ödenmesi için öğrencilerden ek ücret talep etmişlerdir. Bu tür şikâyetler artınca İstanbul Maarif Müdürlüğüne 23 Ocak 1924 tarihinde yayımlanan ikinci bir tamimle bunun yasal olmadığı belirtilmiş, devlet okullarında olduğu gibi yabancı okulların da paskalya yortusu, yaz tatili ve benzeri tatil dönemlerinde öğretmenlere ücret ödemek zorunda oldukları hatırlatılmıştır. Herhangi bir mazerete dayanmadığı halde derslere gelmeyen öğretmenlerin gelmedikleri günlerin ücretlerinin kesileceği belirtilen tamimin devamında; bazı okullarda görünüşte derste sükûneti sağlamaya yardım etmek, gerçekte ise Türkçe derslerini kontrol amacıyla Türk öğretmenlerle başka öğretmenlerin de derse girmesinin kabul edilemeyeceğine vurgu yapılmıştır.⁵⁴

Türkçe, Türk Tarihi ve Türkiye Coğrafyası derslerini Türk öğretmenlerinin vermesi kararı kolaylıkla uygulanamamıştır. Gerek Türkçe dersler ve gerekse yabancı okullarla ilgili diğer işlemleri yürütmek üzere Maarif Müdürlüğünde beş müfettişten oluşan bir komisyon kurulmuştur. Bir taraftan Türkçe dersleriyle ilgili denetimlerin arttırılması da kararlaştırılırken (4 Mart 1924) diğer taraftan bu derslerde işlenen konularla ilgili olarak üçer aylık dönemler halinde Türk öğretmenler tarafından Maarif Müdürlüğüne raporlar verilmesini talep edilmiştir.⁵⁵

1924 yılı Mayıs ayına gelindiği halde Türk öğretmenlerin maaş sorununun tam olarak halledilemediği görülmektedir. Bazı okulların kendi öğretmenlerinin maaşlarını ayın başında ödedikleri halde, Türk öğretmenlerin maaşlarını geciktirmeleri üzerine Maarif Müdüriyeti bir tamimle bu tür uygulamaların tekrarlanması halinde okulların kapatılacağı uyarısını yinelemiştir.⁵⁶

Yabancı okullardan (Beyoğlu'ndaki İtalyan İlkokulu gibi) gelen, tayin edilen Türk öğretmenlerin yabancı dil bilmemesinden dolayı değiştirilmesine yönelik talepler uygun bulunmamıştır. Gönderilen cevabi yazılarda; Türkçe dersleri için tayin edilen öğretmenlerin yabancı dil bilmek zorunda olmadıkları, aksine yabancı okulların kayıtlarını Türkçe tutmak ve resmi işlemler için Türkçe bilen bir müdür tayin etmek mecburiyetinde oldukları belirtildikten sonra, eğer derslerde yetersizliği varsa öğretmenin değiştirilebileceği vurgulanmıştır.⁵⁷

Yabancı okullar Türk öğretmenlerin çalışmasına kolay alışmamışlardır. Bazı okullarda Türk öğretmenler derste iken, idareci veya yabancı öğretmenlerin çeşitli bahanelerle sık sık sınıflara girmeleri Türk öğretmenleri rahatsız etmiştir. Derslerin kontrol edildiği hissi veren bu durumla ilgili olarak Türk öğretmenlerce okul idarelerine şikâyetle bulunulduysa da bir değişiklik olmamıştır. Bunun üzerine Türk öğretmenler durumu Maarif Müdüriyetine ilemişler

⁵² "Gayrimüslim Mekteplerde Türkçe Okutan Muallimlerin Maaşları Hakkında El'an Sızıltı Devam Ediyor", *Akşam*, No: 1904 (24 Kanunsani 1340/Ocak 1924), s. 2.

⁵³ "Türkçe Tedrisat; Gayrimüslim Mektepler El'an Taallül Gösteriyor", *Akşam*, No: 1885 (5 Kanunsani/ Ocak 1924), s. 2.

⁵⁴ *BCA*. 180.09.00.00/22.113.1, 86; "Türkçe Okumak Meselesi", *Akşam*, No: 1868 (19 Kanunievvel 1339/ Aralık 1923), s. 2; "Türkçe Derslerini Halkı Soymaya Vesile mi Yapıyorlar?", *Tevhid-i Efkâr*, No: 4015-987 (22 Mart 1340/1924), s. 5.

⁵⁵ "Maarifte Bir Heyet-i Tahkikiye", *Akşam*, No: 1939 (28 Şubat 1340/1924), s. 2; "Ecnebi Mekteplerinde Teftişât Yapılacak", *Tevhid-i Efkâr*, No: 3998-970 (5 Mart 1340/ 1924), s. 3; "Ecnebi Mekteplerinde Teftişât", *Akşam*, No: 1944 (5 Mart 1340/1924), s. 1; *BCA*. 180.09.00.00/21.109.1, 2-3, 7-8.

⁵⁶ "Ecnebi Mekteplerindeki Muallimlerimizin Maaşı", *Akşam*, No: 2023 (26 Mayıs 1340/1924), s. 2.

⁵⁷ *BCA*. 180.09.00.00/28.151.1, 50, 56.

ve bütün yabancı okullara bu tür durumların yaşanmaması ve derslere yabancı kişilerin girmemesi için resmi yazı gönderilmiştir.⁵⁸

Türk öğretmen çalıştırma kararını delebilmek için bazı azınlık ve yabancı okulları farklı yöntemler denemişlerdir. Dersleri veya sınıfları birleştirerek ders sayısını ve dolayısıyla çalıştırılacak Türk öğretmen sayısını azaltmak istemişlerdir. Yapılan denetimlerde bazı okullarda bir sınıftaki öğrenci sayısının 70'i aştığı tespit edilince, Maarif Müdüriyeti bu okullara genelge göndererek, bir sınıftaki veya kurdaki öğrenci sayısının 30'u geçmemesi gerektiğini hatırlatmak durumunda kalmıştır.⁵⁹

1924-1925 eğitim-öğretim yılı başlamasına rağmen yabancı ve azınlık okullarında görev yapacak Türk öğretmenler sorunu tam olarak halledilememiştir. Bu okullardan bazıları zorunlu uygulamayı kabul etmekle birlikte özellikle de maaş/ücret ödenmesi konusunda tamimin gereğini tam olarak yerine getirmemekteydiler. Bu durum üzerine Maarif Müdüriyeti Türk öğretmenlere maaş-ücret ödeme konusunda gereğini yapmayan okulların ilk önce yazılı olarak uyarılacağı, ancak aynı durumun ikinci kez tekrarında okulun kapatılacağına dair tebligatta bulunmuştur.⁶⁰

Maarif Müdüriyeti, yabancı okullardaki Türkçe, Türk Tarihi ve Coğrafyası derslerinin sadece programda olup-olmadığını takip etmemiş, ayrıca bu derslerde istenilen seviyede eğitim verilip-verilmediğini de denetlemiştir. Nitekim Ocak-1925 Arnavutköy Amerikan Kız Koleji (Constantinople Woman's College)'nde bu derslerin gereği gibi işlenmediğinin öğrenilmesi üzerine Maarif Müdüriyetince müfettiş görevlendirmiş ve tespit edilen eksiklerin giderilmesi için uyarılar yapılmıştır.⁶¹

Yabancı okullardan bazıları (Galata'daki British School gibi) Maarif Müdüriyetine gönderdikleri yazılarda; okullarında görev yapan Türk öğretmenlerden memnun olduklarını ve sonraki eğitim-öğretim yılında da bu öğretmenlerle çalışmak istediklerini ifade etmişlerdir.⁶² Buna karşılık Beyoğlu'nda bulunan İngiliz Kız Lisesi ise; Maarif Vekâletinin tayin ettiği Türkçe dersleri öğretmenini kabul etmemesi nedeniyle kapatılmış ve bu durum uzun yazışmalara neden olmuştur. Maarif Vekâleti 13.1.1926'da bu okula Türkçe öğretmeni olarak Yusuf Rasih Bey'i tayin etmişse de okul idaresi göreve başlatmamıştır. Bu durum diplomatik krize dönüşmüş ve İngiltere'nin İstanbul'daki elçiliği ile TBMM Hükümeti Hariciye Vekâleti ve Maarif Vekâleti arasında aylarca süren yazışmalara ve görüşmelere neden olmuştur. Okul idaresinin Türk öğretmeni göreve başlatmamakta direnmesi üzerine Maarif Vekâleti tarafından okulun kapatılmasına karar verilmiştir. Vekâletinin kararı doğrultusunda İstanbul Valiliği emri ile Emniyet Müdüriyetinden üç kişilik bir polis ekibi 4 Mart 1926 tarihinde İngiliz Kız Lisesine gitmişler ve kapatma kararını tebliğ etmişlerdir. Okul Müdürü Ms. Thomas ve üç polisin imzasıyla düzenlenen mazbata ile okulun kapatılması işlemi kayıt altına alınmıştır. Kapatma tutanağının bir sureti Vekâlete gönderilmiştir. Ayrıca, kapatma kararıyla ilgili evrak 8 Mart 1926 tarihinde Asliye Mahkemesi Savcılığına verilmiş ve soruşturma başlatılmıştır. Bütün baskılara rağmen Türk Hükümetinin geri adım atmaması üzerine okul idarecileri Yusuf Râsîh Bey'i göreve başlatmayı kabul ettiklerine dair resmî başvuru yapmak zorunda kalmışlardır. Bu başvuru üzerine okulun tekrar açılmasına müsaade edilmiştir (23 Mart 1926). Kısa süre sonra

⁵⁸ "Muallimlerimizi Kontrol mü Ediyorlar?", *Akşam*, No: 1944 (5 Mart 1340/1924), s. 2.

⁵⁹ "Türkçe Dersler İçin Buldukları Kolaylık", *Akşam*, No: 1965 (26 Mart 1340/1924), s.2.

⁶⁰ "Gayrimüslim ve Ecnebi Mekteplere Tamim", *Akşam*, No:2150 (3 Teşrinievvel 1340/ Ekim 1924), s.2; "Gayrimüslim Mekteplerde Türkçe Hocalarının Devamı", *Tevhîd-i Efkâr*, No: 4214-1186 (13 Teşrinievvel 1340/ Ekim 1924),s. 4.

⁶¹ *BCA*. 180.09.00.00/25.134.1, 37-45, 56.

⁶² *BCA*. 180.09.00.00/28.151.1, 58.

sağlık durumu nedeniyle bu öğretmen görevden alınarak yerine Mehmed Nâhid Bey tayin edilmiştir.⁶³

Maarif Vekâleti Türkçe dersleri için sadece öğretmen tayini ile yetinmemiş ve bu dersler için hazırlanan “Gayrimüslim ve Ecnebi Mekteplerinde Türkçe, Türkiye Tarih ve Coğrafyası Tedrisatı Hakkında Muvakkat (geçici) Program” 15 Ocak 1924 tarihinde yayınlanan tamim ekinde okullara göndermiştir. Bazı okullar zaten Maarif Müdüriyetinin kabul ettiği resmi müfredat programı ile dersler yürütülmekte olduğu için yeni geçici programın sonraki eğitim-öğretim yılından itibaren uygulanmasına müsaade edilmesini talep etmişlerse de Maarif Müdüriyetinden “yeni gönderilen programın hemen uygulanmaya başlanması gerektiği” cevabı verilmiştir.⁶⁴ Zaman darlığı nedeniyle yürürlüğe konulan geçici müfredat yerine, ilk ve ortaöğretim düzeyinde için yıl ve sınıf bazında hazırlanan Türkçe, Türk Tarihi ve Türkiye Coğrafyası dersleri müfredat programı matbaada çoğaltılarak Türk öğretmenlere dağıtılmıştır.⁶⁵

4.5. Yabancı Okulların Müfredat Programları İle Derslerde Okutulacak Kitapların Türk Maarif İdaresince Tasdiki

Maarif idaresinin yabancı okulları denetim altına almaya yönelik bir diğer adımı, okul müfredatları ve ders kitaplarının incelenmesi hususunda olmuştur. Müfredat programlarından sonra ders kitaplarının da incelenmesine geçilmiş ve İstanbul Maarif Müdüriyetince, yabancı okullarda okutulan ders kitaplarıyla ilgili listenin ve kitaplardan birer nüshasının incelenmek Maarif Müdüriyetine teslim edilmesi hususunu okullara tebliğ etmişti. Bu yazının devamında derslerde okutulacak kitapların seçiminde; okutulacak kitaplarda Hükümetin politikalarına aykırı ifadelerin, yabancı ülkelerin emellerine hizmet eden ifadelerin, resim ve haritaların, dinlerle ahlâk ve adaba uymayan, halkı birbirine karşı kışkırtan bölümlerin yer almamasına dikkat edilmesi istenilmiştir (17 Ocak 1924). Maarif Müdüriyetinin tebliği üzerine yabancı ve azınlık okullar tarafından müdüriyete teslim edilen kitaplar oluşturulan komisyon tarafından Mayıs ayında incelenmeye başlamıştır.⁶⁶

Maarif Müdüriyetinde oluşturulan komisyon tarafından incelenen ders kitaplarından içerik bakımından okutulması uygun görülmeyenlerin toplatılmasına karar verilmiştir. Örneğin, Beyoğlu Pangaltı’da bulunan Fransız Katolik İlkokulu’nda okutulan kitaplardan bazılarının okutulması uygun bulunmamış ve öğrencilerden toplatılması istenilmiştir. Aksi takdirde Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesinin 35. maddesine uymamaktan dolayı cezai işlem yapılacağı hatırlatılmıştır (2 Aralık 1924).⁶⁷

Galata’daki British School ve Çiftelhavuzlar’daki Ameriken okullarında okutulan Tarih, Coğrafya ve İngilizce okuma kitaplarının içeriğinde, toplumdaki çeşitli unsurlar arasında kin ve nefret yayılmasına neden olacak kısımlar bulunduğu için okutulması yasaklanmıştır (20.1.1925).⁶⁸

Kumkapı’daki Sainte Jeanne d’Arc Koleji’nde okutulan kitaplardan üçünün çeşitli sebeplerle (kitapta yer alan haritada Erzurum’un Ermenistan’ın başkenti olarak gösterilmesi, Türklük aleyhinde isnatlara yer verilmesi, Türkiye’nin hâlâ padişahlıkla yönetildiğinin

⁶³ BCA. 180.09.00.00/26.137.1, 197-255.

⁶⁴ BCA. 180.09.00.00/22.113.1, 31-32.

⁶⁵ BCA. 180.09.00.00/19.97.1, 32; “Mekteplerde Türkçe Tedrisatı”, *Akşam*, No: 2189 (15 Teşrinisani 1340/ Kasım 1924), s.1; “Ecnebi Mekteplerinin Tedrisat Programı”, *Akşam*, No: 2189 (15 Teşrinisani 1340/ Kasım 1924), s. 2; BCA. 180.09.00.00/19.98.1, 109.

⁶⁶ BCA. 180.09.00.00/20.102.1, 25-27; BCA. 180.09.00.00/22.113.1, 88; “Ecnebi Mekteplerde Okutulan Kitaplar”, *Akşam*, No: 1962 (23 Mart 1340/1924), s. 4; “Ecnebi Mekteplerin Kitaplarının Tedkikine Başlandı”, *Tevhîd-i Efkâr*, No: 4072- 1044 (21 Mayıs 1340/1924), s. 3.

⁶⁷ BCA. 180.09.00.00/19.98.1, 113.

⁶⁸ BCA. 180.09.00.00/26.138.1, 30.

belirtilmesi vs.) okutulmasına izin verilmemiştir. Bebek'teki Saint Joseph Koleji'nde tarih ve coğrafya derslerinde okutulan üç kitap, Taksim'deki Saint Jean Baptiste Koleji'nde okutulan bir kitabın da içeriğinden dolayı derslerde okutulması sakıncalı görüldüğü için yasaklanmıştır. Bu kitapların öğrencilerden toplatılması ve yeni kitapların önerilmesi okul idarelerinden istenilmiştir (Mart 1925).⁶⁹

Galata'daki Saint Benoît Providence Kız Ortaokulu'nda derslerde okutulmakta olan kitaplar incelenmiş ve sakıncalı görülenlerin değiştirilmesi istenilmiştir (Mart 1926). Yine Göztepe Çiftehavuzlar'daki Amerikan Koleji'nde derslerde okutulan kitapları inceleyen Müfettiş Hayriye Salim Hanım uzunca bir rapor yazmış ve bazı kitapların değiştirilmesini önermiştir. Bu kitaplarda sakıncalı görülen hususlar; I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin durumuna dair olumsuz ifadeler, Hıristiyanlık propagandası yapılan bölümler, Yunan isyanı ve Balkan savaşlarıyla ilgili konularda Yunan askerini öven ve Türklüğü rencide eden ifadeler vs. şeklinde sıralanmaktadır(17.1.1927).⁷⁰

Ders kitaplarının incelenmesi ve sakıncalı olanların yasaklanması veya sakıncalı bölümlerin çıkartılması ilerleyen yıllarda da devam etmiştir. Örneğin; İstanbul'da bulunan İngiliz Kız Ortaokulu'nda okutulacak kitapların listesi ve birer nüshası Milli Eğitim Müdürlüğü'ne teslim edilmiştir. İncelenen 21 kitabın okutulmasında bir sakınca olmadığı tespit edilirken "Bookland" isimli kitabın 33. Sayfasında Avrupa'da rönesansın İstanbul'un fethinden önce başladığı, fetih sonrasında buradan Avrupa'ya kaçan ilim adamlarının etkisiyle hızlandığı tezi (rönesansın fetihten sonra Avrupa'ya kaçan ilim adamlarının etkisiyle başladığı kabulüne aykırı olduğu için) savunulduğu için sakıncalı bulunmuştur. Bu sayfa çıkarılarak okutulması uygun görülmüştür(10.7.1939). Ayrıca "Heroes and Heroines of Roma" isimli eserin 93. Sayfasında İstanbul'un işgal günlerini yansıtan resmin altında yer alan şu ifade de sakıncalı bulunmuştur⁷¹: "Constantinople- Constantin'in şehri. Konstantin, İstanbul limanını teşkil eden güzel Boğaziçi'nin methalindeki Haliç'ten yukarı doğru seyreden muhteşem, modern harp gemilerini görseydi ne kadar şaşıracaktı."

Yabancı okullarda okutulan ders kitaplarında veya okullarda bulunan haritaların Türkiye Cumhuriyeti'nin mevcut sınırlarını gösterecek şekilde güncel olması denetimlerde dikkat edilen hususlardan birisi olmuştur. Güncel olmayan haritalar değiştirilmiştir (30.9.1925).⁷²

4.6. Hafta Tatili Kanunu ve Yabancı Okulların Bu Uygulamaya Tâbi Tutulmaları

Yabancı okulları denetim altına alma amacına hizmet edecek bir başka yasal düzenleme, hafta tatili hakkında çıkarılan kanun olmuştur. 2 Ocak 1924'te kabul edilen "Hafta Tatili Hakkında Kanun"a göre; bütün resmi kurumlar ve özel kurumlar (istisnaları hariç) için Cuma gününün tatil olması, bu hükme aykırı olarak Cuma günü açılan kurumların kapatılması, sorumluların mahkemeye sevk edilmesi ve bu kişilere zabita tarafından 5-100 lira arasında para cezası uygulanması kararlaştırılmıştır.⁷³

Cuma tatiline dair kanunun uygulanması için İstanbul Şehremaneti(Belediye)'nce yayımlanan 5 Şubat 1924 tarihli bu talimatnameye göre, hafta tatilinden istisna olacak kurumlar/işletmeler istisna ruhsatnamesi alacaklardır. Ruhsat almadığı halde tatil yapmayanlar polise bildirilecek ve tutanakla sulh mahkemesine sevk edilecektir.⁷⁴

⁶⁹ BCA. 180.09.00.00/27.144.1, 25-27.

⁷⁰ BCA. 180.09.00.00/52.263.1, 126-135; BCA. 180.09.00.00/28.149.1, 4, 7.

⁷¹ BCA. 180.09.00.00/26.137.1, 77, 81-82.

⁷² BCA. 180.09.00.00/ 21.109.1, 25.

⁷³ Resmi Gazete, No: 54 (21 Kanunsani 1340/ 21Ocak 1924), s. 1.

⁷⁴ "Hafta Tatilinden Kimler İstisna Edilecek?", *Akşam*, No: 1918 (7 Şubat 1924), s.2.

Oldukça uzun bir metin olan Talimatnamede yabancı ve azınlık okullarının istisna edileceğine dair bir ifade geçmemektedir. Bu nedenle kanunun hangi kurumları/işletmeleri kapsayıp-kapsamadığı konusunda karışıklıklar yaşanmış ve bu durum basına da yansımıştır. Özellikle de yabancı okullar bu kanuna uymak istememişlerdir. Cuma tatili kanununun uygulanışıyla ilgili olarak gazetecilere açıklama yapan İstanbul Polis Müdürü Sadeddin Bey; gayrimüslim mekteplerinin hafta tatiline tabi olduğunu, kanunun Türk vatandaşları ile yabancılara aynı şekilde eşit olarak uygulanacağını ve kanuna uymayan yabancılara da Türk vatandaşları gibi cezalandırılacağını ifade etmiştir.⁷⁵

İstanbul Maarif Müdüriyeti, 14 Şubat 1924 tarihinde yabancı okullara Hafta Tatili Kanunu'na uyulmasına dair şu tebligatta bulunmuştur⁷⁶: “Hafta Tatili Kanunu gereğince bütün okulların Cuma günleri tatili gerektiği ve buna Müslüman, gayrimüslim ve yabancı bütün özel okulların da dâhil olduğundan ve kanun gereği okulunuzun da Cuma günleri tatil edilmesi Valiliğin emri bulunduğu bundan sonra Cuma günleri tatil edilmesi gerektiği bildirilir.” Cuma Tatili Kanunu uygulanmasına 15 Şubat 1924 Cuma gününde başlanmıştır. Polis ve zabıta tarafından, Cuma tatilinden muaf olanlar hariç, açık olan dükkân ve diğer kurumlar hakkında zabıt tutulmuş ve ilgililer mahkemeye sevk edilmişlerdir.⁷⁷

Kanunda “mektep” kelimesinin geçmemesi nedeniyle Hristiyanlara ait yabancı ve azınlık okulları eskiden olduğu gibi hafta tatili olarak Pazar günü hafta tatili uygulamasına devam etmişlerdir. Hatta bazı gazetelerde kanunun ticari ve sınai kurumlar için çıkarıldığı ve bu nedenle okulları kapsamadığı tezini işleyen makaleler yayınlanmıştır.⁷⁸ Bu durum tartışmalara neden olmuş ve Maarif Vekâletine bu konuda sorular gelmiştir. Bunun üzerine konu Başvekâlete intikal etmiş ve kanunun tefsiri (yorumu) için TBMM'ne yazı gönderilmiştir. TBMM İktisat Encümeni tarafından kanunun yorumu çerçevesinde alınan kararda; azınlık ve yabancı okullarda Türk vatandaşlarının çocuklarının da öğrenim gördüğü gerekçesiyle bu okulların da Cuma tatili kanununa tabi oldukları belirtilmiştir.⁷⁹

Maarif Müdüriyetinin Cuma tatili ile ilgili 14 Şubat 1924 tarihli tebligatına yabancı okullardan bazıları tebligata kısa sürede olumlu cevap verirken, bazıları (Beyoğlu'nda bulunan İngiliz Kız Yüksek Okulu gibi) gecikmeli olarak tatil kararına uymuşlardır.⁸⁰

Yapılan teftişlerde yabancı okulların bazılarında tatil olan Cuma günü Türk bayrağı asılmadığı tespit edildiğinden, hafta tatili çerçevesinde Cuma günleri Türk bayrağı asma zorunluluğuna dair bir genelge tebliğ edilmiştir (Şubat 1924). Bunu teyit eder mahiyette Mart-1924'te yayımlanan tamimde ise; Türk okullarında olduğu gibi yabancı yabancı okullarda da büyük bir Türk Bayrağı bulunması ve bayrağın resmi tatil günlerinde binaların en yüksek yerine asılması zorunluluğu bildirilmiştir. Yabancı okulların bu tamimlere riayet ettikleri denetim raporlarına da yansımıştır. Nitekim Mart 1925'te Beyoğlu'nda bulunan yabancı okulların Türk bayrağı astıkları tespit edilmiştir.⁸¹

⁷⁵ “Cuma Tatili ve Ecnebi Mekteplerinin Bir Müracaatı”, *Tevhîd-i Efkâr*, No: 3969-941 (5 Şubat 1340/ 1924), s.3; “Cuma Tatili Hakkında Sadeddin Bey Ne Diyor?”, *Akşam*, No: 1915 (4 Şubat 1924), s.1.

⁷⁶ *BCA*. 180.09.00.00/24.130.1, 93-94; “Ecnebi ve Gayrimüslim Mekâtibin Cümlesi De Bugün Tatil”, *Tevhîd-i Efkâr*, No: 3979-951 (15 Şubat 1340/1924), s. 3.

⁷⁷ “İlk Cuma Tatilinin İstanbul'da Manzarası”, *Akşam*, No: 1927 (16 Şubat 1340 /1924), s. 1.

⁷⁸ “Rum Mektepleri Cuma Günleri Kapanmamalı İmiş!”, *Tevhîd-i Efkâr*, No: 3982-954 (18 Şubat 1340 /1924), s. 4.

⁷⁹ *TBMM. ZC.*, Devre: II, C.6, s. 441; “Ecnebi Mektepler ve Cuma Tatili”, *Tevhîd-i Efkâr*, No: 4003-975 (10 Mart 1340 /1924), s. 4; “Cuma Tatili- Hristiyan Mektepleri Pazar Günleri Değil Cum'a Günleri Tatil Edeceklerdir”, *Cumhuriyet*, No: 168 (27 Teşrinievvel/Ekim 1924), s.3; “Hristiyan Mektepleri Pazar Günleri Değil, Cum'a Günleri Tatil Edecek”, *Akşam*, No: 2171 (27 Teşrinievvel/Ekim 1924), s. 2.

⁸⁰ *BCA*. 180.09.00.00/24.130.1, 89-91; *BCA*. 180.09.00.00/21.110.1, 53-54.

⁸¹ “Ecnebi Mekteplerinde Türk Bayrakları”, *Akşam*, No: 1935 (24 Şubat 1340/1924), s. 2; “Mekâtib-i Gayri Müslimeye Tamim”, *İstanbul Vilayet Gazetesi*, No: 381 (25 Mart 1924), s. 1; “Ecnebi Mektepleri de Bayrağımızı

4.7. Yabancı Okulların İdare ve Öğretmen Kadrolarının İncelenmesi

Maarif Vekâleti yabancı okulların denetim altına alınması çerçevesinde Türkçe, Türk Tarihi ve Türkiye Coğrafyası dersleri için Türk öğretmenler tayin etmekle kalmamış, aynı zamanda bu okullarda görev yapan diğer öğretmenlerin dosyalarını da incelemeye başlamıştır. Bu okullarda görev yapan öğretmenlerle ilgili belgelerin Maarif Müdürlüklerine teslim etmeleri istenmiş ve bunları incelemek üzere bir komisyon kurulmuştur. Yapılacak incelemede öğretmen olarak çalıştırılmaları uygun görülmeyenlerin göreve devamına müsaade edilmemesi kararlaştırılmıştır.⁸²

Talimatname gereğince; yabancı okullarda görev yapan öğretmenlerin listesi, tasdikli diploma örnekleri ve öğretmenlerin ikamet ettikleri mahalle muhtarlıklarından alınacak hüsn-i hâl ilmühaberi (iyi hal kâğıdı) gibi evrak istenilmekteydi. Bu hususta yaşanan aksaklıklar nedeniyle Maarif idaresi durumu ciddiyetle takip ederek bu okullar üzerindeki kontrolünü giderek arttırmıştır. Örneğin; Üsküdar'da bulunan Fransızlara ait Collège Français Immaculée Conception ve Kadıköy'de bulunan Notre Dane de Sion Koleji'nin Maarif Müdüriyetine sunduğu evrak iade edilmiştir. İade sebepleri olarak; öğretmenlerin mezun oldukları okul bilgilerinin yazılmaması, diplomaların kâtib-i adl (noter) tasdikli Türkçe tercümelerinin eksik olması, iyi hâl kâğıdı ve sağlık raporlarının gönderilmemesi gerekçe gösterilmiştir. Okul müdüründen bu eksiklerin giderilmesi ve evrakın Maarif Müdüriyetine sunulması istenilmiştir (1 Eylül 1923).⁸³

Maarif Müdüriyeti okul açılış ruhsatından sonra eğitim-öğretime başlama ruhsatı için müdür ve öğretmenlerin diploma ve sertifikalarının nerelerden alındığına dair bilgileri içeren listelerin gönderilmesini talep etmiştir. Bu evraklarda eksiklik olanlara ruhsat verilmemiştir (Ağustos 1924).⁸⁴

Gerek ruhsatların yenilenmesi ve gerekse öğretmenlerin belgelerinin incelenmesi zaman aldığı için 1924-1925 eğitim öğretim yılında yabancı okulların eğitim öğretime başlamalarında gecikme yaşanmıştır. Yabancı okul temsilcilerinden oluşan bir heyet 9 Ekim 1924'te Maarif Müdürlüğünü ziyaret ederek, okulların bir an evvel açılması talebini iletmışlerdir. Kendilerine verilen cevapta; ruhsatlarını yenileyenlerin kayıt-kabul işlemlerine başlayabilecekleri, ancak eğitim-öğretime başlamak için öğretmenlerin dosyalarının (isim, meslek, mezun olunan okul, diplomanın/sertifikanın denkliği vs.) incelenmesinin tamamlanmasının beklendiği bildirilmiştir. Gerekli inceleme ve hazırlıkların tamamlanmasından sonra İstanbul'daki Fransız okulları 20 Ekim 1924, Amerikan, İngiliz ve İtalyan okulları da 27 Ekim 1924'te yeni eğitim-öğretim yılına başlamışlardır.⁸⁵

4.8. Yabancı Okullarda Dinî Propagandanın Yasaklanması ve Dini Sembollerin Kaldırılması

Yabancı okullarda bulunan dinî sembollerin (haç işareti, resimler vs.) kaldırılması için Kasım-1923'ten itibaren uyarılar yapılmaya başlanmıştır. İzmir Maarif Müdürlüğü; Türkçe öğretmeni kabul etmeyen, aynı zamanda öğrencilerin dini ve milli duygularını rencide edecek küçük heykelleri sınıflardan kaldırmayan Karşıyaka'daki Notre Dame de Sion Koleji ile Buca, Bornova ve Göztepe'de bulunan Fransız okullarının kapatılması için İzmir Valiliği'ne başvurmuştur. İzmir Valiliğinin Maarif Vekâletinden talimat istemesi üzerine, Maarif

Ta'like Mecbur", *Tevhîd-i Efkar*, No: 4023-995 (30 Mart 1340/1924), s. 3; *BCA*. Fon Kodu: 180.09.00.00, Yer No: 23.123.1, Vesika: 2.

⁸² *BCA*. 180.09.00.00/25.135.1, 1-10; "Enebi Muallimlerin Listesi", *Akşam*, No: 2000 (1 Mayıs 1340/1924), s. 2.

⁸³ *BCA*. 180.09.00.00/27.145.1, 7; *BCA*. 180.09.00.00/28.150.1, 83.

⁸⁴ *BCA*. 180.09.00.00/20.103.1, 25-29, 41-42.

⁸⁵ "Papaz Mektepleri Açılıyor", *Akşam*, No: 2157 (10 Teşrinievvel 1340/ Ekim 1924), s. 2; "Papaz Mekteplerinde Tedrisat Başladı", *Akşam*, No: 2169 (25 Teşrinievvel 1340/ Ekim 1924), s.3.

Vekâletince, yapılan tebligata uymayan İzmir'deki Fransız kolejlerinin kapatılması için emir verilmiştir (17 Kasım 1923). Bu okullardan Saint Joseph Koleji, Hükümetin bütün tekliflerini yerine getireceğini yazılı olarak taahhüt ettiği için eğitime devam etmesine müsaade edilmiştir (17.11.1923).⁸⁶ Yaşanan bu gelişmeler, Fransız yetkililer tarafından Türkiye'nin Paris Temsilcisi Hüseyin Ragıp Bey'e ve TBMM Hükümeti Hariciye Vekâletinin İstanbul Murahhaslığına nota verilmesine sebep olmuştur. TBMM Hükümeti Hariciye Vekâletince durum Maarif Vekâletine bildirilmiştir. Maarif Vekâletinden 22 Kasım'da verilen cevapta; emir ve talimatların uygulanması konusunda yabancı okullar arasında bir ayırım yapılmadığı, Hükümetin kanuni emirlerine riayet eden okullara gereken kolaylığın gösterildiği, ancak aksi yönde davrananlara kanun hükümleri uygulanmak suretiyle "*Hükümetin satvet ve kudretinin tanıtıldığı*" vurgulanmıştır.⁸⁷

Maarif Vekâleti 7 Şubat 1924 tarihinde yabancı okullarda dinî eğitim verilip-verilmemesi ve ibadet yerlerinin durumu ile ilgili yabancı okullar veya bilinen adıyla misyoner okullarında öğrencilere dini propaganda yapılması veya öğrencilerin dini ibadet ve törenlere katılmalarını önlemek için bir tamim yayınlamıştır. Maarif Vekili İsmail Safa Bey ve İlk Tedrisat Müdür-i Umumisi Re'fet Bey'in imzalarıyla bütün vilayetlere gönderilen ve ayrıntılı metni yabancı okullarla ilgili yasal düzenlemelere dair bölümde verilen tamimle; dini faaliyetlere eğitim-öğretimden daha fazla zaman ayıramayacağı, bu okullarda dini eğitim verilebileceği ve ibadethane bölümünde dini ayin ve ibadet yapılabileceği, ancak dini propaganda yapılamayacağı, ibadethane bölümü dışında dini sembollerin kaldırılması gerektiği, okulu açanların mensup oldukları din ve mezhepten olmayan öğrencilerin dini ayinlere zorla veya isteyerek katılmalarının yasak olduğu bildirilmiş ve bu hususlara uymadığı tespit edilen okulların kapatılacağı hatırlatılmıştır. Vekâletin bu tamimi İstanbul Maarif Müdüriyeti tarafından yabancı okullara tebliğ edilmiş ve denetimlere başlanmıştır. Ayrıca dini propaganda içerip içermediği açısından incelenmek üzere bu okullarda okutulan kitaplardan birer nüshasının Maarif Müdüriyetine teslim edilmesi talep edilmiştir.⁸⁸

5. Türk Hükümetinin Yürürlüğe Koyduğu Yasal Düzenlemelere Uymayan Yabancı Okulların Kapatılması

Yapılan teftişlerde bazı yabancı okulların Maarif Vekâletinin heykel ve resimlerin kaldırılması yönündeki emrini yerine getirmediği tespit edilmiştir. Bu kurumların birer okul olarak görüldüğü, bu tür misyoner faaliyetlerine müsaade edilmeyeceği ve eğitimi kendi dinlerini yaymaya alet etmelerine müsaade edilemeyeceği hususu denetimler sırasında hatırlatılmıştır. Bu durum karşısında İzmir'deki bazı okullar; Türkçe dersleri okutmak ve resim, heykel gibi dini sembollerini kaldırmaktansa kapanmayı tercih etmişlerdir.⁸⁹

Yapılan tebligattan sonra 1924 Nisan ayında yapılan teftişlerde bu okullardaki resim ve sembollerin kaldırılmadığı görülmüştür. Bunun üzerine İstanbul Maarif Müdüriyeti bu sembollerin derhal kaldırılmasını istemiş ve kaldırılmadığı takdirde okulların kapatılacağı uyarısını yinelemiştir. Bazı okul idarecileri bu uyarıya cevaben; mukaddes resimleri kaldırmaya cesaret edemeyeceklerini, ancak okullar kapatılırsa mecburen itaat etmek durumunda kalacaklarını bildirmişlerdir. Bunun üzerine resim, heykel ve haçları kaldırmayan 27 yabancı

⁸⁶ *Hâkimiyet-i Milliye*, No: 967 (14 Teşrinisani 1340/Kasım 1923), s. 2, "İzmir'deki Ecnebi Mektepleri", *Hâkimiyet-i Milliye*, No: 970 (18 Teşrinisani 1340/Kasım 1923), s. 3.

⁸⁷ *BCA*. 180.09.00.00/27.143.1, 196-197, 199, 203-206.

⁸⁸ *BCA*. 180.09.00.00/24.130.1, 109; *BCA*. 180.09.00.00/61.304.1, 199; "Ecnebi Mektepleri İçin Mühim Bir Tamim", *Hâkimiyet-i Milliye*, No: 1038 (5 Şubat 1340/1924), s. 3; "Ecnebi Mekteplerin Hedefi Hıristiyanlığı Değil, İlim ve İrfanı Neşretmek Olmalı", *Tevhîd-i Efkâr*, No: 3971-943 (7 Şubat 1340/1924), s. 2; "Dini Propaganda", *Akşam*, No: 1932 (21 Şubat 1340/1924), s. 2; "Dini Dersler Hakkında Tamim", *Akşam*, No: 1935 (24 Şubat 1340/1924), s. 2.

⁸⁹ "Ruhban Mekteplerindeki Teftişat", *Akşam*, No: 1971 (1 Nisan 1924), s. 1.

okulun kapatılmasıyla ilgili evrak Polis Müdüriyetine gönderilmiştir. Böylece Maarif Vekâletinin ilgili tamimine uymayan yabancı ve azınlık okullarının kapatılması kararı 7 Nisan 1924 tarihinde uygulamaya konulmuştur. Dini resim ve heykeller kaldırılmadıkça bu okulların tekrar açılmasına müsaade edilmeyeceği ilgililere defalarca tebliğ edilmiştir.⁹⁰

Yapılan denetimler sırasında uyarılara rağmen Hıristiyanlığa ait resim ve heykelleri kaldırmadıkları için Vekâletçe kapatılmasına karar verilen okullardan birisi de Beyoğlu'nda Yüksekaldırım Caddesi üzerinde bulunan Saint Benoît Fransız Koleji'dir*. Konu ile ilgili gazetecilere açıklamalarda bulunan Maarif Müdürü Safvet Bey; "Memlekette yalnız bir maarif vardır. Memleketin umumi maarif prensiplerinin zıddına teşkilat yapmak kimsenin hakkı olamaz. Biz bu mekteplere tebligat-ı resmîyede bulunduk. Tesâvirin (resimlerin) kaldırılması ve memleketin maarif-i umumiye prensiplerine riayet edilmesi lüzumunu bildirdik. Sedd (kapatma) emri kat'îdir. Emir, tatbik ediliyor." diyerek kararlılığı ortaya koymuştur. Bunun üzerine okulların yöneticileri ve Fransız Temsilciliği hem Ankara'da ve hem de TBMM Hükümetinin İstanbul Temsilcisi Adnan Bey nezdinde girişimlere başlamışlardır.⁹¹

Kapatma işlemine 8 Nisan'da da devam edilmiştir. Bu iki gün içerisinde kapatılan yabancı okullardan bazıları şunlardır: Saint Greguar, Mekinarsist (?), Ortaköy'deki Saint Jean Darc, Taksim'deki Saint Jean Baptist, Galata'da Saint Benoît, Saint Pierre, Harbiye'deki Saint İrenne, Notre Dame de Sion, Notre Dame de Lourd, Saint Paul Thierry, Saint Michel, Saint Elizabeth, Oriental de Lape, Asomsiyonist kız okulları. Ayrıca Kadıköy'deki Saint Joseph, Frer Kolejleri ile Saint Lui Koleji de kapatılmıştır. Fransız Elçiliği Eğitim Kurumları Müdürü (Eğitim Ataşesi) Mösyö Garoyi konuyla ilgili olarak gazetelere şu açıklamayı yapmıştır:

"Türkiye Maarif Vekâleti Türkiye'deki Fransız mekteplerinde mevcut dini resimlerin kaldırılması lüzumunu tebliğ etti. Mektep idareleri bu resimlerle yalnız Hazreti İsa'yı musavver olan bir haçtan mâ-adâsının (haç dışındaki diğer resimlerin) kaldırılmasına muvafakat ettiler. Tam bu esnada Ankara'dan gelen bir emir mucibince derhal bilumum mektepler sedd edildi. Kapatılan mekteplerin adedi yalnız İstanbul'da 37'dir. Bunlara müdâvim (devam eden) bulunan talebenin miktarı takriben on binî geçiyordu. Zannediyorum ki, (bu okullar) bir iki güne kadar Maarif Vekili Vâsif Bey'e bir mektup yazarak Hükümetin resimlere mütedair arzusunu kabul ettikleri halde niçin sedd edilmiş olduklarını soracaklardır. Arada bir sû-i tefehüm (yanlış anlaşılma) vardır ve mesele yakında hüsn-i suretle hall olunacaktır".

Kapatılan okullarda yatılı olarak öğrenim gören öğrencilerin okullarda ikamet etmelerine müsaade edilmesi isteklerine Maarif Müdüriyet geçici bir süre için müsaade etmiştir.⁹²

Kapatılan okulların öğrenci sayısı on binden fazla olup bunlardan yaklaşık 1500'ü Müslümandır. Bu öğrencilerden bir kısmı Maarif Vekâletine bağlı liselere geçmek için başvurmuşlardır. Maarif Vekâleti, bu öğrencilerin yılsonu sınavlarının tamamlanması beklenilmeden liselere dağıtılmasını kararlaştırmış ve bu konuda maarif idarelerinden gerekli

⁹⁰ "Papaz Mektepleri Kapanıyor", *Tevhîd-i Efkâr*, No: 4031-1003 (7 Nisan 1340/ 1924), s. 4; "Ruhban Mektepleri İşi Zora Çekmeye mi Başlıyorlar?", *Vakit*, No: 2257 (7 Nisan 1340/1924), s.2, "Rahiplerin İnadı", *Akşam*, No: 1978 (8 Nisan 1340/1924), s. 3; *Ayın Tarihi*, Sayı: 7, 8, 9, 10 (Mart, Nisan, Mayıs Haziran 1924), s. 271; "Haçlar Mutlaka Kalkmalıdır", *Akşam*, No: 2006 (9 Mayıs 1340/1924), s. 1.

* Saint Benoît Erkek Koleji; 1573 yılında Cizvit papazları tarafından açılmış olup, 1794'te Cizvit teşkilatının kapatılmasından sonra Lazarist papazlar tarafından idare edilmeye başlanmıştır. Osmanlı topraklarında açılan ilk yabancı okullardandır. Bkz: *BCA*. 180.09.00.00/28.149.1, 19.

⁹¹ "Hükümetin Musîb Bir Kararı: Dün Bütün Papaz Mekteplerinin Seddine Başlandı", *Tevhîd-i Efkâr*, No: 4032-1004 (8 Nisan 1340/ 1924), s. 1- 2 (Bakınız Ek 3); "Katolik Okulları Seddedildi", *Hâkimiyet-i Milliye*, No: 1093 (9 Nisan 1340/1924), s. 1.

⁹² "Papaz Mekteplerinin Seddi Memleket İrfanı İçin Bir Kazançtır", *Tevhîd-i Efkâr*, No: 4033-1005 (9 Nisan 1340/1924), s. 2; "Sedd Edilen Ruhban Mektepleri", *Vakit*, No: 2259 (9 Nisan 1340/1924), s. 1; "Mektepler Meselesi", *Vakit*, No: 2260 (10 Nisan 1340/1924), s. 2.

kolaylığın gösterilmesini istemiştir. Bunların geçişi için yapılacak sınavları organize etmek üzere bir komisyon oluşturulmuştur (Nisan 1924).⁹³

Maarif müfettişleri yabancı ve azınlık okullarını teftişe Nisan-1924 içerisinde devam etmişler ve Vekâletin emirlerine aykırı olarak Hıristiyanlığa ait resim, haç ve heykeller bulunan okulların kapatılması için tutanak hazırlamışlardır. Kadıköy'deki İtalyan Erkek Koleji resim ve haçları kaldırdığı için kapatılmazken, aynı semtte buluna İtalyan Kız Koleji bu karara uymadığı için kapatılmıştır (9 Nisan 1924). Müfettiş Hasip Bey'in denetlediği okullardan; Üsküdar'da Selamsız'daki Fransız Erkek, Üsküdar'da Saint Vensan (?) Kız okulları ile Kadıköy'deki Saint Joseph, Saint Lois ve Saint Paul okulları kapatılmıştır. Yine Hasip Bey'in denetlediği okullardan Kadıköy İcadiye'de bulunan Latin Kilisesi Ruhban Okulu ile Bebek'deki Ruhban Okulu da kapatılmıştır. Müfettiş Hayriye Hanım'ın teftiş ettiği okullardan; Ayastefanos'taki Ekol Saverator, Bakırköy'de Notre Dame de Rosen, Bakırköy'deki İtalyan Okulu, Samatya'daki Fransız Okulu, Beyoğlu'ndaki Saint Joseph Okulu, Sen Jorj (Sankt Georg) Avusturya Okulu kapatılmıştır. Böylece Nisan ayı başlarında 40 Fransız okulundan 39'u, 6 İtalyan okulundan 4'ü kapatılmıştır.⁹⁴

Yabancı okulların kapatılması konusu basında da geniş yankı bulmuştur. Maarif Müdüriyetinin dini resim ve haçların kaldırılması yönündeki uyarıların gereğini yerine getirmeyen bazı Fransız okullarının kapatılması kararını Akşam Gazetesi'ndeki makalesinde değerlendiren Necmeddin Sâdık; kapatma kararının Fransa kamuoyunu etkileyebileceği ve hatta Türk Hükümeti nezdinde girişimlere sebep olabileceğini belirttiikten sonra Maarif Vekâleti ve Hükümetin bu durumları hesap ederek kapatma kararını verdiğini savunmaktadır. Yapılacak girişimlerle Türk Hükümeti'nin kararını değiştireceğini zannetmenin hata olacağını kaydeden Necmeddin Sâdık; din ve vicdan hürriyeti bakımından Türkiye'nin çoğu ülkeden daha ileri olduğunu, senelerce Türkiye'de Fransızların Katoliklik ve Amerikalıların Protestanlık propagandası yaparak Müslüman Türk çocuklarının zorla bu ibadetlere götürüldüklerini ifade etmiştir. Yeni Devletin dini, eğitimden, siyaset ve Hükümet işlerinden ayırdığını anlatan Necmeddin Sâdık; bu çerçevede medreseleri bile kapatan bir Hükümetin papaz yetiştiren dini mekteplere müsaade etmesinin mümkün olmadığını, çünkü Türkiye Cumhuriyeti'nin kendi topraklarında misyonerlerin açıktan dini propaganda yapmalarına izin veremeyeceğini belirtmektedir.⁹⁵ Necmeddin Sâdık Bey bu makalede; Hükümet çevrelerinin resmi söylemini, biraz da resmen söylenemeyenleri de dile getirmiş oluyordu.

Vekâletin genelgelerine uymadıkları için bazı yabancı okulların kapatılması tartışmalara neden olmuş ve içeriden/dışarıdan baskılar gelmeye başlamıştır. Bu tartışmaların sürdüğü sırada 9 Mayıs 1924'te incelemelerde bulunmak üzere İstanbul'a gelen Maarif Vekili Vasıf Bey gazetecilerin sorusu üzerine; "Papaz mektepleri hakkında Vekâletin kararı kesin ve lâ-yeteğayyardır (değişmez). Salıblar indirilmedikçe bilâ-istisna hiçbir mektep açılmayacak ve açtırılmayacaktır" diyerek Hükümetin bu konudaki kararlılığını ifade etmiştir.⁹⁶

Maarif Vekâletinin emirlerine uymadıkları için bazı yabancı okulların kapatılması; yurtdışında Türkiye aleyhinde bir kampanyaya dönüştürülmeye çalışılmıştır. Yayınlanan haber ve makalelerde; Katolik okulların kapatılmasının Hıristiyanlığı yayma faaliyetlerine ve Fransa, İtalya Hükümetleri ile Papalığın dünyadaki prestiji için bir darbe olacağı belirtilmekte ve bunun

⁹³ "Mektepler Meselesi", *Vakit*, No: 2260 (10 Nisan 1340/1924), s. 2; "Liselere Tamim", *İstanbul Vilayet Gazetesi*, No: 402 (19 Nisan 1924), s. 1; "Papaz Mektepleri Talebesi Ne Olacak?", *Tevhid-i Efkâr*, No: 4036-1008 (12 Nisan 1340/1924), s. 5; "Papaz Mektepleri", *Tevhid-i Efkâr*, No: 4039-1011 (15 Nisan 1340/1924), s. 2.

⁹⁴ "Papazlar ve Kapatılan Salıbli Mektepler", *Tevhid-i Efkâr*, No: 4034-1006 (10 Nisan 1340/1924), s. 1-2.

⁹⁵ Necmeddin Sâdık, "Papaz Mektepleri", *Akşam*, No: 1979 (9 Nisan 1340 /1924), s.2.

⁹⁶ "Maarif Vekili Vasıf Bey Dün Geldi", *Cumhuriyet*, No: 4 (10 Mayıs 1340/1924), s. 1.

önlenmesi için girişimlerde bulunulması yönünde istekler dile getirilmektedir. Ayrıca Türkiye'de kapatılan okul sayısının 78'e ulaştığı belirtilmiştir.⁹⁷

Mersin'de Fransız Kapusen (Capucins) papazlarının idaresindeki Saint Antoine ve Saint Joseph Kolejlerinin, resmi yükümlülükleri yerine getirmedikleri ve sınıflarında haç ve dini semboller buldukları için 28.4.1924'te kapatılmasına karar verilmiş ise de okul yönetimi 1.5.1924 tarihli dilekçeleri ile okullarını kapattıklarını bildirmişlerdir.⁹⁸

Gedikpaşa'da bulunan ve Fransız rahibeler tarafından idare edilen Sainte Jeanne d'Arc Kız Mektebi tamimlere uymadığı için kapatılmış, ancak daha sonra kanun ve tamimlere uymak şartıyla tekrar açılmalarına müsaade edilmiştir.⁹⁹

Maarif Vekâletinin yayınladığı genelgelere uymamakta direnen İzmir'deki Fransız okullarından ikisi Katolik propagandası yapıldığı gerekçesiyle kapatılmıştır (Mart 1924). Bu okullardan 1852 yılında Bornova'da açılmış olup Sainte Vincent tarafından idare edilen Bornova Fransız Kız Okulu (Ecole Française de Filles) daha sonra tekrar açılmıştır. Okulun yeniden hazırlanan yönetmeliği 1928 yılında Maarif Vekâletince tasdik edilmiştir.¹⁰⁰

Kadıköy'de Frerler tarafından açılan Saint Joseph Koleji (Institute des Frères des Ecoles Chrétiennes Collège Saint Joseph) iki kısımdan oluşmakta ve okul bünyesinde Saint Paul ilkokulunu da barındırmaktaydı. Bu kolej 1924 yılında talimatlara uygun hareket etmediği gerekçesiyle kapatılmışsa da sonradan (1924-1925 eğitim-öğretim yılında) yasal düzenlemelere uymak şartıyla tekrar açılmasına müsaade edilmiştir.¹⁰¹

Maarif Vekâletinin yayınladığı genelgelere uymamakta direnen İzmir'deki İtalyan okullarından Nilos ve Jeremy, Katolik propagandası yapıldığı gerekçesiyle kapatılmıştır (Mart 1924).¹⁰² İstanbul'daki İtalyan okullarından altısı, dini sembollerin kaldırılmasına yönelik tebligata uymadıkları için kapatılmıştır. Bunun üzerine bu okul yöneticileri Maarif Müdürlüğü'ne başvurarak; her sınıfta birer haç buldurmak şartıyla Haziran-1924 sonuna kadar (üç aylığına geçici olarak) okullarının tekrar açılmasına müsaade edilmesini talep etmişlerdir. Maarif Vekâletinden geçici bir süre için bile olsa böyle bir duruma müsaade edilemeyeceği cevabı verilmiştir (2.6.1924).¹⁰³

Yabancı okulların kapatılması için gerekçelerden birisi de Türk öğretmenleri kabul etmemek olmuştur. Örneğin; bu gerekçe ile İzmir'deki Amerikan Koleji'nin kapatılmasına karar verilmiştir (17.11.1923).¹⁰⁴ Vekâletin Türkçe, Türk Tarihi ve Türkiye Coğrafyası derslerinin Türk öğretmenler tarafından verilmesine dair emirlere Mersin (Tarsus) Amerikan Koleji direnç göstermiştir. Ayrıca teftiş sırasında okulun sınıf ve salonlarındaki dini heykel ve resimlerin kaldırılmadığı görülmüştür. Maarif Müdürü Fuad Bey ilk teftiş sırasında bu hususlarda yapılması gerekenleri yazılı olarak okul yöneticilerine bildirmiştir. Daha sonra yapılan ikinci teftişte de bu uyarıların dikkate alınmadığı ve emirlere uyulmadığı görülünce Maarif Müdüriyeti okulun kapatılması için Vekâlete yazı yazmıştır. Vekâletin onayı alındıktan sonra Tarsus

⁹⁷ "Nasıl Müsaade Edebiliriz ki, Kendileri İtiraf Ediyorlar", *Tevhid-i Efkâr*, No: 4044-1016 (20 Nisan 1340/1924), s. 3.

⁹⁸ *BCA*. 180.09.00.00/27.143.1, 4, 22, 25-26, 53-54, 56.

⁹⁹ *BCA*. 180.09.00.00/19.98.1, 102.

¹⁰⁰ "İzmir'de Kapatılan Ecnebi Mektepleri", *Akşam*, No: 1947 (8 Mart 1340/1924), s. 3; *BCA*. 180.09.00.00/243.1216.25, 2119-2127.

¹⁰¹ *BCA*. 180.09.00.00/27.147.1, 25-27.

¹⁰² "İzmir'de Kapatılan Ecnebi Mektepleri", *Akşam*, No: 1947 (8 Mart 1340/1924), s. 3.

¹⁰³ *BCA*. 180.09.00.00/26.139.1, 98.

¹⁰⁴ "İzmir'deki Ecnebi Mektepleri", *Hâkimiyet-i Milliye*, No: 970 (18 Teşrinisani/Kasım 1923), s. 3.

Amerikan Koleji kapatılmıştır (Mayıs 1924). Yasal düzenlemelere uymak şartıyla bu okulun tekrar açılmasına izin verilmiştir.¹⁰⁵

Şişli'de buluna Jüstinyani (Giustiniani) Erkek Koleji yönetimi Türkçe dersleri için tayin edilen iki kadın öğretmeni, okullarının rahip yetiştiren bir okul oldukları gerekçesiyle göreve başlatmamıştır. Bunun üzerine Maarif Vekâleti İstanbul Valiliğine gönderdiği bir yazı ile; eğer okul yönetimi okulun rahip yetiştiren bir okul olduğu iddiasında ise ruhsatnamesine aykırı hareket ettiği için okulun kapatılmasını istemiştir. İngiliz Kız Lisesi'nin aynı gerekçe ile kapatılmasından sonra Jüstinyani Koleji, tayin edilen öğretmenleri göreve başlatmıştır (Mart 1926).¹⁰⁶

1924 Eylül ayı sonlarına doğru kapatılan yabancı okullardan bazılarının temsilcileri kanun ve nizamlara uymak şartıyla okullarının açılmasına müsaade edilmesi için İstanbul Maarif Müdüriyetine şifahen başvurmuşlardır. Bunun üzerine Maarif Müdüriyeti, Vekâletin emirlerine uyacaklarına dair yazılı başvuru yapılması gerektiğini bildirmiştir. Başvurular üzerine Maarif Vekâleti, yazılı taahhütte bulunan okulların tekrar açılmasına müsaade etmiştir (4 Ekim 1924).¹⁰⁷ Yabancı okul temsilcileri ve ilgili devletlerin kanunlara riayet konusunda bir yumuşama beklentilerinin boşa çıkması ve Türk Hükümetinin bu konuda geri adım atmaması nedeniyle peyderpey başvuruların başladığı anlaşılmaktadır. Bir süre kapalı kalan Katolik okulları Maarif Vekâletinin 5 Ekim 1924 tarihli telgraf emri ile tekrar açılmaya başlamıştır.¹⁰⁸

Maarif Vekâleti başvuruları inceledikten sonra 7 Ekim 1924 tarihinde İstanbul Maarif Müdüriyeti'ne gönderdiği şu telgrafla Hükümetin almış olduğu kararlara uymak şartıyla kapatılan yabancı okullarının tekrar açılabileceğini bildirmiştir¹⁰⁹: “*Papazlar Hükümetin emirlerini tatbik edeceklerini, dini tasvirlerle dini salıblerini (haçları) indireceklerini Maarif Vekâleti'ne tahriren (yazılı) verdikleri istid'ânâmelerde (dilekçe) beyan ettiklerinden bu şerâ'ite tevfi-k-i hareket etmek (şartlara uygun davranmak) üzere papaz mekteplerinin tekrar açılmasına müsaade edilmiş olduğu tebliğ olunur*”. Vekâletin bu emri okullara tebliğ edilmiştir. Konuyla ilgili açıklama yapan Maarif Müdürü Nail Raşid Bey; bu tebligat çerçevesinde yapılan teftişler sonrasında 2'si Avusturya, 31'i Fransa ve 6'sı İtalyan olmak üzere 39 yabancı okulun eğitim-öğretime başladığını, bu okulların sık sık teftiş edileceklerini (öğretmenlerin belgeleri, dini resim ve heykel bulunup-bulunmadığı vs.) belirtmiştir.¹¹⁰

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin bu şekilde yabancı okulların açılmasına müsaade etmesi Papalığın İstanbul Temsilciliği, Vatikan ve İtalyan kamuoyunda olumlu karşılanmıştır.¹¹¹

1924-1925 eğitim-öğretim yılının başlamasıyla diğer okullarda olduğu gibi yabancı okullarda da denetimler başlamıştır. Müfettişlerden Nazmi Ziya Bey'in 8 Kasım 1924 tarihli raporunda; bu okulların o tarihe kadar verilen emirleri kendi lehlerine yorumladıklarını, tamimlerle öğrencilerin bulunduğu yerlerde bulundurulması yasak olmasına rağmen, müdür ve

¹⁰⁵ “Mersin Amerikan Mektebi Kapatıldı”, *Akşam*, No: 1961 (22 Mart 1340/1924), s. 2; Hikmet Şevki, “Adana ve Mersin'de”, *Akşam*, No: 1961 (23 Mart 1340/1924), s. 2; “Tarsus Amerikan Mektebi Kapatıldı”, *Akşam*, No: 2014 (17 Mayıs 1340/ 1924), s. 3; *BCA*. 180.09.00.00/ 27.143.1, 28.

¹⁰⁶ *BCA*. 180.09.00.00/26.139.1, 126; *BCA*. 180.09.00.00/26.137.1, 222- 225.

¹⁰⁷ “Papaz Mekteplerinin Küşadı İçin Müracaat”, *Hâkimiyet-i Milliye*, No: 1227 (22 Eylül 1924), s. 1; “Papaz Mektepleri Haçları Kaldırıyor”, *Hâkimiyet-i Milliye*, No: 1230 (25 Eylül 1924), s. 3; “Katolik Mektepleri Açılıyor”, *Hâkimiyet-i Milliye*, No: 1237 (5 Teşrinievvel/Ekim 1924), s. 1; “Papaz Mektepleri Hükümetin İstedığı Olduğundan Küşadına Müsaade Verildi”, *Vakit*, No: 2432 (5 Teşrinievvel 1340/ 1924), s.3; “Papaz Mektepleri Yola Geldi”, *Vakit*, No: 2433 (6 Teşrinievvel/ Ekim 1924), s.3; “Papaz Mektepleri Açılıyor”, *Vakit*, No: 2434 (7 Teşrinievvel/Ekim 1924), s.2.

¹⁰⁸ *BCA*. 180.09.00.00/28.151.1, 32.

¹⁰⁹ “Papaz Mektepleri”, *Cumhuriyet*, No: 151 (8 Teşrinievvel 1340/Ekim 1924), s. 1.

¹¹⁰ “Papaz Mektepleri Açıldı”, *Tevhîd-i Efkâr*, No: 4209-1181 (8 Teşrinievvel1340/Ekim 1924), s. 2.

¹¹¹ “Papaz Mektepleri Açılıyor”, *Tevhîd-i Efkâr*, No: 4208-1180 (7 Teşrinievvel 1340/ Ekim 1924), s. 2; “Papaz Mektepleri ve Vatikan”, *Akşam*, No: 2160 (13 Teşrinievvel 1340/Ekim 1924), s.3.

misafir odalarında haç işareti ve koridorlarda heykeller bulduklarını belirtmiştir. Bunun üzerine Maarif Müdürlüğü Müfettiş Nazmi Ziya Bey'den; yazılı dilekçelerinde Vekâletin emirlerine uyacaklarını belirttikleri halde, müdür odası, salon ve sair yerlerde haç ve benzeri dini sembol, resim ve heykel bulduran okullar hakkında gerekli işlemlerin yapılmasını istemiştir (11.11.1924). Aynı şekilde; Avusturyalılara ait Sen Jorj (Saint George) Koleji'nde yapılan denetimlerde okulun bazı bölümlerinde ve yeni yapılan kısımlarında haç ve resimlerin bulunduğu tespit edilmiştir (8.11.1924).¹¹²

Kadıköy'de bulunan De L'Assompsion Katolik Koleji, İtalyan Kız Koleji'nde Kadıköy Notre Dame De Sion Fransız Koleji'nde yapılan teftiş esnasında; müdür ve misafir odalarında birer küçük haç ve bazı papaz resimleri ve Sen Jozef'te ise büyük boyutta heykellerin bulunduğu tespit edilmiştir. Bunun üzerine Maarif Müdürlüğü'nden Müfettiş Nazmi Bey'e yapılan tebligatta; "*Vekâlet-i Celilenin emri kat'îdir. Bu şekilde mekteplerin açılmasına müsaade olunamayacaktır. Ya salîb ve tesâvîr-i dîniyye (dini tasvirler, resimler) kalkacak veyahut bu kabîl mektepler sedd olunacaktır (buna benzer okullar kapatılacaktır). Bu hususta müsamahakârâne hareket de bâdî-i mes'ûliyet olacaktır (sorumluluk gerektirir).*" ifadelerine yer verilerek, Hükümetin bu konudaki kararlılığı vurgulanmıştır.¹¹³ Çalışmalarda bulunmak üzere Haziran-1924'te İstanbul'a gelen Maarif Vekâleti Müsteşarı Köprülüzâde Fuad Bey gazetecilere yaptığı açıklamada; "Vekâlet sarahaten fikirlerini, kararlarını söylemiştir. Bu kararlardan hiçbir suretle ve ufak bir fedakârlıkta bulunmayacaktır" diyerek genelgelere uymadıkları için kapatılan yabancı okulların açılması konusunda geri adım atılmayacağını vurgulamıştır.¹¹⁴

Maarif idaresinin dinî ve millî propaganda hususunda yabancı okulları kontrol etme kararlılığının ilerleyen yıllarda giderek arttığı ve bu konudaki hassasiyetin öğrencilere ödül olarak verilen kurdeleler kadar genişlediği görülmektedir. Bebek'te bulunan Saint Joseph Karma İlkokulu'nda öğrencilere ödül olarak Fransa bayrağının renkleri olan mavi, beyaz ve kırmızı renkte kurdeleler takıldığı ihbarı üzerine okul idaresine uyarı yazısı gönderilmiştir. Bu yazıya 13 Şubat 1926 tarihinde verilen cevapta; öğrencilere mavi, kırmızı ve beyaz renkte değil, sadece Türk Hükümetinin milli rengi olan kırmızı renkte kurdele takıldığı bildirilmiştir.¹¹⁵

Yabancı okulların kapatılmasına yönelik kararlılık sadece resmi yazışmalarla sınırlı kalmamış basın yoluyla da bu kararlılık pekiştirilmeye çalışılmıştır. Örneğin; Hükümetin sesi niteliğindeki Hakimiyet-i Milliye'de 21 Mayıs 1924 tarihinde "Papaz Mektepleri" başlığıyla yayınlanan imzasız başyazıda yabancı okulların tarihi süreçleri ve Türk toplumuna etkileri özetlendikten sonra kararlılığı gösteren şu ifadeler yer verilmiştir¹¹⁶:

"Tevhid-i tedrisat prensibi uğrunda bütün mesleki ve ihzari (hazırlık) mektepleri lağveden, hatta zabitan (subay) sınıfı için namzet hazırlayacak askeri idadileri kapatan Türkiye Cumhuriyeti'nin, çocuklarımızın timsal-i İsa (Hz. İsa resmi) ile karşı karşıya yaşamasını tasvibe (uygun görme) kudreti yetişmez. Hükümetimizin bu esas üzerindeki müşahede edilen hareketi, ortadan saliplerin (haç işaretleri) kaldırılmasıdır... Fransa bizim memleketimizde mektep bulduracaksa, onların arzusuyla bizim ihtiyacımız böyle bir noktada toplanıyorsa, bu mebâninin (binaların) ders odalarında salip (haç) görmek istemediğimiz kadar papaz da görmek istemediğimizi sarahaten (açıklıkla) yazmak hakkı düşüncelerimizin pek samimi bir tercümanı olacaktır... Biz, bu tahassüsâtımızın (hislerimizin) iyi anlaşılmasını kuvvetle arzu ve temenni etmekteyiz."

¹¹² BCA. 180.09.00.00/61.304.1, 156-159, 164-165, 173, 175-177.

¹¹³ BCA. 180.09.00.00/61.304.1, 174.

¹¹⁴ "Maarif Müsteşarı Şehrimizde Çalışacak", *Vakit*, No: 2313 (5 Haziran 1924), s.2.

¹¹⁵ BCA. 180.09.00.00/27.147.1, 37.

¹¹⁶ "Papaz Mektepleri", *Hakimiyet-i Milliye*, No: 1125 (21 Mayıs 1340/1924), s. 1.

Yine 11 Mayıs 1924 tarihli *Tevhid-i Efkâr*'da bir karikatür eşliğinde yayınlanan haber-yorumda “Papaz Mektepleri” olarak nitelendirilen yabancı okulların kesinlikle açılmayacağı hususu şu şekilde ifade edilmektedir¹¹⁷:

“Papaz mektepleri kat'iyen açılmaz! Çünkü Türk ve Müslüman çocuklarının terbiyesi itibariyle bu mektepler bir tehlikedir. Papaz mekteplerini kapattık. Çünkü papazlar haçları salibleri, heykelleri indirmekten istinkâf ediyorlar (kaçınıyorlar). ...Türkiye'de papaz mektepleri hiçbir zaman açılmamalıdır. Onlara, salibleri vesaireyi mektep binalarından kaldırtmak belki mümkündür, fakat papazların ruhundan Hıristiyan propagandası yapmak azmini çıkarabilir misiniz? Hayır, yüz bin kere hayır. Hıristiyanlığın alemdarı, Nasrâniyetin nâşiri (yayıncısı) olarak bu vazifeyi deruhte etmişlerdir. Binaenaleyh tuttıkları yolda devam edecekler Müslüman çocuklarının imanını kırmaya çalışacaklardır. Onun için Fransız Mektepleri papazların elinde buldukça kat'iyen açılmamalıdır. Türkiye bazılarına göre tamamen (layık/laik) bir Cumhuriyettir. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na göre ise dini İslam olan bir Cumhuriyettir. Her iki şıkka nazaran da; papaz mekteplerinin vücuduna (varlığına) tahammül edilemez. Binaenaleyh Fransa, Türkiye'de ya papazlarından, ya mekteplerinden vazgeçecektir. Başka yol yoktur.”

Bu haber o dönem kamuoyunun fikrini yansıtmaya açısından önemlidir. O dönemdeki meşhur adıyla “papaz mektepleri” denilen yabancı okulların Türk ve Müslüman çocuklarına dini ve ahlâki açıdan vereceği zararlara vurgu yapılması ve ayrıca bir süredir giderek artan dozda tartışılmakta olan “laiklik” kavramının kullanılması dikkati çekmektedir. Yabancı okulların dini eğitim verdiği sürece açılmamasının istenilmesi, yönetimin görüşlerini yansıtmaktadır.

1924 yılı Nisan ayından itibaren yabancı okullar üzerinde denetim büyük ölçüde sağlanmakla birlikte, ilerleyen yıllarda bu konuda nadiren de olsa olumsuz gelişmeler yaşanmıştır. Örneğin; Bursa Amerikan Kız Koleji'nde okuyan dört öğrencinin (Nemika, Kâmran, Ma'delet ve Seniha) okul idaresi ve öğretmenlerinin teşvikiyle Protestanlığa geçtiklerine dair haberlerin çıkması üzerine yapılan soruşturma neticesinde olayın doğruluğu ortaya çıktığı için 1928 yılında kolej kapatılmıştır. Öğrencileri Bursa'daki diğer okullara nakledilmiştir. Ayrıca okul yöneticileri hakkında “Hükümet emirlerine karşı gelmek” suçlamasıyla dava açılmış ve hapis cezaları verilmiştir. Bu okulda iki kız okuyan Temyiz Mahkemesi Üçüncü Ceza Dairesi Reisi Fahreddin Bey, Maarif Vekâletine bir dilekçe göndererek kızlarının Erenköy Amerikan Kız Koleji'ne nakledilmesini istemiş ve bu istek uygun bulunmuştur(29.1.1928).¹¹⁸

Türk Hükümetinin aldığı bu tedbirlerle yabancı okullar büyük ölçüde kontrol ve denetim altına alınmıştır. Bununla birlikte zaman zaman bu okulların Türk Hükümetinin denetimi dışına çıkma gayretlerine giriştikleri görülmektedir. Nitekim ikili anlaşma ile sadece Türkiye'de bulunan Fransızların çocuklarının eğitimi için Fransız Yurt Dışı Eğitim Ajansı(AEFE) tarafından Ankara'da Charles de Gaulle Fransız Lisesi ile İstanbul'da Pierre Loti Fransız Lisesi açılmıştı. Bu okullar Fransa Eğitim Bakanlığı'nın belirlediği müfredata göre eğitim vermekteydiler. Ancak zamanla Türk vatandaşlarının çocuklarının da bu okullara kayıt olmasıyla iki ülke arasında diplomatik bir sorun ortaya çıkmıştır. Türkiye Milli Eğitim Bakanlığı; bu okullar Türk öğrenci alacaklarsa Türk hukukuna göre ve MEB tarafından onaylanan müfredat uygulaması gerektiği hususunda uyarıda bulunmuştur. Ayrıca; bu okullardaki “Türk dili, Türk kültürü, Türk edebiyatı, Türk tarihi ve coğrafya” derslerinin Bakanlıkça görevlendirilecek Türk öğretmenler tarafından verilmesinin zorunlu olduğu hatırlatılmıştır. Uzun süren yazışma ve görüşmelerden sonra sorun tam olarak yasal zemine

¹¹⁷ “Papaz Mektepleri Kat'iyen Açılmaz!”, *Tevhid-i Efkâr*, No: 4062-1034 (11 Mayıs 1340/1924), s. 1. Bakınız: Ek 4.

¹¹⁸ BCA. 180.09.00.00/25.135.1, 37-42, 45-61; Fahir Armaoğlu, Türkiye'de Amerikan Okulları Krizi 1927-1928", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. XIII, Sayı: 37 (Mart 1997), s. 1-29; Şaban Ortak, “Tanassur Hadisesi ve Bursa Amerikan Kız Koleji'nin Kapatılması”, *Mudanya Mütarekesi'nden Günümüze Bursa Uluslararası Sempozyumu*, Ankara, 2015, s. 671-698.

kavuşturuluncaya kadar 2024-2025 eğitim-öğretim yılında bu okullara Türk vatandaşlarının çocuklarından yeni öğrenci kaydı yapılmaması kararı alınmıştır.¹¹⁹ Tevhid-i Tedrisat Kanununun kabulünün üzerinden bir asır geçmesine rağmen yaşanan bu gelişme, Türk Hükümetinin devletin kuruluş aşamasında aldığı kararların ne kadar isabetli olduğunu göstermektedir. Bu durum aynı zamanda, Fransa gibi batılı devletlerin Türkiye'nin hükümlerine hak ve yetkisini test etme girişimi olarak da değerlendirilebilir. Osmanlı Döneminden bugüne kadar yaşanan süreç dikkate alındığında Millî Şair Mehmet Akif Ersoy'un şu veciz mısraları hatıra gelmektedir¹²⁰: ““Târîh”i “tekerrür” diye ta’rîf ediyorlar/Hiç ibret alınsaydı, tekerrür mü ederdi?”

Sonuç

Yabancı okul veya bilinen diğer adıyla misyoner okulları Kapitülasyon antlaşmaları ile kurulmuşlardır. Bu antlaşmalardaki ilgili ülkenin vatandaşlarının Osmanlı topraklarında din ve ibadet müsaadesi olarak başlayan süreç ilerleyen dönemlerde Osmanlı toplumunun Gayrimüslim ve Müslüman kesiminin çocuklarının din/mezhep değiştirmesine yol açacak bir boyut kazanmıştır. Gerek işin bu boyutu ve gerekse Osmanlı Devleti'nin yıkılışına giden süreçte milliyetçilik akımının yayılması ve yaşanan azınlık isyanları yabancı okulların denetim altına alınması zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır.

Osmanlı Devleti döneminde yabancı okulların denetim altına alınması için yürütülen çabalar istenilen sonucu vermemiştir. Yüzlerce yıllık yaşanmış acı tecrübeler ve özellikle de Balkan savaşları, I. Dünya Savaşı ve son olarak Milli Mücadele Döneminde yaşananlar yeni kurulmakta olan Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin bu konuda daha dikkatli ve kararlı hareket etmesine neden olmuştur.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Maarif Vekâleti, daha Lozan Antlaşması imzalanmadan, Mekâtib-i Husûsiye Ta’lîmatnamesini yeniden yürürlüğe koyarak ilk adımı atmıştır. Buna dayanarak, yabancı okullarda Türkçe, Türk Tarihi ve Türkiye Coğrafyası dersleri için öğretmen tayin etmeye, okulların ruhsatlarını yeniletmeye, dini propagandaları engellemeye yönelik girişimlerde bulunmuştur. Bu uygulamalara, Cuma tatili, okulların resmi yazışmalarını Türkçe yapma zorunluluğu, okul yöneticileri ve öğretmenlerinin özlük dosyalarının incelenmesi, okulların müfredat programları ve ders kitaplarının incelenmesi ve uygun olmayanlara müsaade edilmemesi gibi karar ve işlemler eklenmiştir.

Lozan Antlaşması'na ek niteliğinde İsmet Paşa tarafından delegasyonlarla teati edilen mektuplarda da yer alan “yabancı okulların Türk hukukuna uygun hareket etme zorunluluğu” Türk Maarif idaresinin en önemli kozu olmuştur. Gerek talimatname, gerekse tebliğlerle yabancı okullar üzerinde denetim artırılmış ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile bu okulların Maarif Vekâletine bağlılığı yeniden teyit edilmiştir.

Yabancı okulların denetim altına alınması ve kararlara uymayanların kapatılması hususunda en önemli yaptırım gerekçeleri arasında; dini propagandanın yasaklanması, bu çerçevede ders kitapları ve okullardaki ibadethane dışındaki yerlerde dini sembol, resim ve heykellerin kaldırılması, Türkçe dersleri için Vekâletin tayin ettiği Türk öğretmen çalıştırma zorunluluğu, ruhsatların yenilenmesi ve Cuma tatili zorunluluğu öne çıkmıştır. Bu gerekçelere dayanarak 7 Nisan 1924 tarihinden itibaren Fransız, İngiliz, İtalyan ve Avusturya okullarından bazıları kapatılmıştır. Yabancı okulların kapatılması kararı Türk Hükümetine yönelik

¹¹⁹ <https://www.ifturquie.org/fransizca-ve-egitim/fransiz-egitim-kurumlari/> (Erişim Tarihi: 22.10.2024); <https://www.dunya.com/gundem/meb-acikladi-fransiz-okullari-icin-yeni-karar-haberi-740777> (Erişim Tarihi: 22.10.2024); <https://tr.euronews.com/2024/08/11/meb-iki-fransiz-okuluna-yeni-turk-ogrencilerin-kayit-yaptiramayacagini-acikladi> (Erişim Tarihi: 22.10.2024).

¹²⁰ Mehmed Âkif Ersoy, *Sahafat*, Yay.Haz: Ömer Rıza Doğrul, İnkılâp ve Aka Kitabevi, İstanbul, 1975, s. 494.

diplomatik baskılara, hatta bazı ülkelerin temsilcilerinin Ankara'ya ziyaretlerine neden olmuşsa da Türk Maarif idaresinin kararından geri adım atmaması, yeni kurulmakta olan bir Hükümet için ciddi bir duruş olarak dikkati çekmektedir. Bu kararlılık karşısında, bazı yabancı okul idareleri geri adım atmak zorunda kalmışlar ve kapatılan okullarının yasal düzenlemelere uymak şartıyla yeniden açılması için Maarif Vekâletine başvurmuşlardır. Yazılı taahhütte bulunulması ve denetimlerde kurallara uyulması koşuluyla kapatılan yabancı okulların yeniden açılmasına müsaade edilmiştir.

Yeni kurulan ve uzun süren savaşlardan çıkmış Türkiye Cumhuriyeti'nin dönemin güçlü devletlerine direnerek yabancı okullar konusunu dış politikada pazarlık konusu yapmayarak egemenlik haklarına müdahale ettirmemesi önemli bir başarıdır.

Kaynakça

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi.

- Akşam
- Ayın Tarihi
- Cumhuriyet
- Hâkimiyet-i Milliye
- İstanbul Vilayet Gazetesi
- Muallimler Birliği
- Resmi Gazete
- Takvîm-i Vekâyi'
- Tevhîd-i Efkâr
- Vakit

Ahmed Refik, "Türkiye'de Katolik Propagandası", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, Sene: 14, No: 5 (82), (1 Eylül 1340), s. 257-276.

Aksoy, Ekrem. "Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Fransız Okulları", *Synergies Turquie*, Sayı: 8 (2015), s. 29-46.

Akyüz, Yahya. *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem Akademi Yay., Ankara, 2015.

Armaoğlu, Fahir. *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri (Açıklamalı)*, TTK.Yay., Ankara, 1991.

Armaoğlu, Fahir. "Türkiye'de Amerikan Okulları Krizi 1927-1928", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. XIII, Sayı: 37 (Mart 1997), s. 1-29.

Atatürk, Kemal. *Nutuk 1919-1927*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1994.

Düstur, Birinci Tertip, C. II, Matbaa-i Âmire, Dersaadet, 1289.

Düstur, Birinci Tertip, C. IV, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1299.

Erim, Nihat. *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri*, C. I, TTK. Yay., Ankara, 1953.

Ersoy, Mehmed Âkif. *Sahafat*, Yay.Haz: Ömer Rıza Doğrul, İnkılâp ve Aka Kitabevi, İstanbul, 1975.

Galanti, Avram. "Türkiye'de İlk Kapusen Manastırı", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, Sene: 14, No: 2 (79), (1 Mart 1340), s. 124-128.

Gündüz, Şinasi. "Misyonerlik", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXX, Ankara, 2020, s. 193-199.

İnalçık, Halil. "İmtiyâzât", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXII, TDV Yay., İstanbul, 2000, s. 245-252.

Kodaman, Bayram. *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, TTK.Yay., Ankara, 1988.

Külünk, Muhammet Emin. *Kapitülasyonların Kaldırılması (1914)*, s Yeditepe Yay., İstanbul, 2011.

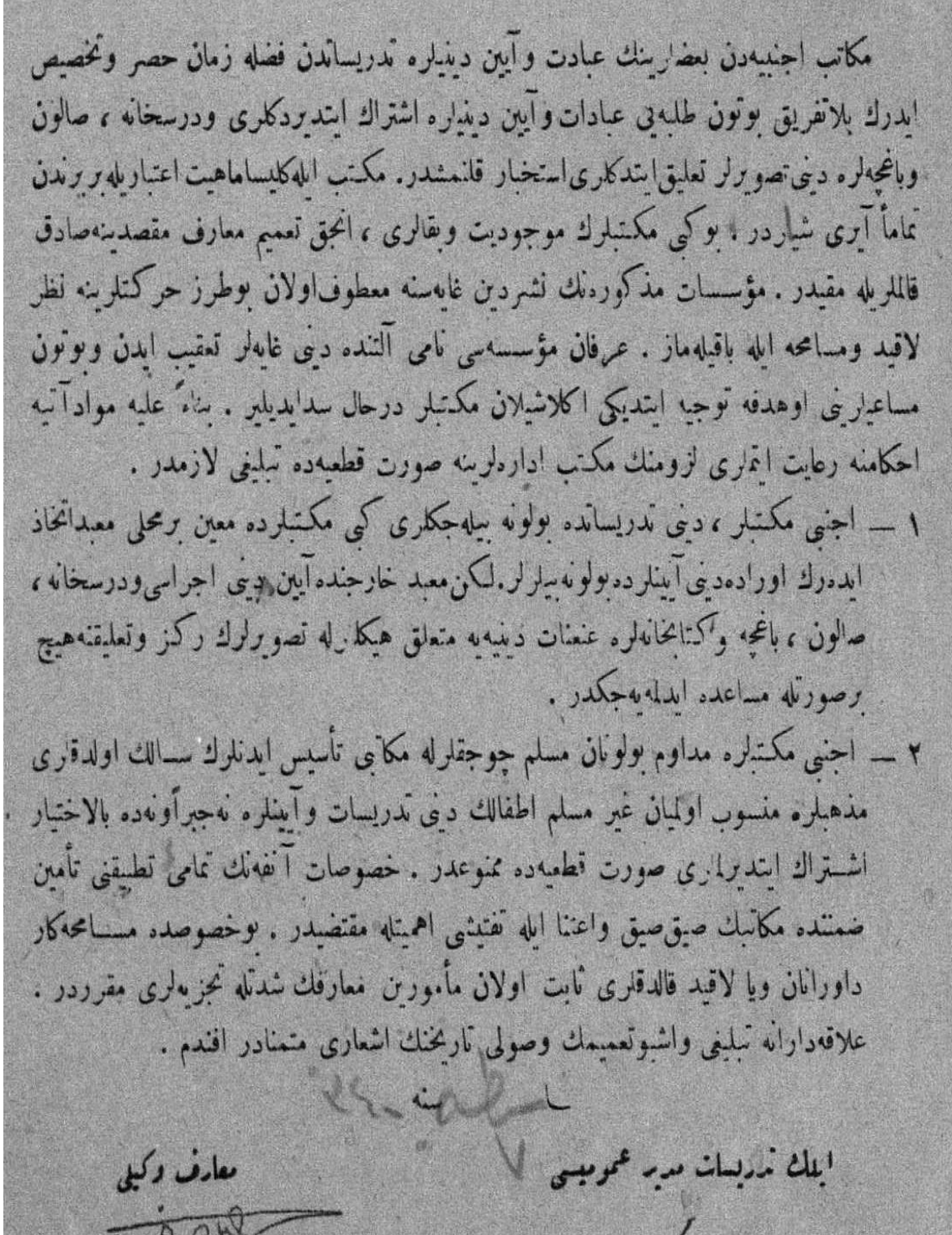
Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, C. VIII, (Çev: Seha L. Meray), Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1993.

- Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, C.VII, (Çev: Seha L. Meray), Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1993.
- Mekâtib-i Husûsiye Ta'lîmât-nâmesi*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Umûr-ı Ma'ârif Vekâleti Yayını, Matba'a-ı Âmire, İstanbul, 1339.
- Mu'âhedât Mecmu'ası* C. 1, Cüz 1, Hakikat Matbaası, 1294.
- Mu'âhedât Mecmu'ası*, İkinci Cilt, Cüz 1, (Amerika-Devlet-i Aliyye), Hakikat Matbaası, 1294.
- Ortak, Şaban. "Tanassur Hadisesi ve Bursa Amerikan Kız Koleji'nin Kapatılması", *Mudanya Mütarekesi'nden Günümüze Bursa Uluslararası Sempzyumu*, Ankara, 2015.
- Polat Haydaroğlu, İlknur. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, Ocak Yay., Ankara, 1993.
- Soysal, İsmail. *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, C. I (1920-1945), TTK.Yay., Ankara, 2000.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, Devre: II, C.6, TBMM Matbaası, Ankara, 1968.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, Devre: II, C.7, TBMM Matbaası, Ankara, 1970.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*, C. III, II. Kısım (XVI. Yüzyıl Ortalarından XVII. Yüzyıl Sonuna Kadar), TTK.Yay., Ankara, 1988.
- Vahapoğlu, M. Hidayet. *Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar*, MEB.Yay., İstanbul, 1997.
- <https://www.ifturquie.org/fransizca-ve-egitim/fransiz-egitim-kurumlari/> (Erişim Tarihi: 22.10.2024). <https://www.dunya.com/gundem/meb-acikladi-fransiz-okullari-icin-yeni-karar-haberi-740777> (Erişim Tarihi: 22.10.2024).
- <https://tr.euronews.com/2024/08/11/meb-iki-fransiz-okuluna-yeni-turk-ogrencilerin-kayit-yaptiramayacagini-acikladi> (Erişim Tarihi: 22.10.2024).

Ekler:

Ek 1: Maarif Vekili İsmail Safa Bey'in Yabancı Okullar Hakkındaki Tamimi (7 Şubat 1924)

BCA. 180.09.00.00/24.130.1, 109; BCA. 180.09.00.00/61.304.1, 199.

Ek 4: Yabancı Okulların Açılmamasına Yönelik Karikatür Eşliğinde Gazete Haberi

183
Near
East
Historical
Review
14 / 2
October
2024

Tevhîd-i Efkâr, No: 4062-1034 (11 Mayıs 1340/1924), s. 1.

NEAR EAST HISTORICAL REVIEW

BASININ GÖZÜNDEN (AKŞAM, ULUS VE VAKİT) CHP’NİN 1943 TARİHLİ 6. KURULTAYI VE TÜRK SİYASİ HAYATI BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

*The 6th Congress of the CHP in 1943 from the Perspective of the Press
(Akşam, Ulus and Vakit) and Its Evaluation in the Context of Turkish
Political Life*

Enes Mert Demir

Dr., Gazi Üniversitesi, Türkiye
e-mail: enesmertdemir@gazi.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-2661-9421

Near East Historical Review

14/2, October / Ekim 2024
e-ISSN: 2717-6363 (Online)
www.nehrreview.com

Article Type - Makale Türü : Research Article / Araştırma Makalesi
Received Date - Geliş Tarihi : 06.09.2024
Accepted Date - Kabul Tarihi : 18.10.2024
Pages - Sayfa : 185 - 212

doi : <http://dx.doi.org/10.29228/nehrrreview.78226>

Citation - Atıf : Enes Mert Demir, “Basının Gözünden (Akşam, Ulus Ve Vakit) Chp’nin 1943 Tarihli 6. Kurultayı Ve Türk Siyasi Hayatı Bağlamında Değerlendirilmesi”, *Near East Historical Review*, 14/2, October, 2024, pp. 185 – 212.

Near East Historical Review

14/2, October - Ekim 2024

185-212

Research Article - Araştırma Makalesi

BASININ GÖZÜNDEN (AKŞAM, ULUS VE VAKİT) CHP’NİN 1943 TARİHLİ 6. KURULTAYI VE TÜRK SİYASİ HAYATI BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

*The 6th Congress of the CHP in 1943 from the Perspective of the Press
(Akşam, Ulus and Vakit) and its Evaluation in the Context of Turkish
Political Life*

Enes Mert Demir

Dr., Gazi Üniversitesi, Türkiye
e-mail: enesmertdemir@gazi.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-2661-9421

Öz

CHP (Cumhuriyet Halk Partisi), Cumhuriyet’in ilk çeyreğinde tek parti olarak iktidarı üstlenmesi ve yasama organı TBMM’nin büyük bir bölümünü temsil etmesiyle Türkiye’de siyaseti yöneten ve ona yön veren yegâne mercii olmuştur. Hükümet-Parti birlikteliğinin yaşandığı bu dönemde, düzenlenen parti kurultayları/genel kongreler de Türk siyasi hayatında kritik bir yer tutmuştur. Bu süreçte gerçekleştirilen CHP kurultayları, iktidar partisi olunmasının da etkisiyle hem parti hem de ülke için büyük siyasi toplantılar olarak telakki edilmiştir. Nitekim bu toplantılarda alınan kararların; idari uygulamalara yansıdığı, devlet ve millet açısından önemli sonuçlarının olduğu görülmektedir. Söz konusu kurultaylar arasında; İkinci Dünya Savaşı yıllarına denk gelen ve CHP’nin tek parti döneminde gerçekleştirdiği son büyük kongre, 8 Haziran 1943 tarihli 6. Büyük Kurultay olmuştur. Savaş’ın devam etmesi nedeniyle savunma ve güvenlik konularının da ön plana çıktığı kurultay, dönemin basınında geniş ölçüde yer almış; alınan kararlar ve verilen beyanlar basın yoluyla gün gün takip edilmiştir. Bu makalede; CHP’nin 6. Kurultayının; öncesi, gerçekleşme safhası ve sonuçları ile Türk siyasi tarihindeki önemi ve etkisinin özgün bir çerçevede ortaya konulması hedeflenmiştir. Konu, kurultayı detaylarıyla yansıtmaya ve araştırmanın sınırlılığı bakımından dönemin önde gelen gazeteleri (Ulus, Akşam, Vakit) ile parti dokümanları ve ilgili araştırma eserleri kaynak alınarak hazırlanmıştır. Çalışmada elde edilen bulgular nitel araştırma metoduyla, dönemin iç ve dış siyasi atmosferi çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: CHP, Parti Kurultayı, İsmet İnönü, Türk Siyasi Hayatı, İkinci Dünya Savaşı.

Abstract

In the first quarter of the Republic, the CHP (Republican People's Party) became the sole authority governing and directing politics in Turkey by assuming power as the sole party and representing a large part of the legislative body, the Grand National Assembly of Turkey. In this period of government-party unity, the party congresses/general congresses organised also had a critical place in Turkish political life. The CHP congresses organised during this period were regarded as major political meetings for both the party and the country due to the fact that the CHP was the ruling party. As a matter of fact, the decisions taken at these meetings were reflected in administrative practices and had important consequences for the state and the nation. Among the congresses in question, the 6th Grand Congress dated 8 June 1943 was the last grand congress held by the CHP during the single party period, which coincided with the Second World War. The Congress, where defence and security issues came to the forefront due to the ongoing war, was widely covered in the press of the period; the decisions taken and statements made were followed day by day by the press.

This article aims to reveal the importance and impact of the CHP's 6th Congress in Turkish political history with its preceding events, the stage of its realization and its results in a unique framework. The subject is based on the leading newspapers of the period (Ulus, Akşam, Vakit), party documents and related research works in order to reflect the congress in detail and to limit the limitations of the research. The findings obtained in the study were evaluated within the framework of the domestic and foreign political atmosphere of the period with the qualitative research method.

Keywords: Turkish Republic, Multi-Party Political Life, Elections, Democratic Party, Mugla

1. Giriş

CHP (Cumhuriyet Halk Partisi), Büyük Millet Meclisi'ndeki Birinci Grubu (Müdafaa-i Hukuk Grubu) oluşturan mebusların desteğiyle Millî Mücadele'nin lideri ve Cumhuriyetin kurucusu Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında 9 Eylül 1923 tarihinde "Halk Fırkası" adıyla kurulmuştur. Partinin oluşumu, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin partiye dönüştürülmesiyle gerçekleşmiştir. Parti, 10 Kasım 1924'e kadar "Halk Fırkası", bu tarihten sonra "Cumhuriyet Halk Fırkası" 1935 yılında ise "Cumhuriyet Halk Partisi" adını almıştır. Bu arada Parti, 1. Kurultayını 4-11 Eylül 1919 tarihleri arasında düzenlenen Sivas Kongresi olarak kabul etmiştir. Dolayısıyla 1927'deki Kurultay, Cumhuriyet devrindeki ilk parti kongresi gözükmesine rağmen 2. CHP Kurultayı olarak kaydedilmiştir. 1927 yılında toplanan CHP 2. Kurultayında, partinin altı okunda yer alan ilkelerden cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık ve laiklik ilkeleri kabul edilmiş; 1935'teki Kurultay'da ise devletçilik ve devrimcilik/İnkılapçılık ilkeleri parti tüzüğüne eklenmiştir.¹

Neticede CHP'nin, 8 Haziran 1943 tarihli 6. Kurultayı'na kadar beş olağan ve bir olağanüstü kurultay gerçekleştirdiği görülmektedir. Bu kurultaylar şöyledir:

- 4-11 Eylül 1919 tarihli Sivas Kongresi 1. Kurultay,
- 15 Ekim 1927 tarihli 2. Kurultay,
- 10 Mayıs 1931 tarihli 3. Kurultay,
- 29 Mayıs 1935 tarihli 4. Kurultay,
- 26 Aralık 1938 tarihli 1. Olağanüstü Kurultay ve
- 29 Mayıs 1939 tarihli 5. Kurultay.

Kurultay tarihleri göz önüne alındığında normal kurultaylar, dört yıllık aralıklarla rutin olarak partiler kanunu gereği icra edilirken, 26 Aralık 1938 tarihli 1. Olağanüstü Kurultay, Cumhurbaşkanı ve CHP Genel Başkanı Atatürk'ün vefatı üzerine yapılmıştır. Bu kurultayda Atatürk "Ebedi Şef", CHP'nin yeni Genel Başkanı ve Reis-i Cumhur (Cumhurbaşkanı) İsmet İnönü ise "Değişmez Genel Başkan ve Milli Şef ilan edilmişti."²

Parti nizamnamesine göre büyük kurultayların üyeleri şunlardı: parti genel merkez yönetim kurulu üyeleri, (genel idare heyeti üyeleri), partili milletvekilleri, il başkanları, vilayet/il kongrelerince seçilen ikişer ve partiye üye sayısının 10.000'i geçtiği illerdeki fazla her 10.000 üye için ayrıca genel kongrede seçilen birer delege.³ Bu açıdan kurultayların, partinin yönetimi/genel merkez ile taşra teşkilatını bir araya getiren büyük toplantılar olduğu ifade edilmelidir.

Kurultayları önemini ortaya koyan parti nizamnamesinin (parti tüzüğü) 33-43. maddeleri, büyük kurultaya ilişkin esasları belirtmekteydi. Buna göre büyük kurultay da ülkeye ve partiye ait her konu görüşülebilirdi. Bunun yanı sıra Başbakan ve bakanlar da büyük kurultayda hazır bulunur ve icabında genel kurula veya çağrıldıkları encümenlere izahat verirlerdi.⁴ Böylece parti tüzüğüne göre ülkeyi yöneten kabine mensuplarının kurultayda da sorumlulukları vardı. Bu da

¹ Metin Heper, *Türkiye'nin Siyasal Hayatı*, Doğan Kitap, İstanbul 2011, s. 173-174; CHP Resmî Sitesi, "CHP Tarihi", <https://chp.org.tr/chp-tarihi>, erişim tarihi: 07.08.2024.

² web.archive.org, "CHP'nin Kurultaylar Tarihi", <https://web.archive.org/web/20200719125726/https://www.cnnturk.com/2010/turkiye/05/22/chpnin.kurultaylar.tarihi/577149.0/index.html>, erişim tarihi: 07.08.2024.

³ C.H.P VI. ncı Büyük Kurultayın Tetkine Sunulan Nizamname Projesi, Ankara, 1943 s. 15-16.

⁴ C.H.P VI. ncı Büyük Kurultayın Tetkine Sunulan Nizamname Projesi, s. 15-20.

CHP kurultaylarının Türk siyasi hayatındaki etkisini ortaya koymasına bakımdan kaydadeğer bir husus olarak zikredilmelidir.

Ayrıca kurultay nizamnamesi incelendiğinde pek çok maddede “Değişmez genel başkana” atıf yapıldığı ve Cumhurbaşkanı da olan CHP Genel Başkanı'nın yüksek yetkilerle donatıldığı görülmektedir.⁵ Öte andan partinin büyük kurultayından önce vilayet/il kurultayları yapılmakta, bu kurultaylarda alınan ve yerel talepleri de içeren çeşitli kararlar, parti genel merkezine iletilmekteydi. Genel merkezce incelenen ve uygun görülen dilekler ise büyük kurultayın gündemine alınmaktaydı. Bu kapsamda 6. Büyük Kurultay öncesinde de birbirinden farklı konularda 2.100 adet talebin geldiği; bunların ilgili bakanlıklar ve kamu kurumlarının faaliyetlerine göre tasnif edildiği ve toplam 637 başlıktan oluşan bir doküman olarak “*Vilayet Kongreleri Dilekleri Hülasası*” adıyla kurultaya sunulduğu takip edilmektedir.⁶

Görüldüğü üzere CHP kurultayları, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye'nin devlet, millet ve siyaset hayatını şekillendirmede etkili bir rol oynamıştır. Bu anlamda CHP'nin 6. Kurultayı, İkinci Dünya Savaşı yıllarında icra edilen önemli kurultaylardan biri olup dönemin politikalarının aydınlatılmasına katkı sağlaması bakımından ehemmiyet arz etmektedir. Kurultayın icra edilme tarihi, 28 Şubat 1943 tarihli genel seçimlerinin sonrasındadır. Haliyle CHP'nin -seçime tek parti olarak girse de- yüksek katılımlı bu seçimle iktidarını bir kez daha pekiştirdiği bir dönemde icra edilen bu kurultayın, Türk siyasetine etkileri de önemli olmuştur. Keza Kurultayın, Avrupa'da Savaş'ın tüm şiddetiyle devam ettiği ve Türkiye'nin çevresinin ateşten bir çember olduğu bir süreçte olması, savunma ve güvenlik politikalarının ön plana çıkmasına ve devlet yöneticilerinin de yaptıkları konuşmalarda bu konuya değinmelerine neden olmuştur. Tüm bu önemine binaen söz konusu 6. CHP Kurultayı'nın Türk siyasetine ve Türk demokrasisine yansımaları bağlamında incelenmesinin bu alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu kapsamda makalede, çalışmanın sınırlılığı da dikkate alınarak örneklem olarak seçilen dönemin önde gelen ve tirajı yüksek gazetelerinden Ulus, Akşam ve Vakit Gazetelerinin penceresinden kurultayın her safhasıyla nasıl görüldüğü incelenmiştir. Böylece iktidar partisinin, en temel dayanak noktası olan kurultay kararlarının belirleyici/yönlendirici etkilerine dikkat çekilmesi amaçlanmıştır. Keza kurultayın, siyasette ve ülke açısından ne denli ehemmiyetli olduğunun basın eliyle Türk kamuoyuna nasıl aktarıldığı da ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

2. Kurultay Süreci ve Yansımaları

2.1. Kurultay Öncesi Gelişmeler

CHP'nin 1943 tarihli kurultayından önce yapılan seçimlere değinmek yerinde olacaktır. Bu kapsamda ifade etmek gerekirse CHP (Cumhuriyet Halk Partisi) 28 Şubat 1943 tarihli seçimlere tek parti olarak girmişti.⁷ Parti, halkın karşısına yegâne seçenek şeklinde çıksa da ilk defa bu seçimde, illerde seçileceklerden fazla aday göstererek kendi vekil adaylarının rekabet etmesini sağlamıştı. Nihayetinde % 80 katılımın olduğu seçimler sonuçlanmıştı. Seçimi müteakip toplanan Meclis, 8 Mart 1943'te İsmet İnönü'yü bir kez daha Cumhurbaşkanı olarak seçmişti.⁸

⁵ Aynı yer.

⁶ Sezai Kürşat Ökte, *CHP Vilayet Kongrelerinin Parti Politikalarına Etkileri 1930-1950*, İleri Yayınları, İstanbul 2022, s. 239.

⁷ Cumhuriyetin ilanından sonra 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, 1930'da ise Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulsada bu partilerin varlığı kısa sürmüştü. Çok partili yaşama geçiş denemelerinin akim kalmasıyla CHP, 1945'e kadar ülkeyi tek parti olarak yönetmişti. Bkz. Metin Heper, *Türkiye'nin Siyasal Hayatı*, s. 175.

⁸ Kadri Unat, “Tek Parti Döneminin Son Genel Seçimi: 1943 Seçimleri ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin Seçim Propagandaları”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (56), Bahar 2015, s. 235-236, 244-245.

Seçim sonrasında CHP için bu defa en kapsamlı faaliyet, partinin en önemli organı olan kurultayın toplanmasıydı. Bu kurultaylarda esasında partinin ana organı olan genel başkanlık kurulunun kararları ele alınıyor ve oylanıyordu.⁹ Bir bakıma Bakanlar Kurulunun aldığı kararlarda tek parti devrindeki TBMM hangi fonksiyonu üstleniyorsa, parti yönetiminin aldığı kararlarda da kurultay buna benzer bir rol üstleniyordu. Dolayısıyla kurultaylar, parti yönetimi için yürütülecek politikada bir meşruyet alma merkeziydi.

Kurultaya yönelik hazırlıklara çok geçmeden başlanacaktı. Bu bağlamda CHP'nin 6. Kurultayı'nı daha iyi anlamlandırabilmek için bir önceki kurultayı olan ve 1939 yılında gerçekleştirilen 5. Kurultayı'nda alınan önemli kararlardan bahsetmek yerinde olacaktır.

Söz konusu kurultayda pek çok karar alınmakla beraber, Türk siyaset hayatına ve demokrasiye etkisi itibarıyla alınan temel kararlar şöyleydi:

- Parti genel başkan vekilinin değişmez genel başkan tarafından atanması,
- Parti'de müfettişlikler ile kurultayda seçilecek 21 milletvekilinden oluşan ve parti içerisinde denetim yetkisini haiz "Müstakil Grub"un oluşturulması,
- 1936'da başlatılan parti-devlet iş birliği uygulamasından vazgeçilmesi,
- İçişleri Bakanı'nın partinin genel sekreteri, valilerin il başkanı olması uygulamasının terk edilmesi,
- Parti üyeliği yaş sınırının 18'den 22'ye çıkartılması ve memurların partiye üyeliğinin yasaklanması gibi hükümler kabul edilmiş ve parti tüzüğüne eklenmişti.¹⁰

Bunların yanı sıra -partinin totaliter uygulamalardan dönüş bağlamında- 5. Kurultay'da tüzükte yapılan değişikliklerle İçişleri Bakanı'nın CHP Genel Sekreteri, Valilerin ise CHP İl Başkanı olması uygulamasına son verilmişti.¹¹

Görüldüğü üzere CHP, klasik demokratik yönetimler açısından antidemokratik olarak tanımlanacak bazı uygulamalara sahip olsa da kademeli olarak bunları yumuşatmaya veya kaldırmaya başlamıştı. Bu değişikliklerin gözlemlendiği sürecin ardından icra edilen CHP'nin 1943 tarihli 6. Kurultayı'nda da bu açılımın devamı niteliğinde adımlar atılacaktı.

Öte yandan 6. Kurultay sürecinde devam eden İkinci Dünya Savaşı, bilhassa Avrupa Cephesi'nde ve sınırlarının hemen ötesinde yoğunlaşmıştı. İngiltere-ABD bloğunun, Türkiye'yi savaşa dâhil etmeye yönelik çabaları da artmıştı. Haliyle, Türkiye her açıdan müteyakkız bir vaziyetteydi.¹² Bu çerçevede 6. Kurultayda, siyaset ve parti içi konuların yanı sıra ulusal savunma ile dış politika konularına da temas edilecekti.¹³

Nitekim kurultay hazırlıklarına geçilince Müdâfaa-i Milliye Vekâleti (Millî Savunma Bakanlığı) tarafından kurultayda savunma ve güvenlik konularının gündeme geleceği öngörülmüştü. Söz konusu hususlara ilişkin vekâlet tarafından, Başvekâlete (Başbakanlığa) bir yazı gönderilmişti. Buna göre Türk ordusu, vatan savunması için hazır ve gerekli güce sahipti. Bir yandan öz savunma sanayi kaynaklarından diğer yandan müttefik ve dost ülkelerden gelen

⁹ Hakkı Uyar, *1923'ten Günümüze CHP Tüzükleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme*, Tüses Yayınları, İzmir 2000, s. 19.

¹⁰ Metin Heper, *Türkiye'nin Siyasal Hayatı*, s. 176; web.archive.org, "CHP'nin Kurultaylar Tarihi", <https://web.archive.org/web/20200719125726/https://www.cnnturk.com/2010/turkiye/05/22/chpnin.kurultaylar.tarihi/577149.0/index.html>, erişim tarihi: 07.08.2024.

¹¹ Hakkı Uyar, *1923'ten Günümüze CHP Tüzükleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme*, s. 11.

¹² Selim Deringil, *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, Türk Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 187-198.

¹³ Sevda Mutlu, "Tek Parti Döneminde Parti-Devlet Bütünleşmesine Bir Örnek: "Dilek Sistemi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 29 (86), Temmuz 2013, s. 62-63.

modern harp araç gereçleri ile daha da kuvvetlenmekteydi. Bu sistemlerin kullanımı için ihtiyaç duyulan personel ülke içinde ve dışarıda yaptırılan araştırmalardan istifadeyle yetiştirilmekteydi. Öte yandan tahkimat noktaları, hava meydanı ve diğer tesisler, her türlü savunma esaslarına uygun hazırlanmıştı ve hazırlanmaya devam ediyordu. Sürekli değişen yeni silah sistemlerine ve taarruz konseptine karşı bu tesisler takviye edilmekte ve yenilenmekteydi. Türk ordusu, barınma, iaşe, giyim ve sağlık bakımından da gerekli her türlü donanıma sahipti. Bakım ve ikmal işleri de sürekli bir anlayışla yapılmaktaydı.¹⁴

Söz konusu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Millî Savunma Bakanlığı, Türk ordusunun hâlihazırda vatan savunmasına; personel, silah-cephane ve mühimmat ile lojistik, iaşe, ikmal dâhil bütünüyle hazır olduğunu ve bu imkân ve kapasitenin artırılması için çalışıldığını vurgulamıştı.

2.2. Kurultay Hazırlıkları

CHP Kurultayı, hazırlıklara başlamasından itibaren CHP'nin tek parti olarak iktidarda bulunması sebebiyle dönemin basınında/gazetelerde geniş bir şekilde yer almıştı. Dönemin hemen hemen tüm gazeteleri kurultaya ilişkin haberlere yer vermişti. Bunların başında gelen ve CHP'ye yakınlığıyla bilinen Ulus Gazetesi; öncesi, gerçekleşme safhası ve bitimindeki yansımalarıyla kurultayı tüm detaylarıyla duyurmuştu. Keza -Ulus kadar olmasa da iktidar çizgisinde yayımlar yapan- Vakit Gazetesi de kurultay öncesi hazırlıklar ve kurultaya ilişkin bilgileri verirken, -nispeten daha ortada yayımlar yapan- Akşam Gazetesi ise kurultayın başlangıcı ve devam eden günleri hakkında malumatlar vermiş, kurultaydan kesitler aktarmıştı.

Kurultay öncesi sürece bakıldığında; Vakit Gazetesi'nin 1 Haziran 1943 tarihli baskısında sürmanşetten şu noktalara temas edilmişti:

- Milli Şef ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün parti kurultayında iç ve dış meselelere ilişkin mühim bir konuşma yapacağı,
- Parti nizamnamesinde (tüzük) yapılacak değişikliklere ilişkin bir taslak proje hazırlandığı,
- Parti kurullarına ilişkin üyelerin seçileceği,
- Vilayetlerden gelen ve âdet olan *dilek layihalarının* kurultaya takdim edilmek üzere hazırlandığı,
- Kurultayın yaklaşık bir hafta boyunca çalışmalarına devam edeceği ve bu süreç boyunca kurultay üyeleri şerefine devlet konservatuarı tarafından çeşitli temsiller verileceği.¹⁵ Bu bakımdan kurultayın mahiyeti ve içeriğine dair bilgilere yer vermişti.

Vakit, 3 Haziran'daki baskısında ise kurultaya ilişkin; 8 Haziran'da toplanacak Kurultayın; memleketin mesuliyetini elinde tutan CHP'nin en yüksek ve salâhiyetli kuvvet kaynağı olduğu, bu açıdan hem partililer hem de devlet ve millet için kutlu bir hadise olacağı ve gerekli hazırlıkların tamamlandığı belirtilmişti. Haberde ayrıca CHP Kurultayının, "*Millî Şef İsmet İnönü'nün kutlu başkanlığı altında toplanacağı*" hususuna dikkat çekilmişti. Haberin devamında CHP'nin önceki kurultaylarına ilişkin tarihi bilgiler verilmiş, özellikle 1939 tarihli 5. CHP Kurultayı'nda kabul edilen parti programının önemli maddeleri hatırlatılmıştı.¹⁶ Görüldüğü üzere burada da kurultayın, parti ve ülke için önemine dikkat çekilmişti.

Ulus Gazetesi ise 3 Haziran 1943 tarihli baskısında, toplanacak kurultayı vesilesiyle Almanya'nın National Zeitung Gazetesi'nin bir makale yayımladığını, Anadolu Ajansının

¹⁴ BCA, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü Fonu, 30.10.0.0/56.343.17.

¹⁵ "Millî Şef Parti kurultayında mühim bir nutuk söyleyecekler", *Vakit*, Sayı 9083, 1 Haziran 1943, s. 1.

¹⁶ "C.H. Partisinin büyük kurultayı için bütün hazırlıklar tamamlandı", *Vakit*, Sayı 9083, 3 Haziran 1943, s. 3.

Almanya Muhabirine dayanarak bildirmiş ve makalenin içeriğini paylaşmıştı. Adı geçen yazıda şu ifadeler yer alıyordu:

“Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin ve onun yerine geçen Cumhuriyet Halk Partisinin, Türk Devletinin siyasi bünyesi içinde oynamış olduğu muazzam rol belirtildikten sonra deniliyor ki: Cumhuriyet Halk Partisi dört yıllık bir fasıladan sonra bu harp içinde ilk defa olarak Altıncı Kurultayını yapmak üzere Ankara’da toplanıyor. Bu toplantı Türk Devletinin sınırları önünde de duraklamamış olan en ağır sarsıntıların vukua geldiği bir devirde yapılmaktadır.

Bu Kurultay gerek devlet gerek millet hayatının her sahası ile ilgili olmak üzere gelecek yılların iş programını öteden beri hazırladığına göre, bu toplantı hususiyetle bu sırada büyük bir ehemmiyet kazanmaktadır. Cumhuriyet Halk Partisi Devletin bünyesi ve vatanın kurtarıcısı rolüne bundan böyle de devam ettikçe bu kurultayın ehemmiyeti o nispette büyümektedir.”¹⁷

Anlaşılabacağı üzere Alman Gazetesi, CHP'nin Türkiye'nin siyasi hayatındaki belirleyici etkisine atıf yaptıktan sonra İkinci Dünya Savaşı'nın en buhranlı en yoğun şekilde devam ettiği bir süreçte bu kurultayın gerçekleşmesine dikkat çekmişti. Esasen kurultayın, parti için olduğu kadar da ülke için de rolü büyüktü. Özellikle her tarafı ateşten bir çemberle sarılıken Türkiye'deki iktidar partisinin kurultay yapabilmesi kıymetliydi.

Öte yandan Türk basını da kurultayın başlamasına yönelik haberleri duyurmaya devam ediyordu. Kurultaydan bir gün önce (7 Haziran 1943) Vakit Gazetesi, kurultaya ilişkin haberinde; Cumhurbaşkanı İnönü'nün konuşmasıyla açılacak olan 6. Büyük Kurultay'ın; Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesindeki büyük konferans salonunda gerçekleştirileceğini, salonun milletvekilleri ve vilayetlerden gelen parti mensuplarının katılımı ile dolacağını belirtmiş; bütün dünyanın harp ateşi içinde yandığı bugünlerde düzenlenecek kurultayın barışsever ve mesut Türkiye'nin bahtiyar bir hadisesi olacağına dikkat çekmiştir.¹⁸ Bu bakımdan CHP'nin 6. Kurultayı gerek Türk basını gerekse yabancı basında yer bulduğu, CHP Kurultaylarının devlet ve millet hayatını ilgilendiren önemli kararlara imza atması bakımından ehemmiyet arz ettiği, bunun Savaş'ın yıkıcı etkisine rağmen yapılabilmesinin değeri vurgulandığı belirtilmelidir.

2.3. CHP 6. Büyük Kurultayı'nın Başlaması

CHP'nin 6. Büyük Kurultayı 8 Haziran 1943'te Ankara'da toplanmıştı. Kurultayın ilk gününde gazeteler, kurultaya geniş yer ayırmıştı. Ulus Gazetesi, Büyük Kurultayın bugün başlayacağını ve yaklaşık 1 hafta süreceğini duyurmuştu. Gazete başyazarlarından Falih Rıfki Atay, “6. Büyük Kurultay” başlığıyla kaleme aldığı yazısında; herhangi bir memlekette bir milleti bu kadar geniş temsil edecek başka bir toplantı olmadığını belirterek kurultayın önemini ifade etmişti. Yine Hasan Reşit Tankut'un “6. Kurultay Açılırken” başlıklı yazısı ise Cumhuriyet rejiminin erdemlerini anlatan ve CHP idaresi ile Cumhurbaşkanı İnönü'ye övgüler içermektedir.¹⁹

Vakit Gazetesi ise Kurultay haberini ilk sayfadan ve sürmanşetten Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün fotoğrafıyla vermişti. Kurultayın saat 10.00'da İnönü'nün konuşmasıyla açılacağını ve konuşmanın radyodan verileceğini duyurmuştu. Ayrıca haberin alt kısmında CHP Genel Başkan Vekili Başvekil (Başbakan) Şükrü Saraçoğlu ve CHP Genel Sekreteri Memduh Şevket Esendal'ın fotoğrafları da yer almıştı. Haberin devamında; CHP Kurultaylarının büyüklüğüne, mahiyetine ve önemine dikkat çeken şu ifadeler zikredilmişti:

¹⁷ *Ulus*, 3 Haziran 1943, s. 1-2.

¹⁸ “At yarışları - Büyük kurultay”, *Vakit*, Sayı 9089, 7 Haziran 1943, s. 2.

¹⁹ *Ulus*, 8 Haziran 1943, s. 1-3.

“Cumhuriyet Halk Partisi Kurultayları her toplantısında Kemalizm rejiminin kurduğu halk idaresi esasları üzerinde çalışarak gelecek dört yılın ana programlarını hazırlayan ulusal bir kurumdur. Büyük Kurultaylar iç politikanın ve devlet yönetiminin yakından ilgilendiği maddeler konular üzerinde kararlar alarak parti teşkilâtının ve hükümetin çalışmalarını halka mal edegelmişlerdir. Her Kurultayı bu yolda özenli başarılar ve neticelerle sona ermiştir. Altıncı büyük Kurultayın da başarılı geçeceği ve hayırlı kararlar alacağı muhakkaktır.”

Haberden de anlaşılacağı üzere CHP Kurultaylarının hem partinin iç işleyişinde hem de iktidarın iç ve dış politika programında belirleyici bir etkisi bulunduğu vurgulanmıştır.

Aynı sayfada Gazete'nin başyazarlarından Asım Us da köşe yazısında; İkinci Dünya Savaşı'nın en ateşli safhasının devam ettiği bu süreçte toplanacak 6. CHP Kurultayı'nın her zamankinden daha çok ehemmiyet arz ettiğine dikkat çekmiş, CHP'nin kuruluş sürecinden bugüne kadar yaptığı hizmetleri ve tarihi serüvenini övgü dolu bir üslupla dile getirmişti.²⁰ Gazetenin 2. sayfasında ise vilayetlerden kurultaya iştirak edecek partililerin isimleri il il gösterilmişti.²¹

6. CHP Kurultayına ilişkin Akşam Gazetesi ise 8 Haziran 1943 tarihli gazetesinde manşetten “Parti Kurultayı toplandı. Millî Şef sık sık alkışlanan mühim bir nutuk söyledi” başlığıyla kurultayın başlangıcını okuyucularına şöyle açıklamıştı: “Cumhuriyet Halk Partinin altıncı büyük kurultayı bugün saat onda Dil, Tarih, Coğrafya fakültesinde toplanmıştır. Salon çok kalabalıktı. Balkonda ecnebi devletlerin elçileri bulunuyordu. Evvelâ Başvekil B. Şükrü Saraçoğlu alkışlar arasında kürsüye gelmiş ve: “Arkadaşlar 6'ncı kurultayı açabilmek için yoklamaya başlayınız.”

Habere göre; söz konusu ifadelerden sonra kurultay yoklaması yapılmıştı. Yoklamanın tamamlanmasını müteakip CHP Genel Sekreteri Memduh Şevket Esendal söz almış; kurultay için iki reis vekili seçilmesi lâzım geldiğini söyleyerek Meclis Reisi Abdülhalik Renda ile Trabzon Mebusu Hasan Saka'yı teklif etmişti. Her ikisinin de seçilmesi ittifakla kabul olunmuştu. Reis vekillerinden sonra 8 kâtip seçilmiş; akabinde Millî Şef (Cumhurbaşkanı İsmet İnönü), şiddetli alkışlar arasında salona girmişti. Böylece 8 Haziran 1943 tarihli 6. CHP Kurultayı Cumhurbaşkanı ve CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün açılış konuşmalarıyla resmen başlamıştı.²² Görüldüğü üzere Akşam Gazetesi, kurultayın açılışını aşama aşama aktararak okuyucularıyla buluşturmuştu.

Akşam Gazetesi, İnönü'nün konuşmasını, “Reis-i Cumhur ve Cumhuriyet Halk Partisi Değişmez Genel Başkanı İsmet İnönü, partinin 6. Kurultayı'nı aşağıdaki nutuklarıyla açmıştır.” başlığıyla vermiş ve devamında konuşmasını alt başlıklar altında tasnif ederek paylaşmıştı. Buna göre İnönü, “Giriş” başlığı altında; 6. Kurultayı açmaktan duyduğu memnuniyeti dile getirerek partilileri selamlamış; Atatürk'ü şükran duygularıyla anmış; bu kurultayın emsalleri gibi milletin gelişmesi ve yükselmesine yönelik çalışmalarda değerli bir hatıra bırakacağını belirtmişti. Bu bakımdan İnönü, ilk sözlerinde kurultayın ehemmiyetine atıf yaparak konuşmasına başlamıştı.

“Geçen Dört Yıl” başlığı altında ise bir süreç değerlendirmesi yapmıştı. Buna göre dört yıllık süreç boyunca Büyük Millet Meclisi, ülkenin yüksek çıkarlarını en zor şartlar altında koruyabilmişti. Esasen millete hizmet işini, en ciddi bir vazife duygusu ile yerine getirme gayreti Meclis'in daima ruhunda bulunuyordu. Halkın her derdi, Meclis'in derdi durumundaydı.

²⁰ “Cumhuriyet Halk partisi altıncı kurultayı bugün açılıyor”, *Vakit*, Sayı 9090, 8 Haziran 1943, s. 1.

²¹ “Parti kurultayı üyeleri”, *Vakit*, Sayı 9090, 8 Haziran 1943, s. 2.

²² “Parti Kurultayı toplandı, Millî Şef sık sık alkışlanan mühim bir nutuk söyledi”, *Akşam* Numara 8848, 8 Haziran 1943, s. 1.

Meclis, bu şekilde bir taraftan millet meseleleriyle alakadar olurken aynı zamanda genel siyasette de hükûmetin bütün organlarının aksaksız bir şekilde çalışması için büyük çabalar ortaya koymuştu. Meclis'te partinin gruplarının çalışmaları, hükûmeti başarılı kılmak üzerine gelişmişti. Bu sayede hükûmet de omuzlarındaki ağır yükü taşıyabilmişti. Burada bir önemli teşekkür de müstakil gruba edilmeliydi. Zira kurultay aldığı vazife gereği parti içi muhalefeti oluşturan bu grup, fikirlerini söylerken hükûmete yardımcı olmayı da ihmal etmemişti. Bu grubun iyi bir geleceği olduğuna ve tek parti içinde bir gözetim teminatı vereceğine inanılmaktaydı. TBMM'nin bu ana esaslardaki varlığı ve çalışması, milletin mukadderatını kolay ve zor zamanlarda en iyi şekilde idare edebilme noktasındaki sağlam yapısının ve gücünün de göstergesiydi. TBMM'nin, gelecekte de millî iradenin gerçek dayanağı ve başarı kaynağı olacağına yürekten inanılmaktaydı.²³

İnönü'nün konuşmasının bu bölümünde, TBMM'nin ve CHP Hükûmetinin Türk milleti için zor zamanlarda önemli görevler üstlendiğini ve bundan sonra da milletin refahı için çalışmaya devam edeceğini dile getirdiği görülmektedir. Bunun yanı sıra CHP içinde kurulan Müstakil Grubun, geçen dört yıllık sürede Meclis'te Hükûmetle ahenk içinde faydalı bir gözetim görevi ifa ettiğine dikkat çekmişti.²⁴

“Türk Milletinin İtibarı” başlığı altında hükûmetin geçen dönemde karşılaştığı meselelere atıf yapmıştı. Fakat bu meseleleri bugüne çözerek ulaştırmanın ne kadar zor olduğu da malumdur. Her şeyden önce millî güvenliğin, sağlam temeller üzerinde olması hükûmeti oldukça meşgul etmişti. Dünya Savaşı'nın ve uluslararası siyasetin türlü gelgitleri arasında Türk milletinin itibarı ve gücü şerefle yükselmişti. İçinde bulunulan türlü sıkıntıların çeşitli etkileri altında bu noktaya ulaşmanın önemi anlaşılmalıydı ve bu yüzden hükûmet iftihar ediyordu. Hükûmetin bütün gayretleri ana meseleler üzerinde yoğunlaşmıştı. Bu bağlamda dış emniyetin korunması, ülkenin savunulması, esas üretim meseleleri ve ülkeye büyük sıkıntılar veren geçim zorluğuna çözüm bulma ve şu ana kadar görülen ağır hazine ihtiyacını, sıkıntısını giderme hükûmet işlerinin başlıcalarıydı. Zikredilen sebeplerden ötürü hükûmet zor şartları altında çalışıyordu fakat milletin vaziyeti soğukkanlılıkla değerlendirip karşılaması için her ana mesele hakkında bilgilendirmeyi önemli görüyordu. Bunun yapılması sayesinde hükûmet sıkıntıları hafifletecek koruyucu tedbirleri güvenli almaya başlamıştı. Haliyle geleceğe yönelik güçlü ümitler beslemek pek tabiiydi.²⁵ Konuşmanın bu bölümünde İnönü'nün, Türk milletinin selamet ve emniyetinin sağlanması yani İkinci Dünya Savaşı'na dâhil olunmamasının hükûmetin en çok ilgilendiği meselelerden biri olduğunu vurguladığı görülmektedir. Bununla birlikte Savaş'ın neden olduğu üretim sorunları ve halkın geçim derdi gibi ekonomik sıkıntılara değindiği; hükûmetin zor şartlar altında da olsa bu konuda tedbir almak için çalıştığını dile getirdiği takip edilmektedir.

İnönü, “Hedefimiz Sulhu Korumak” başlığı altında ise İkinci Dünya Savaşı karşısında Türkiye'nin tutumuna değinmişti. Bu kapsamda Türkiye, savaş devam etse de yurtda sulh ilkesini güdüyordu. Hükûmet, ülkenin güvenliği ve savunması için hazır ve kararlıydı. Bununla birlikte icabında hem insan hem mali bütün kaynaklardan istifade ederek milletin varlığına korumak üzere vazife icra etmeye mecbur olduğu biliniyordu. Savaş'ın ne zaman ve ne şekilde biteceği tahmin edilemezdi. Sadece bitinceye kadar değil sonrasında da ne gibi yeni sorunlar çıkaracağını da kestirmek kolay değildi. Zira hâlihazırdaki ülkeler arasındaki kan

²³ “Parti Kurultayı toplandı, Millî Şef sık sık alkışlanan mühim bir nutuk söyledi”, *Akşam* Numara 8848, 8 Haziran 1943, s. 1.

²⁴ “Parti Kurultayı toplandı, Millî Şef sık sık alkışlanan mühim bir nutuk söyledi”, *Akşam* Numara 8848, 8 Haziran 1943, s. 1; Parti Nizamnamesine göre müstakil grubun, görev ve yetkileriyle ilgili bkz. *VI. ncı Büyük Kurultayın Tetkine Sunulan Nizamname*, s. 54-55.

²⁵ “Parti Kurultayı toplandı, Millî Şef sık sık alkışlanan mühim bir nutuk söyledi”, *Akşam* Numara 8848, 8 Haziran 1943, s. 1.

davalarının yatıştırılması ve unutulup milletlerin bağımsız bir şekilde bir araya gelmeleri için epeyce bir süre geçeceğe benziyordu. Bütün bu ihtimalleri göz önünde bulunduran, iyi niyetli ve sabrı çok olan milletler selamete ereceklerdi. Türk milleti de bu sağlam milletlerden biri durumundaydı.²⁶ Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere İnönü, İkinci Dünya Savaşı'nın şiddetli ortamında Türkiye'nin savunma ve güvenliğini sağlamanın öncelikleri olduğunu, bu bakımdan savaştan uzak durduklarını fakat icap ederse devletin tüm imkânlarıyla tedbir alacağını beyan etmişti. Öte yandan dünyanın siyasi olarak kaotik ortamda bulunması nedeniyle uluslararası ilişkilerin akıbetinin ne olacağını bilmediğini; bununla beraber karakteri yüksek Türk milletinin bu süreci selamete geçireceğine inandığını belirtmesi de dikkat çekici bir diğer noktaydı.

“Geçen Devre” başlığı altında partisinin geçen yıllar içerisindeki faaliyet ve performansına değinmişti. Buna göre CHP'nin bir önceki devredeki faaliyetlerini memnun olarak gözden geçirmek mümkündü. Partinin evvela son TBMM seçimlerindeki çalışmalarını övmek gerekiyordu. Zira bir önceki seçimlerde deneme suretiyle başlanılan yenilik, son seçimde daha geniş bir ölçekte uygulanmış, özellikle seçmenlerin kesin kararına başvurularak seçim daha ileri bir şekilde uygulanmıştı. Vatandaşların yeni seçim sisteminden memnun kaldığı memnuniyet ve gururla müşahede edilmişti. Parti vatandaşların güven ve sevgisini daha fazla kazanmak ve ülkenin siyasi olgunluğunu genişletip artırmak için gelecek yıllarda da daha geniş davranmak yolunda ilerliyordu. Esasında parti, kendi içindeki seçimlerde de idareci ve iktidar mevkilerinde bulunacaklar için bu metodun geniş bir şekilde uygulanmasını arzu ediyordu. Bu bağlamda İnönü, parti kongrelerini milletin siyasetle ilgisini canlı tutmak bakımından çok faydalı olarak görmekteydi. Bütün hükümet mensuplarının, kongrelere geniş ölçekte katılmasını ve kongre çalışmalarını sempatiyle takip etmelerini temenni etmişti. Kongre dileklerinin kabine mensuplarında ne kadar ciddi olarak dikkate alındığını kurultay esnasında yakından göreceğini de kurultay üyelerine yönelik ifade eden İnönü, dünyada CHP kadar kendi şahsi kaygılarını vatanın büyük siyasi gayesi uğrunda geriye bırakan bir partinin olmadığını vurgulamıştı. Bu bakımdan CHP'nin dünyadaki en ileri kurum olduğunu söylemeye hakkı vardı.²⁷ Konuşmanın bu bölümünde, CHP'nin geçen dört yılda gerçekleştirdiği faaliyetlerden bahsederek son seçimlerde tatbik edilen geniş katılımlı seçim usulünün yani vekil adaylarında birden fazla tercihle halkın önüne çıkılmasının memnuniyet yarattığını belirtirken, müteakip süreçte Türkiye'nin siyasi olgunluğunun artırılması ve demokratikleşmesi yolunda yeni adımlar atılacağı mesajını da verdiği görülmektedir. Ayrıca parti organları ve teşkilatlarındaki seçimlere de değinen İnönü, her seçilen partinin milletin desteğine ihtiyaç duyduğunu; CHP kurultaylarının halkın siyasete olan ilgisini canlı tutacak icraatlar olduğunu ve CHP'nin varlığını ülkenin menfaatlerine adadığını oldukça övgü dolu sözlerle dile getirmişti. Burada İnönü'nün temas ettiği bir önemli noktanın da kabine üyelerine ve kurultay delegelerine yönelik ifadeleri olduğu dikkat çekmektedir. Nitekim hükümet mensuplarının kurultayı yakından takip edip talepleri dikkate almalarına yönelik isteğini belirten İnönü'nün bunun olacağına dair parti teşkilatına da güvence vermek istediği anlaşılmaktadır.

İnönü'nün konuşmasındaki “Halkevleri” başlığı bölümünde ise partinin teşkilatında yer alan halkevleri ve halk odaları “sevgili yuvalar” olarak tanımlanmıştı. Halk evlerinin bütün ülkedeki şubelerinin açılması, tüm partililerin samimi arzusu olmalıydı. Bunun için de toplumun kültürel ve toplumsal eğitiminde bu teşkilatların üstlendiği rol ve büyük önemini en iyi şekilde anlatmak gerekliydi. Bu hâlde resmi ve özel çabalar bir bütün olur ve teşkilatlanma hızlıca tamamlanırdı. “Son kısım” başlığı altında ise hükümetin çeşitli icraatları ile kurultaya getirilen yeni tüzük ve programdan bahsetmişti. Bu kapsamda hazırlanan ve delegelere sunulacak parti

²⁶ Aynı yer.

²⁷ Aynı yer. Bununla birlikte iki dereceli seçim sistemine devam edileceği bildirilmişti. CHP Resmî Sitesi, “CHP Tarihi”, <https://chp.org.tr/chp-tarihi>, erişim tarihi: 07.08.2024.

tüzüğü ve programının kurultay delegelerince yakın ilgiyle karşılanacağını umduğunu belirtmişti. Söz konusu projede, zor şartlar ve büyük sorunlar arasında partinin memleketin imarı ve milletin ihtiyaçları doğrultusunda yapıcılık ilkesine ne kadar bağlı olduğu görülecekti. Projede millî öğretim ve eğitim meselelerine daha geniş ölçekte devam etmenin ana çizgileri açık olarak belirtilmişti ve köylünün meseleleri etraflıca ele alınmıştı. Köy okulları, köy ebeleri, köy sağlık memurları, ziraat teknik teşkilatı kısa zamanda gerçekleştirilecek hedefler arasındaydı. Keza Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren takip edilen imar politikasına, geçen yıllar boyunca ara verilmemeye çalışılmış ve gelecek yıllarda da ara verilmeden devam edilme kararı bulunuyordu. İnönü, tüm bu hususları kurultaya arz ederken büyük bir mutluluk duyduğunu belirtmişti. Öte yandan Türk dili ve kültürünün gelişmesinde kaydedilen ilerlemeler takdire mazhardı olacak seviyedeydi. Bu yöndeki çalışmalar devam ediyordu ve en yakın zamanda Anayasa'nın vatandaşın daha kolay anlayacağı bir Türkçe ile hazırlanması düşünülüyordu. Senelerdir devam eden millî dil çalışmaları devlet tarafından büyük resmi şeklini vatandaşların dikkatine sunulmuştu. Bundan sonra millî dilin gelişiminin daha büyük hız kazanacağı aşikârdı. Neticede bugün ve gelecekte hükûmet için en büyük mesele, Türk milletinin ileri ve güçlü bir toplum olarak ihtiyaçlarını sarsılmaz bir gayretle ve hiçbir engel karşısında yılmadan en hızlı şekilde temin etmek edilmesiydi. CHP'nin büyük kurultayı da Türk milletinin büyük ülkeleri için tükenmez bir kaynaktı. CHP, hizmetinde olduğu büyük Türk milletinin faydasına işler yarar yapmayı ve milletin memnuniyetini kazanmayı hayatın tek bahtiyarlığı kabul ediyordu.²⁸ İnönü konuşmasının bu bölümünde partinin ve hükûmetin politikalarına değinmiş; hükûmetin o ana kadar yaptıklarından bahisle bundan sonrasında yapacakları için kurultaya bir program dâhilinde sunacağı idare, ekonomi, tarım, eğitim, dil ve kültür alanlarındaki plan ve projelerini zikretmişti. Keza hükûmetin; devletin ve milletin menfaati ve huzuru için görevini başarıyla yerine getirdiğini ve bundan sonra bu uğurda çalışacağını belirterek kurultayın faydalı olması temennisiyle sözlerini tamamlamıştı.

Görüldüğü üzere Cumhurbaşkanı İnönü konuşmasında, savunma ve güvenlik konularından iç siyasete, ülkenin kalkınmasından partinin durumuna kadar pek çok başlığa temas etmişti. Konuşmaya geniş yer ayıran Akşam Gazetesi, özellikle savunma ve güvenlik politikasıyla ilgili bir diğer haberinde de Cumhurbaşkanı'nın Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'ndaki tutumuna dikkat çekmişti. Bu kapsamda Türkiye'nin; savaşın çeşitli dalgalarında Türk milletinin itibarını ve gücünü şerefle yükseltip yurttan barış ülküsünü devam ettirdiğine, ülkenin korunması ve savunulması için kararlı ve hazır olduğunu vurguladığına dair sözleri paylaşmıştı.

İnönü'nün konuşmasını Vakit Gazetesi ise 9 Haziran 1943 tarihinde sürmanşetten “*Millî Şefimiz Parti Kurultayını değerli bir nutukla açtılar. Aziz Şef dedi ki: Gelecek zamanları kuvvetli ümitlerle beklemeğe hakkımız vardır*” başlığıyla paylaşmış; kurultay kurullarının seçilmesine ilişkin detaylara yer vermişti.²⁹

Ulus Gazetesi ise tam sayfa yer ayırdığı kurultay haberini “*Millî Şefimiz dün 6'ncı CHP Büyük Kurultayını tarihi bir nutukla açtılar*” başlığıyla vermiş ve İnönü'nün konuşmasına ilişkin ayrıntılar sunmuştu. Ayrıca İnönü'nün konuşma yaptığı anlara ve kurultay salonuna ait çok sayıda fotoğraf da paylaşmıştı.³⁰

İnönü'nün konuşması ve kurultay hakkında Ulus Gazetesi başyazarı Falih Rıfkı Atay “*Siyasi Olgunlaşma*”, köşe yazarı Hasan Reşit Tankut ise “*Tek Parti Fikri*” başlıklarında yazılar kaleme almışlardı. Ulus'un kurultaya ilişkin ayrıca, 700'den fazla delegenin katıldığı kurultayın büyük bir coşkuyla başladığı, Cumhurbaşkanı ve Değişmez Genel Başkan İnönü'nün

²⁸ Aynı yer.

²⁹ “Millî Şefimiz Parti kurultayını değerli bir nutukla açtılar”, *Vakit*, Sayı 9091, 9 Haziran 1943, s. 1-2.

³⁰ “Millî Şefimiz dün VI ncı C.H.P. Büyük Kurultayını tarihî bir nutukla açtılar”, *Ulus*, 9 Haziran 1943, s. 1, 4.

dakikalarca ayakta alkışlandığı ve salonun büyük bir heyecanla kurultay coşkusu yaşadığı gibi çeşitli enstantanelere yer vermişti.³¹

Neticede tüm bu haberlerden hareketle belirtmek gerekirse pek tabii basın -dönem itibarıyla- tam tarafsızlık ilkleriyle hareket etmemesinin etkisi, bu yayın içeriklerinde görülmüyordu.

2.4. Kurultayda Alınan Kararlar ve Diğer Gelişmeler

Kurultay'da CHP Genel Başkanı ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün konuşmasından sonra kurultay takvimi/programında (ruzname) yazılı maddelerin müzakerelerine geçilmişti. Yaşananlar, yine basın tarafından yakından takip edilmişti. Nitekim Akşam Gazetesi, 9 Haziran tarihli baskısında kurultaya dair detayları manşetten vermişti. Buna göre Hasan Saka başkanlığındaki kurultay heyeti, Atatürk'ün kabrini ziyaret etmişti. Kurultayda ise evvela parti program ve tüzüğü ile parti hesapları ve dileklere ilişkin raporlar gündeme getirilmişti. Ayrıca genel sekreterlik tezkereleri okunmuş ve ertesi gün saat 10.00'da yeniden toplanmak üzere oturuma son verilmişti. Kurultayca seçilen encümenler ise öğleden sonra çalışmalarını devam ettirmişti.³²

Vakit Gazetesi de kurultaydaki encümen seçimi ve sonrasında Atatürk'ün kabrini ziyaret edip çelenk bırakma teklifinin alkışlarla karşılandığını; bunun üzerine öğleden sonra saat 15.00'de vilayet delegelerinden seçilmiş bir heyet tarafından Atatürk'ün geçici kabrinin ziyaret edildiğini ve mozoleye çelenk koyularak saygı duruşunda bulunulduğunu duyurmuştu.³³

Yine gazete yazarlarından Necmeddin Sadık'ın köşesinde CHP Kurultayı, Cumhurbaşkanı İnönü'nün konuşması üzerinden ele alınmıştı. Bu kapsamda “*Türkiye Cumhuriyeti'nin yarınki sağlam temellerini hedef tutan Millî Şefin nutku*” başlıklı yazısında Sadık, İnönü'nün konuşmasını onu yüceltici ifadelerle değerlendirerek onun Türk milleti için büyük bir talih olduğunu dile getirmişti.

Sadık'ın yazısında yer alan dikkat çekici bölümler şöyleydi:

“Cumhuriyet Halk Partisinin 6. Kurultaya dünyanın ateşler içinde yandığı, harb dışında kalmış memleketimizin de büyük sıkıntılarla uğraştığı bir devirde toplandı. Bu toplantının ilk bakışta iç açıcı bir manzarası var: Başka memleketlerin en koyu can kaygısına düştükleri bu çetin yıllarda, Türkiye'nin her köşesinden Ankara'ya gelen Parti mümessilleri, sulh içinde yaşayan bu yurdun daha fazla refahı, daha çok ilerlemesi çarelerini düşünecekler, vatandaşların türlü dertlerini ve dileklerini anlatacaklar, hükûmetle yakından temas edeceklerdir. Bu zamanda böyle bir çalışma imkânı bir vatan için başlı başına sevinç kaynağıdır.”

Bu ifadeleri değerlendirildiğinde Sadık'ın, birçok ülkenin birbiriyle kıyasıya savaştığı bu ortamda; barış içerisindeki Türkiye'nin, halkın ve ülkenin refahı için kongre düzenlediğine ve bunun büyük bir mutluluk kaynağı olduğuna dikkat çektiği görülmektedir.

Yazısının devamında ise;

“Kurultayın bu toplantısından doğan ilk değerli neticede, Millî Şefin güzel nutkuna vesile olmasıdır. (...) Geçen günler içinde hükûmeti en çok meşgul eden işlerin başına millî müdafaayı koyan Parti Şefi diğer ana meseleleri kısaca anlatırken istihsal meselelerine, kendisine «çok ıstırap veren» geçim zorluğuna, devletin şimdiye kadar gördüğü en büyük bütçe ihtiyacına dokunmuş ve hükûmetin çok güç

³¹ *Ulus*, 9 Haziran 1943, s. 2-4.

³² “Parti Kurultayında”, *Akşam*, Numara 8849, 9 Haziran 1943, s. 1.

³³ “Atatürkün manevi huzurunda”, *Vakit*, Sayı 9091, 9 Haziran 1943, s. 1.

şartlar içinde çalıştığını söylemiştir. Geçen mebus seçiminde daha ileri götürülen deneme usulünün vatandaşları memnun ettiğini bildiren Parti Şefi (...) Bu sözler, yurdun İstikbalini ancak hakikî bir demokrasi ve halk idaresinde gören bir millet Şefinin ağzına yakışır ve orada tam kuvvet kazanır (...)

Sözleriyle İnönü'nün konuşmasında temas ettiği devlet ve millet konularından bahsettiği, özellikle Cumhurbaşkanı'nın başta ülkenin savunma tedbirleri olmak üzere ekonomik sıkıntıları gidermeye ve demokratik değerleri geliştirmeye yönelik politikalarına vurgu yaptığı takip edilmektedir. Ayrıca son seçimlerdeki seçim sisteminin vatandaşı memnun ettiğini, bu çerçevede İnönü'nün de ülkenin geleceğini, gerçek bir demokrasi ve halk idaresinde gördüğünü belirtmişti.

Sadık, yazısının son kısmında sarf ettiği cümlelerde ise Cumhurbaşkanı İnönü'yü yüceltici cümleler kullanarak onun Atatürk'ten sonra Türkiye ve Türk milleti için büyük bir şans olduğunu vurgulamıştı. Türk milletinin büyük şansı ise Atatürk'ten sonra başına geçecek İnönü'yü yetiştirmesiydi. Türkiye tarihindeki bu iki önemli simge, bir tesadüfün ürünü değil aksine en zorlu zamanlarda millî vicdanı üzerlerinde toplayan kahramanlardı. Atatürk bir şef olarak Cumhuriyeti kurmuştu. Fakat İnönü, Türk milletinin desteğini ve sevgisini şahsında toplamış bir şefi. Vatanın selameti için Türkiye'yi büyük bir kudretle doğru yolda ilerletiyordu. Ayrıca seçim ve parti işlerinde vatandaşların daha geniş karar verme hakkına sahip olmasını istiyordu. Nihai amacı Türkiye'nin gelecekte sağlam temeller üzerinde olmasıydı.³⁴ Görüldüğü üzere Sadık bu yazısında; Atatürk ve İnönü'yü överken, İnönü'yü müstesna bir yere koymaktaydı. Nitekim onun kurultayda ele aldığı meseleleri de değerlendirmiş; seçimlerde halka daha fazla hak verme özlemi içinde olduğunu dile getirmişti.

Öte yandan kurultayın üçüncü günü olan 10 Haziran Perşembe günü ise Ulus Gazetesi; parti nizamnamesinin yeni şekli üzerindeki çalışmaların tamamlanacağına dikkat çekmiş; dilek encümeni kapsamında Adliye, Milli Müdafaa, Dâhiliye ve Maliye Vekillerinin kurultaya izah verdiğini bildirmiştir.³⁵

Vakit Gazetesi'nde ise köşe yazarlarından Sadri Ertem "*Altıncı Büyük Kurultayda I. Değişmez Başkanı Dinlerken*" başlıklı bir köşe yazısı kaleme almış ve İnönü'nün konuşmasını analiz etmişti. Bu kapsamda Cumhurbaşkanı İnönü'nün konuşmasını oldukça öven Ertem, milletin bu konuşmada kendini bulduğunu şu sözlerle açıklamıştı:

*"Şefini bulan millet altıncı büyük kurultay nutkunu heyecan, sevgi ve kalpten gelen sevginin ifadesi olan alkışlarla karşıladı. Milletin her hareketinde kendi iradesi, her sözünde kendi dileğini ifade eden Milli Şefini dinlerken büyük heyecan duyması tabiidir. Onun geçen dört yılı anlatan sözleri bir ders, gelecek yıllara ait olan işaretleri birer direktiftir. Milletimiz iyi ve güzel günlere İnönü'nün bayrağı altında kavuşacaktır."*³⁶

Vakit Gazetesi'ne göre ayrıca, gün içerisinde Ankara Mebusu Mümtaz Ökmen'in başkanlığında, tüzük ve program encümeni toplanmıştı. Burada partinin meclis teşkilatı, parti grubu ve müstakil grupla ilgili maddeler ele alınmıştı. Kurultay Encümeni, 1939'dan beri verimli faaliyet sürdüren Müstakil Grubundaki üye sayısının 21'den 35'e çıkarılması hususunu,

³⁴ "Türkiye Cumhuriyetinin yarınki sağlam temellerini hedef tutan Millî Şefin nutku", *Akşam*, Numara 8849, 9 Haziran 1943, s. 1-2.

³⁵ *Ulus*, 10 Haziran 1943, s. 1.

³⁶ "Altıncı büyük kurultayda Değişmez başkanı dinlerken", *Vakit*, Sayı 9092, 10 Haziran 1943, s. 2.

Müstakil Grup Reis Vekili Ali Rana Tarhan ve arkadaşlarından gelen talep kapsamında müzakere etmişti.³⁷

Kurultay Encümeni'nde incelenen söz konusu meselelerden bazıları, Vakit Gazetesi'nde şöyle belirtilmişti:

- Nüfus memurlarının kadrolarının artırılması talebi: Buna karşı Dâhiliye Vekili (İçişleri Bakanı) nüfus memurlarının bulunduğu ilçe miktarını (916 nahiyeden 238'inde) söyledikten sonra imkânlar ölçüsünde bu sayının artırdığını ve buna devam edileceğini söylemişti.

- Bazı kaza, nahiye ve köylerin isimlerinin değiştirilmesi talebi: uygun görülmemişti.

- Belediye sınırlarında ikamet edenlerin yol vergilerinin ilgili ilçe belediyesine bırakılması talebi: uygun görülmemişti.

- Muhtar ve ihtiyar heyetleri seçimlerinin iki yılda bir yapılması talebi: Seçimlerin diğer seçimlerle aynı zamanda yapılması gerektiği izah edilmişti.

- İlgia edilen muhtarlık teşkilatı yerine yeni bir teşkilat kurulması talebi: Bu konuya dair hazırlanan kanun taslağının Meclis'te bulunduğu açıklanmıştı.

- Bekçilerin yeniden kurulacak mahalle teşkilatına bağlanması talebi: Bu talebin de söz konusu kanun taslağında yer aldığı ifade edilmişti.

- Sinemalarda yabancı dillerdeki reklamların yasaklanması talebi: Encümen tarafından olumlu karşılanmıştı.³⁸

İlgili maddelerden görüldüğü üzere kurultaya pek çok konuda talepler gelmekteydi. Bu talepler, muhteviyatına göre kabul ediliyor ve reddediliyordu. Burada görüşülen konular haddizatında, CHP kurultayının adeta bir Meclis Genel Kurulu gibi meseleleri tartıştığı da ortaya koymaktaydı. Parti ve iktidar birlikteliğinin olması bunda etkendi. Zaten kurultay mensuplarının önemli bir kısmı, aynı zamanda CHP mebuslarıydı.³⁹ Bu kapsamda kurultayda; taşra idaresinden, kurum ve kuruluşların tesis edilmesine, vergi meselesinden şahıs ve kurumların taleplerine dair çeşitli hususların ele alınarak karara bağlandığı takip edilmektedir. Şüphesiz bu konuların gündeme gelmesi, partinin geleneksel bir uygulaması olan dilekler layihasında yer alan halkın taleplerinin, kurultayın önemli gündem maddeleri arasında yer almasıyla da ilgilidir.

Yine kurultaya ilişkin bir diğer önemli gündem maddesi de encümende yapılan görüşmeler neticesinde CHP'nin milliyetçilik, devletçilik ve laiklik ve inkılapçılık ilkelerinin tanımlarında birtakım değişikliklerin yapılmasıydı. Buna göre milliyetçiliğin tanımına yeni bir paragraf eklenmiş olup milliyetçiliğin diğer ulusların zararına olmadığına ve Türk milletinin en yüksek seviyede gelişimini hedeflediğine temas edilmişti. Devletçilik ilkesinde ise; partinin şahısların hiç veya yeterli derecede yapamadığı işleri devlet eliyle yapmaya çalışacağına atf yapılmıştı. Bununla birlikte devletin özel teşebbüsleri teşvik edip düzenlemesi de doğaldı. Bu yüzden devletin, millî menfaatlere zarar vermediği sürece özel teşebbüslere müdahale etmek gibi bir amaç da yoktu. Bu bakımdan özel sektöre yönelik daha açık bir politikanın belirleneceğine mesajı da verilmiş oluyordu. Laiklik ilkesinde ise din anlayışının vicdani bir kanaat olup her türlü baskı ve müdahaleden uzak olduğu, ayrıca partinin Türk milletinin geleceği için dil ve kültürün yabancı kültürlerden korunmasını gerekli gördüğü ifade edilmişti.

³⁷ Müstakil grupla ilgili detaylar için bkz. Cemal Güven, "Cumhuriyet Halk Partisi Müstakil Grubu (1939-1946)", *Akademik Araştırmalar 2020*, (Ed., Coşkun Arslan vd.), Çizgi Kitabevi, Konya 2020, s. 357-363.

³⁸ "Kurultayda", *Vakit*, Sayı 9092, 10 Haziran 1943, s. 4.

³⁹ Nitekim kurultayda 696 kişi katılmış olup bunlardan 420'si CHP'li mebuslar, 276'ı ise diğer parti mensupları/delegeler idi. Buna göre kurultayın %60.5'i mebuslardan, %39.5'i delegelerden oluşuyordu. Bkz. Hakkı Uyar, *1923'ten Günümüze CHP Tüzükleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme*, s. 20.

İnkılâpçılık ilkesinde de partinin millet ve devlet işlerinde alacağı tedbirler de kademeli bir anlayışla kendini bağlı tutmayacağı vurgulanmıştı.⁴⁰ Buna göre laiklik ilkesinin vatandaşların din ve inanç hürriyetlerine saygı duyduğu ve bu hususun devletin güvencesi altında olduğu ön plana çıkartılmıştı. Böylece laiklik ilkesinin daha kapsamlı ve esnek bir ifadeyle güncellendiği anlaşılmaktadır. İnkılâpçılık açısından bakıldığında ise partinin ihtiyaçlar nispetinde devlet ve millet için gerekli yenilikleri hayata geçirmeyi sürdüreceğinin zikredildiği görülmektedir.

CHP'nin 1943 Kurultayı'nda yeni kabul edilen hususlardan biri de toplumsal hayata ilişkindi. Parti nizamnamesinin 22. maddesinde, farklı sınıf, tür ve bölgesel fikirleri koruyup yaymak veya sınıf mücadelesi oluşturmak amacıyla cemiyetlerin kurulamayacağı kararı alınmıştı. Özellikle devlet memurları ile devlete bağlı olan yerlerden, özel idare veya belediyelere bağlı kurumlardan maaş ve ücret alanların, cemiyet kuramayacakları da bildirilmişti.⁴¹ Böylece sivil toplum hayatındaki kurumlara ve bu alanda yeni cemiyet/derneklerin tesis edilmesine yönelik bir kıstas getirildiği görülmektedir. Kanaatimizce bu kararın, savaş şartlarının oluşturduğu bir güvenlik gereksinimin yanı sıra sosyo-ekonomik duruma karşı toplumsal seviyede gelebilecek kolektif veya bölgesel hareketlere karşı da bir tedbir adımı olduğu değerlendirilmelidir. Keza devletin doğrudan ve dolaylı hizmetinde olup maaş alan çalışanlarının da bu cemiyetlerin kuruluşunda olamayacakları hususu dikkat çekmekteydi.

Kurultayın üçüncü gününe ilişkin Ulus Gazetesi de 11 Haziran tarihli baskısında; Kurultayın ikinci genel toplantısını yaptığını ve Cumhurbaşkanı İnönü'nün kurultayın bir bölümünü izlemek üzere Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesine geldiğini duyurmuştu. Köşe yazarı Falih Rıfkı Atay ise İsmet İnönü'nün kurultay açılışındaki konuşmasında yer alan dil bahsini köşesine taşımış ve “*Dilde Millileşme*” başlığıyla bir yazı kaleme almıştı. Toplantı sonrasında kurultay üyeleri, Kara Harp Okulunu ve Fişek Fabrikasını ziyaret etmişlerdi.⁴² Gazetenin diğer sayfalarında ise kurultayın toplantı gündemine ilişkin detaylara yer verilmişti.⁴³

Kurultayla ilgili Akşam Gazetesi ise 10 Haziran günü gazete baskısı çıkartmadığından o gün vuku bulan gelişmeleri, 11 Haziran 1943 tarihli cuma günü baskısında ana sayfadan vermişti. Bu kapsamda kurultayla ilgili ilk sayfada “*Parti kurultayında Müstakil grubun faaliyeti hakkında izahat verildi*” şeklinde bir başlık atmayı tercih etmişti. Habere göre kurultayda; CHP içerisinde kurulan parti müstakil grubunun faaliyet raporu okunmuştu. Konuya ilişkin söz alan Feridun Fikri Düşünsel, müstakil grubun çok iyi düşünülmüş bir yapı olduğunu ifade etmişti. Bunun üzerine söz alan Parti Müstakil Grubu Reis Vekili Ali Rana Tarhan da grubun çalışması hakkında malumat vermişti. Harp ekonomisinin uygulanmasına genel olarak destek verdiklerini ifade eden Tarhan, fakat bu ekonomi paketinin bazı yerleriyle ilgili endişelerinin olduğunu ve *Barem Kanuna*⁴⁴ vurgu yaparak iktisadi teşekküllerin çalışmaları için bu baremin müsait olmadığını, dolayısıyla özel bir kanun yapılmasının faydalı olacağını belirtmişti.⁴⁵ Tarhan ayrıca, müstakil grubun parti içindeki görevini daha iyi yerine getirebilmesi

⁴⁰ Hakan Uzun, “Tek Parti Döneminde Yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Kongreleri Temelinde Değişmez Genel Başkanlık, Kemalizm ve Millî Şef Kavramları”, *ÇTTAD*, 9, (20-21), Bahar-Güz 2010, s. 254-255.

⁴¹ Hakan Uzun, “Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1946 Olağanüstü Kurultayı”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 13 (26), Bahar 2013, s. 149.

⁴² “C.H.P. Büyük Kurultayı dün öğleden önce ikinci umumi toplantısını yaptı”, *Ulus*, 11 Haziran 1943, s. 1.

⁴³ “C.H.P. Büyük Kurultayı dün öğleden önce ikinci umumi toplantısını yaptı”, “Bugünkü Kurultay dolayısıyla”, *Ulus*, 11 Haziran 1943, s. 2-3.

⁴⁴ Devlet memur ve hizmetlilerini belli derecelere göre ayıran ve bu kapsamda onların asıl maaşlarının aslı ve tutarı ile ödeneklerini tespit eden kanun.

⁴⁵ “Parti kurultayında”, *Akşam*, Numara 8850, 11 Haziran 1943, s. 1.

için üye sayılarının arttırılmasını da talep etmişti.⁴⁶ Bu haberlerden kurultayın ülke siyasetine yönelik çok yönlü faaliyet ve süreçleri ele aldığı anlaşılmaktadır.

Akşam Gazetesi'ne göre ise Cumhurbaşkanı İnönü, saat 17.00 sularında CHP Kurultayının icra edildiği Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesine giderek encümenlerin çalışmalarını takip etmiş ve CHP Genel Sekreteri Memduh Şevket Esendal'dan bu hususta malumat almıştı. Yine haberde İnönü'nün 12 Haziran 1943 Cumartesi günü saat 17.00'de Çankaya Köşkünde Kurultay üyeleri şerefine bir çay ziyafeti vereceği de duyurulmuştu.⁴⁷ Aynı gün içerisinde (11 Haziran Cuma) Genel Sekreter Esendal da, kurultay azaları şerefine Halkevinde bir çay ziyafeti vermişti. Ziyafette Büyük Millet Meclisi Reisi Abdülhalik Renda ile Başvekil Şükrü Saraçoğlu, CHP'li vekiller, Bakanlık bürokratları kurum-kuruluşların müdürleri de hazır bulunmuştu.⁴⁸

Ulus Gazetesi'nin haberine göre de kurultayda 11 Haziran Cuma günü program ve nizamname encümeninin çalışmaları bitirilmiş ve çeşitli bakanlıkların katılımıyla geç saatlere kadar dilek layihaları okunmuş ve incelenmişti.⁴⁹ Akşam Gazetesi de encümenlerde dilek layihalarının okunduğunu ve ilgili bakanlıkları alakadar eden konuların müzakere edildiğini bildirmişti.⁵⁰ Görüldüğü üzere idare erkinin en önemli organı olan bakanlıklar da kendi görev ve faaliyet alanına ilişkin kurultayda rol almışlardı.

Öte yandan Akşam Gazetesi, 12 Haziran 1943 Cumartesi tarihli baskısında kurultaya dair malumat vermeye devam etmişti. Bu kapsamda pazartesi günü (14 Haziran 1943)⁵¹ öğleden evvel parti kurultayı üyeleri huzurunda Ankara/Etimesgut Hava Meydanı'nda Türk Hava Kurumu tarafından hava gösterisi yapılacaktı. Çarşamba günü (16 Haziran 1943) ise kurultay delegeleri Kırıkkale'ye giderek fabrikaları gezeceklerdi.⁵²

Nitekim kurultayda yer verilen önemli hususlardan biri de “*Dilek Sistemi*” olmuştu. Bu sistem, kurultaylar vasıtasıyla halkın hükümet ile doğrudan ve etkin bir iletişim tesis etmesi düşüncesiyle 1931 yılındaki 3. CHP Kurultayı'nda oluşturulmuş bir mekanizmaydı. Bu bakımdan özellikle taşranın sorunlarını ve taleplerini yansıtması, halkın isteklerini sunabilmesine imkân tanınması bakımından önemli görülmekteydi. Ulus Gazetesi'nde, 1943 Kurultayı'nda da gündeme gelen *Dilek Sisteminin* parti alt teşkilatlarından en üst teşkilata taşradan merkeze doğru işleyen bir sistem olduğu ifade edilmişti.⁵³

Dileklerden sonra kurultayda üzerinde durulan önemli bir konuda parti programı projesi olup bu hususta da müzakereler gerçekleştirilmişti. Projenin sağlık işleriyle ilgili kısımları, dönemin gereklilikleri düşünülerek daha geniş bir şekle sokulması maksadıyla doktorlardan müteşekkil bir alt komisyona havale edilmişti. Detayları görüşmek üzere Prof. Dr. Fahrettin Kerim Gökay'ın da iştirakiyle toplanan alt komisyon, konuyla alakalı detaylı bir rapor hazırlayarak encümenine sunmuştu.⁵⁴

Ulus Gazetesi de kurultayın 12 Haziran'daki gündemini yine sürmanşetten vermiş ve kurultaya ilişkin haberlere dört sayfa ayırmıştı. Bu bağlamda kurultayın üçüncü genel toplantısını gerçekleştirdiği ve uzun görüşmelerden sonra CHP nizamnamesinin yeni şekliyle

⁴⁶ “Parti Müstakil Grubu Raporu”, *Ulus*, 12 Haziran 1943, s. 2.

⁴⁷ “Parti kurultayında”, *Akşam*, Numara 8850, 11 Haziran 1943, s. 1.

⁴⁸ “Parti genel sekreterinin çay ziyafeti”, *Akşam*, Numara 8850, 11 Haziran 1943, s. 2.

⁴⁹ “Dilek Encümeni dün geç vakte kadar...”, *Ulus*, 12 Haziran 1943, s. 1.

⁵⁰ “Kurultay encümenleri”, *Akşam*, Numara 8851, 12 Haziran 1943, s. 1.

⁵¹ Fakat daha sonra bu gösteri ve üyelerin ziyareti 15 Haziran gününe ertelenmiştir. Bkz. “Büyük Kurultay delegeleri şerefine hava gösterileri salıya yapılacak”, *Ulus*, 14 Haziran 1943, s. 1.

⁵² “Hava gösterileri”, *Akşam*, Numara 8851, 12 Haziran 1943, s. 1.

⁵³ Sevda Mutlu, “Tek Parti Döneminde Parti-Devlet Bütünleşmesine Bir Örnek: “Dilek Sistemi”, s. 66-72.

⁵⁴ “Kurultay encümenleri”, *Akşam*, Numara 8851, 12 Haziran 1943, s. 1.

kabul edildiği bildirilmişti. Kurultay üyelerine Cumhurbaşkanı İnönü tarafından Çankaya'daki çay partisine fotoğrafla birlikte yer verilmişti. Gazetede ayrıca Urfa Mebusu Esat Tekeli tarafından “*Parti Programının Yeni Noktaları*” başlıklı bir köşe yazısı kaleme alınmıştı. Tekeli yazısında, gelişen şartlar ve günün ihtiyacına binaen Kemalizm kapsamında ve inkılapçılık anlayışıyla zamanın ruhuna uygun bazı değişikliklerin yapıldığına dikkat çekmişti.⁵⁵ Parti nizamnamesinde yapılan ilaveler ve değişiklikler ile nizamnamenin son hali de gazetenin bu sayısında yer almıştı.⁵⁶

Parti Kurultayı'nın 13 Haziran'dan itibaren vuku bulan gelişmelerine ise sadece Ulus Gazetesi yer vermişti. Buna göre 13-14 Haziran günü kurultayda dileklerin okunmasına devam edilmişti. Üyeler 13 Haziran'da Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsünü gezerek yetkililerden bilgi almıştı. Akşam saatlerinde ise Maarif Vekilligince organize edilen Devlet-Konservatuvarının Halkevi'ndeki temsiline katılarak *Madame Butterfly* Operasını seyretmişti.⁵⁷ Böylece gün içerisindeki toplantıların ardından kurultay üyeleri için sosyal etkinliklerin de düzenlendiği görülmektedir.

Kurultaya dair Ulus Gazetesi 15 Haziran 1943 tarihli baskısında sürmanşetten “*Cumhuriyet Halk Partisi Programının Yeni Şekli Kabul Edildi*” başlığıyla verdiği haberinde; parti programının son şekli üzerinde çalışılarak yeni program projesinin tamamlandığını duyurmuştu. Hazırlanan proje, kurultay genel kurulunca kabul edilmişti. Keza toplantıda; Adliye, Maarif ve Ziraat Vekilleri (bakanlar) birer konuşma yapmış; diğer bazı vekâletlere/bakanlıklara ait meseleler de gündeme alınarak görüşülmüştü.⁵⁸ Ulus Gazetesi ayrıca, gün içerisinde icra edilen parti kurultay üyelerinin katılacağı Etimesgut'taki hava izleme ve gezi etkinlikleri başta olmak üzere günlük program cetvelini okuyucularıyla da paylaşmıştı.⁵⁹

2.5. Kurultayın Kapanışı

Bir haftadır devam eden CHP'nin 6. Büyük Kurultayı, 15 Haziran Salı günü son kez saat 16.00'da kapanış programı için Cumhurbaşkanı İnönü'nün de katılımıyla toplanmıştı. Kapanış için icra edilen son faaliyetleri locasından takip eden İnönü, Bilecik Mebusu Şevket Esenalı'yı yeniden parti genel sekreterliğine, Rıza Tarhan'ı da tekrar müstakil grup reisliğine atamış; toplantı sonunda da kısa bir konuşma yaparak Büyük Kurultay'ı kapatmıştı.⁶⁰

Resim 1: Ulus Gazetesi, 16 Haziran 1943, s. 5.

⁵⁵ “Büyük Kurultay üçüncü umumi toplantısını yaptı”, *Ulus*, 13 Haziran 1943, s. 1.

⁵⁶ “C.H.P. nizamnamesinin aldığı yeni şekil”, *Ulus*, 13 Haziran 1943, s. 2-4.

⁵⁷ “Millî Şefimiz...”, *Ulus*, 14 Haziran 1943, s. 1.

⁵⁸ “C.H. Partisi Programının yeni şekli kabul edildi”, *Ulus*, 15 Haziran 1943, s. 1-2.

⁵⁹ “C.H. Partisi Programının yeni şekli kabul edildi”, *Ulus*, 15 Haziran 1943, s. 3.

⁶⁰ “Kurultay'ın kapanış celsesi”, *Ulus*, 16 Haziran 1943, s. 5.

Cumhurbaşkanı'nın kapanış konuşmasına dair Ulus Gazetesi'nin ön plana çıkardığı noktalara bakıldığında İnönü; kurultayın, görevini örnek teşkil edecek bir özenle yerine getirdiğini, kurultayda alınan kararların ülkenin her tarafında memnuniyet uyandırmasını umduğunu belirtmişti. Ayrıca parti tüzüğü ve programında kararlaştırılan esasların, partinin çalışmalarına yönelik yeni ve verimli ufuklar çizdiğine temas ederek bir sonraki kurultaya alını açık ve hesap verebilir bir şekilde çıkmak istediklerine dikkat çekmiş ve kurultayı kapatmıştı.⁶¹ Bu bağlamda İnönü'nün, kurultayın hedeflerine ulaşarak başarıyla icra edildiğini vurguladığı ve kararlaştırılan esaslar çerçevesinde çalışmalarına devam ederek bir sonraki kurultaya ulaşmak istediklerini zikrettiği görülmektedir.

Resim 2: Ulus Gazetesi, 16 Haziran 1943, s. 1.

Ulus Gazetesi, kurultayın son günüyle ilgili haberinde; CHP Büyük Kurultayına sunulup program ve nizamname encümenince kabul edilen program metnini de paylaşmıştı. Buna göre altı bölüm halinde kabul edilen programın;

- Birinci Bölümü: Vatan, Millet, Devletin Esas Teşkilâtı, Yurttaş Hakları,
- İkinci Bölümü: Cumhuriyet Halk Partisinin Ana Vasıfları,
- Üçüncü Bölümü: Milli Eğitim ve Öğretim,
- Dördüncü Bölümü: Dâhili, Sağlık ve Adli Siyaset, Memurlar, Serbest Meslek Erbabı,
- Beşinci Bölümü: Cihan Harbi içinde İdare,

⁶¹ "Kurultay kapanırken", *Ulus*, 16 Haziran 1943, s. 2

- *Altıncı Bölümü*: Cihan Harbinden Sonraki İhtimaller başlığı altında kaleme alınmıştı.⁶² Adı geçen başlıklar dikkate alındığında CHP Kurultayının; anayasa ve kanunlardan parti ilkelerine, millî savunmadan içişlerine, eğitimden sağlığa, çalışma hayatından adalete kadar çeşitli konularda kararlar aldığı ve ilkeler saptadığı ifade edilmelidir.

Gazete Başyazarı Falih Rıfkı Atay da, kapanış oturumunda kurultaya hitap eden Başvekil Şükrü Saraçoğlu'nun konuşmasını analiz etmişti. Buna göre İkinci Dünya Savaşı sürerken Türkiye'nin barışsever ve uluslararası antlaşmalara bağlı tutumunu öven Atay, Türkiye'nin bu politikasında milletin geleceği için kararlı bir tutum sergilediğine dikkat çekmişti. Ayrıca hükûmetin savunma, ekonomi ve endüstri alanlarında kamuoyunu aydınlattığını belirterek teşekkür etmişti.⁶³

Bu arada kapanış gününde Etimesgut'taki Türk Hava Meydanı tarafından kurultay üyeleri şerefine hava gösterileri icra edilmiş, akabinde partililer otobüslerle Türk Hava Kurumuna götürülmüştü. Buradaki yetkililer, delegelere tesisleri gezdirip yapılan çalışmalar hakkında bilgi vermişti.⁶⁴

Kurultaya ilişkin son haberi yine Ulus Gazetesi 17 Haziran 1943 tarihli baskısında yer vermişti. Haberde, Kurultayın kapanmasını müteakip kurultay üyelerinin kendilerine tahsis edilen bir trenle 16 Haziran Çarşamba günü Kırıkkale'ye giderek buradaki askeri fabrikaları ziyaret ettikleri ve aynı gün akşam da geri döndükleri duyurulmuştu.⁶⁵ Neticede CHP'nin 6. Kurultayında sunulan yeni parti nizamnamesi girişteki ana esaslar ile 12 kısım ve 162 maddeden oluşmaktaydı.⁶⁶ Ayrıca kurultay öncesi vilayetlerden gelen taleplerin de incelenmesiyle "C.H.P. 1943 Kaza Kongreleri Dilekleri" hazırlanmıştı. Bu dokümanda, tüm ilçelerde ilgili bakanlıklar ve kurumların yapmakta oldukları veya yapacakları işlere ilişkin hususlara yer almaktaydı.⁶⁷ Böylece partinin bir sonraki kongreye göre yönetim ve işleyiş esasları belirlenmişti.

Sonuç olarak CHP'nin 8 Haziran'da başlayan ve 8 gün süren 6. Büyük Kurultayı'nın; planlamaya uygun olarak icra edildiği; Kurultay'da ülke meselelerine ilişkin pek çok konunun tartışıldığı, partiye ve icraat alanlarına yönelik çeşitli kararların alındığı ve parti nizamnamesinde birtakım değişikliklerin yapıldığı takip edilmektedir.

Sonuç

CHP, Cumhuriyetin kurucu partisi olarak uzun yıllar tek partili yaşamda, ülkeyi yönetmiştir. Bu kapsamda devletin ve milletin geleceğini belirleyen politikalara imza atan CHP, yürütmenin başı olmasının yanı sıra yasama organı olan Büyük Millet Meclisini de oluşturmuştur. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde, iktidar ve partinin bütünleşik bir halde faaliyet yürüttüğü göz önüne alındığında, parti kurultayları da son derece önemli görülmüştür. Nitekim CHP'nin parti teşkilatlarıyla en büyük buluşma vesilesi parti kurultayları/kongreleri olmuştur. Bu büyük toplantılarda partiye ve ülke meselelerine ilişkin çeşitli konular ele alınmıştır. Bunun sonucunda parti tüzükleri ve programları günün şartlarının icap ettirdiği ve bu bağlamda benimsenen politikalara uygun olarak değiştirilmiş, güncellenmiştir. Burada parti yönetiminin aldığı kararların kurultaylarda onaylandığı düşünüldüğünde, kurultayların parti politikaları açısından bir meşruiyet aracı olduğu da ifade edilmelidir.

⁶² "Program ve Nizamname Encümenince kabul edilen Program Metni", *Ulus*, 16 Haziran 1943, s. 2, 4.

⁶³ "Başvekilin nutku", *Ulus*, 16 Haziran 1943, s. 1, 5.

⁶⁴ "VI ncı Büyük Kurultay üyeleri şerefine Etimesgut'ta hava gösterileri yapıldı," *Ulus*, 16 Haziran 1943, s. 5.

⁶⁵ "VI ncı Büyük Kurultay Üyeleri dün Kırıkkale'de bulunan fabrika ve tesisleri gezdiler", *Ulus*, 17 Haziran 1943, s.

1.

⁶⁶ *VI. ncı Büyük Kurultayın Tetkine Sunulan Nizamname*.

⁶⁷ Sezai Kürşat Ökte, *CHP Vilayet Kongrelerinin Parti Politikalarına Etkileri 1930-1950*, s. 239.

Partinin kurultaylar vasıtasıyla kendi tüzüğünü değiştirmesi, doğal olarak siyasete yön veren yegâne unsur olarak Türk siyasetinde de etkiler oluşturmuştur. Bu etkilerin; bilhassa partinin ülke yönetimine dair politikaları ile kendi iç işleyişine yönelik demokratikleşme girişimleri, yapılan genel seçimlerde milletvekillerinin ne şekilde seçileceği, partinin kendi içinde ve TBMM'de denetim mekanizması kurmaya yönelik adımları (müstakil grup) gibi çeşitli hususlarda olduğu gözlemlenmektedir.

CHP'nin bu kapsamda icra edilen en önemli kongrelerinden biri de 8 Haziran 1943 tarihli 6. CHP Kurultayı olmuştur. Kurultay, birçok coğrafyada İkinci Dünya Savaşı'nın şiddetli şekilde sürdüğü, Türkiye'nin ise savaştan kendini korumayı başardığı bir ortamda huzur içerisinde gerçekleştirilmesi açısından ayrıca ehemmiyeti haiz olmuştur. Şüphesiz savaşın sosyo-ekonomik etkilerinin Türkiye'yi ciddi ölçüde etkilediği de dikkatken uzak tutulmalıdır.

Haddizatında başta Cumhurbaşkanı İnönü olmak üzere kurultayda icra edilen konuşmalarda, Türkiye'nin savunma ve güvenlik politikalarından bahsedilmiş; savaş dışında kalma başarısı vurgulanmıştır. Ayrıca savaşın ülke ekonomisine ve üretime olan etkilerinin kurultayın ana gündemini oluşturduğu görülmektedir. Ülkenin savaşa girmekten kaçınmasına rağmen savaşın meydana getirdiği olumsuzlukların önlenmesi ve sonrasındaki muhtemel senaryolar da kurultayda tartışılmıştır. Bunun yanı sıra parti içi işleyişi ile ülke meselelerine ait çeşitli konular üzerinde görüşmelerin gerçekleştirildiği takip edilmektedir. Bu kapsamda gözden geçirilen parti tüzüğünde bazı eklemeler ve çıkartmalar yapılmıştır. Örneğin parti içi muhalefeti temsil eden müstakil grup üye sayısı 21'den 35'e çıkartılmış; parti ilkelerine ilişkin bazı tanımsal güncellemeler yapılmıştır.

Esasında kabine üyelerinin kendi çalışma alanlarıyla ilgili kurultayda sunumlar yapması ve devlet-memleket-millet meselelerine ilişkin geniş bir yelpazedeki konuların burada görüşülmesi göz önüne alındığında, tek parti dönemindeki CHP kurultaylarının önemli bir misyon üstlendiği ifade edilmelidir. Nitekim CHP yöneticileri tarafından da bu kurultaylar, bütün milleti temsil eden en büyük toplantılar olarak görülmüş; bu yönüyle de kurultaylarda memleket meseleleri birçok yönüyle ele alınmıştır.

Öte yandan 6. Büyük Kurultayın aynı zamanda, İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki ilk ve tek kurultayı olması, aynı şekilde CHP'nin tek partili yaşamda icra ettiği son kurultay olması hasebiyle Türk siyasi tarihinde ayrı bir yere sahip olduğu değerlendirilmektedir. Nitekim bu Kurultay, parti içi işleyişe dair önemli reformların yapıldığı bir platform olarak da dikkat çekmektedir. Parti tüzüğünde gerçekleştirilen değişiklikler, CHP'nin iç işleyişindeki demokratikleşme çabalarının bir göstergesi olarak nitelendirilebilir. Keza yasama organı olan TBMM'deki CHP grubuna muhalefet etmek üzere teşkil edilen müstakil grubun üye sayısının artırılması gibi adımlar, parti içi muhalefetin daha fazla söz sahibi olmasına olanak tanınması da Türk siyasal hayatında demokratikleşme girişimlerinin bir parçası olarak vurgulanmalıdır. Bu noktada, CHP'nin kurultaylar yoluyla kendi yapısını sürekli güncellemesi, Türk siyasal yaşamına yenilik ve dinamizm katması bağlamında önemlidir.

Kurultayla ilgili tüm bu detaylara, dönemin basınında geniş ölçüde yer verilmiştir. Hazırlık sürecinden başlamak üzere kurultayın açılışı ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün konuşmaları, kurultayda gün gün vuku bulan tüm hadiseler, gazeteler tarafından kamuoyuna aktarılmıştır. Köşe yazarları da Cumhurbaşkanı İnönü'nün konuşmasına ve kurultaya dair değerlendirme yazıları kaleme almıştır. Köşe yazarlarının üslup ve ideolojik olarak partinin politikalarını destekleyen ve yer yer hamasi üslubu da ihtiva eden bir anlayışta yazdıkları takip edilmektedir.

Dönemin gazeteleri incelendiğinde basının; CHP Kurultayı'nın üstlendiği fonksiyon ile özellikle Cumhurbaşkanı ve CHP Genel Başkanı İsmet İnönü hakkında oldukça övücü ifadelerle yer vermesi dikkat çekmektedir. Bu övgüler şüphesiz CHP'ye ve onun ülkeyi yönetme şekline

de yapılmıştır. Elbette ki uzun yıllardır devam eden tek parti iktidarının, basın bu tutumunda belirleyici olduğunun altı çizilmelidir. İncelenen gazeteler arasında bilhassa Ulus Gazetesi, CHP'nin yarı resmi yayın organı gibi kurultaya ilişkin en ayrıntılı yayın yapan gazete olmuştur. Bu kapsamda kurultayla alakalı hemen her hadiseyi, Ulus Gazetesi'nden detaylarıyla takip edebilmek mümkündür. Ayrıca Ulus Gazetesi'nin kurultaya ilişkin bolca görsel arşiv/fotoğraf kullanmasının, dönemi yazılı bilgilerin yanı sıra görsel açıdan yansıtması bakımından önemli bir kaynak hüviyetini haiz olduğu düşünülmektedir. Yine konu itibarıyla Vakıf Gazetesi'nin Cumhurbaşkanı'nın söylemlerini öne çıkardığı, Akşam Gazetesi'nin de kurultaya sürecine dair çeşitli malumat aktardığı tespit edilmiştir.

Sonuç olarak 8-15 Haziran tarihleri arasında 8 gün devam eden kurultayda, hükümet ve parti yetkilerinin en üst düzeydeki iştiraki ve Türkiye'nin her köşesindeki parti teşkilatlarından gelen delegelerle geniş katılımlı istişareler yapılmış; bu bağlamda ülke idaresine ve CHP iç işleyişine yönelik çeşitli yeni kararlar alınmıştır. Dolayısıyla bu kurultay, Türkiye'nin savaş yıllarında hükümet politikalarının şekillenmesine katkı sağlaması ve başta TBMM ile parti içi demokratikleşme sürecine yönelik önemli yeni adımlar atması hasebiyle Türk siyasetinde yeni bir dönemin kapılarını aralamıştır. Neticede çalışmada incelenen CHP'nin 6. Büyük Kurultayı'nın; gerek dönemin siyasi atmosferi ve politikasının anlaşılması gerekse icra edildiği dönem için Türk siyasi tarihinde belirleyici bir etkisinin olduğu değerlendirilmektedir. Nitekim bu kararların uygulanmaya başlamasının yanı sıra özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında içerideki politik ve sosyo-ekonomik durum ile uluslararası konjonktür, Türkiye'nin çok partili yaşama geçilmesine olan ihtiyaç ve gerekliliği ortaya koyacaktır.

Kaynakça

1. Arşivler

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü Fonu, 30.10.0.0/56.343.17.

2. Süreli Yayınlar

Akşam Gazetesi

Ulus Gazetesi

Vakit Gazetesi

3. Kaynak Eserler

C.H.P VI. ncı Büyük Kurultayın Tetkine Sunulan Nizamname Projesi, Ankara, 1943.

4. Araştırma ve Telif Eserler

Deringil, Selim; *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, Türk Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994.

Güven, Cemal; "Cumhuriyet Halk Partisi Müstakil Grubu (1939-1946)", *Akademik Araştırmalar 2020*, (Ed., Coşkun Arslan vd.), Çizgi Kitabevi, Konya 2020, s. 357-365.

Heper, Metin; *Türkiye'nin Siyasal Hayatı*, Doğan Kitap, İstanbul 2011.

Mutlu, Sevdâ; "Tek Parti Döneminde Parti-Devlet Bütünleşmesine Bir Örnek: "Dilek Sistemi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 29 (86), Temmuz 2013, s. 53-102.

Ökte, Sezai Kürşat; *CHP Vilayet Kongrelerinin Parti Politikalarına Etkileri 1930-1950*, İleri Yayınları, İstanbul 2022.

Unat, Kadri; "Tek Parti Döneminin Son Genel Seçimi: 1943 Seçimleri ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin Seçim Propagandaları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (56), Bahar 2015, s. 209-248.

Uyar, Hakkı; *1923'ten Günümüze CHP Tüzükleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme*, Tüses Yayınları, İzmir 2000.

Uzun, Hakan; "Tek Parti Döneminde Yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Kongreleri Temelinde Değişmez Genel Başkanlık, Kemalizm ve Milli Şef Kavramları", *ÇTTAD*, 9 (20-21), Bahar-Güz 2010, s. 233-271.

Uzun, Hakan; "Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1946 Olağanüstü Kurultayı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 13 (26), Bahar 2013, s. 139-161.

4. Elektronik Kaynaklar

CHP Resmî Sitesi, "CHP Tarihi", <https://chp.org.tr/chp-tarihi>, erişim tarihi: 07.08.2024.

Web Archive, web.archive.org, "CHP'nin Kurultaylar Tarihi", <https://web.archive.org/web/20200719125726/https://www.cnnturk.com/2010/turkiye/05/22/chp-nin-kurultaylar-tarihi/577149.0/index.html>, erişim tarihi: 07.08.2024.

Ek 2: Akşam Gazetesi'nin 8 Haziran 1943 tarihli baskısında 6. CHP Kurultayı

Devlet Nüshası

MUSTAFA NEZİH ALBAYRAK

SARAY LOKANTASI

Temizliği, yağları ve Türk sever misafirlerinin rağbetleriyle daima mabharıdır. 3 noel katlı Yeni Salon, Tazelik, Şhremyet, Karaköy Beşik Tramvay durağı: No. 81

AKŞAM

MUREKKEBLİ

TALEBE

KALEMLERİ

DA YENEK UCU İLE BERABER

160 KURUŞ

Sene 25 — No. 8848 — Fiyatı her yerde 5 kuruştur.
SALI 8 Haziran 1943
Sahibi Necmeddin Sadak — Neşriyat müdürlüğü: Hikmet Feridun Es — AKSAM Matbaası

Bu durgunluk neler hazırlıyor?

Yaz günlerinin cephelerdeki bu durgunluğunun geçici olduğunu bildiren birçok haberler geliyor. Her yıl, gelecek hareketleri Almanların önceden söylemesi adetken, bu sefer Berlin sadece eson safsır den bahsediyor, miltitefik çevreleri ise yakında büyük işler olacağını seslendiriyor. İngiltze Başvekilinin Vaşingtondan sonra Afrikaya giderek kumandanlarla konuşması, verilen kararların yerine getirilmeye üzere olduğuna alâmet sayılabilir. Son günlerde İtalyaya yapılan ve bilhassa ahdeninin ilk geçit noktalı Paneller ve Sicilya adaları ile deniz usulü Spezia üzerinde toplanan şiddetli hava akımları burularını ele geçirmek istendiğini gösteriyor.

Almanya, elindeki son kuvvetleri üçüncü ve sonuz bir Rusya taarruzunda harcamaktansa Avrupa'da her iki cephe de müdafada kalıp en elverişli yerde ve zamanında tahlihi denemeye uygun buldu. Almanya için, bundan sonra harbi kazanmanın, daha doğrusu kaybetmemenin tek çaresi yenilmemek, vakti kazanmaktır. Almanya bekliyor.

Harbin uzun sürmesi Müttefiklerin aleyhinde olduğunu M. Churchill son gününde açıkça söylediği için Akdenizde şimdiden bazı hareketlere girişmek, bu hayk olmasa İtalyanı harb dışı bırakmak çarelerini basvurulması beklenmektedir. Dimalık ki Soyvetler de Müttefiklerle birlikte harekete geçeceklerdir.

Nerelede neler olacağını kestirmek imkânız olmakla beraber, göze çarpan manzara Almanya'da iç cepheyi tutmaya, halkın mânevîyatını yükseltmeye ve boşguncuları korkutmaya yarayan nutuklar söylenirken Müttefikler tarafından taze bir heyecan ve büyük temtiler belirlenmiştir.

Harb talihü üzerinde tesiri görülecek başka bir amilin de işe karıştığını umutlanmalıdır. Afrikada yeni bir Fransız kuruluşu Şimal Fransız Afrika askerlik bakımından başbuşuna bir kaynaktır. Fransada Genel Almanyaya işçi toplarken General G.raud, Müttefiklerle beraber harebedecek Fransız ordusunu hazırlıyor. Vatandaşları ve şereflerini korumak için uğraşan bu adamın biran önce Fransa topraklarını ayak basmak için nasıl can atıklar düşünüldüğü, yeni harekelerde Fransız ordusunun ne derece hesabı katılacak bir yardımcı olarak çalışacağı...

Parti Kurultayı toplandı, Millî Şef sık sık alkışlanan mühim bir nutuk söyledi

Cihan harbinin türlü dalgaları ortasında Türk milletinin itibarı ve kuvveti şerefle yükselmiştir

Cihan harbinin bugününde de yurttan sulhu muhafaza etmek hedefini güdüyoruz. Memleketin emniyeti ve müdafaası için hazır ve kararlı bulunuyoruz

Harcî emniyetin muhafazası, memleketin müdafaası, istihsal meseleleri ve bize çok ıstırap veren geçim zorluğuyla iktisadi ve idari yollarda uğraşma ve şimdiki kadar gördüklerimizin en ağır şekilde bir hazne ihtiyacını giderme hükümet işlerinin başlıcalarıdır

Ankara 8 (Akşam) — Cumhuriyet Halk Partisinin altıncı büyük kurultayı bugün saat onda Dni, Tarih, Coğrafya fakültesinde toplanmıştır. Salon çok kalabalıktır. Balukunda eson devletlerin elçileri bulunuyor.

Evelâ Bayraktar B. Şikri Sarıoğlu ilk alkışlar arasında kürsüye geliyor: Arkadaşlar 8 nci kurultayı açabilmek için yılmayaya başlıyoruz demiyiz. Bunu müteakip yolkama yapılmıştır.

Yoklama bittikten sonra Parti genel sekreteri söz alarak, işi res ve şifâ selâmet ilân edildiğini söyleyerek Meclis reisî R. Abdülhalik Zanda ile Trabzon mebusu B. Hasan Sakay teklif etmiştir. Bu iki satın seçilmesi ilâfika kabul edilmiştir. İkiye vekillerinden sonra 8 kitap okunmuştur. Bunu müteakip Millî Şef, şiddetli alkışlar arasında emona geçerek kürsüye çıkarak ve sık sık alkışlanan nutukunu söylemiştir.

Ankara 8 (A.A.) — Cumhuriyet ve Cumhuriyet Halk Partisi değişmesin emel başkaları İsmet İnönü Partinin altıncı kurultayını açabildiği nutuklarıdır.

Büyük kurultayın sayın üyeleri; Partimizin altıncı kurultayını açmakla bahsiyârım. Sayın üyeleri saygılarız selâmlarım. Partimizin en büyük sahâbelerini geçire İsmet İnönü arkadaşlarımızı birleştiren emel büyük kurucunu Ebedî Şehidimiz Atatürk'ü, yüreklerimizden taşan pikân ve emniyet duygularıyla anarak,...

Tifüs mücadelesi

Hıfzıssıhha meclisi mühim kararlar verdi

Üçüncü sınıf sinemalar bir ay müddetle kapatılıyor — Pis kahveler de kapatılacak, kahvehanelerde kimse yatamayacak

Vilâyet hıfzıssıhha meclisi dün sahâbi müdürliğinde vali ve belediye reisî doktor Lütfi Kurban reisliği altında ayık toplantısını yapmıştır. Toplantı geç vakte kadar devam etmiştir. Dünkü toplantıda şehrimiz umumî sahhî vaziyeti arasında Tifüs müdâfesi bilhassa görülmüştür. İhtimâdan sonra verilen kararlar şunlardır:

- 1 — Şehirde toplanan paçavralar muayyen yerlerde depo edilerek toplanmaktadır. Belediyeden müsaade alınmadan depo edilen veya çarşıya buraya atılan paçavralar derhal imha edilecektir.
- 2 — Mahalle aralarında kullanılan eya satımına katli surette niyâyet verilecektir. Eski eşyaların alın ve satımı için muayyen yerler ayrılmıştır. Buradaki eşyalar elâden görülmüşden satılmayacaktır.
- 3 — Üçüncü sınıf sinemaların bir ay müddetle kapatılmasına karar verilmiştir. Birinci ve ikinci sınıf sinemalar da devâmî olarak esona yapınacaklardır. Her eson arasında bir saat kadar bir zaman bulunacak ve bu müddet içinde sinemalar havalândırılarak desinfekte edilecektir.
- 4 — Pis kahveler derhal kapatılacaktır.
- 5 — Kahvehanelerde, lokalelerde ve vapurlarda bir takım adamların gecekleri otel gibi yapılar görülmüştür. Bunlar, katli surette müdâfede edilecektir.
- 6 — Tevhihanîlerin ve diğer mahkemelerin İhtiyaca göre sayın artırılacaktır.

Bu sabahki telgraflar 2 nci sahifemizde

207

NEAR EAST HISTORICAL REVIEW

14 / 2

Ekim

2024

Ek 3: Vakit Gazetesi'nin 9 Haziran 1943 tarihli baskısında 6. CHP Kurultayı

9

HAZİRAN 1943
ÇARŞAMBA
YIL: 26-SAYI: 9091
Her gün 6 sayfa.

VAKIT

Kitap kuponu Sayı : 8

Bu kuponun 5 tane getiren "Dün ve Yarın" kulliyatının 60 seçme eserinden üç dinesini % 50 tesadüfde alabilecektir.

Milli Şefimiz Parti kurultayını değerli bir nutukla açtılar

Savaşçı Fransızların Derdi

Yazan: ASIM US

General Lögel ile general Jiro small Afrıkada iki baskı bir meclis kuruldu; bu meclisin adına vâhli Fransız kurultay komitesi de-ğildir. Zahirten anlaşmaya gibi ol-duklar. Fakat bu neticeye varır vâhli her iki general birleştiler; yeni bir birlik önünde kaldılar. Milli kurultay komitesi adı ile kurulduklarını muvakkat hükümeti haricinde tanıtmak meselesindeki anlaşmazlıkta teşkil edilen bu yeni hükümetin milletler arasın- da ayrıştırmaya çalıştığına şüphelen-tiler. Bu işin dış ve iç taraflı devletler nezdinde elçiler, konsolosluk gön-derilmesi, imanın için de savcıları Fransızların kurtuluşları hükümeti- nin taahhüdünü kılmak geliyor. Halbuki daha ilk aşamada bu istik- nâmetle alınan teşebbüsler müte- lakik manleketlerde muhalefete uğradı.

İstiklâl şimali Fransada ku- rulan milli kurultay hükümetini her nevi meclis komitesi diye te-klîf ediyorlar. Amerikalılar da buna sadece mahallî bir idare ma- kûlünde görüyorlar. Bu vâzîyete göre savcı Fransızların kur- dulmaları komite meclisi bir Fransız hükümeti olamaz, olamayacağı bu- lundukları bunu tasdik de mahal değildir. Sadece fiilî bir anuma küllî icelir, Fransız işleri yanın- da fiilî kuvvetlerinden kurtarı- lırlar. Ondan sonra serbest bir müzakere yapılır. Fransız milleti- nin yeni de yeni bir parlamento ve bu parlamentonun imadeti ile yeni bir hükümet kurulur. İşte bu telâhî taraflı şimdî sa-

Aziz Şef dedi ki :

Gelecek zamanları kuvvetli ümit-lerle beklemeye hakkımız vardır

Cihan harbinin bugününde de yur- da sülhü muhafaza etmek hedefini güdü- yorzun. Memleketin emniyeti ve müdafaa- sını için hazır ve kararlı buluyoruz. Mille- tin varlığı için icap ederse, onun insanca ve paraca bütün kaynaklarından istifade etmeye mecbur olduğumuzu biliyoruz.

En büyük Meselemiz

Türk milletinin ileri bir insan cemiyeti olarak inhiyaçlarını temin etmektir

Ankara, 8 (A.A.) — Cumhuriyeti ve Cumhuriyet Halk partisi değişmez genel başkan İsmet İsmail partinin altın kurultayın açışındaki nutukla- rıyla açmışlardır:

"Büyük Kurultayın sayın üye- leri:

Partimizin altın Kurultayını açmakla bahçivârım, Sayın üye- leri sevgilerle selâmlarım. Parti- mizin en büyük salihiyetini se- rife temsil eden siz arkadaşla- rımızla beraber onun büyük kurucusu Ebedî Şefin Atatürk'ü, vüreklerimizden geçen güleran ve minnet duygularıyla anarım. Ta- rihle yer alan eylemi gibi bu ku- rultayın da milletimizin ilerleme ve yükselme çalışmalarında kıymetli bir hatıra bırakacağını ü- minim. (Devam 2 cilde)

Kurultayın açılış celsesi nasıl oldu?

Seçilen encümenler öğleden sonra çalışmalarına başladılar

Ankara, 8 (A.A.) — Cümhu- riyet halk partisi altın büyük kurultay bugün Dil ve Tarih Coğ- rafla fakültesi konferans sala- rında toplanmıştır. Kurultayın açılış celsesinde bütün vekâletler erkânî ile büyük ve orta eylemler ve kalabalık bir davetli kümesi hazır bulunmuştur.

Saat tam 10 da parti genel başkanı vekilî Başvekil Şükrü Sa- racoğlu başkanlık yerini alarak kurultay konuşmalarına başlan- mışdan önce parti iç nişanlaşma- sını gerektiren yoklama yapıldığını bildirmiştir. (Devam 2 cilde)

Mühim harekât başlayacağı için... General Jiro başko- mutanlığı bırakmıyor

Atatürkün manevi huzurunda

Kurultay namına bir heyet Ebedî Şefin muvakkat kabrine çelenk koydu

Ankara, 8 (A.A.) — Cümhu- riyet halk partisi altın büyük ku- rultayın bugün açılış celsesinde bir çok imzaları verilen bir tak- rir ile partinin bunisi, Ebedî Baş- kanı, Türkiye cumhuriyetinin mü- esas olan aziz Atatürk'ün mu- vakkat kabrinin büyük kurultay adına seçilecek bir heyet tarafın- dan ziyaret edilerek bir çelenk koymak suretile manevi huzuru- na minnet, sevgi ve saygıların sunulması teklif edilmiş ve bu teklif suretili alkışlarla karşılan- mıştır.

Vekâyetler delegeleri arasında seçilen bir heyet saat 15 de ku- rultay için başkan Hasan Sa- karım başkanlığında olarak ku- rultay adına Atatürk'ün muvakkat kabrine ziyaret ederek bir çelenk koymuş ve Ebedî Şefin manevi huzurunda bir tasam vak- fesinde bulunmuştur.

Tifüsle mücadele

Üçüncü sınıf sine- malar kapatıldı

Tifüsle mücadele devam edilmektedir. Üçüncü sınıf sine- maların bir ay müddetle kapa- tılması hakkındaki karar dün tat- bık edilmiştir. Bazı sinema sa- hibiileri itiraz ederek ikinci sını-

İstila denemeleri başladı

Lampeduza İtalyan adasına ko- mandos akını yapıldı

Mihver, beş bölükle yapılan baskının püskürtüldüğünü bildiriyor

Müttefikler Akdenizde büyük kuvvetler tahşit ettiler

Berlin, 8 (A.A.) — Alman or- dularını başkomutanlığı tebliğlen- den:

Dünyanın dört bir baskın hare- ketinde Akdenizde Lampeduza ada- sına alması teşebbüsü emtiştir. İtalyan kataları taarruz püskürt- müşler, bir kaç gemi batırılmışlar ve karaya çıkan düman müfre- telerini yok etmişlerdir.

İtalyan tebliği

Roma, 8 (A.A.) — İtalyan or- dularını umumî karargâhının 1119 numaralı tebliğinden:

Lampeduza adasına karşı İngi- liz birlikleri tarafından yapılan çıkarma teşebbüsü, bir kaç dü- man deniz taşıtı batırarak emti- dâfimiz tarafından sürece ön- lenmiş ve püskürtülmüştür.

Londra malumat vâhisiyer

Londra, 8 (A.A.) — Alman teb- lîğinde, Lampeduza adasına ya- pıldığı bildirilen müttetif hücumu hakkında bugün Londrada hiçbir malumat verilmemiştir. (Devamı Sa. 8 N. 3 de)

Çörçilin nutku:

Geniş ölçüde deniz harekâtının yakın olduğu aşikârdır

İngilteredeki ve Afrikadaki ordularımız- dan umduklarımızı elde edeceğiz

Londra, 8 (A.A.) — M. Çör- çil bugün Buckingham sarayına gitmiş ve öğle vâhisiyeri sırasında ziyen Başvekil son seyahati hak- kında Krala izahat vermiştir.

NUTKU DİNLIYENLER

Londra, 8 (A.A.) — Bugün M. Çörçilin nutkunu dinlemek için Avam kamarasının diplomat- lara mübus locasında bilhassa İtalyana, Amerika, Sovyet Rusya, Arjantin, Brezilya büyük elçileri hazır bulunmuşlardır. Halka mahsus localara Amerikalı ve Ka- nadalı subaylar vardı. Geçen umumî harpte Başvekil bulunan M. Loyd Core de nutku dinle- mek üzere Avam kamarasına gel- miştir.

"... Müttefiklerin harp eylemleri devamı suretinde ve harba ar- tarak tedricen taarruz salınamaya intikal etmekte kurmay hevetleri azası ile harekâtın yüksek seviye ve idaresinden mesul olanların sık sık buluşmaları zarureti baş- eştirmiştir.

Ek 4: Ulus Gazetesi'nin 9 Haziran 1943 tarihli baskısında 6. CHP Kurultayı

209
 NEAR EAST HISTORICAL REVIEW
 14 / 2
 Ekim
 2024

Ek 5: Akşam Gazetesi'nin 12 Haziran 1943 tarihli baskısında 6. CHP Kurultayı

Ek 6: Ulus Gazetesi'nin 13 Haziran 1943 tarihli baskısında 6. CHP Kurultayı

PAZAR
13
HAZİRAN
1943
S. KURULUŞ

ULUS
ADIMIZ ANDIMIZDIR

Bugün
Güzel Sanatlar
Sayfamızı okuyunuz

C. H. P. Değişmez Genel Başkanı İsmet İnönü'nün Kurultay üyeleriyle beraber fotoğrafı

Kurultay üyeleri arasında C. H. P. Değişmez Genel Başkanı İsmet İnönü'nün fotoğrafı

Kurultay üyeleri C. H. P. Değişmez Genel Başkanı İnönü'nün çayında

C. H. P. Değişmez Genel Başkanı İsmet İnönü'nün başkanlığında Kurultay üyeleri çay sohbeti yaptılar.

Parti programının yeni noktaları
Eski TEKKELİ
Ulu Mehmet

Parti programının yeni noktaları... (text continues)

Hariçye Vekilimiz Mihver ve bilateral devletler müessesileri şerhine bir ziyafet verdi

Almanya'dan Türkiye'ye ilgisiz ayısı gönderildi

Büyük Kurultay delegeleri şerefine hava gösterileri salıya yapılacak

Dün öğleden önce Büyük Kurultay üçüncü umumi toplantısını yaptı

Uzun görüşmelerden sonra C. H. P. nizamnamesi yeni şekliyle kabul edildi

Bugün Y. Ziraat Enstitüsü gezilcek

Kırkkale ilkokulu ile hükümet konağının temelleri dün atıldı

Ankara Tenis Birincilikleri ve ULUS KUPASI müsabakaları bu sabah neticeleniyor

C.H.P. Büyük Kurultayı şerhinden bir rica

C. H. P. Büyük Kurultayı'nın üyeleri ile beraber fotoğrafı

211
NEAR EAST HISTORICAL REVIEW
14 / 2
Ekim
2024

Ek 7: Ulus Gazetesi'nin 16 Haziran 1943 tarihli baskısında 6. CHP Kurultayı

ÇARŞAMBA
16
HAZİRAN
1943
2 KURUŞ

ULUS
ADIMIZ ANDIMIZDIR

VARLIK
Her hafta 100 kuruş - 100 kuruş
280 kuruş
TARAF - ALI YÜCELİN
Milletin en büyük gazetesi

VI ncı Büyük Kurultay dün sona erdi

Milli Şefimiz İnönü

Kurultayı kaparken dedi ki: Gelecek Kurultay'a açık alınla hesap vermek dileği başlıca amacımız olacaktır

C. H. P. VI ncı Büyük Kurultayına değişik toplantılarda, üyelere açıkta oturdu ve gündüz akşamları, "bireysel", "kolektif" toplantılarda katılanlar için Cumhuriyet Halk Partisi Başkanı Genel Başkan Millî Şef İsmet İnönü, Altın Kurultayın sonuçları hakkında konuşuldu.

— Bu arakadılar, Büyük Kurultayın sonuçları hakkında konuşuldu. Altın Kurultayın sonuçları hakkında konuşuldu.

C. H. P. Genel Başkanı Fahri Paşa Kurultayın sonuçları hakkında konuşuldu.

Başvekilin nutku

Fahri Paşa ATAY

Cumhuriyet Halk Partisinde Başkanlık Genel Başkan, Millî Şef İsmet İnönü 6 ncü Kurultayı kaparken yaptığı konuşmada, Başvekilin konuşmasında, Türkiye'nin geleceği için yapılacak işleri, Türkiye'nin geleceği için yapılacak işleri, Türkiye'nin geleceği için yapılacak işleri...

Büyük Kurultay'ın dünkü kapanış celsesinde

Başvekilimiz B. Şükrü Saracoğlu iç ve dış durumun veciz bir izahını yaptı

C. H. P. Genel Başkan Vekili diyor ki:

Sizlerin en büyük sorunu Türkiye'nin dış politikasıdır. Türkiye'nin dış politikası, Türkiye'nin dış politikası, Türkiye'nin dış politikası...

Değişmez Genel Başkanımız

Bilecik Mebusu B. Memduh Şevket Esadlı'ı gene C. H. P. Genel Sekreterliğine seçtiler

Kurultay'ın dünkü toplantısında C. H. P. Umumi İdare Heyeti seçimi de yapıldı

C. H. P. VI ncü Büyük Kurultayında, Genel Başkanlık Genel Başkan, Millî Şef İsmet İnönü, Altın Kurultayın sonuçları hakkında konuşuldu.

İNÖNÜ

B. Ali Rıza Tarhan'ı tekrar Müstakill Grup Reis Vekilliğine tayin etti

C. H. P. VI ncü Büyük Kurultayında, Genel Başkanlık Genel Başkan, Millî Şef İsmet İnönü, Altın Kurultayın sonuçları hakkında konuşuldu.

İlk yolcu uçağı

dün Van'a gitti

C. H. P. VI ncü Büyük Kurultayında, Genel Başkanlık Genel Başkan, Millî Şef İsmet İnönü, Altın Kurultayın sonuçları hakkında konuşuldu.

İsmet Tancar Odamında

bir konuşma yapan B. Rauf Orban İstanbul'a hareket ediyor

C. H. P. VI ncü Büyük Kurultayında, Genel Başkanlık Genel Başkan, Millî Şef İsmet İnönü, Altın Kurultayın sonuçları hakkında konuşuldu.

İsmet Fıratı dolayısıyla

İtalyan Hükümetinin yaptığı kolaylıklar

C. H. P. VI ncü Büyük Kurultayında, Genel Başkanlık Genel Başkan, Millî Şef İsmet İnönü, Altın Kurultayın sonuçları hakkında konuşuldu.

212
Near East
Historical
Review
14 / 2
October
2024

MARSHALL PLANI TÜRKİYE MİSYON ŞEFİ RUSSELL HIGGINSON DORR'UN FAALİYETLERİ

The Activities of Russell Higginson Dorr, Marshall Plan Chief of Mission to Türkiye

Şahin Yedek

Doç. Dr., Munzur Üniversitesi, Türkiye
e-mail: sahinayedek@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0002-3783-520X

Near East Historical Review

14/2, October / Ekim 2024
e-ISSN: 2717-6363 (Online)
www.nehrreview.com

Article Type - Makale Türü : Research Article / Araştırma Makalesi
Received Date - Geliş Tarihi : 14.09.2024
Accepted Date - Kabul Tarihi : 09.10.2024
Pages - Sayfa : 213 - 232

doi : <http://dx.doi.org/10.29228/nehrreview.78330>

Citation - Atıf : Şahin Yedek, “Marshall Planı Türkiye Misyon Şefi Russell Higginson Dorr’un Faaliyetleri”, *Near East Historical Review*, 14/2, October, 2024, pp. 213 – 232.

MARSHALL PLANI TÜRKİYE MİSYON ŞEFİ RUSSELL HIGGINSON DORR'UN FAALİYETLERİ

The Activities of Russell Higginson Dorr, Marshall Plan Chief of Mission to Türkiye

Şahin Yedek

Doç. Dr., Munzur Üniversitesi, Türkiye

e-mail: sahinyedek@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0002-3783-520X

Öz

Türkiye, Marshall Planı'na Ankara'da 4 Temmuz 1948 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri ile imzalanan "Ekonomik İş birliği Anlaşması" ile katılmış, Marshall Yardımları kapsamında 1948-1952 yılları arasında yaklaşık 350 milyon dolarlık bir ABD yardımı almıştır. Cumhuriyet tarihinde ilk kez dışarıdan müdahalenin gerçekleştiği bu dönemde, Türkiye'nin ekonomi politikası önemli değişimler geçirmiştir. Bu kapsamda Türkiye'ye Marshall Yardımları Misyon Şefi olarak atanan Uluslararası Banker Russell H. Dorr 1948 yılında Türkiye'ye gelerek kilit bir isim olmuştur. Türkiye'deki inceleme gezileri sırasındaki temasları, hazırladığı raporlar yardımların daha çok hangi alanlarda kullanılacağını belirlemiştir. Dört yıl boyunca Türkiye'de görev yapan Dorr, tarım, ticaret, sanayi ve maden alanlarını incelemiş, çeşitli temaslarla bulunmuştur. Bu incelemeler, temaslar ve verdiği demeçler günümüze kadar ayrı bir çalışma konusu yapılmamıştır. Türkiye'nin bir sanayi ülkesi olmaktan ziyade Avrupa'nın gıda ve hammadde deposu olarak konumlandırılması bu kişinin verdiği talimatlar neticesinde gerçekleşmiştir. Bu dönemde sanayi yatırımları büyük ölçüde terk edilmiştir. Kamu yatırımları tarımda makineleşmeye ve karayolları inşaatına kaydırılmıştır. Türkiye, Marshall yardımıyla birlikte birçok alandaki sanayi girişimlerini bırakmak ve bazı malların üretiminden vazgeçmek zorunda kalmıştır. Türkiye böylece, Cumhuriyet'in kuruluşundan beri yaptığı birçok atılımın devamını getirememiştir. Günümüzde bile yansımaları görülebilen bu çalışma konusu, özellikle Cumhuriyet Arşivi Belgeleri, süreli yayınlar ve basılı kaynaklardan faydalanılarak yeni bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Marshall Planı, Russell H. Dorr, Basın, Rapor, Ekonomi.

Abstract

Turkey participated in the Marshall Plan by signing the "Economic Cooperation Agreement" with the United States in Ankara on July 4, 1948. Turkey received approximately \$360 million in U.S. aid between 1948 and 1952 under the Marshall Plan. During this period, which marked the first external intervention in the history of the Republic, Turkey's economic policy underwent significant changes. Russell H. Dorr, an international banker appointed as the Chief of the Marshall Aid Mission to Turkey, arrived in Turkey in 1948. After conducting an inspection tour of Turkey, his report determined the areas where the aid would be primarily utilized. Dorr, who served in Turkey for four years, examined agriculture, trade, industry, and mining sectors and made various contacts. These inspections, contacts, and statements have not been the subject of a separate study to date. Turkey was positioned more as a food and raw material depot for Europe rather than an industrial country based on the instructions given by this individual. During this period, industrial investments were largely abandoned, and public investments were redirected towards mechanization in agriculture and road construction. With Marshall aid, Turkey had to abandon many industrial initiatives and cease production of certain goods. Thus, Turkey could not continue many of the advancements it had made since the establishment of the Republic. This topic, which forms the backbone of our study, whose reflections can still be seen today, has been examined with a new perspective, especially utilizing Republic Archive documents, periodicals, and printed sources.

Keywords: Türkiye, The Marshall Plan, Russell H. Dorr, Press, Report, Economy.

Giriş

Marshall Planı, ABD Dışişleri Bakanı George Marshall tarafından 5 Haziran 1947 tarihinde Harvard Üniversitesinde yapılan bir konuşmada ortaya konulan ve İkinci Dünya Savaşı'ndan çıkan Avrupa devletlerinin ekonomisini tekrar kalkındırmayı amaçlayan ekonomik yardım programıdır.¹ Bu plana göre; Avrupa ülkeleri her şeyden önce kendi aralarında bir ekonomik iş birliği yapmalı ve birbirlerinin eksikliklerini kendileri tamamlamalıydı. Bu genel iş birliği sonunda bir eksiklik ortaya çıkarsa ABD bu açığın kapatılması için yardım etmeliydi. Bunun için de Avrupa ülkeleri öncelikle bir iş birliği programı yapmalıydı. İlk olarak 27 Haziran 1947'de Sovyetler Birliği, Çekoslovakya, Finlandiya ve Polonya dışındaki Avrupa ülkelerinin dışişleri bakanlarının katılımıyla düzenlenen Paris Konferansı'nda görüşülüp kabul edilen Marshall Planı, 11 Eylül 1947'de ABD kongresi tarafından onaylandı.² Plan'ın aslında ABD açısından ilk amacı; ekonomik olarak kötü durumda olan Avrupa ülkelerinde Komünist partilerin iktidara gelmesini engellemektir. İkinci amaç ise dolaylı yoldan ABD ekonomisini güçlendirmektir. Çünkü Avrupa ülkelerinin alım gücünün çok zayıflamış olması ABD üretimini ve ekonomisini de olumsuz etkilemişti. ABD bu dönemde her ne kadar ekonomik olarak güçlü ve üretken olsa da ürettiği mallarının alıcı bulabilmesi ancak Avrupa'nın ekonomik olarak güçlendirilmesiyle mümkündür. Yardımlar, Avrupa Kalkınma Projesi adıyla yapılmış, Avrupa'da bu yardımların sonucunda üç-dört yıl gibi kısa bir sürede tarım ve sanayi alanında büyük bir gelişme yaşanmıştır. Bu plan, Avrupa Birliği (AB) oluşturma düşüncesinde de etkili olmuştur.³ Sovyetler Birliği ise bu plana karşı atak olarak Avrupa'daki komünist ideolojisinin koordine edilmesi için Komintern⁴'in ilkelerini devam ettiren Kominform⁵'u kurmuştur.

Marshall Planı ve Türkiye'ye etkilerine dair bugüne kadar birçok araştırma yapılmıştır. Konu hakkında bilimsel kitap, makale, bildiri, tez çalışmaları vs. bulunmaktadır. Ancak Planın Türkiye koordinatörlüğünü yürüten Russel H. Dorr hakkında detaylı bir çalışma yapılmamıştır. Russell Dorr'un, ABD tarafından görevlendirilip Türkiye'ye gönderilmesi konuya açılan ayrı bir pencere olmuştur. Russel H. Dorr Türkiye'ye geldiği ilk günden itibaren devletin üst düzey yetkilileri tarafından ilgiyle karşılanmış, çalışmaları basın tarafından titizlikle takip edilmiştir. Şöyle ki; Russell Dorr, Türkiye'ye gelişinde birlikte yurt çapında detaylı incelemelerde bulunmuş, sanayi tesislerini, madenleri, nehirleri, barajları, ticari faaliyetleri ve tarım alanlarını inceleyip ABD'ye rapor sunmuştur. Bu incelemeler ABD'nin Türkiye'ye vereceği yardımların miktarını ve hangi alanlarda kullanılacağını önemli derecede etkilemiştir. Bu süreçte, Dorr'un Türkiye'deki çalışmaları, sadece ekonomik yardımların dağıtılmasına değil, aynı zamanda Türkiye ile ABD arasındaki diplomatik ve ekonomik ilişkilerin gelişmesine de katkıda

¹ Çağrı Erhan, "Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 51/1, 1996, s.275, 276; Tolga Tören, *Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı ve Türkiye Uygulaması*, Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s.48-50.

² Cenan Sahir Silan, *Amerikan Türk Yardımları Programı*, Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1948, s.14-21; Refii Şükrü Suvla, *Türkiye ve Marshall Planı*, İsmail Akgün Matbaası, Cilt: X, No:1-4, İstanbul, 1951, s.7.

³ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 30.1.0.0. Kutu:125, Gömlek:801, Sıra:5; Bundan sonraki arşiv kayıtları kısaltılarak verilecektir. BCA, 30.10.0.0/ 268.807.3.

⁴ Almanca "Kommunistische Internationale"nin kısaltması. Komünist Enternasyonal (Komintern), uluslararası işçi hareketlerinin örgütlenme sürecinde kurulan üçüncü büyük enternasyonal örgüttür. Birinci Enternasyonal 1864'te Londra'da kurulmuş, Karl Marx'ın katkılarıyla şekillendirilmiş ve 1876'da dağılmıştır. İkinci Enternasyonal ise 1889'da Paris'te, çeşitli sosyalist ve işçi partilerini bir araya getirerek kurulmuş, ancak 1914'te sona ermiştir. Üçüncü Enternasyonal, yani Komintern, 1919'da Moskova'da Bolşevik Partisi'nin modelini esas alarak kurulmuş, demokratik merkezîyetçilik ilkesiyle dünya çapındaki komünist partilerini yönlendirmiştir. 1935'teki 7. Kongre'de faşizme karşı birleşik cephe politikası benimsenmiş, 1943'te ise örgüt tasfiye edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Doğu Perinçek, *Komintern Belgelerinde Türkiye*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2020; Serge Wolikow, *Komünist Enternasyonal (1919-1943) Komintern veya Yıkılan Dünya Devrimi Partisi Hayalleri*, Çev. Erden Akbulut, Yordam Kitap, İstanbul 2016.

⁵ Almanca "Kommunistisches Informationsbureau"nın kısaltması. Sovyetler Birliği önderliğinde 1947 yılında oluşturulan çeşitli ülkelerdeki komünist ve işçi partilerin enformasyon (propaganda) bürosu.

bulunmuştur. Dört yıl boyunca Türkiye'de misyon şefliği görevini sürdüren Russell Dorr, bu süre zarfında basında geniş yer bulmuş, gazetelere yoğun şekilde demeç vermiş, yurt gezileri ise basın mensupları tarafından yakından takip edilmiştir. Bu gezi, inceleme, görüşme ve raporlar derli toplu bir şekilde incelenip konuya dair bir kaynak oluşturulmamıştır. Bu çalışma ile konuya başka bir açıdan odaklanılmış, ABD'li bir diplomat gözüyle Türkiye'nin 1948-1952 yılları arası panoraması çıkarılmaya çalışılmıştır. Çalışmalar farklı alanları kapsadığından çalışmamızın sınırlarını aşmadan farklı kesitler ve ayrı başlıklar altında detaylandırılarak sunulacaktır.

1. Russell Higginson Dorr?

Babası, ABD'nin tanınmış avukatlarından Goldthwaite H. Dorr 1934 yılında Türk Hükümeti tarafından ülkenin ekonomik gelişimine dair rapor hazırlaması için çağrılan uzman ekip üyelerindendi.⁶ 1907 yılında ABD'de doğan Russell Higginson Dorr, 1935'te Harvard Koleji'nden ve 1938'de Columbia Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu. 1941'de Japonların Pearl Harbor'a saldırısından sonra New York'ta avukatlık yapmayı bıraktı ve Merkezi İstihbarat Teşkilatı'nın (CIA) öncüsü olan Stratejik Hizmetler Ofisi'ne (OSS) katıldı. II. Dünya Savaşı sırasında Kuzey Afrika ve Avrupa'da görev yaptı ve Liyakat Nişanı ile ödüllendirildi. Savaşın sona, Alman tazminatları ve Almanlar tarafından ele geçirilen altınların geri alınmasıyla ilgilenen komisyonlarda ABD delegesi olarak görev yaptı. 1948- 1952 yılları arasında Türkiye'de Marshall Planı yardımlarını yönetmek için görev yaptı. 1953'ten 1958'e kadar Dünya Bankası'nın kıdemli personel üyesiydi ve Asya ile Orta Doğu'daki kredileri yönetti. 1958'de Chase Manhattan Bank'ın dış kredi kolunun başkan yardımcısı oldu ve 1972 yılında emekli olana kadar Chase'e kıdemli danışman olarak hizmet verdi. Ayrıca İstanbul'daki Robert Koleji'nin mütevelli heyeti üyesi ve Washington'daki Orta Doğu Enstitüsü'nün yöneticisi olarak görev yaptı. New York Dış İlişkiler Konseyi'nde aktif olarak yer aldı. Florida'da yaşamını sürdüren Dorr, Galapagos Adaları'na yaptığı bir ziyaret sırasında yürüyüş yaparken kalp krizi geçirdi ve 89 yaşında hayatını kaybetti.⁷ Evli ve iki çocuk babasıydı.

2. Russell Higginson Dorr'un Türkiye'deki Çalışmaları

2.1. Türkiye'deki Uygulamalara Müdahaleleri

Türkiye'ye yardımın başladığı ilk yıllarda kredi şeklindeki yardımlar hibelerden çok daha yüksek miktarlarda olmuştur. Hibe olarak yapılan yardımın TL cinsinden karşılığının Merkez Bankası'na yatırılması şart koşulmuştur. Karşılık Fonu adı verilen paranın %95'i Amerikan Hükümeti ile Türk Hükümeti'nin ortaklaşa devam ettikleri programlara ayrılmış, geriye kalan %5'i de Ekonomik İşbirliği İdaresi'nin (ECA) Türkiye'deki giderlerinin karşılanmasında kullanılmıştır.⁸ Türkiye'nin 1948- 1949 yılları için yardım kapsamına alınmayacağı bildirilse de yapılan teşebbüsler sonrası 49 milyon dolar alınmış, 1949-1950 yılları için 30 milyon dolar verileceği belirtilse de itirazlar neticesinde bu miktar 59 milyon dolara çıkarılmıştır.⁹ Russell Dorr, 14 Mayıs 1950 tarihinde Demokrat Partinin iktidara gelmesiyle ilgili; Marshall Planı'nın Türkiye'nin iç siyasetiyle ilgilenmediği ve Marshall Plânı fonlarının siyasi maksatlar için kullanılmadığı, bundan sonra da kullanılmayacağını belirterek bu değişikliğin yapılacak çalışmaları etkilemeyeceğini bildirmiştir.¹⁰ Seçim sonrası Celal Bayar'la görüşen Dorr, Marshall Plânı uygulamaları için Amerikalılarla iş birliği yapacak yeni kabinenin ve memurların işe yabancı kalmayıp derhal uyum sağlamalarını ve böylece muhtemel bir duraklamanın önlenmesini

⁶ Ulus, 23 Haziran 1949.

⁷ The New York Times, 20 Temmuz 1996.

⁸ Baran Tuncer, Türkiye'de Yabancı Sermaye Sorunu, SBF Yayınları, No: 241, Sevinç Matbaası, Ankara 1968, s.89.

⁹ BCA, 30.1.0.0./125.801.5.

¹⁰ Yeni İstanbul, 14 Mayıs 1950.

istemmiştir.¹¹ Sağlık alanında sıtma ve verem hastalıklarından kaynaklanan hastalıklardan 1950'li yıllara kadar ciddi sıkıntılar çeken Türkiye, Marshall Planı kapsamında bu hastalıklarla mücadeleye hız vermiştir. Yardım Komitesi Başkanlığı oluşturularak başkanlığına Russel Dorr getirilmiştir. 1950–1951 devresinde %95'ler hesabı kamu ve özel kesim arasında taksim edilmiştir. Genel toplamda 160 milyon 767 bin dolar olan tutarı, Türk Hükümetinin bütçe açıklarını kapatmak için kullanmak istediğini düşünen¹² Russel Dorr, bu isteği reddetmiştir. Bunun üzerine Türk Hükümeti'nin talimatı ile harekete geçen Washington Büyükelçisi Feridun Cemal Erkin ECA İdaresi'ne başvurmuştur.¹³ Anlaşmanın sağlanmasıyla 1 Mart 1950 tarihinde 5582 sayılı¹⁴ ve 28 Şubat 1951 tarihinde de 5760 sayılı¹⁵ iki kanun çıkarılarak Marshall Planı çerçevesinde elde edilen yardımlar bütçe ve hazine hesaplarına aktarılmaya başlanmıştır. Çıkarılan bu kanunlar 26 Nisan 2007 tarih ve 5637 sayılı kanun çıkana kadar yürürlükte kalmıştır.¹⁶

Russell Dorr'un Türkiye'deki dikkat çekici faaliyetlerinden biri Zonguldak kömür madenlerini incelemek olmuştur. ABD'li maden uzmanları ile bizzat ocaklara gidip işçilerin çalışma koşullarını ve cevher yapısını inceleyen Dorr, gerekli olan liman inşası, yeraltı mekanizasyonu ve diğer tesislerin yapımına dair 1948- 1949 yılında lazım olacak 12,5 milyon doları ECA'ya kabul ettirdiğini belirterek, Türkiye'nin dolar açığının kapatılmasında bu madenlerin önemli olduğunu bildirmiştir. Madende çalışan işçilerin yaşam koşullarının da mükemmel olduğunu belirtmiştir.¹⁷ Türkiye'yi özellikle Avrupa'nın tarım ürünleri ihtiyaç ambarı şeklinde tanımlayan ABD'li diplomat, dönemin Tarım Bakanı Cavit Oral'la görüşüp, ABD'den tarım uzmanlarının gelmesi için İktisadi İşbirliği Teşkilatına başvurarak altı uzman getirtmiştir. Tarım bakanı, bundan dolayı geldiği günden beri Türkiye'nin kalkınmasına candan katkıda bulunan Dorr'a teşekkürlerini iletmiştir.¹⁸ Ayrıca, Russell Dorr'un tavsiyesiyle ABD'den tütün eksperleri getirtilerek İzmir'de incelemelerde bulunmuş, uzmanlar Türk Tütününün daha önce Marshall Planı kapsamında incelemiş oldukları diğer ülkelerdeki tütünden çok daha kaliteli olduğunu fakat üretim maliyetinin düşürülmesi gerektiğini belirtmişlerdir.¹⁹ Türk tütününü fiyatının Virginia tütününden yüzde seksen daha pahalı olduğunu bu nedenle ihracatta rekabetinin azaldığını buna rağmen Yunanistan'dan daha iyi durumda olduğunu²⁰ belirterek Türk tütününü İngiltere, Almanya ve Danimarka'nın ithal etmek istediklerini de ayrıca dile getirmişlerdir.²¹

Marshall Planı, bireysel teşebbüs imkânı olan sanayicileri öncelikli desteklemeye çalışmıştır.²² Bu kapsamda Türkiye'de bireysel teşebbüse verilen ilk destek Bursa'da kurulan soğuk hava tesisi için olmuştur. Beş bin teneke peynir alacak ve civar iller de dahil olmak üzere Bursalı çiftçilerin yetiştirdiği meyveleri yaz kış aynı tazelikte muhafaza edecek büyük bir soğuk hava tesisi kurulmuştur. Özel sermaye ile kurulan bu tesise, Marshall Planı kapsamında ilk yardım olarak 250 bin dolar tahsis edilmiştir. Bu teşebbüs Russell Dorr tarafından büyük bir ilgi ve sempatiyle karşılanmıştır. Dorr, "Türkiye'de yaptığımız ilk orijinal iş budur" diyerek bu projeyi büyük bir memnuniyetle desteklediklerini ifade etmiştir. Ayrıca, bu tesis için Avrupa'da

¹¹ Yeni İstanbul, 18 Mayıs 1950.

¹² BCA, 30.1.0.0/ 60.373.3.

¹³ Feridun Cemal Erkin, Dışişlerinde 34 Yıl, C. II, Kısım I, TTK Yayınları, Ankara,1992, s.107.

¹⁴ Resmî Gazete, S. 7448, 4 Mart 1950.

¹⁵ Resmî Gazete, S. 7746, 28 Şubat 1951.

¹⁶ Resmî Gazete, S. 26510, 2 Mayıs 2007.

¹⁷ Son Posta, 5 Temmuz 1949; Ulus, 7 Temmuz 1949.

¹⁸ Yeni İstanbul, 29 Mart 1950.

¹⁹ Yeni İstanbul, 9 Aralık 1949.

²⁰ Son Posta, 5 Temmuz 1950.

²¹ Ulus, 19 Nisan 1949.

²² BCA,30.18.1.2./126.59.11; BCA,30.18.1.2./126.59.12; BCA,30.18.1.2./124.89.16; BCA,30.18.1.2./ 123.72.14; BCA,30.10.0.0./ 268.807.4; Son Posta, 24 Ağustos 1950.

bile bulunmayan makineler Amerika'dan getirilmiştir. Böylece meyve ve sebzeler, tazeliklerini ve vitaminlerini koruyarak ihraç edilebilecekti.²³ Türkiye'de özel teşebbüs imkânı bulunan maden işletmecilerinin Marshall yardımınca sağlanacak kredilerden yararlanabileceğini her fırsatta belirten Dorr, özellikle de Amerika'nın istediği krom ve manganez gibi madenlerin ihracatı üzerinde durmuştur.²⁴ Bu doğrultuda ABD'ye gönderilmek üzere dört yıllığına yılda 2000 ton krom satışı için "Bilgin Maden Limited Şirketi" ile "Marshall Planı İdaresi" arasında sözleşme imzalanmış, şirketin yapılacak yardımın karşılığını krom ile ödeyeceği belirtilmiştir.²⁵

Russell Dorr'un Türkiye'deki incelemeleri her alanı kapsamıştır. Şöyle ki; Sakarya Nehri üzerindeki Sarıyar mevkiinde inşa edilecek hidroelektrik santrali inşaatı çalışmaları Devlet Bakanı Karaosmanoğlu ile Russell Dorr arasındaki anlaşma sayesinde hızlandırılmıştır. 128 milyon liraya mal olacağı ve yılda 343 milyon kilowatt saat elektrik üreteceği düşünülen bu santralin üç buçuk yıl içinde tamamlanması planlanmıştır.²⁶ Türkiye'nin elektrik üretimini %50 artıracak santral, İstanbul, Zonguldak, Karabük ve Kırıkkale gibi sanayi bölgelerine yılda 843 milyon kilowatt saat elektrik sağlayıp, bu bölgelerdeki sanayinin gelişimini hızlandırması planlanmıştır. Türk-Amerikan iş birliğinin güzel bir örneği olan bu projenin hayata geçirilmesiyle, özel sektörün büyümesini engelleyen faktörler ortadan kaldırılmış, santral faaliyete geçtiğinde Kırıkkale, Ankara, Zonguldak, İzmir, Adapazarı ve İstanbul gibi merkezlerdeki sanayi tesisleri üretimlerini artırırken maliyetlerini de düşürebileceği anlaşılmıştır. Proje, ucuz elektrik teminiyle sanayi ve tarımın gelişmesine katkıda bulunacak, özel girişimlerin başlaması ile büyümesi daha kolay hale gelecekti. Pahalı kömür yerine uygun fiyatlı elektrik kullanımı, Türkiye'nin kalkınmasını hızlandıracaktı.²⁷

Dorr, 26 Ekim 1950 tarihli mektubuyla, dönemin Devlet Bakanı Fevzi Lûtfi Karaosmanoğlu'na Türkiye'de Marshall Planı çerçevesinde finanse edilen Toprak Mahsulleri Ofisi ve Et Kombinaları projesi ile ilgili uyarıda bulunarak: Projenin mali sorumluluk gerektirdiğini, plansız ve maceracı bir şekilde para harcanamayacağını, proje ekibinde yer alan ABD'li uzman Mc Kee'nin, Türkiye'de et endüstrisi için bir rapor hazırladığı ve 22 Milyon Dolara mal olacak Menges teklifinin çok pahalı bulunduğunu bunun yerine daha küçük ölçekli bir projenin yapılması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca, proje kapsamında Erzurum, Konya, Ankara, İstanbul, Kayseri, Trabzon²⁸ ve Zonguldak'ta et kombinaları ve soğuk hava depoları gibi tesislerin kurulmasının daha uygun olacağını bildirmiştir.²⁹ Diğer taraftan Batman Raman Petrol arama tesislerinde yaptığı incelemeler sonrası Cumhurbaşkanı Celal Bayar'la görüşen Dorr, Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü'nün (MTA) ıslah edilmesi gerektiğini, Türk mühendislerin öğrenmeye istekli olmadıklarını, ABD'den mühendis yerine emirlerinde çalışacak usta istediklerini belirttikten sonra, Raman Batman arasına boru hattı döşenmesi, yeni kuyuların açılması ve petrolü taşıyacak gerekli araçların temin edilmesi gibi tavsiyelerde bulunmuştur.

Russell Dorr, görevinin öncelikli olarak Türk tarımının gelişmesi ve daha modern hale gelebilmesi olduğu bilinciyle hareket etmiş, verilecek yardımları bu amaç doğrultusunda yönetmiştir. Bu kapsamda Türk çiftçilerinin ihtiyaç duyduğu modern ziraat makinelerinin temini için karşılık fonundan serbest bırakılması talep edilen 15 milyon 339 bin 97 liradan şimdilik 8 milyon liranın kullanılmasına karar verildiğini ve bu miktarın Ziraat Bankası aracılığıyla sağlanacak kredilerle temin edileceğini belirtmiştir. Dorr, bu yardımla Türk

²³ Yeni İstanbul, 30 Mart 1950; Akşam, 31 Mart 1950.

²⁴ Akşam, 4 Mayıs 1949.

²⁵ Vatan, 4 Nisan 1950.

²⁶ Ayın Tarihi, 11 Temmuz 1950.

²⁷ Yeni İstanbul, 16 Ekim 1950.

²⁸ Yeni İstanbul, 31 Ağustos 1950.

²⁹ Zafer, 3 Kasım 1950.

çiftçilerine modern ekipman ve traktör alımları için uygun kredi imkanları sunulacağını, bu sayede üretimin artacağını ve ihracatın artacağını savunmuştur. 8 milyon liranın, Marshall Planı karşılık fonundan serbest bırakılan ilk miktar olduğu ve yakında 7 milyon 339 bin 97 lira daha eklenmesinin planlandığı, toplamda 15 milyon 339 bin 97 liranın, yolların ıslahı, tarımsal kalkınma, kömür madenlerinin modernizasyonu, limanlar, elektrik transmisyon hatları, özel endüstri teçhizatı ve fabrika inşaatı gibi projeler için kullanılacağını altını çizmiştir. Bu gelişmelerle, Türk ekonomisinin ithal ürünler için gerekli döviz sağlama kapasitesini artıracığını belirtmiştir.³⁰

Marshall yardımlarının bir ayağının da Türk turizmini geliştirmek olduğunu belirten Dorr, özellikle İstanbul'da modern bir otele ihtiyaç duyulduğunu ve otel açmak üzere İstanbul'a gelen ABD'li Hilton otellerinin sahibi Conrad Hilton'a Marshall planı kapsamında yardım edileceği ve yer tahsis konusunda İstanbul Belediyesi ile temasa geçildiğini bildirmiştir. Bu doğrultuda açılacak otel sayesinde İstanbul'a çok miktarda ABD'li turist geleceği ve böylece önemli bir dolar kaynağı yaratılacağı vurgulanmıştır.³¹ Sonraki süreçte Hilton Oteli inşaat ve tefrişatına finansman yardımı olarak Marshall Yardım fonundan yardım edildiği gibi, Türkiye'ye ayrılan kaynaktan da 4 milyon 500 bin lira ayrılmış, 1943 yılında bitirilmesi düşünülen otel 1955 yılında ancak işletmeye açılmıştır. Yani Hilton otelinin yapımında Türk vergi mükelleflerinin de emeği geçmiştir. Amerika kıtası dışında açılan ilk Hilton oteli de bu olmuştur.³²

Russell Dorr'un yine turizm alanında yapılan arkeolojik çalışmalarla ilgili girişimlerde bulunduğu da görülmüştür. Bu dönemde Efes'teki Bülbül Dağı'nda Hz. Meryem'in mezarının içinde bulunduğu tespit edilen kilise, bekçiler ve din adamlarının gözetiminde yeniden faaliyete geçirilmiştir. Hristiyan dünyasında çok önemli bir olay olarak kabul edilen mezarla ilgili Papalık tarafından yayımlanacak bir bildiri ile Efes'in kutsal şehir ilan edileceğinin işareti de bu vesileyle verilmiştir. Ayrıca, mezarın mermer sütunlarla çevrileceği belirtilmiştir. Efes'in, özellikle ilkbahar ve yaz dönemlerinde dünya milletleri ve dindar Hristiyanlar tarafından en çok ziyaret edilen merkezlerden biri olacağı öngörülmüştür. Bunun yanında, Efes'te büyük bir turistik otel inşası planlanmaları için Marshall Planı'ndan faydalanılması düşünülmüş ve bu konuda Russell Dorr'a yazılı bir başvuru yapılmıştır. Dorr, bu konu üzerinde duracağını ve gerekli görüşmeleri sağlayacağını belirtmiştir. Efes, bu gelişmelerle birlikte hem dini hem de turistik açıdan büyük bir ilgi odağı haline gelmiştir.³³

2.2. Demeçleri

Russell Dorr, Türkiye'nin Marshall Yardımları ile ekonomik büyümesini sürdürme potansiyeli olduğuna dair çeşitli açıklamalarda bulunmuştur. Özellikle Türkiye'nin ABD ile ekonomik ve siyasi bağlarını güçlendirmesinin önemini vurgulamış ve bu yardımların sadece ekonomik değil, aynı zamanda siyasi bir ortaklık çerçevesinde de önemli olduğunu belirtmiştir. Türkiye'nin Batı'ya entegrasyonu ve NATO'ya katılım sürecinde bu yardımların önemli bir rol oynadığı ifade etmiştir. Dorr'a göre Türkiye Avrupa'ya yapılacak ihracatta zirai ürün ve maden kaynakları bakımından son derece zengindi. Bu durum Avrupa'nın yararına olduğu kadar Türkiye'nin de döviz elde etmesine yarayacaktı.³⁴ Dorr, Amerikalı bir gazeteciyle yaptığı röportajda; Türkiye'nin modernleşmesi durumunda yalnızca kendi ihtiyaçlarını karşılamakla kalmayıp, Batı Avrupa'ya da gıda ve hammadde ihraç edebileceğini ifade etmiş, Marshall Planı'nın uygulandığı diğer ülkelere farklı olarak, Türkiye'nin yeniden yapılandırmaya değil, sadece üretim ve kalkınma alanında desteğe ihtiyacı olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca birçok

³⁰ Yeni İstanbul, 23 Kasım 1950.

³¹ Yeni İstanbul, 29 Kasım 1950; Son Posta, 24 Kasım 1950; Cumhuriyet, 24 Kasım 1950.

³² Ayın Tarihi, 23 Nisan 1951.

³³ Yeni İstanbul, 1 Kasım 1950.

³⁴ Zafer, 20 Mayıs 1949.

uzmana göre, Türkiye'nin kaynaklarını ve potansiyelini verimli kullanması durumunda, mevcut nüfusu olan 19 milyonun üç katı kadar insanı geçindirebileceği belirtilmiştir. Türkiye'nin ekilebilir arazilerinin 3/4'ünün, yetersiz makineleşme nedeniyle kullanılmadığına da dikkat çekmiştir.³⁵

Dorr, yardım kapsamındaki ülkeler arasında ticaretin canlanması için ülkelerin dolarla ticaret yapmasıyla ilgili olarak:

“Marshall planının ilk yıllık tatbikatından olmak üzere Türkiye'ye 30 milyon dolar ayrılmıştır. Türkiye, Marshall planına dâhil memleketlere sattığı malların karşılığında da dolar alacaktır. Farz edelim ki Türkiye Norveç'e bütün sattı. Norveç'in de doları yoktur. Türkiye “şarta bağlı” Marshall planı çerçevesi içinde Norveç'e sattığı bu bütün karşılığında Türk lirasının kıymeti üzerinden dolar alacaktır. Bu suretle Avrupa memleketleri arasında ticaret geliştirilmiş olacaktır³⁶” şeklinde bir açıklama yapmıştır.

Bundan da anlaşılacağı gibi Dorr, hem kendi ülkesinin hem de Türk ticaretinin menfaati doğrultusunda Türkiye'nin Dolar bölgesine girişini desteklemiştir. Ayrıca Türkiye'nin istediği yardım miktarının plana dahil olan diğer devletlerde olduğu gibi tümüyle karşılanamayacağını, ABD'deki vergi mükelleflerinin durumunun ağırlaştığını buna rağmen azami derecede yardımların gelmesine çalışacağını bildirmiştir.³⁷

Dorr, 1949 yılında en çok pamuğa ilgi gösterildiğini belirtmiş ve dünya piyasalarının Türk pamuğunu beklediğini ifade etmiştir. 1949 yılı istatistiklerine göre, Marshall Planı'ndan pamuk için 575 milyon dolar harcadığını belirterek, 1949 yılına dair diğer rakamları ise şu şekilde sunmuştur.³⁸ Marshall Planı'ndan tüm ülkeler için toplam harcanan miktar: 3 milyar 977 milyon 600 bin dolardır. 1 milyar 861 milyon 900 bin doları maden tesisleri, teçhizatı ve tarım imkânlarına, 1 milyar 823 milyon 100 bin doları gıda ve tarım ürünlerine, kalanı ise deniz nakliyatı ve teknik yardım için verilmiştir. 1949 yılı aralık ayında Türkiye'ye verileceği açıklanan 16 milyon dolarla birlikte yapılan yardımın toplam 71 milyon 300 bin dolara ulaşacağı ve bunun da 200 milyon liraya denk geldiğini, bu miktarın ise Türkiye'nin yıllık bütçesinin %13'ünden fazla olduğunu belirtmiştir.³⁹ Dorr'un, bu rakamları vermesi Türkiye maliyesine ne derecede vakıf olduğunu açıkça göstermiştir. Marshall Planı, Türkiye'nin ekonomisini geliştirmesi için önemli bir rol oynamış ve pamuk gibi stratejik tarım ürünleri ön plana çıkmıştır.⁴⁰ Dorr, Türkiye'deki incelemelerinin özeti olarak tarımın gelişmesi için: 1- İş adamları, işçi ve hükümet kurumları arasında anlayışlı bir iş birliği 2- Ürünlerin yüksek vasıflı yetiştirilmesi ve standart bir hale konulması 3- Dünyada benzer mallarla rekabet edebilecek ucuz bir maliyetin olması gerektiğini belirtip, yetkililere tavsiyelerde bulunmuştur.⁴¹ Bu dönemde pamuk üretimine dair yapılan çalışmalar neticesinde; 1948 yılında 58 bin ton olan üretim, 1952'de 170 bin tona ulaşmıştır. Türkiye'de 1948-1952 döneminde tahıl üretimi ise %37 oranında artmıştır.⁴² Yani öncelikli olarak ABD'nin ve Avrupa'nın istediği ürünlerin üretimine öncelik verilmiştir.

Marshall Yardımı dolayısıyla “Türkiye'nin nurlu ufuklara doğru gittiğini” belirten Dorr'un bu ifadesi Türk siyasi hayatına “nurlu ufuklar” deyimini yerleştirmiştir.⁴³ Her fırsatta

³⁵ The New York Times, 5 Mayıs 1949.

³⁶ Vatan, 17 Aralık 1948.

³⁷ BCA, 490.1.0.0/ 204.811.3; Yeni Sabah, 7 Ağustos 1949.

³⁸ Ayın Tarihi, 13 Eylül 1949.

³⁹ Ayın Tarihi, 17 Aralık 1949, Ulus, 18 Aralık 1949.

⁴⁰ Yeni İstanbul, 27 Ocak 1950; Yeni Sabah, 2 Nisan 1950.

⁴¹ Yeni İstanbul, 1 Mayıs 1950.

⁴² Tolga Tören, Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı ve Türkiye Uygulaması, s. 152; Ayın Tarihi, 10 Kasım 1950.

⁴³ Namık Behramoğlu, Türkiye Amerikan İlişkileri (Demokrat Parti Dönemi), Yar Yayınları, İstanbul 1973, s.7.

Marshall Plânının amaçlarına ve uygulama yöntemlerine dair açıklamalarda bulunan Dorr, yazılı basın aracılığıyla olduğu gibi radyo programları vasıtasıyla da sık sık bilgi vermeye çalışmıştır. Özellikle o zamana kadar yapılmış olan faaliyetler hakkında açıklamalarda bulunmuş, bu programlara devlet bakanlarıyla birlikte katılmıştır.⁴⁴

1950 yılında yaşanan sel felaketi nedeniyle Eskişehir'e giden Russell Dorr, Ticaret Odasında yaptığı uzun konuşmada, ABD'nin Eskişehir'in imarını Marshall Yardımları kapsamına aldığı, kısa zamanda gelecek olan teknik personelin Eskişehir'e yeni bir çehre kazandıracağı müjdesini vermiştir. Ayrıca Marshall Planı'nın sanayi kalkınmasına iki ana yön verdiğini belirtmiştir. İlk yön, özel sektör girişimcilerinin doğrudan başvurarak bu plandan yararlanabilecekleri yardım mekanizmasıdır. İkinci yön ise, döviz sıkıntısı yaratmamak koşuluyla Türk hükümeti aracılığıyla sağlanacak kalkınma hamleleridir. Dorr, Türk girişimcilerinin her iki yolla da başarıya ulaşabilmeleri için Marshall Planı'nın son derece pratik bir şekilde hazırlandığını vurgulamıştır. Ayrıca, Marshall Planı kapsamında Türk sanayicilerinin Amerika'daki tesisleri ziyaret ederek bilgi ve deneyim kazanabileceklerini ve bu seyahatlerde kendilerine kolaylık sağlanacağını ifade etmiştir. Dorr, gerekirse Amerikalı teknisyen ve uzmanların da aynı amaçla Türkiye'ye davet edilmesinin uygun görüldüğünü açıklamıştır.⁴⁵

1950 yılının ilk aylarında Türk ve Amerikan kadınlarının birbirlerini tanımalarını sağlayacak, aralarındaki dostluğu kuvvetlendirecek bir adım atılarak Ankara'da "Türk-Amerikan Kadınlar Derneği" kurulmuştur. Derneğin amacı, Türk ve Amerikan kadınları arasındaki ilişkiyi arttırmak, Amerikalı kadınlara Türkiye'yi tanıtmak olarak belirlenmiştir. Derneğin kurucu üyeleri arasında Perihan Banguoğlu, Emine Barlas, Nermin Abadan, Alageyik Lostar, Vasfiye Erdelhun, Nezihe Turegün, Zekiye Dıramas, Leman Yolaç, Günseli Tilef, Nazife Aral yer almıştır. Amerikalı üyeler arasında Marshall Planı Türkiye temsilcisi Russel Dorr'un eşi Madam Dorr da bulunmaktaydı. Dernekte özellikle arkeoloji, sosyal yardım, Türk aile hayatı, Türk mutfağı hakkında konferanslar verilmesi kararlaştırılmıştır.⁴⁶ Eskişehir'de yaşanan sel felaketi nedeniyle Russell Dorr'un eşi ve Ankaralı yardımsever kadınlar Eskişehir'e giderek bol miktarda getirdikleri yardım malzemelerini vatandaşlara dağıtmışlardır.⁴⁷

1950 yılının mart ayında ABD'ye giderek senatoda konuşma yapan Dorr, Türkiye'ye dönüşünde gazetecilere açıklamalarda bulunmuştur. Türkiye'deki Marshall Planı faaliyetleriyle ilgili; Türkiye'nin özel durumunu vurgulayarak, yapılan çalışmaların henüz planlama ve makine tedariki aşamasında olduğunu, gerçek sonuçların ancak birkaç ay sonra görülmeye başlanacağını, Türkiye'de Marshall yardımının tam sonuçlarını almanın iki yıl süreceğini belirtmiştir. Ayrıca, Avrupa Tediye Birliği'nin kurulmasıyla ilgili bilgi veren Dorr, bu birliğin mevcut iki taraflı anlaşmaların yerine geçerek çok taraflı anlaşmalarla işleyeceğini ve Avrupa ülkelerinin paralarının birbirine çevrilebilir niteliği haiz olduğu bilgisini vermiştir. Başlangıçta ABD'nin geniş yardımıyla kurulacak bu sistemin, ileride Marshall yardımı olmadan da sürdürülebilmesinin hedefleniyor olduğunu ve Türkiye'ye tarım, endüstri ve özellikle çelik endüstrisi alanlarında teknik yardım yapılacağını açıklamıştır.⁴⁸

Türk yetkililerinin yurtdışından alacağı makina ve ekipmanlar konusunda Russell Dorr'la görüştükleri ve bilgisi dahilinde bu ticaretin yapıldığı verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır. Şöyle ki; Dorr, 25 Mart 1950 tarihinde verdiği bir demeçte; Türkiye'nin 4 milyon 170 bin dolarlık tarım aleti satın alacağı, bunlar arasında lastik tekerlekli traktör, traktör parçaları, pulluklar, çiftçi tırmıkları, pamuk ve mısır ekim makineleri gibi çeşitli ekipmanların yer aldığını, bunların

⁴⁴ Yeni İstanbul, 21 Ocak 1950.

⁴⁵ Yeni İstanbul, 12 Mart 1950.

⁴⁶ Son Posta, 4 Ocak 1950.

⁴⁷ Yeni İstanbul, 10 Mart 1950.

⁴⁸ Zafer, 11 Mart 1950; Zafer, 13 Mart 1950.

teslim tarihinin ise 31 Mart 1951 olarak belirlendiği bildirmiştir. Ayrıca, Kanada'dan alınacak olan ve 280 bin dolar değerinde olan lastik tekerlekli traktörlerin ise 31 Ocak 1951'de teslim edileceğini belirtmiştir.⁴⁹ Vermiş olduğu diğer bir beyanatta ise; Marshall planı çerçevesinde plana dahil olan ülkelerin iktisadi açıdan gelişmesinin amaçlandığı fakat bu yardımlar kapsamında Türkiye'ye denizaltı da dahil olmak üzere herhangi bir silah yardımı yapılmayacağını bildirmiştir.⁵⁰

Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinin ardından Marshall Planı'nın Türkiye'deki bir buçuk yıllık süre içerisindeki uygulamaları ile ilgili verdiği bir demeçte;

“Kömür işinde, kömür yıkama tesisleri hariç, istenilen hedefe ulaşıldı. Zonguldak projesi, programa uygun olarak gününde uygulanmakta. Ziraat ve yol çalışmalarında da olumlu sonuçlar alındı ve ilerleyen yıllarda tarım alanlarının daha verimli hale getirilmesi umuluyor. Çatalağzı elektrik santrali ve Divriği demir madenleri çalışmalarına da plana uygun şekilde devam ediliyor.⁵¹ Denizyollarında yapılacak reformlar, çelik fabrikaları ve tuz projeleri için malzeme alımları sürüyor ve bu süreç 30 Haziran'a kadar tamamlanacak. Çimento alanında gecikmeler olduğu ve bu alana özellikle ağırlık verileceği vurgulanıyor. Ticaret alanında büyük bir ilerleme kaydedilmiş ve savaş öncesi normale dönülmüş durumda. Türkiye'deki görevime başladığımda en büyük sorun olarak “tütün” konusu öne çıkmıştı. Ancak memnuniyetle bildiririm ki, Avrupa ülkeleri ile yapılan ödeme anlaşmaları sayesinde tütün sorunu çözülmüş ve tütün ihracatı kolaylaşmıştır. Ayrıca pamuk ve krom üretiminde de büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. Geçen yazdan önceki enflasyon durumu sona ermiş ve sonbahardan beri hayat pahalılığı endeksi düşmüştür. Bu gelişmede ticaret hakları ve ödeme anlaşmaları büyük rol oynamıştır” şeklindeki açıklamalarıyla bilgi paylaşımında bulunmuştur.⁵²

Russell Dorr, İzmir Enternasyonal Fuarı'nda Ekonomi ve Ticaret Bakanı Zühtü Hilmi Velibeyoğlu'nun de katıldığı kokteyldeki konuşmasında; Marshall Planı'nın Türkiye'nin ekonomik kalkınmasına ve uluslararası iş birliğine katkıda bulunma amacını vurgulamıştır. Türkiye'ye daha fazla mal girmesi ve daha fazla mal satılmasıyla refahın artacağına dikkat çekmiştir. Dorr, konuşmasının devamında: Çiftçilere 1400 adet zirai teçhizat temin edildiğini, Soma, Değirmisaz ve Tunçbilek kömür ocaklarının geliştirildiğini, İzmir'de yeni bir çimento fabrikası inşasının devam ettiğini, Çamaltı tuzlada üretimi artıracak teçhizat sağlandığını, Büyük Menderes vadisindeki sulama projesi için teçhizat ve mühendislik desteği verildiğini, İzmir yakınlarında pamuk tohumu ayıklama ve yağ çıkarma fabrikası kurulacağını, Ege mıntikasındaki yolların geliştirilmesi için makineler ve finansman sağlandığını, İzmir limanında çalışmak üzere gemiler satın alındığını belirtmiştir. Dorr konuşmasında ayrıca, Amerikan vergi mükelleflerinin Türk çiftçilerine ve fabrikalarına destek verdiğini belirterek, bu yardımların özgürlük ve ortak hedefler doğrultusunda yapıldığını da ifade etmiştir.⁵³

Russell Dorr; 1951 Aralık ayında yaptığı açıklamada ABD'nin Türkiye'ye Plan çerçevesi içinde yaptığı yardımın hangi amaca yönelik olduğunu şöyle açıklamıştır: “Türkiye'nin iktisadi program neticesinde çoğalan buğday mahsulü, hür dünyanın ordularını ve savunma fabrikaları işçilerini beslemeye yardım edecektir.”⁵⁴ Bu ifade, ABD'nin, Türkiye'yi Avrupa için tarım ürünleri üretimi yapan bir ülke olarak gördüğünün açık bir göstergesidir.

Russell Dorr, İzmir'de düzenlediği basın toplantısında; İzmir'deki sanayi faaliyetlerini överek, Avrupa Tediye Birliği⁵⁵'nin kurulmasının önemine değinmiş ve bunun, Türkiye'nin

⁴⁹ Yeni İstanbul, 25 Mart 1950.

⁵⁰ Zafer, 4 Ağustos 1950.

⁵¹ Ayın Tarihi, 19 Ekim 1952.

⁵² Yeni İstanbul, 19 Mayıs 1950.

⁵³ Yeni İstanbul, 23 Ağustos 1950; Zafer, 23 Ağustos 1950; Yeni Sabah, 23 Ağustos 1950.

⁵⁴ Oral Sander, Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 427, Ankara 1979, s.52.

⁵⁵ 19 Eylül 1950 tarihinde kurulan, Türkiye'nin de aralarında bulunduğu Avrupa İktisadi İşbirliğine bağlı teşkilat. Sadi Naci Ergin, “Avrupa Tediye Birliği”, *İktisat ve Maliye*, 5/1, 1950, s. 1.

ihracatına olumlu katkı yapacağını vurgulamıştır. Avrupa Tediye Birliği sayesinde, ülkeler arasında üçlü ticaret sisteminin daha serbest hale geleceğini ve Türkiye'nin diğer Avrupa ülkeleriyle ticaret yaparken daha avantajlı konumda olacağını belirtmiştir. Özellikle "müselles ticaret" (üçlü ticaret) sisteminin nasıl işlediğine dair; Türkiye'nin Yunanistan'a hayvan ihraç edip, bunun karşılığında İngiltere'den mal alabileceği örneğini vererek konuyu açıklamaya çalışmıştır.

Dorr, ayrıca 1951 ve sonrasındaki yardımlar için bir program hazırlandığını, ancak bu konuda müzakerelerin Ankara'da devam ettiğini ve kesin bilgiler oldukça basına duyurulacağını da belirtmiştir. Özel sektöre yönelik yardımların bu programlarda yer alacağını ve hükümetin de özel sektöre daha fazla kaynak ayıracağını ifade etmiştir. Gazetecilerin sorduğu sorulara cevap verirken, Marshall Yardımı fonlarının ne şekilde kullanıldığını ve bunların Avrupa'nın ekonomik kalkınmasına nasıl katkı sağladığını açıklamıştır. Ayrıca, Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç edecek soydaşların getirebileceği zorluklarla ilgili bir soru üzerine Dorr, bu konuda daha fazla inceleme yapılacağını vurgulayarak; Bulgaristan göçmenleri için 30 milyon, çiftçilere ikraz edilmek üzere 8 milyon, hastane ve doğumevleri inşa ve teçhizi için 7 milyon 300 bin, kuyu sondajları için özel teşebbüslere 5 milyon, şehir su ve elektrik işleri için 5 milyon 900 bin lira ayrıldığını belirtmiştir.⁵⁶ Son olarak, Marshall Planı'nın Türk hükümeti tarafından uygun şekilde uygulandığına inandığını belirtmiş, bu yardımların Avrupa'nın kalkınmasına katkı sağlayacak projelere odaklandığını vurgulamıştır.⁵⁷

Russell Dorr eşi Ruth M. Dorr ile Adana ziyareti sırada Türk kadınları, sanat ve Türkiye hakkındaki çeşitli düşüncelerini paylaşmıştır: Bayan Ruth M. Dorr, Türk kadınlarının çok zeki olduğunu, öğrenme arzusuna sahip olduklarını ve samimi, mütevazı kişiler olduklarını belirtmiştir. Örnek olarak Kasım Gülek'in annesi Bayan Tayyibe Gülek'i göstermiştir. Kendi hayatı hakkında konuşurken, Boston Güzel Sanatlar Akademisi mezunu olduğunu, Avrupa'yı gezdiğini ve Amerika'ya döndükten sonra ticari sanat ve afişler yaptığını, ayrıca New York'taki Güzel Sanatlar Akademisi'nde altı yıl ders verdiğini belirtmiştir. Türkiye'de ise resim yapmaya fazla vakti olmadığını dile getiren Bayan Dorr, Hasan Kaptan adında genç bir ressamı överek, onun dünya çapında bir yetenek olduğunu ve resimlerinin Amerika'da sergilenmesini istediğini belirtmiştir. Son olarak, Ruth M. Dorr, Türk yemeklerinden Çerkez tavuğu, kuru fasulye, baklava ve ayranı çok sevdiğini, Adana ve Mersin'i tarihi ve turistik açıdan beğendiğini, Adana'nın binalarını ve halkın yaşam tarzını takdir ettiğini ifade etmiştir.⁵⁸

Russell Dorr, 1950 yılının son aylarına doğru yaptığı açıklamada; Türkiye'nin tarımsal ve sanayi üretim kapasitesini artırmak ve Türk milletine fayda sağlamak amacıyla kontrparti fonlarından 125 milyon lira kullanımı için yetki alındığını, kontrparti fonları, Marshall Planı kapsamında bir ülkeye tahsis edilen dövizlerin karşılığı olarak o ülkenin yerel para birimiyle Merkez Bankası'na yatırılan miktar olduğunu, bu fonların ilgili ülkenin ekonomik kalkınmasına yönelik projelerde kullanılmak üzere ayrıldığını bildirmiştir. 1950 Ocak ayına kadar Türkiye'ye hibe olarak tahsis edilen döviz miktarının 242 milyon 800 bin liraya ulaştığını ve bunun 198 milyon lirasının kontrparti fonuna yatırıldığını belirtmiştir. Devlet Bakanlığı ve Türkiye Marshall Planı Özel Misyonu tarafından kontrparti fonlarının nasıl kullanılacağına dair bir program hazırlandığı, bu programın Türkiye'nin yatırım programına uygun olarak koordine edileceğini ve bu fonların etkin bir şekilde kullanımının Türkiye'nin ekonomik kalkınma hedeflerine ulaşmasına katkıda bulunacağını söylemiştir.⁵⁹

⁵⁶ Ayın Tarihi, 23 Nisan 1951.

⁵⁷ Yeni İstanbul, 24 Ağustos 1950.

⁵⁸ Yeni İstanbul, 15 Nisan 1950.

⁵⁹ Yeni İstanbul, 3 Kasım 1950.

2.3. Temas ve İncelemeleri

Türkiye'yi neredeyse adım adım gezip inceleyen Dorr, Türkiye'deki üst düzey hükümet yetkilileri, bürokratlar ve iş dünyası liderleri ile sık sık temaslarda bulunmuştur. Bu temaslarda, Marshall Planı kapsamında yapılacak yardım ve yatırımların etkin şekilde kullanılmasını sağlamak, Türkiye'nin kalkınma projelerini desteklemek ve bu yardımların hedefine ulaştığı görmek amacıyla yapılmıştır. Aynı zamanda, ABD'nin stratejik müttefiki olan Türkiye'de ekonomik reformların uygulanmasına katkı sağlamıştır.

Russel Dorr, Ankara'daki temaslarda özellikle Milli Eğitim bakanlığına bağlı mesleki ve teknik eğitim veren okulların faaliyetlerini bizzat incelemiş ve görüşlerini bakanlık yetkililerine iletmıştır. Bu kapsamda, Ankara'daki Erkek Teknik Öğretim Okulu ve İkinci Sanat Enstitüsü'nü bakanlık yetkilileriyle inceleyen Dorr, gördüklerinden çok memnun kaldığını, bu okullardan mezun olacak gençlerden çok önemli işler beklendiğini, bu okulların daha önce gördüğü kurum ve tesislerden çok daha önemli olduğunu vurgulamış, Türkiye'de bugünkünden daha geniş ve büyük bir endüstrinin buradan yetişecek öğrencilerle kurulacağına inandığını söylemiştir.⁶⁰

Tarımın gelişmesine yönelik yapılan çalışmaları inceleyen Russell Dorr, yardımcısı, iki sulama ve ziraat uzmanıyla birlikte Büyük ve Küçük Menderes vadileri üzerinde uçakla bir inceleme uçuşu gerçekleştirmiştir. Gördüklerinden son derece etkilendiğini, Ege Bölgesi'nin ve Menderes vadilerinin son derece verimli olduğunu, sadece bölge ekonomisini değil tüm Türkiye ekonomisini kalkındırabilecek potansiyele sahip olduğunu belirtmiştir. İncelemelerin amacı, Büyük ve Küçük Menderes vadilerine sulama sistemleri ve iki hidroelektrik santrali kurma planı olduğunu, bu projeler için Marshall Planı ve Dünya Bankası kredilerinden yararlanılacağını ve bu projeye 70 milyon dolar tahsis edilmesi için gerekli adımları atacaklarını bildirmiştir. Elektrik santrallerinin Adana'da ve Aydın bölgesinde kurulacağını ve İzmir'in de bu santrallerden yararlanacağını belirtmiştir.⁶¹

Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'de de Marshall Planı, özel sektörün desteklenmesi fikrine daha yakın durmuştur. Bu dönemde, Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı, yaklaşık iki yüz iş adamını kapsayan ve özel sektörün sermaye birikim düzeyini tespit etme amacı güden bir anket yapmıştır. Öte yandan Russell Dorr'da, birçok şehirde iş adamları ile görüşmeler yaparak, özel sektörün birikim olanakları konusunda bilgi edinmeye çalışmıştır. Gerek Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı'nın gerekse Dorr'un elde ettiği sonuç, bu dönemde özel sektörün, kamu kurumları eliyle sağlanacak altyapı hizmetlerine önemli oranda ihtiyaç duyduğu ve yeterli birikim düzeyine ulaşmadığıdır. Bu durum Marshall Planı'nın diğer ülkelerden farklı olarak Türkiye'de kamu kurumları aracılığıyla uygulanması sonucunu doğurur. Ancak, kamu kurumları bu süreçte özel sermaye birikiminin güçlenmesi için önemli altyapı olanakları oluşturur. Dolayısıyla Marshall Planı'nın daha çok kamu kurumları aracılığı ile uygulanması özel sektörün sermaye biriktirmesinin önünde engel oluşturmaz, tam tersine bu yolla Türkiye'de özel sermaye birikimi güçlendirilirken, kapitalist üretim ilişkileri daha da derinleşir.⁶²

1950 yılında Eskişehir'de meydana gelen sel felaketin sonrası bölgede incelemelerde bulunan Dorr'dan, dönemin yetkilileri, nehir yataklarının ıslah edilmesi ve taşkınların önlenmesine dair yapılacak çalışmalara Amerikan yardımlarının dahil edilmesini talep etmişlerdir. Dorr, bu isteklere olumlu cevap vermiş ve meydana gelen felaketten dolayı

⁶⁰ Yeni İstanbul, 7 Aralık 1949; Ulus, 7 Aralık 1949.

⁶¹ Yeni İstanbul, 29 Aralık 1949.

⁶² Tolga Tören, Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı ve Türkiye Uygulaması, s.193.

üzüntülerini dile getirmiştir.⁶³ Ayrıca eşi felaketzedelere yardım amacıyla kurulan komisyonlarda görev alarak yapılacak çalışmaların planlamasını sağlamıştır.⁶⁴

Russell Dorr, İçel (Mersin) bölgesindeki incelemelerinde Mersin, Silifke ve Tarsus'ta birer çimento fabrikası ve konserve fabrikası kurulması planlandığını belirterek, bu projeler için 6 milyon ve 2,5 milyon dolarlık kredilere ihtiyaç duyulacağını ayrıca Mersin'deki portakal bahçeleri için yolların asfaltlanması gerektiğini belirtmiştir. Silifke regülatörü aracılığıyla bölgenin sulanması ve elektrikleştirilmesinin de düşünüldüğünü bildirmiştir. Dorr, bölgedeki yeraltı kaynaklarını, özellikle kurşun ve gümüş madenlerini incelemiş, Bolkar Dağı'ndaki madenlerin yeniden işletmeye açılması konusunu gündeme getirmiştir. Basın mensupları bu incelemeleri dikkatle izlemiş, Türkiye için olumlu sonuçlar doğuracağına inanılmıştır.⁶⁵

Russell Dorr, Cumhurbaşkanı Celâl Bayar, Meclis Başkanı Refik Koraltan, Bursa milletvekilleri ve çeşitli devlet yetkilileri eşliğinde Bursa'daki Merinos fabrikasını da ziyaret etmiştir. Ziyaret sırasında fabrikadaki tesisler bir saat boyunca incelenmiş ve hatıra defterine imza atılmıştır. Ardından İpekçi Fabrikası gezilmiş ve Uludağ'a hareket edilmiştir.⁶⁶ Bursa'ya ayrı bir önem veren Dorr yapılan çalışmalardan memnuniyetini dile getirmiştir.

Bu dönemde Bulgaristan'dan Türkiye'ye gelen göçmenlerin iskânı ülke için önemli bir meseleydi ve bu konuda uluslararası yardım arayışında bulunuldu. Marshall Planı çerçevesinde Türkiye'de bir dizi temas ve incelemelerde bulunan Robert H. İnskley, Gordon B., West Reskert ve G. S. Eccies İktisadi İşbirliği İdaresi (ECA) nezdinde tetkiklerde bulunup Türkiye'nin üst düzey yetkilileriyle bir araya gelmişlerdir. Görüşmelerde Bulgaristan'dan Türkiye'ye gelen göçmenlerin iskânı meselesine odaklanıldığı ve bu sorunun çözümüne Marshall Planı'ndan yardım temin edilmesi konusunun ele alındığı belirtilmiştir. Bu amaçla bir rapor hazırlandığı ve kabul edilirse Marshall Planı yardım teşkilatına sunulacağı vurgulanmıştır.⁶⁷

İktisadi İşbirliği Teşkilatı'nın eski başkanı Paul Hoffman, Avrupa merkezi başkanvekili Büyükelçi Tylor Wood, ABD'nin Ankara Büyükelçisi Wadsworth ve Russell Dorr ile birlikte Cumhurbaşkanı Celâl Bayar'la bir görüşme yapmıştır. Görüşmeye Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü ve Devlet Bakanı Fevzi Lütüfî Karaosmanoğlu da katılmıştır. Paul Hoffman, basın toplantısında Türkiye'ye olan ziyaretinin önemine değinerek, tarımsal üretimdeki ilerlemelerden duyduğu memnuniyeti dile getirmiş ve Türkiye'nin özgürlüğünü koruma, savunma kapasitesini güçlendirme ve halkın yaşam koşullarını iyileştirme konusundaki kararlılığını överek, Marshall Planı'nın önemini devam ettiğini vurgulamıştır. Hoffman'ın ziyareti, Ankara'daki siyasi çevrelerde büyük bir önemle karşılanmış ve Türkiye'nin kalkınma çabalarına olan katkılarıyla iki ülke arasındaki dostluk bağlarının daha da güçlendiği ifade edilmiştir.⁶⁸ Ankara'daki Radyoevini de ziyaret eden Dorr'a teknik açıklamalarda bulunulmuş, Türk müziğinden örnekler seslendirilmiştir.⁶⁹

Her fırsatta inceleme gezilerine çıkan Dorr, Doğu Karadeniz'de yaptığı incelemeler esnasında Trabzon'da balık sanayisine bağlı et kombinası ve soğutma özelliği olan taşıyıcı araçların (firigorifik) tesislerin kurulması gerektiğini belirtmiştir. Bu tavsiyeler dönemin gazetelerinde yer bulmuş ve ekonomi yazarları tarafından şiddetle desteklenmiştir.⁷⁰ Russell Dorr, eşi, yardımcısı, Orman Genel Müdürü Fuat Adalı ve iki Amerikalı uzmanla birlikte

⁶³ Yeni İstanbul, 13 Mart 1950.

⁶⁴ Yeni İstanbul, 14 Mart 1950.

⁶⁵ Yeni İstanbul, 9 Nisan 1950.

⁶⁶ Zafer, 15 Ağustos 1950, Akşam, 15 Ağustos 1950.

⁶⁷ Yeni İstanbul, 8 Ekim 1950.

⁶⁸ Zafer, 2 Ekim 1950, 12 Ekim 1950, 13 Ekim 1950; Yeni İstanbul, 13 Ekim 1950.

⁶⁹ Zafer, 8 Ekim 1950.

⁷⁰ Yeni İstanbul, 9 Ekim 1950.

otomobille gittikleri Konya, Antalya, Alanya, Kütahya ve Eskişehir inceleme gezisinde, bu şehirlerdeki köy yollarının durumunu, bulunan tesis, maden ve işletmeleri incelemiş, planlamalarını bizzat yerinde görerek yapmayı tercih etmiştir.⁷¹ Ayrıca, Temmuz 1949 tarihinde MTA Genel Müdürü İhsan Ruhi Berent'le birlikte Raman'a gitmiş ardından Elazığ'a bağlı Guleman'daki krom madenlerini de ziyaret etmiştir.⁷²

2.4. Raporu

Dorr, Türkiye'deki ekonomik durum, kalkınma ihtiyaçları ve Marshall Yardımlarının etkilerine dair düzenli olarak raporlar hazırlamıştır. Bu raporlar, tarım, sanayi, altyapı ve eğitim gibi çeşitli alanlarda Türkiye'nin gelişim hedeflerine yönelik bilgiler içermiştir. Türkiye'nin ekonomisinin daha fazla liberalleşmesi, sanayileşmenin teşvik edilmesi ve tarım üretiminin artırılması gerektiği konularına değinmiştir. Türkiye hakkında kapsamlı bilgiler içeren ABD'ye iletmış olduğu raporu o günün Türkiye koşullarını betimlemesi açısından önem taşır. Dorr, Türkiye'de saha incelemesini neredeyse adım adım rapor etmiştir. Dorr'un bu raporu, 18 Ağustos – 5 Eylül tarihleri arasında yaptığı tetkik gezisinin notlarını kapsamıştır.

Russell Dorr, Türkiye'de gerçekleştirdiği geniş kapsamlı seyahatine Ankara'dan başlayarak İstanbul, Bursa, Balıkesir, İzmir, Manisa, Sinop, Giresun, Ordu, Samsun, Trabzon, Rize, Artvin, Elâzığ, Erzurum, Erzincan, Sivas, Çorum, Yozgat ve Tokat gibi toplamda 20 şehri ziyaret ederek devam etmiştir. Türkiye'nin farklı bölgelerinde ve iş sahalarında gözlemler yapan Dorr, bu seyahati sırasında gördüklerini bir rapor haline getirmiştir. Bu şehirlerin ekonomik kaynakları hakkında ayrıntılı bilgiler edinen Dorr, bu verilere dayanarak yapılan ve yapılacak yardımların niteliğini belirlemiştir. Ekonomik kaynaklarının iyileştirilmesi gereken bölgeler ve yeni kaynak oluşturulacak yerler tespit edilmiş; yardımların ulaştırılmasında yaşanan aksaklıklar da dikkate alınarak ilgili kurumlar için bir rapor hazırlanmıştır. Dorr'un raporunda daha çok şehirlerin bulunduğu bölgelerdeki genel ekonomik kaynaklar değerlendirilmiştir.

İçerikte ayrıntılarla dolu rapor doğrultusunda Russell Dorr'un faaliyetleri özetle şu şekildedir: 18 Ağustos 1950'de Ankara'dan havayoluyla yola çıkan Dorr, ilk olarak İstanbul aktarmalı Bursa'ya geçmiştir. 19 Ağustos'ta Balıkesir ve Ayvalık üzerinden karayolu ile 10 saatte İzmir'e ulaşmış ve burada kaldığı 3 gün içinde Bergama'ya uğrayıp, İzmir Fuarının açılışına katılmış, Marshall Planı standında ekonomi içerikli bir konuşma yapmıştır. İzmir bölgesinde en sık dile getirilen şikâyetin zeytinyağı ihracatıyla ilgili olduğunu ve zeytinyağının yalnızca iç pazarda değerlendirildiğini belirtmiştir. Dorr, bir kaynaktan aldığı bilgiyi aktararak, Midilli Adasında üretilen zeytinin Türkiye'nin toplam zeytin üretiminden fazla olduğunu belirterek, ihracatın serbest bırakılması durumunda, zeytinyağından 6 milyon dolar gibi önemli bir gelir elde edilebileceğini, yabancı ağaçların aşılmasıyla 2-3 yıl içinde bu miktarın 14 milyon dolara çıkabileceğini vurgulamıştır. Ancak, zeytinyağının dışarıya satılması halinde iç pazardaki fiyatların yükseleceği endişesinin yaygın olduğunu, bu durumun yerli satıcıların stok yapmasına yol açtığını belirterek, bu sorunun önüne geçmek için ihracatın serbest bırakılması gerektiğini savunmuştur. Böylece çiftçiler ve satıcılar, ürünlerini gerçek değerinde satabilecek, stok yapmadan daha fazla üretim için çaba göstereceklerdir açıklamasında bulunmuştur.

23 Ağustos'ta Manisa ve Akhisar üzerinden Bursa'ya dönen Dorr, buradan İstanbul'a geçmiştir. 24 Ağustos gecesi Giresun adlı gemiyle Karadeniz'e açılarak Giresun'a doğru yol almış, bu yolculuk sırasında Sinop, Samsun, Ordu, Giresun, Trabzon, Rize ve Hopa limanlarına uğramıştır. 27 Ağustos'ta Hopa'da karaya inen Dorr, karayolu ile Murgul'daki bakır madenine gitmiş, 10 milyon dolar civarında değere sahip fabrikanın şu an çalışmadığını ancak birkaç gün

⁷¹ Yeni İstanbul, 9 Kasım 1950; Yeni İstanbul, 12 Kasım 1950.

⁷² Zafer, 13 Temmuz 1948; İrem Yücel, Marshall Planı ve Türkiye'ye Etkisi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2018, s.60.

içinde faaliyete geçeceğini rapor etmiştir. Raporunda, bakır madeni üzerinde özellikle duran Dorr, İkinci Dünya Savaşı sırasında bakır kaynaklarının yetersizliği sebebiyle bu madenin çıkarılması ve işlenmesinin ne kadar önemli olduğuna vurgu yapmıştır. Türkiye'nin bakır fiyatlarının yüksek olduğu bu dönemde bu zengin madenleri doğru işletemediği için eşsiz kazanç fırsatlarını kaçırdığını belirtmiştir. Sonrasında tekrar Hopa'ya dönmüş, ilkel yöntemlerle yapılan fındık üretiminin yapılacak çalışmalarla çok daha artırılabilceğini kaydetmiştir.

28 Ağustos'ta Rize'de şehri gezerek, çay fabrikalarını incelemiştir. 29 Ağustos'ta Trabzon'a geçerek burada vali, belediye başkanı ve ticaret odası başkanı ile şehrin mevcut ekonomik kaynakları hakkında görüşmeler yapmıştır. Trabzon liman ve rıhtım inşaatlarını incelemiş, ardından Erzurum'a gitmiş ve 31 Ağustos- 1 Eylül tarihlerinde Hasankale, Kirkutlu'daki linyit madenleri, demiryolu atölyeleri, küçük metal işleme tesisleri, elektrik santrali ve yeni et işleme tesislerini ziyaret etmiş, ticaret odası yetkilileri ile de temasta bulunmuştur. Kirkutlu madenin yetersiz işletildiğini, çıkarılan kömürün 4400 kalori ve vagona teslim fiyatının 28,6 lira olduğunu belirterek yerli halkın bu kömürü yakma yöntemini bilmediği için kullanmamakta ısrarcı olduğunu, buna dair uygun eğitim ve soba imalatının gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca Balkaya'da eskiden Rusların işlettiği ve çok daha kıymetli bir kömür madenin olduğunu, uzmanların burayı incelemeleri gerektiğini belirtmiştir. Russell Dorr, Erzurum'a yaptığı ziyaret sırasında, şehirdeki en büyük sorunun elektrik yetersizliği olduğunu fark etmiştir. Belediyeye ait kW saati çok pahalı (31 kuruş) 3 adet dizel yakıtla çalışan 800 kW gücündeki jeneratörün gündüz bakımları yapıldığından merkezdeki konutların ışıklandırılması için sadece geceleri çalıştırıldığını, meslek lisesi mezunu bir bakım personelinin olduğunu, şehirde elektrik mühendisi veya tecrübeli bir memurun olmadığını kaydetmiştir. Yerel halk ve şehir yetkilileri, bu sorunun 140 km kuzeydeki Tortum nehri ve şelalesi üzerine inşa edilecek bir hidroelektrik santraliyle çözülebileceğini dile getirmiştir. Ancak, Russell Dorr böyle bir projenin en az iki yıl süreceğini ve maliyetinin oldukça yüksek olacağını bunun yerine bazı yerlere küçük çaplı termik santrallerin kurulabileceğini vurgulamıştır. Dorr, şehrin mevcut elektrik üretim tesislerinin iyileştirilmesi ve teknik personel eksikliğinin giderilmesiyle sorunun hafifletilebileceğini öne sürmüştür. Ancak bu çözümün, yalnızca kısa vadeli bir rahatlama sağlayacağını, ilerleyen dönemde aksaklıkların yeniden ortaya çıkacağını da belirtmiştir. Bu durum, bölgedeki sorunun tam anlamıyla kavranmadığını ya da gereken yatırımın yüksek bulunduğunu göstermektedir.

2 Eylül'de Erzincan üzerinden 14 saatlik bir yolculukla Sivas'a geçen Russell Dorr, burada Sümerbank'a ait çimento fabrikasını ziyaret ederek burada gece misafir edilmiştir. Yakın zamanda özelleştirme kapsamına alınıp satılacağı söylenen fabrikanın inşasını Almanların yaptığını belirterek, fabrikanın işleyişinin mükemmel durumda olduğunun altını çizmiştir. Yörede linyit diye yanlış bilinen aslında çeltek kömürünün yakıt olarak kullanıldığını, kömürü toz olarak püskürten makinenin faaliyete geçirilmesi halinde maliyetlerin ton başına 7 liraya düşeceğini bildirmiştir. Halen bitirilmemiş inşaat temelleri ve montajı yapılmamış cihazların olduğunu, fabrikanın tam faaliyete geçtiği takdirde üretiminin iki katına çıkacağını belirtmiştir. Sivas'taki gezisi sırasında ayrıca halı imalathanelerini ve Sivas Kongresi'nin yapıldığı okul da görme fırsatını bulmuş, ilin ziraat yöneticileri ile görüşmüştür. Ardından üç saatte Turhal'a geçerek Turhal şeker fabrikası hakkında bilgi edinmiş, antimuan madenlerini incelemiştir. 5 Eylül'de Amasya, Çorum ve Yozgat üzerinden karayoluyla 12 buçuk saatte Ankara'ya dönen Dorr, Çorum ve Yozgat'ta valiler, belediye başkanları ve yerel iş insanlarıyla görüşmüştür. Çorum Turgutlu'da ve Yozgat Yerköy'de kaliteli kömür madenlerinin olduğunu, buradaki halka detaylı bir reklam kampanyası yapıldığı takdirde soba satılabileceğini, yakıt olarak tarlalara gübre olması gereken hayvan atıkları yerine kömürü yakıt olarak kullanabileceklerini belirtmiştir. 4 Eylül'de Turhal Şeker Fabrikasını inceleyerek personelin ve işleyişin mükemmelliğinden bahseden Dorr, şehrin ikliminin şeker pancarı üretimine çok uygun,

toprağın sulak olduğu, çiftçilerin aydınlatıldığı ve limanlara ulaşım noktasında ulaşım imkanlarının çok müsait olduğunu özellikle belirtmiştir.

Russell Dorr, Marshall Planı kapsamında sağlanan hibelerin ve teknolojik imkanların ne ölçüde kullanıldığını gözlemek amacıyla yaptığı Anadolu gezisinde, halkın bu plan hakkında bilgi sahibi olduğunu ve sağlanan yardımların faydalı olacağı düşüncesini gözlemiştir. Ancak gezi sırasında, hibe programı kapsamında verilen yardımların teknik destek açısından yetersiz kaldığını, yedek parça temininde sorunlar yaşandığını ve bozulan araçların tamir edilemediğini fark etmiştir. Çiftçilerin yedek parçaları karaborsadan fahiş fiyatla almaya çalışması gibi aksaklıkların giderilmesi ve yedek parça temini için sorumlu firmanın Oliver acentesi olduğunu, yaşanan sorunların da bu acenteden kaynaklandığını dile getirmiştir. Dorr, bu durumu düzeltmek için parça ithalatçıları ve Tarım Bakanlığı'nın gerekli tedbirleri alması gerektiğini vurgulamıştır. Özellikle yedek parça temininde zorluklar yaşandığını ifade eden Dorr, bu parçaların yalnızca ithalatçı firmalardan temin edilmesi gerektiğini, aksi takdirde maliyetlerin artacağını ve bu durumun çiftçiler üzerinde ağır bir yük oluşturacağını belirtmiştir. Ayrıca yedek parça satan Türk firmalarından katalog fiyat dışına çıkanlara ağır cezaların verilmesi gerektiğini belirten Dorr, raporunda Erzurum'a verilen zirai kredilerin yetersiz kaldığını da vurgulayarak Ziraat Bankasının kredi sistemini yeniden yapılandırması gerektiğini bildirmiştir.⁷³

Sonuç

Marshall Planı çerçevesinde 1948 yılında başlayan Amerikan yardımı Kore Savaşı'nın başlamasıyla birlikte askeri yardıma dönüştürülmüş ve 1952 Temmuz'unda sona ermiştir. Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren milli ekonomi politikasından ödün vermemeye çalışan Türkiye, bu yardımlarla birlikte ekonomi politikalarını değiştirmiş, özellikle ağır sanayi hamlesini terk etmiştir. Askeri yatırımların dışında, neredeyse tamamen tarım ve karayollarının geliştirilmesi için çaba sarf edilmiştir. Bu köklü değişiklik maalesef günümüze kadar etkilerini göstermiştir. 1948-1952 yılları arasında Türkiye'ye yapılan yardımların toplamını net olarak vermek oldukça zordur. Yardımların dağılımı ve ayrıca konu hakkında kaynakların farklı rakamlar sunmuş olması ve 1952 yılından sonra ABD'nin Türkiye'ye yardımlarını değişik isimler altında sürdürmesi karmaşaya neden olmuştur.⁷⁴ Bunca muğlaklığa rağmen 1948-1952 yılları arası yapılan yardım miktarı şu şekilde özetlenebilir: 175 Milyon dolar dolaysız, 176 Milyon 700 bin dolar dolaylı olmak üzere toplam 351 Milyon 700 bin dolar. Dolaysız yardımların 84 Milyon 200 bin doları borç, 73 Milyon doları hibe, 17 Milyon 300 bin doları da şarta bağlı yardımlardır. Dolaylı yardımlar Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne bağlı olan ülkelerden Türkiye'nin yapacağı alımlar için verilmişti. Bu yardımların 74 Milyon 221 bin doları tiraj hakları, 30 Milyon doları kota kredisi, 25 Milyon doları başlangıç kredisi, 47 Milyon 500 bin doları da özel kaynak biçimindeydi. Bu miktarlar tümü nakit değil, makine ve yedek parçaların maliyeti de içindedir. Alınan bu yardımlar tüm Marshall yardımlarının binde 36'sı kadardır.⁷⁵

Marshall Planı, Türkiye'nin sanayi, altyapı ve tarım alanlarında önemli gelişmeler kaydetmesine yardımcı olmuş, Russell Dorr'da bu süreçte Türkiye'nin Batı ile ekonomik ve siyasi uyumuna katkıda bulunmuştur. Dorr'un yönetimindeki yardımlar, Türkiye'de özellikle tarım ve ulaşım altyapısının modernizasyonuna odaklanmıştır. Yeni tarım tekniklerinin

⁷³ BCA, 30.1.0.0./ 41.242.19; Olcay Çınkır Özbitirgiç, "Marshall Planı Çerçevesinde Amerikalı Mr. Russell Dorr'un Türkiye İzlenimlerine Dair Raporunun Değerlendirilmesi", *Bellek*, 5/2, 2023, s.169-171.

⁷⁴ Yüksel Marım, 1946-1960 Arası Amerikan Yardımlarının Ekonomik ve Sosyal Yapıya Yansımaları, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Isparta 2020, s.73.

⁷⁵ Turgay Merih, Soğuk Savaş ve Türkiye (1945-1960), Ebabel Yayıncılık, Ankara 2006, s.119.

getirilmesi, makineli tarımın teşvik edilmesi ve Türkiye'nin karayolu ağlarının güçlendirilmesi gibi projeler bu dönemde öne çıkmıştır.

Russell Dorr, Türkiye'de üst seviye yöneticiler ile temaslarda bulunmuş, bakanlarla toplantılar yapmış, gerektiğinde dönemin başbakanı ve cumhurbaşkanı seviyesinde kabul görmüştür. Yardım sahası ve genel durum hakkında bir kanaat edinebilmesi için ülke içinde çoğunlukla ailesiyle birlikte inceleme gezilerine çıkarak durum tespiti yapmıştır. Dorr, bu faaliyetleri içinde zaman zaman Türkiye'nin daha fazla Marshall yardımı alabilmesi için kendi ülkesi nezdinde teşebbüslerde dahi bulunmuştur. Türkiye'nin yeraltı ve yerüstü doğal kaynaklarını en ince detaylarına kadar araştırıp, inceleme gezilerinde halkla temas kurmuş, görüştüğü yöre halkı istek ve şikayetlerini Ankara'ya ulaştırması için Dorr'u fırsat olarak görmüştür.

Türk yetkililer yardımı kendilerinin oluşturduğu bir plan dâhilinde kullanmak yerine, ABD'nin belirlediği plan üzerine yoğunlaşmıştır. Türkiye'de planlı ekonomiye geçiş, Marshall planının sona ermesinden sonra gerçekleşmiş, I. Kalkınma Planı (1963-1967) hazırlanmıştır. Türkiye'de Marshall Planı'nın, özel sektöre üretmek yerine aracı veya dağıtıcı kurum görevini vermesi, Türkiye'de 1980'lere kadar sürecek olan sanayileşememe sorununun da sebeplerinden birisi olmuştur.⁷⁶ Marshall Planı çerçevesinde Demokrasi dünyasının yakın ve Ortadoğu'daki kalesi olarak anılan Türkiye'ye üvey evlat muamelesi yapıldığı, yapılan yardımın diğer ülkelere yapılandan çok daha az olduğu ifadeleri basında sıkça yer almıştır.⁷⁷

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 30.1.0.0. Kutu:125, Gömlek:801, Sıra:5. Sonrakiler kısaltılarak verilmiştir.

BCA, 30.10.0.0./268.807.3.

BCA, 30.10.0.0./268.807.4.

BCA, 30.1.0.0./125.801.5.

BCA, 30.1.0.0./60.373.3.

BCA, 30.18.1.2./126.59.11.

BCA, 30.18.1.2./126.59.12.

BCA, 30.18.1.2./124.89.16.

BCA, 30.18.1.2./ 123.72.14.

BCA, 490.1.0.0./ 204.811.3.

BCA, 30.1.0.0./ 41.242.19.

Sürelî Yayınlar:

Akşam, 31 Mart 1950.

Akşam, 4 Mayıs 1949.

Akşam, 15 Ağustos 1950.

⁷⁶ Yusuf Çınar, "Modernleşme ve Bağımlılık Teorisi Ekseninde Marshall Yardımı ve Türkiye", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16/2, 2018, s.347.

⁷⁷ Cumhuriyet, 19 Eylül 1950, BCA, 490.1.0.0/204.811.3.

- Ayın Tarihi, 13 Eylül 1949.
Ayın Tarihi, 17 Aralık 1949.
Ayın Tarihi, 11 Temmuz 1950.
Ayın Tarihi, 10 Kasım 1950.
Ayın Tarihi, 23 Nisan 1951.
Ayın Tarihi, 19 Ekim 1952.
Cumhuriyet, 19 Eylül 1950.
Cumhuriyet, 24 Kasım 1950.
Resmî Gazete, S. 7448, 4 Mart 1950.
Resmî Gazete, S. 7746, 28 Şubat 1951.
Resmî Gazete, S. 26510, 2 Mayıs 2007.
Son Posta, 5 Temmuz 1949.
Son Posta, 4 Ocak 1950.
Son Posta, 24 Ağustos 1950.
Son Posta, 24 Kasım 1950.
The New York Times, 5 Mayıs 1949.
The New York Times, 20 Temmuz 1996.
Ulus, 19 Nisan 1949.
Ulus, 23 Haziran 1949.
Ulus, 7 Temmuz 1949.
Ulus, 18 Aralık 1949.
Ulus, 7 Aralık 1949.
Vatan, 17 Aralık 1948.
Vatan, 4 Nisan 1950.
Yeni İstanbul, 7 Aralık 1949.
Yeni İstanbul, 9 Aralık 1949.
Yeni İstanbul, 29 Aralık 1949.
Yeni İstanbul, 21 Ocak 1950.
Yeni İstanbul, 27 Ocak 1950.
Yeni İstanbul, 10 Mart 1950.
Yeni İstanbul, 12 Mart 1950.
Yeni İstanbul, 13 Mart 1950.
Yeni İstanbul, 14 Mart 1950.
Yeni İstanbul, 25 Mart 1950.

Yeni İstanbul, 29 Mart 1950.
Yeni İstanbul, 30 Mart 1950.
Yeni İstanbul, 9 Nisan 1950.
Yeni İstanbul, 15 Nisan 1950.
Yeni İstanbul, 1 Mayıs 1950.
Yeni İstanbul, 14 Mayıs 1950.
Yeni İstanbul, 18 Mayıs 1950.
Yeni İstanbul, 19 Mayıs 1950.
Yeni İstanbul, 23 Ağustos 1950.
Yeni İstanbul, 24 Ağustos 1950.
Yeni İstanbul, 31 Ağustos 1950.
Yeni İstanbul, 8 Ekim 1950.
Yeni İstanbul, 9 Ekim 1950.
Yeni İstanbul, 13 Ekim 1950.
Yeni İstanbul, 16 Ekim 1950.
Yeni İstanbul, 1 Kasım 1950.
Yeni İstanbul, 3 Kasım 1950.
Yeni İstanbul, 9 Kasım 1950.
Yeni İstanbul, 12 Kasım 1950.
Yeni İstanbul, 23 Kasım 1950.
Yeni İstanbul, 29 Kasım 1950
Yeni Sabah, 7 Ağustos 1949.
Yeni Sabah, 2 Nisan 1950.
Yeni Sabah, 23 Ağustos 1950.
Zafer, 13 Temmuz 1948.
Zafer, 20 Mayıs 1949.
Zafer, 11 Mart 1950.
Zafer, 13 Mart 1950.
Zafer, 4 Ağustos 1950.
Zafer, 15 Ağustos 1950.
Zafer, 23 Ağustos 1950.
Zafer, 2 Ekim 1950.
Zafer, 8 Ekim 1950.
Zafer, 12 Ekim 1950.

Zafer, 13 Ekim 1950.

Zafer, 3 Kasım 1950.

Kitaplar ve Araştırma Makaleleri:

Behramoğlu, Namık; *Türkiye Amerikan İlişkileri (Demokrat Parti Dönemi)*, Yar Yayınları, İstanbul 1973.

Çınar, Yusuf; “Modernleşme ve Bağımlılık Teorisi Ekseninde Marshall Yardımı ve Türkiye”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16/2, 2018, 325-350.

Ergin, Sadi Naci; “Avrupa Tediye Birliği”, *İktisat ve Maliye*, 5/1, 1950, 1-17.

Erhan, Çağrı; “Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 51/1, 1996, 275-287.

Erkin, Feridun Cemal; *Dışişlerinde 34 Yıl*, C. II, Kısım I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.

Marım, Yüksel; 1946–1960 Arası Amerikan Yardımlarının Ekonomik ve Sosyal Yapıya Yansımaları, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Isparta 2020.

Merih, Turgay; *Soğuk Savaş ve Türkiye (1945-1960)*, Ebabel Yayıncılık, Ankara 2006.

Özbitirgiç, Olcay Çinkır; “Marshall Planı Çerçevesinde Amerikalı Mr. Russell Dorr'un Türkiye İzlenimlerine Dair Raporunun Değerlendirilmesi”, *Bellek*, 5/2, 2023, 164-173.

Perinçek, Doğu; *Komintern Belgelerinde Türkiye*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2020.

Sander, Oral; *Türk-Amerikan İlişkileri 1947–1964*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, No: 427, Ankara 1979.

Silan, Cenan Sahir; *Amerikan Türk Yardımları Programı*, Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1948.

Suvla, Refii Şükrü; *Türkiye ve Marshall Planı*, İsmail Akgün Matbaası, Cilt: X, No:1-4, İstanbul 1951.

Tören, Tolga; *Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı ve Türkiye Uygulaması*, Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları, İstanbul 2007.

Tuncer, Baran; *Türkiye'de Yabancı Sermaye Sorunu*, Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, No: 241, Sevinç Matbaası, Ankara 1968.

Wolikow, Serge; *Komünist Enternasyonal (1919-1943) Komintern veya Yıkılan Dünya Devrimi Partisi Hayalleri*, Çev. Erden Akbulut, Yordam Kitap, İstanbul 2016.

Yücel, İrem; *Marshall Planı ve Türkiye'ye Etkisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2018.

Ekler:

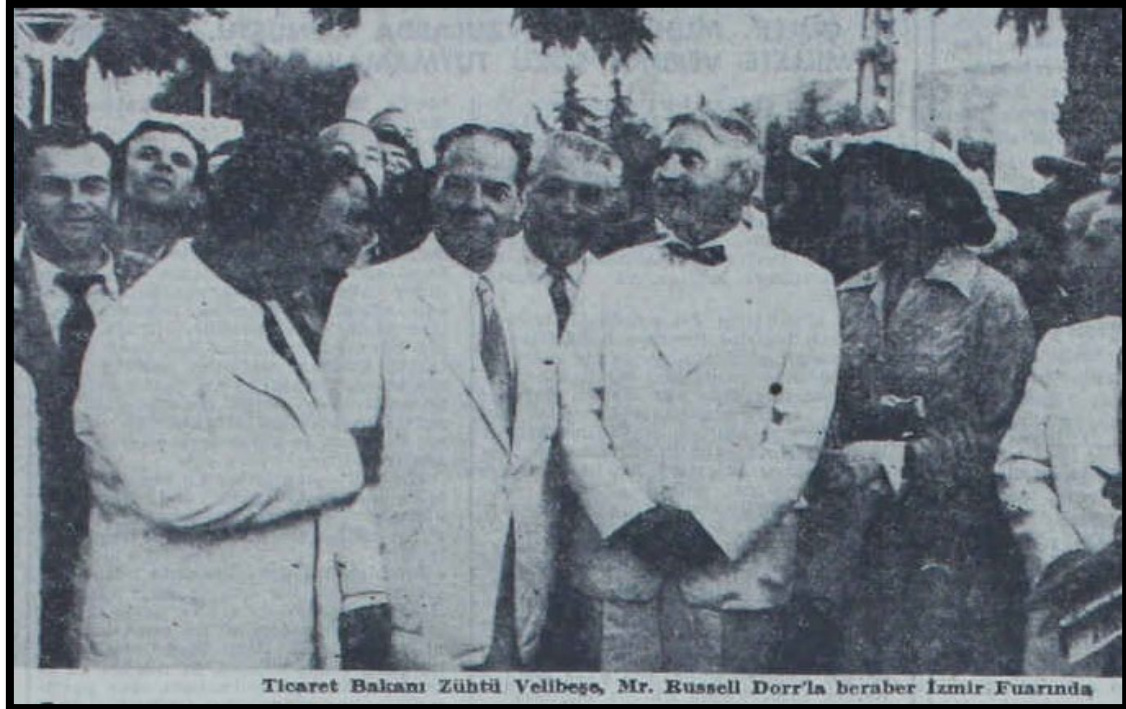
Ek 1: Russel H. Dorr'la İlgili Basında Çıkmış Bir Haber Kesiti.

232
Near East
Historical
Review
14 / 2
October
2024

Kaynak: Zafer, 3 Kasım 1950.

Ek 2. Russel H. Dorr İzmir Fuarını Ziyaret Ederken.

Kaynak: Yeni İstanbul, 22 Ağustos 1950.

DEMOKRAT PARTİ'NİN HUKUK ALANINDAKİ DÜZENLEMELERİNİN KOMÜNİZMLE MÜCADELESİNE ETKİLERİ

*The Effects Of The Democrat Party's Legal Regulations On The Struggle
Against Communism*

Serhat Sipahi

Dr., Karabük Üniversitesi, Türkiye
e-mail: serhatsipahi@karabuk.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-0672-5534

NearEast HistoricalReview

14/2, October / Ekim 2024
e-ISSN: 2717-6363 (Online)
www.nehrreview.com

ArticleType - Makale Türü : ResearchArticle / Araştırma Makalesi
ReceivedDate - Geliş Tarihi : 16.09.2024
AcceptedDate - Kabul Tarihi : 18.10.2024
Pages - Sayfa : 233 - 259

doi : <http://dx.doi.org/10.29228/nehrreview.78369>

Citation - Atıf : Serhat Sipahi, "Demokrat Parti'nin Hukuk Alanındaki Düzenlemelerinin Komünizmle Mücadelesine Etkileri", *Near East Historical Review*, 14/2, October, 2024, pp. 233–259.

NearEast HistoricalReview
14/2, October - Ekim 2024
233 - 259
ResearchArticle - Araştırma Makalesi

DEMOKRAT PARTİ'NİN HUKUK ALANINDAKİ DÜZENLEMELERİNİN KOMÜNİZMLE MÜCADELESİNE ETKİLERİ*

*The Effects Of The Democrat Party's Legal Regulations On The Struggle
Against Communism*

Serhat Sipahi

Dr., Karabük Üniversitesi, Türkiye
e-mail: serhatsipahi@karabuk.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-0672-5534

Öz

Rusya'da 1917 yılında meydana gelen Bolşevik İhtilali sonrası komünizm ideolojisi, Türkiye'de de etkili olmak istemiş ve Milli Mücadele döneminden itibaren buna yönelik çalışmalar yürütmüştür. Bu süreçte Türk yöneticileri Sovyet yönetimi ile yakın askeri ve ekonomik ilişkiler geliştirirken, komünizme dair yapılan faaliyetleri de yakından takip etmişlerdir. Komünist faaliyetlerin etkilerini sınırlandırmak adına hukuksal düzenlemeler de gerçekleştirilmiş ve devletin yönetim davranışında komünizmle mücadele kendine önemli bir yer bulmuştur.

İkinci Dünya Savaşı sonunda uluslararası siyaset, Sovyet Rusya'nın temsil ettiği komünizmle ABD'nin temsil ettiği özgürlükçü değerleri savunan Batı bloku arasında yaşanacak mücadele etrafında devam etmiştir. Bu mücadelede yönünü Batı blokuna çeviren Türkiye'de çok partili hayata geçiş süreci yaşanmış ve siyasi, toplumsal alanda demokratik gelişmeler artmıştır. Bu süreç komünist faaliyetlerinin yoğunlaştığı bir ortamı da beraberinde getirmiştir. Böylelikle Türkiye komünizmle mücadele etme kararlığını ortaya koymuş ve buna ABD de ekonomik ve siyasi destek sunmuştur. Bu mücadele, 1950 seçimleri sonrası iktidara gelen Demokrat Parti ile devam ettirilmiş ve çıkarılan kanun maddelerinin ağırlaştırılması ile komünist faaliyette bulunmanın oldukça zor olduğu bir iklim oluşturularak, komünist faaliyetlere çok büyük darbe vurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Demokrat Parti, Komünizmle Mücadele, 141. ve 142. Madde, 1951 Tevkifatı.

Abstract

After the Bolshevik Revolution in Russia in 1917, the ideology of communism wanted to be effective in Turkey as well, and it has been working towards this goal since the period of the War of Independence. In this process, while Turkish rulers developed close military and economic relations with the Soviet administration, they also closely followed the activities related to communism. In order to limit the effects of communist activities, legal arrangements were also made and the fight against communism found an important place in the administrative behavior of the state.

At the end of the Second World War, international politics continued to revolve around the struggle between communism, represented by Soviet Russia, and the Western bloc, which defended liberal values, represented by the United States. In this struggle, Turkey turned towards the Western bloc, which led to the transition to multi-party life and democratic developments in the political and social spheres. This process also brought along an environment where communist activities intensified. Thus, Turkey demonstrated its determination to fight against communism and the US provided economic and political support. This struggle was continued with the Democrat Party that came to power after the 1950 elections, and communist activities were dealt a major blow by creating a climate where it was very difficult to engage in communist activities with the aggravation of the articles of law enacted.

Keywords: Democrat Party, Struggle Against Communism, Articles 141 and 142, 1951 Detention.

* Bu çalışma Serhat Sipahi'nin Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde kabul edilen "Demokrat Parti Döneminde Komünizmle Mücadele (1950-1960)" adlı Doktora tezinden üretilmiştir

Giriş

Cumhuriyetin kuruluş yıllarından itibaren Rusya destekli komünizm, Türkiye'de bir düzen değişikliği yaratarak ihtilal zeminini hazırlayacak faaliyetler içinde olmuştur. Rusya'da 1917 yılında gerçekleşen Bolşevik İhtilali'nden itibaren Türk yönetici kadroları bu rejimin bir komünizm yayılmacılığı konusundaki girişimlerini her zaman dikkatle ve tedbirli bir şekilde takip etmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar etkili olamayan komünist faaliyetler, Sovyet Rusya'nın savaştan galip çıkması ve Türkiye iç siyasetinde oluşan esneklikle birlikte tekrar çalışmalarını canlandırma girişiminde olmuşlardır. Bu faaliyetlerle sürekli mücadele edilmiş ve Türkiye'nin Batı eksenine çizgisine gelmesiyle birlikte bu mücadele daha sistematik ve kararlı bir biçime dönüştürülmüştür.

Demokrat Parti (DP) dönemine kadar gelen süreç içerisinde, komünizmle mücadelenin en belirgin noktaları yapılan tutuklamalar ve davalar olmuştur. 1920 yılından itibaren 1946 yılına kadar birçok önemli komünist tutuklaması gerçekleşmiştir. Çeşitli suçlardan mahkûm olanların gösterildiği bir devlet kaydına göre 1941 yılında 1 kişi, 1942 yılında 2 kişi, 1943 yılında 4 kişi, 1944 yılında 7 kişi, 1945 yılında 14 kişi, 1946 yılında 12 kişi, 1947 yılında 9 kişi, 1948 yılında 12 kişi, 1949 yılında 60 kişi komünistlik ve komünizm propagandası yapmak suçlarından mahkûm olmuşlardır.¹ İkinci Dünya Savaşı sonrasında rakamların artıyor olmasında bu dönemde komünist faaliyetlerinin daha görünür olması ile birlikte, o dönem Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Hükümetinin komünizmle mücadelede daha kararlı bir tavır almasının etkisi vardır. DP'nin iktidarı sonrasında 1951 yılında gerçekleştirilecek olan en geniş komünist tutuklamaları ile yapılan yargılamalar sonrasında bu rakamların niceliksel olarak artmasının yanında komünizmle mücadelede niteliksel anlamda büyük dönüşümleri de ortaya koymuştur.

DP, iktidarı boyunca komünizmle mücadelesini sadece güvenlik tedbirleri çerçevesinde ele almayı kamusal ve sivil birçok alanda doğrudan ve dolaylı biçimlerde gerçekleştirerek eğiliminde olmuştur. Devletin tüm kademelerinin yanında hukuk, basın, sivil toplum örgütleri gibi çeşitli alanlarında bu eğilimini güçlü bir şekilde hissettirmiştir. Ancak en güçlü eğilim yapılan hukuksal düzenlemelerde kendini göstermiştir. Komünizmle mücadele amaçlı çıkarılan yasalar, komünist faaliyetlere karşı devletin demir yumruğunu hissettirdiği bir etki oluşturmuştur.

1. Demokrat Parti Dönemi Öncesi Yapılan Hukuki Düzenleme ve Uygulamalar

Türkiye'de etkisini göstermeye başladığı günden itibaren komünist propagandanın yaygın olduğu alan basın-yayın faaliyetleri olmuştur. Bu anlamda hukuk alanında komünizmle mücadelenin ilk uygulandığı yer de basın üzerinden olmuştur. Hıyanet-i Vatan Kanunu'na dayanılarak yapılan ilk yargılama, Çerkez Ethem'in desteği ile kurulan ve başyazarlık ile sorumlu müdürlüğünü Hakkı Behiç Bayiç'in² yaptığı *Yeni Dünya* gazetesi etrafında gerçekleşmiştir. Kanunun üçüncü maddesine³ dayanılarak 9 Mayıs 1921 tarihinde İstiklal

¹ BCA. 30.1.0.0/55.341.3, 1957.

² 1920'de kurulan Yeşil Ordu Cemiyeti'nin kuruluşunda etkin rol oynayan Hakkı Behiç Bey, bu cemiyetin dağıtılması sonrası Mustafa Kemal Paşa'nın kurdurduğu Resmi Türkiye Komünist Partisi'nde genel sekreterlik görevini üstlenmiştir.

³ *Resmî Gazete*, (1), 7 Şubat 1921, s. 3. Kanunun üçüncü maddesinde, söylemleri ile halkı vatan hainliğine teşvik edenlerin veya bu konuda yayınları ile propaganda yapanların geçici kürek cezasına mahkûm edileceği ancak bu

Mahkemesi'nde *Yeni Dünya* gazetesi yazarları yargılanmış ve bazıları mahkûm olmuşlardır.⁴ Çerkez Ethem'in Milli Mücadele sırasındaki siyasi tavırları temel etken olsa da, kendisinin ve gazete yazarlarının komünist eğilimli kişiler olmasının bu davanın açılmasında önemli bir etkisi olmuştur.

Cumhuriyetin ilanından sonra çıkarılan 1924 Anayasası'nda, doğrudan komünizmle mücadele olarak görülmesi de sınıfsal farklılığa dayalı bir sistemi ve imtiyazları reddeden bir madde eklenmiştir. "Teşkilâtı Esasiye Kanunu" olarak da bilinen bu anayasanın 69. maddesinde, Türklerin kanun önünde eşit oldukları ve her türlü sınıf, aile ve kişisel ayrıcalığın yasak olduğu belirtilerek, komünizmin işçi sınıfı ile ilgili ayrıcalık fikri de dolayısıyla yasaklanmıştır. Ancak Anayasa'nın 77. maddesindeki matbuatın kanunlar çerçevesinde özgür olduğu ve yayınlanmadan önce denetlemeyeceği yaklaşımı komünist propagandanın yapılabilmesine imkân vermiştir.⁵ Anayasa'nın ilanından bir yıl sonra meydana gelen Şeyh Said İsyanı üzerine 4 Mart 1925'te "Takrir-i Sükûn Kanunu"⁶ çıkarılmış, sonrasında 1 Mayıs'ta yayınladıkları bir komünist beyanname üzerine İstanbul'daki *Aydınlık* ve *Orak-Çekiç* gazeteleri kapatılmışlardır.⁷ Ardından "memleketin toplumsal nizamını bozmaya yönelik propaganda" suçundan bazı komünistlere yönelik yargılamalar gerçekleştirilmiştir. İstiklal Mahkemesi'nde görülen davalarda sanıklar komünist propaganda yoluyla ülke güvenliğini tehdit etmek ve devletin rejimini değiştirmeye yönelik faaliyet içinde olmakla suçlanmışlardır. Bu "rejimi değiştirmeye çalışma" suçlaması komünizmle mücadelede önemli bir hukukî dayanak noktası oluşturmuştur.⁸

1925 yılında komünist propagandası yapan 38 kişi tutuklanmış, bunlar "Takriri Sükûn Kanunu"na göre anayasal düzeni zorla değiştirmeye teşebbüs suçlamasıyla yargılanmış ve tutuklananlardan birçok kişi serbest bırakılırken 7 ile 15 yıl arasında değişen kürek mahkûmiyeti alanlar da olmuştur. Bu sırada 1926 yılında Türk Ceza Kanunu (TCK) da yazılmış ve komünist düşüncede olanların hükümeti devirmek suçuyla yargılanmalarının önü açılmıştır.⁹ Yine bu kanunun ikinci maddesine göre suçun işlendiği zamanki kanunlar ile yeni kabul edilen

kısıktırmaların daha büyük çapta bozgunculuğa sebep olması durumunda ise idama mahkûm edilecekleri belirtilmiştir. Bkz. Haluk Şengül, "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Çıkardığı İlk Kanunlardan Hıyanet-i Vatan Kanunu ve Uygulamaya Konulması", *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5(TBMM'nin 100. Yılı Özel Sayısı), 2020, s. 160.

⁴ Engin Çağdaş Bulut, "İdeolojinin Türk Hukukuna Yansıması: Komünizm Örneği (1923-1960)". *Akademik Bakış*, 14(27), Kış 2020, s. 63-64.

⁵ <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/oncelki-anayasalar/1924-anayasasi/>, erişim tarihi: 13.08.2024.; Engin Çağdaş Bulut, "İdeolojinin Türk Hukukuna Yansıması: Komünizm Örneği (1923-1960)", s. 65.

⁶ *Resmî Gazete*, (87), 4 Mart 1925, s. 6. Kanunun ilk maddesinin sadeleştirilmiş hali şu şekildedir: "*İrticaya, isyana, ülkenin toplumsal düzenini, huzur ve sükûnunu, iç güvenliğini bozmaya yol açacak tüm kuruluşları, kışkırtmaları, özendirilmeleri, girişimleri ve yayınları Hükümet, Reisicumhurun onayı ile doğrudan ve idareten önlemeye yetkilidir. Bu eylemleri yapanları Hükümet, İstiklal Mahkemesine verebilir.*" Bkz. İhsan Güneş, "Takrir-i Sükûn Kanunu", <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/takrir-i-sukun-kanunu/>, erişim tarihi: 13.08.2024.

⁷ Toplumsal nizamı bozmak suçlamasıyla bu iki gazetenin dışında *Tevhid-i Efkâr*, *Son Telgraf*, *İstiklal*, *Sayha* ve *Sebilürreşad*'ın da yayınları durdurulmuştur. Bkz. BCA. 30.18.1.1/13.12.12, 05.03.1925.

⁸ Engin Çağdaş Bulut, "İdeolojinin Türk Hukukuna Yansıması: Komünizm Örneği (1923-1960)", s. 66.

⁹ Kanunun ilgili 146. maddesine göre Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun tamamını veya bir kısmını değiştirmek veya ortadan kaldırmaya, Büyük Millet Meclisini devirmek ya da vazifesini yaptırılmaya zorla teşebbüs edenlere idam cezası verilecektir. Bunun yanında gerek yalnızca gerek bir kaç kişi ile birlikte yazılı veya sözlü fiilî fesat çıkararak veya meydan ve sokaklarda ve halkın toplandığı yerlerde söyleşi yapmak veya afiş yapıştirarak veya yayın yoluyla bu suçları işlemeye teşvik edenler hakkında da idam cezası uygulanacaktır. için bkz. *Resmî Gazete*, (320), 13 Mart 1926, s. 21.

kanunlar arasında bir anlaşmazlık çıkması durumunda suçlunun lehine yönelik karar alınması gerekmediğinden kürek mahkûmiyeti alan kişiler serbest bırakılmışlardır.¹⁰ Yine 1927 yılında “gizli komünist partisi kurdukları” iddiasıyla üst düzey kişilerin de olduğu 89 kişi tutuklanmış ve “Teşkilatı Esasiye Kanunu’nu ihlal etmek, TBMM ve Cumhuriyet Hükümetini devirmek amacıyla aralarında ittifak kurma” suçundan yargılanarak mahkûm edilmişlerdir. Ancak sanıklardan birçoğu beraat ederken diğerleri de düşük cezalar almışlardır.¹¹ Yine aynı suçlamalarla 1929 Tevkifatı’nda tutuklanan 35 kişiden 24’ü mahkûm olmuş ancak bunlardan en fazlası 4 yıl 6 ay ceza almıştır. Burada tutuklananların komünizm propagandası yapmaktan değil “hükümeti devirmeye teşebbüs” gibi ceza alınabilecek bir suçtan yargılanmaları bu meselede hukuki bir boşluk bulunduğunu ortaya çıkarmıştır.¹²

Komünizmle mücadelede ilk ciddi yasal düzenleme, 1936 tarihinde düzenlenen TCK’daki 141. ve 142. maddelerle gerçekleşmiştir.¹³ Bundan önceki tarihlerde komünist düşünceli kişi, örgüt ve partiler hakkında açılan davalarda, mahkûmiyetler farklı suç maddeleri üzerinden değerlendirilerek belirlenmiştir. Bu yüzden komünist düşünce ve örgütlenmeyi doğrudan doğruya cezalandıran maddeler olmadığından, farklı yasa maddeleri yorumlanarak cezalandırılma yoluna gidilmiştir. Bu anlamda ileride kabul edilecek olan maddelerin ilk kabul gerekçelerinde de bu durum özellikle vurgulanacaktır.¹⁴

1936 yılı öncesi, düzenleme yapılacak olan TCK’daki 141. ve 142. maddeler tamamen farklı konularla ilgili olup “devletin şahsiyeti aleyhindeki suçlar”la ilgili faaliyetlerdir.¹⁵ Bu iki maddenin, zararlı ve yıkıcı olarak nitelendirilecek fikir akımlarını suç sayması, 23 Haziran 1936 tarihli 3038 sayılı kanunun getirdiği değişikliklerle olmuştur. Bu kanunun 141. maddesi, toplumdaki bir örgütün diğerleri üzerinde zorla hâkimiyet kuran veya zorla toplumsal nizamı bozmak üzere örgüt kuran, idare eden kimselerin 5 ila 12 sene arasında ağır hapis cezası ile cezalandırılmasını getirmiştir. Peşinden gelen 142. madde de, bir önceki maddenin saydığı esaslar çerçevesinde propaganda yapanların bir yıldan beş yıla kadar cezalandırılacağını bildirmiştir.¹⁶

Maddelerin kabul edilmesine ilişkin hükümetin gerekçeli yazısında, 141. madde ile Türkiye’de siyasi ve toplumsal yapıyı bozmak amacındaki siyasi örgütlerin hedeflendiği belirtilmiş, devletin selameti için komünist ve anarşist¹⁷ tarzda zararlı ve yıkıcı faaliyetlere karşı korumak için böylesi bir maddeye lüzum olduğu belirtilmiştir. 142. madde ile de yukarıdaki

¹⁰ Engin Çağdaş Bulut, “İdeolojinin Türk Hukukuna Yansıması: Komünizm Örneği (1923-1960)”, s. 66.

¹¹ Halit Çelenk, *141 ve 142 Üzerine*, Anka Yayınları, Ankara 1976, s. 36-37.

¹² Engin Çağdaş Bulut, “İdeolojinin Türk Hukukuna Yansıması: Komünizm Örneği (1923-1960)”, s. 67.

¹³ 8 Ağustos 1931 yılında kabul edilen Matbuat Kanunu’nda açık bir dille ilk kez komünist fikirlerle mücadele edileceği belirtilmişse de bu sadece basın alanındaki faaliyetlerle sınırlıdır. Ancak komünist düşüncesi ile ilgili Türk hukukunda ilk kez bir ifadenin yer alması bakımdan daha öncelikli olarak belirtilmelidir. Bkz. Atilla Coşkun, *Nâzım'ın Siyasal Yaşamı ve Davaları*, Cem Yayınevi, İstanbul 2002, s. 224-225.

¹⁴ Halit Çelenk, *141 ve 142 Üzerine*, s. 37.

¹⁵ Çetin Özek, *141-142*, Ararat Yayınevi, İstanbul 1968, s. 122.

¹⁶ Kanunun 141. ve 142. maddesi için bkz. *Resmi Gazete*, (3337), 23 Haziran 1936, s. 6713. Sonradan maddelerde yapılan değişikliklerde de bu paralellik korunmuş ve maddeler daima birlikte düzenlenmiştir. Bkz. Uğur Alacakaptan, “Demokratik Anayasa ve Ceza Kanunu'nun 141 ve 142'inci Maddeleri”, *A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, 22-23(1-4), 1965-66, s. 5.

¹⁷ Maddelerde “komünizm” ya da “anarşizm” kavramları geçmediği halde, bu ve daha sonraki gerekçelerde bu tür kavramlar kullanılmış ve bu kavramların kullanılma gerekçeleri açıklanmıştır. Bkz. Cangül Örnek, “Türk Ceza Kanunu'nun 141 ve 142. Maddelerine İlişkin Tartışmalarda Devlet ve Sınıflar”, *AÜSBF Dergisi*, 69(1), 2014, s. 118.

hedefleri taşıyanların yapacakları propagandaların cezalandırılacağı vurgulanmıştır. Son olarak sosyal bir sınıfın diğer bir sınıf üzerinde hakimiyet sağlamak veya sosyal bir sınıfı ortadan kaldırmak veya toplumsal düzeni bozmak yolundaki faaliyetlere karşı bu iki maddenin devletin ve rejimin en etkili yaptırımlarından birini teşkil edeceği vurgulanmıştır.¹⁸

Yasada yer alan “şiddet” unsuru düşünce suçlarının cezalandırılmasında tartışma yarattığı için iki yıl geçmeden 141. ve 142. maddelerde, 16 Temmuz 1938 yılında 3531 sayılı kanunla¹⁹ tekrar bir değişikliğe gidilmiştir.²⁰ Buna göre maddelerde yer alan “şiddet” unsuru çıkartılarak, hükümkapsamındaki eylemler şiddet unsuru bulunmasa da cezalandırılabilir şekilde düzenlenmişlerdir. Ancak şiddet unsuru tamamen etkisizleştirilmeyerek, “amaca ulaşmada şiddet kullanmak da hedeflenmiş” ise bu durum cezayı ağırlaştırıcı bir sebep sayılmıştır.²¹ Değişikliğin açıklandığı Adliye Encümeni mazbatasında ise komünizm faaliyetlerinin şiddet unsurunu içerdiğini, dolayısıyla da yargılanacak kişilerin oluşturdukları cemiyetlerde “şiddet” vasıtasını kullanıp kullanmadıklarının bir önemi olmadığı ifade edilmiştir.²²

İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye’de çok partili yaşama geçilmesiyle birlikte toplumsal sınıf tartışmaları yapılmaya başlanmış ve önceki dönemlerden farklı olarak yeni süreçte ortaya çıkacak parti girişimlerinde sınıfların ön plana çıkarılmasına karşı bir kabul oluşmuştur. Bu anlamda 1945 yılında “Cemiyetler Kanunu” yeniden düzenlenerek sınıf esaslı temelinde kurulacak derneklerin yasal güvencesi sağlanmıştır. Böylelikle Türkiye Sosyalist Partisi (TSP), Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi (TSEKP), Türk Sosyalist İşçi Partisi, Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisigibi partiler kısa bir zaman içinde siyaset sahnesinde yer almaya başlamışlardır.²³ Beş hafta gibi bir zaman içinde kurulan birden çok sol parti ve derneklerin faaliyetleri, iktidar tarafından “hukukî zemini olan bir tehdit” gibi değerlendirilerek TCK’nın 141. ve 142. maddelerinin tekrar elden geçirilmesi ihtiyacı hissedilmiştir.

Bir taraftan sınıf menfaatleri üzerine parti kurmanın yolu açılırken diğer taraftan yabancı kökenli olabilecek parti ve örgütlere karşı koyabilecek bir ölçünün olması gerekçe gösterilerek, 1946 yılında Cemiyetler Kanunu’na paralel bir düzenleme yapılmış ve 141. ve 142. maddeler

¹⁸ BCA. 30.18.1.2/59.90.2, 25.11.1935.; Halit Çelenk, *141 ve 142 Üzerine*, s. 41.

¹⁹ *Resmî Gazete*, (3961), 16 Temmuz 1938, s. 10302.

²⁰ İki yıl sonra yeni bir düzenleme yapılması ile ilgili olarak, Nâzım Hikmet’in Askeri Ceza Yasası’nın 94. maddesine göre 15 yıl ağır hapis cezasına mahkûm edildiği 1938 Harp Okulu Olayı da işaret edilir. Buna göre Nâzım Hikmet ve diğerlerinin “komünizm propagandası” suçunu işledikleri mahkemenin karar metninde yer almasına rağmen, TCK’nın 142. maddesindeki “zor/cebiri” ögesinin aranması nedeniyle bu madde kapsamında değerlendirilmemiş ve orduyu isyana teşvikten mahkûmiyet kararı verilmiştir. Bkz. Halit Çelenk, *141 ve 142 Üzerine*, s. 45-46.; Çetin Özek, *141-142*, s. 125-126.

²¹ Uğur Alacakaptan, “Demokratik Anayasa ve Ceza Kanunu’nun 141 ve 142’inci Maddeleri”, s. 5. Alacakaptan, bu değişikliğin, komünizm teorisi ve uygulanışı hakkında esaslı bir bilgiye sahip olmayan kimselerce hazırlanmış olduğuna vurgu yapar.

²² “Komünizme ait hareketler dolayısıyla tahaddüs eden bir takım mesailde mahkemelerimizce meri kanunda mevcut (şiddet kullanarak) kaydı komünizm hareketlerinin esasında şiddet mevcut ve mündemiç bulunması itibariyle şiddet hakkında ayrıca maddi delil aramaya lüzum görmeyerek hüküm verilmekte ve temyiz mahkemesince de bu hükümler tasdik olunmaktadır.” Bkz. *TBMM Tutanak Dergisi*, Devre: 5, Cilt: 26, Birleşim: 83, 29.06.1938, s. 5.

²³ Cangül Örnek, “Türk Ceza Kanunu’nun 141 ve 142. Maddelerine İlişkin Tartışmalarda Devlet ve Sınıflar”, s. 120-121.

yeniden değiştirilmiştir.²⁴ Böylelikle komünist eğilimli olmadıkça parti kurulabilmesine olanak sağlanmış ve bu yaklaşım Adalet Komisyonu raporundaki ifadelerle de açıkca yansımıştır.²⁵

1946 yılında kurulan komünist eğilimli parti ve derneklerin kısa zamanda gösterdikleri gelişmeler, iktidarın ceza kanunu maddelerinde yeniden değişikliğe gitmesinde önemli bir etken olmuştur. 1946 yılında kurulan TSEKP 6 ay süren bir faaliyet döneminden sonra İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'nın emri ile yine aynı yıl kapatılmıştır. Yöneticileri hakkında ise Sıkıyönetim Askeri Mahkemesinde dava açılmış, sonrasında Sıkıyönetimin sona ermesiyle birlikte dava dosyaları İstanbul Ağır Ceza Mahkemesi'ne verilerek bu mahkeme tarafından karara bağlanmış, partinin kurucu ve yöneticileri ağır hapis cezaları ile cezalandırılmışlardır.²⁶ TSP kurucu ve yöneticileri olan Esat Adil Müstecaplıoğlu²⁷ ve arkadaşları hakkında İstanbul 2. Ağır Ceza Mahkemesinde 1948 yılında açılan davada ise TCK'nın 141. ve 142. maddelerine aykırı bir durum tespit edilememesi neticesi beraat kararı verilmiştir.²⁸ Bu durum hükümetin ceza kanununun ilgili maddelerinde yeni düzenlemelere gitmesi gerektiği yönünde önemli bir neden oluşturmuştur.

1948 yılının başında TBMM'de bir sözlü soru önergesi veren Denizli milletvekili Reşat Aydın, komünist faaliyetlerini önleyici ne gibi tedbirler alındığını sormuş ve bir kanun çıkarılarak komünistlerin vatansız olarak ilan edilmesi gerektiğini söylemiştir. Başbakan Yardımcısı Faik Ahmet Barutçu, kanunlar çerçevesinde istihdam edilen komünistler olduğu bilinmesine rağmen bu yöndeki tedbirlerin eksiksiz ve aralıksız devam edeceğini belirtmiştir.²⁹ Bu süreçte muhalefette bulunan DP de, "aşırı sağ ve aşırı sol"³⁰ akımlara karşı yapılacak düzenlemelerde CHP'nin yanında yer alacağını belirtmiştir. DP'nin İkinci Büyük Kongresi'nde konuşan Celal Bayar, kanunla ilgili düzenleme düşüncesinden önce Başbakanla görüşmeleri

²⁴ TBMM Tutanak Dergisi, D. 7, C. 24, B. 64, 13.06.1946. s. 1. Buna göre, ülke içinde toplumsal bir sınıfın başka bir sınıf üzerinde tahakküm kurmak üzere oluşturulan ve toplumsal nizamı bozma eğilimindeki örgütleri kuran ve idare edenler hakkında iki yıldan beş yıla kadar ağır hapis cezası öngörülmüştür. Bu amaçlar "zor" kullanılarak yapıldığı takdirde verilecek ceza beş yıldan on iki yıla kadar ağır hapis cezası olarak kararlaştırılmıştır. Yine aynı hedefler dairesinde propaganda yapmanın cezası da beş yıla kadar ağır hapis cezası olarak hüküm altına alınmıştır. Bahsi geçen kanun maddeleri için bkz. *Resmi Gazete*, (6336), 18 Haziran 1946, s. 10778-10779.

²⁵ Komisyon raporunda "zor/cebiri" unsurunun yeniden değerlendirildiği ve "sureti haktan görünen anarşist partilerin" ülke içindeki yıkıcı faaliyetlerinin önüne geçilmesinin amaçlandığı belirtilmiştir. Bkz. *TBMM Tutanak Dergisi*, D. 7, C. 24, B. 64, 13.06.1946, s. 3.

²⁶ Fethi Tevetoğlu, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1967, s. 556-572.

²⁷ Balıkesir'in Müstecap köyünde doğan, ve Ankara Hukuk Fakültesi mezunu olan Esat Adil Müstecaplıoğlu, 1928'de Brüksel'e giderek eğitimine devam etti. 1932'de yurda döndüğünde Balıkesir ve civarındaki, kendinin de örgütlediği işçi ve köylü eylemlerinde tanındı. Adalet Bakanlığı bünyesinde çeşitli görevlerde bulundu. *Tan Gazetesi* ve kurucusu olduğu TSP'nin yayıncı organı olan *Gerçek* ve *Gün* gazeteleri'nde yazılar yazdı. Sonrasında TSP kapatıldı ve hakkındaki davadan da beraat etti. 1950'de TSP'yi tekrar kurduysa da 1952'de tutuklandı ve 1958'de öldü. Bkz. İnönü Alpat, *Popüler Türkiye Solu Sözlüğü*, *Solun Yüzyıllık Öyküsü*, Mayıs Yayınları, İzmir 2003, s. 100.

²⁸ Cangül Örnek, "Türk Ceza Kanunu'nun 141 ve 142. Maddelerine İlişkin Tartışmalarda Devlet ve Sınıflar", s. 123.; Çetin Özek, *141-142*. s. 130.; Halit Çelenk, *141 ve 142 Üzerine*, s. 66. Tunaya, bu beraat kararının, 141. maddenin 1949 yılındaki düzenlemesindeki belirsizliği gidererek, sosyalist partilerin kurulabileceğinin kabulü anlamına geldiğini belirtir. Bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1952, s. 697.

²⁹ "Komünist Faaliyetini Önleyici Tedbirler", *Kudret*, 15 Ocak 1948, s. 1, 4.

³⁰ Çok partili hayata geçiş süreci ve sonrasında parti programlarında, basın ve fikir dünyasında "aşırı sol" kavramı "komünizm"den çok daha popüler bir şekilde tercih edilmiştir.

olduğunu ve aşırı sol ile ilgili düşüncelerini aktardığını söylemiştir.³¹ Başbakan ise Meclis'e bir kanun getirileceğini söyleyerek DP'den destek istemiştir.

18 Haziran 1948 tarihinde toplanan CHP Meclis Grubu, aşırı sağ ve aşırı sol akımlara karşı gerekli tedbirleri almak ve kanunlaştırmak üzere on kişilik bir komisyonun kurulmasına karar vermiştir.³² Kurulan Adalet Komisyonunda komünizmle mücadelede alınması gerekli tedbirler ve uygulamaların görüşülüp, tartışılarak bir raporla hükümete ve TBMM'ye sunulması kararlaştırılmıştır. Raporun hemen kanunlaşarak yürürlüğe girmesi için acele edilmemiş ve sürekli geliştirilerek gündemde kalması sağlanarak çok detaylı çalışılmıştır.³³

Adalet Komisyonunun 1948 tarihli TCK'nın 141. ve 142. maddelerinde değişiklik yapılması ile ilgili gerekçeli raporunda, komünizm ve komünistlerin faaliyetlerine dair genel bir değerlendirme sonrası alınması gerekli tedbirler teklif edilmiştir. Raporda, komünistlere yönelik olarak hükümetin gerekli tedbirleri, idarî ve kanunî yollarla aldığını ve suçluların cezalandırıldığını ancak yine de komünistlik faaliyetlerinin önüne geçilmesinde başarılı olunamadığı, aksine çalışmalarına ve propagandalarına hız verdikleri, sistematik bir şekilde yaygınlaştıkları vurgulanmış; sonuç alıcı kanunî, şiddetli ve önemli tedbirler alınması gerektiğinin altı çizilmiştir. Raporda komünistlere yönelik davaların genel ve askeri mahkemeler olmak üzere iki kanaldan yürütüldüğünü ve bunun komünizmle mücadelede isabetli karar alınmasına engel olduğu da belirtilmiştir. Ayrıca memuriyet ile ilgili kanunlarda da değişikliğe gidilmesinin gerekliliği belirtilerek, bir memurun "ihaneti" hakkında idari bir olumsuz kanaat oluşmuşsa, bu durum onun devlet kadrosunda çalışmamasına yeterlidir denilmiştir.³⁴ Ancak bu son teklif işten çıkarmak yerine başka bir işte görevlendirme olması şeklinde düşünülmüş, nihayetinde bundan da vazgeçilerek yapılması gerekenin öncelikle memuriyete ilk alımlarda daha titiz bir çalışma yürütülerek, alınacak kişinin aşırı solculukla ilgisi olup olmadığının araştırılması olduğuna karar verilmiş ve mevcut memurlarla ilgili ise yeni düzenlemeler getirilmesi kararlaştırılmıştır.³⁵

CHP Meclis Grubunda hazırlanan raporda ise, komünizme verilmesi gereken ceza ile ilgili düşüncede, komünistliği sadece vatana ihanet olarak değerlendirip ayrıca ceza verilmemesinin bir noktada komünistlerin faaliyetlerine devam edebilmelerine imkân

³¹ Şevket Temuçin, (Yay. Haz.), *Demokrat Parti İkinci Büyük Kongresinde Alınan Tarihi Kararlar*, Ülkü Basımevi, Ankara 1950, s. 27.

³² "Aşırı Cereyanlara Karşı Tedbir Alınacak", *Akşam*, 19 Haziran 1948, s. 2. CHP, Başbakanlık bünyesindeki alt komisyonlarda da basın-yayın alanında özellikle mizah dergilerindeki komünist propaganda ve üslupsuzluğun takip edilmesi istenmiştir. Bkz. BCA. 30.1.0.0/42.252.1, 08.06.1948.

³³ "Aşırı Sağ ve Solcular Meselesi", *Cumhuriyet*, 30 Haziran 1948, s. 1, 3.; "Aşırı Sağcı ve Solcular Hakkındaki Rapor", *Akşam*, 25 Haziran 1948, s. 1. CHP Meclis Grubundaki komisyonun çalışmalarının yanı sıra, Hükümet de bu konuda ek tedbirler alan çalışmalar yapmıştır. Başbakan Hasan Saka, daha güçlü bir mücadele zemini oluşturmak adına komisyon ile hükümetin önerilerinin birlikte müzakare edilmesini istemiş ve bu talebi olumlu karşılanmıştır. Bkz. "Aşırı Sağcı ve Solculara Karşı Alınacak Tedbirler", *Akşam*, 25 Haziran 1948, s. 1.; "Aşırı Sağ ve Sol Cereyanlara Karşı Tedbir", *Cumhuriyet*, 25 Haziran 1948, s. 1, 3. Komisyonu, "İrtica ve Komünizmle Mücadele Komisyonu" gibi isimlerle belirtenler de olmuştur. Bkz. "Kanunda Ağır Hükümler Var!", *Zafer*, 4 Mayıs 1949, s. 1, 3.

³⁴ BCA. 30.1.0.0/51.305.3, 10.10.1948.

³⁵ BCA. 30.1.0.0/51.305.3, 10.10.1948. CHP Meclis Grubunda bu raporla ilgili verilen bilgilendirmelerde tartışmalar olmuştur. Öneğin Hakkarimiletvekili İbrahim Arvas, "Mahkemeye, karara lüzum olmadan bunların kökünü kurutmalı" derken, arkadaşları "Ya sana da biri çıkar komünist deyiverirse" şeklinde ona karşılık vermişlerdir. Bkz. "Aşırı Cereyanlar Ağır Suç Sayılacak", *Cumhuriyet*, 12 Ocak 1949, s. 1, 3.

tanıyacağını, bu yüzden vatana ihanetle ilişki olmayarak suç sayılan komünistlik için, toplum düzenini ihlal ettiği göz önünde tutularak bir ceza belirlemenin gerekliliğine işaret edilmiştir.³⁶

9 Mayıs 1949'da, Adalet Bakanlığı tarafından hazırlanan raporda ise mevcut ceza kanununun komünist hareket ve propagandalar ile ilgili maddelerinin hükümlerinin yeterli olmadığı vurgulanarak, bu maddelerin tehlike oluşturan hareket ve faaliyetlerden bazılarını içermediği ve yasak ettiği işlemler için kabul ettiği cezaların dahi bu suçların tehlike ve boyutları ile uygun yeterlilik ve şiddette olmadığı belirtilmiştir. Bu sebeple TCK'nın 141., 142. ve 163. maddelerinin değerlendirilerek mevcut ihtiyaçlara göre düzenlenmesinin gerekli olduğubelirtilmiştir.³⁷ Bu sebeple 8 Haziran 1949'da toplanan TBMM'de, TCK'nın bazı maddelerinin değiştirilmesine dair kanun tasarısı müzakere edilmiştir.

DP Afyon milletvekili Hasan Dinçer, DP Afyon milletvekili Hazim Bozca, Bağımsız Denizli milletvekili Reşad Aydın'ı gibi milletvekilleri, tek başına kanun yapmanın bir netice vermeyeceğini belirterek, komünizmi doğuran sebeplerden biri olarak gördükleri ekonomik güçlükleri ortadan kaldırmanın daha doğru bir yol olacağını ifade etmişlerdir.³⁸ CHP Manisa milletvekili Yunus Muammer Alakant ise komünizmin yalnızca bir fikir mücadelesi olmadığı, komünizmin bizzatıhi memleketin geleceğini hedef alan bir hareket olduğunu, bu yüzden de yapılacak mücadelenin bir fikir hürriyeti meselesi olarak ele alınamayacağını vurgulamıştır.³⁹

9 Haziran 1949'da da devam eden müzakerelerde DP Muğla milletvekili Nuri Özsan ve CHP Seyhan milletvekili Sinan Tekelioğlu gibi milletvekilleri, kanunun daha açık ifadelerle yapılmasının gerekliliğine işaret ederek, karmaşık kavramlardan ziyade doğrudan "komünizm, komünist" gibi daha net kavramlar kullanılmasını tavsiye etmişlerdir.⁴⁰ Bağımsız Maraş milletvekili Emin Soysal da, müzakere edilen maddede "komünist" tabirinin açıkça yer almamasını eleştirerek, bu haliyle yoruma açık kalacağını ve sosyal meselelerden bahseden herhangi birinin de bu maddeye maruz kalabileceğini belirtmiştir. Komünistliğin çok çeşitli tarif ve şekilleri olduğunu, bu yüzden öncelikle komünistliğin ne olduğu ile ilgili açık bir tarifin yapılmasını istemiştir.⁴¹ Müzakerelerde bahsi geçen eleştiri ve yorumlara Adalet Komisyonu Sözcüsü Abdurrahman Konuk cevap vererek, Adalet Komisyonunda doğrudan komünistlik tabirinin konulması meselesinin çokça tartışıldığını ancak önceki kanunlardan itibaren bir pratik bir durum oluştuğunu ve aşağı yukarı belirlenmiş bir anlamının oluştuğu düşünülerek istenmeyen neticeler doğurmaması adına tercih edilmediğini ifade etmiştir.⁴²

DP adına söz alan İstanbul milletvekili Fuad Köprülü, hükümet tarafından hazırlanan tasarıdaki esaslardan olumlu bir şekilde bahsederek komünizmle mücadele konusunda tam bir mutabakat halinde olduklarını ifade etmiştir. DP adına dile getirilen itirazların, maddelerin içeriği ile istenilen hedeflerin gerçekleşemeyebileceğine dair eleştiriler olduğunu ve bu anlamda bunun yapıcı bir katkı olarak değerlendirilmesi gerektiğini söylemiştir.⁴³

³⁶ BCA. 30.1.0.0/42.252.34, 28.04.1949.

³⁷ TBMM Tutanak Dergisi, D. 8, C. 20, B. 106, 10.06.1949, s. 1.

³⁸ TBMM Tutanak Dergisi, D. 8, C. 20, B. 104, 08.06.1949, s. 576, 581, 594-595.

³⁹ TBMM Tutanak Dergisi, D. 8, C. 20, B. 104, 08.06.1949, s. 589-590.

⁴⁰ TBMM Tutanak Dergisi, D. 8, C. 20, B. 105, 09.06.1949, s. 647, 649.

⁴¹ TBMM Tutanak Dergisi, D. 8, C. 20, B. 105, 09.06.1949, s. 653-654.

⁴² TBMM Tutanak Dergisi, D. 8, C. 20, B. 105, 09.06.1949, s. 657.

⁴³ "Komünizme ve İrticaa Karşı Tedbir Alınacak", *Akşam*, 10 Haziran 1949, s. 1-2.

Müzakereler sonunda TCK'nın 141. ve 142. maddeleri değiştirilmiştir.⁴⁴ Maddelerde yapılan değişikliklerde en dikkat çekici noktalardan biri cemiyetlerin cebir, şiddet veya tehdit vasıtalarına başvurmadan amaca varmalarının imkânsızlığı kanaatine varılması durumunda, bu fiillere başvurulmuş gibi hukuki işlem yapılacağı belirtilmesidir. Böylelikle kurulan dernek veya partilerin amaçları arasında düzenin değiştirilmesine yönelik bir gündem varsa, bunun şiddet kullanılmadan yapılamayacağı varsayılarak ceza almaları mümkün hale getirilmiştir. Yine propaganda suçunda da cebir unsuru açıkça önerilmiş kabul edilecek ve ceza arttırılacaktır.⁴⁵ Bu kanun değişikliği neticesinde, komünizme yönelik suçlarda iki yıldan beş yıla kadar ağır hapis olarak düzenlenen cezalandırma süreleri, üç yıldan on yıla kadar ağır hapis cezası olarak artırılmıştır.

2. Demokrat Parti Dönemi Komünizmle Mücadele Yasaları

14 Mayıs 1950'de iktidara gelen DP, 1949 yılında yapılan değişikliklerin komünizmle mücadelede yetersiz kaldığını beyan etmiştir.⁴⁶ Birkaç ay sonra Hükümet bu konu ile ilgili olarak aralarında muhalif milletvekillerinin de olacağı bir komisyonun kurulmasına karar vermiştir.⁴⁷ Komünizmle mücadele için alınması gereken kanuni tedbirleri tespit etmek üzere Adalet Bakanı Halil Özyörük'ün başkanlığında toplanan komisyona siyasetçilerin dışında alanında uzman birçok kişi de dahil edilmiştir.⁴⁸ Komisyonun çalışmalarına katkı yapmak üzere

⁴⁴ Ceza oranlarının yeniden düzenlendiği TCK'nın 141. ve 142. maddeleri için bkz. *Resmi Gazete*, (7234), 16 Haziran 1949, s. 16381-16382.

⁴⁵ Cangül Örnek, "Türk Ceza Kanunu'nun 141 ve 142. Maddelerine İlişkin Tartışmalarda Devlet ve Sınıflar", s. 122.; Halit Çelenk, *141 ve 142 Üzerine*, s. 65.

⁴⁶ Başbakan Menderes, 28 Mayıs 1950'de DP Meclis Grubu'nda, bazı milletvekillerinin sorularını cevaplandırırken, CHP'nin komünizmle mücadelede kararlı olduklarını söyledikleri halde bu mücadelede yetersiz kaldıklarını belirterek, kendilerinin bu konuda kanuni yollardan ayrılmayarak solculuğun nerede başlayıp nerede bittiğini kesin bir şekilde kanuni yöntemler ışığında belirleyeceklerini ve hakimlerin tereddütte kalmadan hüküm verebileceklerini dile getirmiştir. Bkz. *Demokrat Parti Meclis Grubu Müzakere Zabıtları*, Birleşim. 1, Grup. D, Giriş. 43, 28.05.1950, s. 210. Başbakan Menderes, ertesi gün 29 Mayıs 1950'de TBMM'de Hükümet programı hakkında bilgi verirken de bu konuya değinmiş, aşırı sol cereyanları kökünden temizlemek için kanuni tedbirler alınacağından ve bunların fikir hürriyeti perdesi altında değerlendirilemeyeceğinden bahsederek adaletin pençesine teslim edebileceklerini söylemiştir. Bkz. Halûk Kılçık, (Yay. Haz.), *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri Cilt 2*, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara 1991, s. 41.

⁴⁷ Komisyon basın tarafından "Komünizmle Mücadele Komisyonu" olarak da anılmıştır. Bkz. "Komünizmle Mücadele İçin Tedbirler", *Zafer*, 15 Ağustos 1950, s. 1, 8. Hukukçu CHP Mardin milletvekili Kamil Boran muhalif milletvekillerinden bir tanesidir ve tasarının tartışılma aşamalarında eleştiri ve katkılarıyla sürece dahil olmuştur. Bu süreçte DP yetkilileri, komünizme karşı mücadele kararlı ve sert olacaklarını sürekli dile getirmişlerdir. Bkz. *Democracy in Turkey (DT)*, 783.00. 751pp. 05.01.1950-28.08.1951.

⁴⁸ Bunlardan İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Profesörü Sulhi Dönmezer, Ankara Hukuk Fakültesi Profesörleri Faruk Erem ile Bülent Nuri Esen ile Askeri Adli Yargıç Şevki Ermutlu komisyon çalışmalarına katılmıştır. Bkz. *BCA*. 30.18.1.2/123.72.6, 16.09.1950. Ayrıca avukat da olan DP Ankara milletvekili Hamit Şevket İnce, Emniyet Genel Müdürlüğü Birinci Daire Müdürü Esat Kaya Ayman, Adalet Bakanlığı Ceza İşleri Müdürü İhsan Köknel de komisyon toplantılarına katılmışlardır. Bkz. "Komünizme Karşı Geniş Ölçüde Mücadele Açılıyor", *Cumhuriyet*, 12 Ağustos 1950, s. 1, 3.; "Adalet Bakanlığında Toplantılar Yapılıyor", *Milliyet*, 11 Ağustos 1950, s. 1, 5. Komisyon üyelerinden biri, yaptıkları çalışmalara dair şunları söylemiştir: "Bu memlekette komünizmin K harfini kullanılmayacaktır. Tasarıda ölüm cezası, memlekette çıkarılma gibi en ağır cezalardan başlayarak tedrici cezalar da yer alacaktır. Tasarı Meclisin 1 Kasımından sonra başlayacak yeni faaliyet devresinde görüşülecek bir numaralı kanun tasarısı olacaktır." Bkz. "Komünizme Karşı Yeni Hükümler", *Akşam*, 29 Ağustos 1950, s. 2. Adalet Bakanı Halil Özyörük, komisyonun amaçlarını şu şekilde özetlemiştir: "Komisyonun esas gayesi, memlekette mevcut komünizm faaliyetini tamamıyla felce uğratmak ve bundan sonra da mümkün olabilecek gayretleri önlemektir. Komünizm faaliyetini bertaraf etmekle demokrasinin bu memlekette en iyi şekilde yerleşip kökleşeceğine eminim. Bu mevzuada mevcut cezai hükümler güçlendirilerek failleri ve mensupları hakkında da amansız takibat yapılacaktır. Hattâ komünistlerin yurt dışına çıkarılması cihetine gidilecektir. Bu hususları sağlamak için hazırladığımız iki kanun tasarısı Meclisin önümüzdeki devresine yetiştirilecektir." Bkz. "Komünistler Yurt Dışı Edilebilecek", *Yeni*

Amerikan Büyükelçiliği de, komisyona sunulması için kendi ülkelerindeki ilgili yasaların metninin kendilerine ulaştırılması için Amerikan Dışişleri Bürosu'na talepte bulunmuştur.⁴⁹

Komisyon çalışmalarına devam ederken Başbakan Adnan Menderes, komünizme karşı alınacak kanuni tedbirlere dair Meclis kürsüsünden açıklamalarda bulunmuştur. Yabancı ülkelere çalışan komünizmin bir fikir özgürlüğü çerçevesinde değerlendirilemeyeceğini dile getiren Menderes, gizli bir teşkilat halinde faaliyet gösterenlere karşı yasal tedbirlerin daima şiddetli bir şekilde olacağını vurgulamıştır.⁵⁰

İlk toplantısını 10 Ağustos 1950'de yapan komisyon,⁵¹ 19 Eylül 1950'de çalışmalarının ilk kısmını tamamlamış ve hazırlamış olduğu kanun tasarısını Meclis'e sunmuştur.⁵² Komisyon üyelerinden Ankara milletvekili Hamit Şevket İnce, komisyonun hazırladığı tasarıda komünizmin yeni bir tarifinin yapıldığını söylemiştir. Buna göre "komünizm, Anayasa ve mevcut kanunlarla mahfuz tutulan haklar hilafına, demokrasi esaslarına muhalif olarak memlekette müesses içtimaî, iktisadî ve siyasî nizamı değiştirmeye matuf teşebbüslerdir."⁵³ Tasarı, komisyondaki tartışmalar ve maddelerinin içeriği ile basın tarafından önemle takip edilmiştir. Özellikle komünistlere getirilecek idam cezası basında çok ciddi anlamda bir yankı bulmuş, getirilecek teklifte çok geniş anlamda bir ceza kapsamının olacağı yazılmıştır.⁵⁴

Tasarı, Adalet Komisyonu'nda etraflı bir şekilde görüşülürken, 7 Kasım 1950'de komünizmle mücadele siyasetinde Meclis'te ön planda görünen DP Tekirdağ milletvekili Şevket Mocan'ın liderliğindeki bir grup milletvekili, TCK'nın 141. ve 142. maddelerinin düzenlenmesine dair bir önerge vermişlerdir.⁵⁵ Bu önergeye göre, 141. maddede bulunan ceza düzenlemelerine idam hükmünün girilmesi ve önergenin acil olarak görüşülmesi istenmiştir. Ancak önerge reddedilerek, 141. maddede idam hükmünün de yer alması teklifi, görüşülmek üzere komisyona havale edilmiştir.⁵⁶

Komisyondaki müzakerelerde, maddelerin içeriğindeki kelimeler ve ortaya koyacağı hükümler detaylıca tartışılmıştır. Birçok milletvekili kanunun birçok kez değiştirildiğini hatırlatarak, komünizmle mücadelede hassasiyetinin yüksek olduğu bir zaman diliminde bu yeni

İstanbul, 12 Ağustos 1950, s. 1. Komisyon başkanı Halil Özyörük ve komisyon üyelerinden Bülent Nuri Esen gibi isimler, *Orkun* dergisinde eleştirilmiş ve bu kişilerin komünizmle mücadelede milliyetçi bir çizgide olamayacakları iddia edilerek Hükümet tarafından komisyon üyelerinin seçiminin daha dikkatli bir şekilde gözden geçirilmesi gerektiği yönünde uyarılar kaleme alınmıştır. Bkz. İsmet Tümtürk, "Komünizmle Mücadele", *Orkun*, (2), 13 Ekim 1950, s. 6.; İsmet Tümtürk, "Bir Tehlike Var", *Orkun*, (15), 12 Ocak 1950, s. 3-4.

⁴⁹ DT. 783.00. 751pp. 05.01.1950-28.08.1951.

⁵⁰ *TBMM Tutanak Dergisi*, D. 9, C. 6, B. 58, 30.03.1951, s. 61.

⁵¹ "Komünizm ile Mücadele", *Akşam*, 11 Ağustos 1950, s. 1.; "Komünizmle Mücadele Şiddetleniyor", *Yeni İstanbul*, 11 Ağustos 1950, s. 1.

⁵² *Yeni Sabah*, 20 Eylül 1950, s. 3.

⁵³ "Komünizm ve İrtica ile Mücadele Tasarısı", *Akşam*, 29 Eylül 1950, s. 1.

⁵⁴ "Komünistlere Tatbik Edilecek Ağır Cezalar", *Cumhuriyet*, 5 Kasım 1950, s. 1, 3.

⁵⁵ Buna göre, komünist faaliyetler çerçevesinde cemiyet kurucuları ve üyeleri ölüm cezasına çarptırılacaklardır. Bu faaliyetlerin gerçekleşmeyip girişim halinde kalması durumunda ise failleri müebbet ağır hapis veya onbeş seneden aşağı olmamak üzere hapis cezasına mahkûm olacaklardır. Komünist partisine veya bu eğilimde oluşumlara girenler ya da girilmesine vesile olanlara da onbeş seneden aşağı olmamak üzere ağır hapis cezası verilecektir. Bu fiilerden haberi olup ihbar etmeyenler için de beş seneye kadar ağır hapis cezası öngörülmüştür. Yine teklifte propaganda yapanların da ölüm cezasına çarptırılmaları istenmektedir. Bu hareketleri övenlere ise on yıldan aşağı olmamak üzere hapis cezası verilecektir. Bkz. "Komünizm İçin Tedbir", *Milliyet*, 7 Kasım 1950, s. 1, 5.; "Komünistlerle Mücadele Tasarısı Meclise Verildi", *Yeni İstanbul*, 7 Kasım 1950, s. 1.; "Kızıl Tahrikçilerine İdam Cezası İsteniyor", *Zafer*, 7 Kasım 1950, s. 1, 4.

⁵⁶ *TBMM Tutanak Dergisi*, D. 9, C. 2, B. 10, 24.11.1950, s. 189.

metnin öncekilerden daha güçlü ve daha net bir duruma getirilmesi gerekliliğine dikkati çekmişlerdir.⁵⁷

Komisyonla tartışılan önemli konulardan biri, tasarıda “zor/cebiri” unsurunun yer alıp alması meselesi olmuştur. Ankara Üniversitesi Hukuk Profesörü Faruk Erem, ilgili maddelerde cebiri unsurunun mutlaka yer alması gerektiğini, bunun komünizmi diğer fikir akımlarından ayıracak önemli bir unsur olduğunu aksi halde bu kanunun hükümetin elinde korkunç bir silaha dönüşebileceğini iddia etmiştir. Başbakan yardımcısı Samet Ağaoğlu ile DP Konya milletvekili ve Yargıtay eski üyesi Rıfat Alabay ise cebiri unsurunun kaldırılmasını istemişlerdir.⁵⁸ Diğer bir konu olan idam meselesi ile ilgili olarak ise komisyon, bunu kabul etmeyerek, suçun cezasına paralel uygulamalar olmasını kabul etmiştir. Cezaların en fazla 5 yıl olmasını isteyenlerin yanı sıra, cezanın şiddetlendiği oranda komünistliğin tahrik edilerek suçların fazlalaşacağını iddia edenler olmuştur.⁵⁹ Neticede komisyonla ceza müddetinin asgari ceza haddinin 8, azami haddinin ise 15 yıl olmasına karar verilmiştir. Komisyona idam cezası teklifinin kabul edilmesini yönünde çok sayıda telgraf gönderilmiş olsa da bu teklif 5’e karşı 8 oyla reddedilmiştir.⁶⁰ Bunun yanında Şevket Mocan’ın teklif ettiği, suçu ihbar etmemenin de suç sayılması fıkrasının maddeye eklenmesi de komisyonla tartışılmış ve iki muhalif oya karşılık oyçokluğu ile bu teklif kabul edilmemiştir.⁶¹ Bu çalışmalar sürerken Adalet Bakanlığı da, hakimlere yönelik olarak görülmekte olan ve görülecek olan davalar için bir rehber niteliğinde komünizm faaliyetlerini ve çalışma stratejilerini anlatan broşürler hazırlatmıştır.⁶² Bunun yanı sıra Amerika’da komünist faaliyetlere karşı gerekli tedbirlerin alınmasına yetki veren 1950 yılına ait iç emniyet kanunu da, Adalet Bakanlığı tarafından Türkçeye tercüme edilerek bundan faydalanma yoluna gidilmiştir.⁶³

DP ile CHP, tasarının hazırlanma süreci devam ederken sürekli iletişim halinde olmaya çalışmışlardır. Başbakan Menderes, CHP Grubu başkanlarından Avni Doğan ile bir araya gelerek, sadece bu konu üzerinde gerçekleştirdiği bir görüşme basına yansımıştır.⁶⁴ Yine basında, bir yandan Hükümetin komünizmle mücadelesindeki samimiyetine hak verilirken, diğer yandan tasarının bu haliyle demokratik haklara büyük zararlar verebileceği eleştirileri getirilmiştir.⁶⁵ Bu yüzden basında ara ara, tasarının Hükümet tarafından geri çekilmesi ve ilmi bir komisyona havale edilerek, gözden geçirilip yeniden hazırlanması gündeme gelmiştir.⁶⁶

3. Kanun Tasarisına Dair Gerekçeler, Teklifler ve Raporlar

⁵⁷ CHP Bingöl milletvekili Feridun Fikri Düşünsel, DP Konya milletvekili Muammer Obus, DP Edirne milletvekili Mehmed Engin’in ve CHP Mardin milletvekili Kâmil Boran bu çerçeve etrafında fikirlerini dile getirmişlerdir. Bkz. “Komünizmle Mücadele İçin Meclise Getirilen Tasarı”, *Cumhuriyet*, 21 Aralık 1950, s. 1, 3.

⁵⁸ “Ceza Müeyyideleri Şiddetlendiriliyor”, *Kudret*, 24 Ocak 1951, s. 1, 4.; “Ceza Kanunu ve Komünistlik Suçları”, *Cumhuriyet*, 25 Ocak 1951, s. 1, 5.

⁵⁹ “Komünistlere İdam Cezası”, *Akşam*, 3 Şubat 1951, s. 2.; “Ceza Kanununun 141nci Maddesinin Tadili”, *Cumhuriyet*, 3 Şubat 1951, s. 1.

⁶⁰ “Ceza Kanununun 141nci Maddesinin Tadili”, *Cumhuriyet*, 7 Şubat 1951, s. 1, 3.; “Komünistlere Verilecek Ceza”, *Akşam*, 7 Şubat 1951, s. 2.

⁶¹ “Ceza Kanunu ve Komünist Suçlular”, *Cumhuriyet*, 16 Şubat 1951, s. 1, 3.

⁶² “Komünizm Hakkında Broşür”, *Akşam*, 23 Ocak 1951, s. 1-2.; “Adalet Bakanı İzmirde”, *Cumhuriyet*, 23 Ocak 1951, s. 1, 5.

⁶³ BCA., Ebiş No: 03004401, Belge No: 1-4.

⁶⁴ “Aşırı Sağ ve Solculara Karşı Yeni Tedbirler”, *Akşam*, 10 Mayıs 1951, s. 1-2.

⁶⁵ B. Apaydın, “Ceza kanunu Tadilat Projesi Geri Alındıktan Sonra”, *Cumhuriyet*, 16 Kasım 1951, s. 2.

⁶⁶ “Ceza Kanunu Tadil Tasarısı Geri Alınıyor”, *Cumhuriyet*, 15 Mart 1951, s. 1.; “Ceza Kanununu Tadil Eden Tasarı Geri Alınıyor”, *Cumhuriyet*, 4 Ekim 1951, s. 1, 5.

16 Kasım 1951 tarihinde TBMM'ye, Adalet Komisyonu'nun raporu ve kanun tasarısının gerekçeleri sunulmuştur. Buna göre TCK'nın bazı maddelerinin değiştirilmesi hakkında Adalet Bakanlığınca hazırlanan ve Bakanlar Kurulunun 25 Kasım 1950 tarihli toplantısında Yüksek Meclis'e sunulması kararlaştırılan teklifin gerekçesi, Marksizm ile demokrasinin farklarının vurgulanması ile başlamış ve Marksist görüşün sadece ekonomik bir doktrin olmadığı, siyasi bir doktrine de sahip olduğu ile devam etmiştir. Bu siyasi doktrinin esas gerçeğinin de tahakküm yani diktatörlük olduğu vurgulanmıştır. Marksist siyasi anlayışın, sınıfsız bir toplum meydana getirilmesi inancına karşı devletin, bu türden sınıfsızlaşma hareketlerine karşı korunmasının bir gereklilik olduğundan bahsedilmiştir. TCK'daki mevcut 141. ve 142. maddelerin yetersizliği de sıralanmış; içerdiği hükümler ve terimlerin net olmamasından dolayı uygulamada hakimlerin güçlüklerle karşılaşması, hükümlerdeki eksikliklerden kaynaklı bazı önemli suçların cezalandırılmaması, cezaların caydırıcılığının fazla olmaması, maddelerdeki metinlerin siyasetteki demokratik gelişimlerle paralellik içinde olmaması gibi sebepler sayılarak kanun metinlerinin mümkün olduğunca daha açık olması gerekliliğine işaret edilmiştir.⁶⁷

Sonrasında, yapılan düzenlemelerin gerekçeleri tek tek belirtilmiştir. Gerekçelerin çoğunda maddelerin uygulama alanını genişletmek, mevcut ekonomik ve toplumsal yapının korunmasını sağlamak düşünceleri yer almıştır.⁶⁸ 141. madde ile ilgili olarak, "*birinci fıkrasında komünist birleşmelerin kurulmasına tevessül olunması, bunların teşkil, tanzim, sevk ve idare edilmesi ve bu hususta yol göstermesi suç sayılmış bulunmaktadır*" denilmiştir.⁶⁹

Şevket Mocan ve 53 arkadaşının, 7 Kasım 1950'de, TCK'nın 141. maddesinin değiştirilmesi hakkında verdikleri kanun teklifinin gerekçesi de komisyon raporuna eklenmiştir.⁷⁰ Burada TCK'nın 125. maddesinin⁷¹ ceza hükmünün ölüm olmasına vurgu yapılarak, komünistlerin temel prensibinin de yabancı bir devlet hesabına çalışmak olduğundan bahisle, bu madde paralelinde hareket edilmesi gerektiği ortaya konmuştur. Casusluk ve sabotaj fiillerinin ceza hükümlerindeki ölüm cezalarına işaret edilerek, TCK'nın mevcut 141. ve 142. maddelerinin suç unsurları ve cezalarının, güncel suç-ceza dengesine uygun olmaktan çıktığı kaydedilmiştir. Bu gerekçeyle komünizmin içinde bulunan unsurlarla, TCK hükümleri göz

⁶⁷ TBMM Tutanak Dergisi, D. 9, C. 10, B. 5, 16.11.1951, s. 1-3. Bu komisyon raporunun sıra sayısı 264 olarak belirtilmiştir. Kanun tasarısında TCK'nın 141. ve 142. maddelerinin yanı sıra, aşırı sağ veya irtica hareketlerine yönelik 163. maddesi ile değişik suçlarla ilgili olarak TCK'nın 192, 265, 269, 270, 311, 312, 87, 403, 404, 406, 480, 482, 486, 491, 492 ve 493. maddeleri de ele alınmıştır.

⁶⁸ Çetin Özek, 141-142. s. 133.

⁶⁹ Maddede yer alan "cebiri" unsurunun maddi veya manevi olabileceği belirtilerek, dikkat edilmesi gereken, açıklanmasa ya da bir programa girmese bile bu unsurun dolaylı olsa dahi mevcut olması olduğu vurgulanmıştır. Maddede yer alan "sosyal sınıf" tabirinin de uygulamada "içtimai kategori" tabiriyle bağlantılı olarak düşünüldüğü belirtilmiş, "siyasi ve iktisadi nizam" tabirlerine açıklık getirilmiştir. Yine 141. maddede yer alan "cemiyet" tabirinin yerine "birleşme" kelimesinin tercih edildiği belirtilmiştir. Diğer 142. madde ile ilgili olarak da, madde içindeki "propaganda" tabirinden, yayılması istenilen düşüncelerin birden fazla şahısların bilgisine ulaştırılmasını anlamak gerektiği açıklanmıştır. Bkz. TBMM Tutanak Dergisi, D. 9, C. 10, B. 5, 16.11.1951, s. 3-7.

⁷⁰ Bu kanun teklifinin gerekçesinde, 25 yıldan beri alınan tedbirler ve ceza kanunlarına konulan ceza hükümlerinin komünistlik faaliyetlerinin önüne geçilmesinde başarısız olduğundan bahsedilerek, yeni idari, kanuni, şiddetli ve önemli tedbirlere başvurmanın zamanın geldiğine dikkat çekilmiştir. TCK'nın komünist faaliyetlerle ilgili mevcut maddelerine rağmen komünistlerin pişman olmadıklarını, hatta suç işleyenlerin yine aynı kişiler oldukları ve önceki suçlarından daha fazlasına cüret ettiklerine işaret edilmiştir. Bkz. TBMM Tutanak Dergisi, D. 9, C. 10, B. 5, 16.11.1951, s. 11-14.

⁷¹ "*Devlet topraklarının bütünlüğünü tamamen veya kısmen yabancı bir devletin hakimiyeti altına koymak, devletin istiklalini tenkis ve birliği bozmak ve nihayet hakimiyeti altında bulunan bir kısım topraklarını devlet idaresinden ayırmak fiili...*"

önünde bulundurulmuş, 141. maddenin kendilerinin önerdikleri şekliyle değiştirilmesi teklif edilmiştir.⁷²

Tüm bu değerlendirmeler sonrası Adalet Komisyonu, 1 Ağustos 1951 tarihli raporunda, TCK'nın 141.ve 142. maddelerinin çeşitli düzenlemeler geçirmesine rağmen, madde hükümlerinin, toplumda artan yıkıcı ve bozguna faaliyet ve akımları tam manasıyla yasaklayıcı ve cezalandırıcı olmaktan uzak olduğu ifade etmiştir. Kaynağını dışarıdan alan ve ülke geleceğine tehdit olan bu gibi faaliyetlerin, asıl amaçlarını gizlemek için farklı şekillerdeki metotlarını uygularken, ceza kanununun adı geçen maddelerinin bunlara karşılık yeterli gelmediği vurgulanmıştır. 141. ve 142. maddelerin, içerdiği hüküm ve değişiklikler bakımından açık olmaması, toplum için tehlike arz eden birçok faaliyetleri yasaklayacak kapsamda bulunmaması, ceza hükümlerinin kâfi gelmemesi sebepleriyle, hali hazırda ihtiyaca uygun hale getirilmesinin gerekli olduğu söylenmiştir. Komisyon, Şevket Mocan ve arkadaşları tarafından ölüm cezasını da içeren tekliflerini prensip bakımından kabul etmemiştir. Komisyon, 141. maddenin ceza hükmünün 8 yıl ağır hapis cezasından 15 yıla çıkarılmasına; 142. maddedeki ceza hükmünün ise 2 ila 6 yıl ağır hapis cezası yerine 3 ila 8 yıl ağır hapis cezası olarak uygulanmasına karar verildiğini belirtmiştir.⁷³

4. Maddelerin Görüşülmesi ve Kanunlaşması

TBMM Genel Kurulu, 16 Kasım 1951 tarihinde toplanarak, TCK'nın bazı maddelerinin değiştirilmesi hakkındaki kanun tasarısı ile Tekirdağ milletvekili Şevket Mocan ve 53 arkadaşının 141. madde ile ilgili tekliflerini görüşmeye başlamıştır.⁷⁴ İlk sözü alan Şevket Mocan, görüşülecek olan kanun tasarısının, “vatan haini kızılıra” karşı iç politikanın meşru müdafaasını oluşturacak bir tasarı olduğunu vurgulamıştır. Daha önceki mevzuatın, açıktan komünizm propagandası yapılmadığı sürece harekete geçemeyecek bir şekilde olduğunu söylemiş, nihayetinde ise Hükümetin hazırladığı kanun tasarısını tatmin edici bulduklarını belirterek, 53 arkadaşı ile hazırladıkları kanun teklifinden feragat ettiklerini belirtmiştir. Ancak DP ve CHP'den 108 milletvekili ile beraber sadece “hıyanet komitesi başkanlarına” mahsus olacak şekilde, 141. maddeye ölüm cezası fıkrasının ilavesini isteyen yeni bir teklif sunacaklarını ve bu konuda ısrarcı olduklarını önemle ifade etmiştir.⁷⁵

Oturum devam ederken Şevket Mocan, tartışmaların daha verimli ve açık olması için Adliye Encümeninde olduğu gibi, TBMM kurulunda da gizli bir oturum yapılmasını teklif etmiştir.⁷⁶ Bu teklifin kabul edilmesi sonrası Mocan, Adliye Encümeninde izahat veren uzmanın, aynı şekilde Mecliste de açıklamalarını yapmasını teklif etmiştir. Başbakan Yardımcısı Samet Ağaoğlu da bu teklifi olumlu gördüklerini ancak uzman kişinin hazırlıklarını yapması için, Meclis oturumunun başka bir gün gizli olarak toplanmasını istemiştir.⁷⁷

⁷²TBMM Tutanak Dergisi, D. 9, C. 10, B. 5, 16.11.1951, s. 14-15.

⁷³TBMM Tutanak Dergisi, D. 9, C. 10, B. 5, 16.11.1951, s. 20-22.

⁷⁴Bu kanun tasarısı basında ve kamuoyunda farklı şekillerde isimlendirilmiştir: “Komünizmle Mücadele Kanunu” Bkz. “Adalet Bakanı İzahat Verdi”, *Milliyet*, 21 Aralık 1950, s. 1, 5. ya da “Demokrasiyi Koruma Kanunu” Bkz. “Komünistliğin Tarifi”, *Akşam*, 21 Aralık 1950, s. 1-2. veya “Komünizmle Savaş Kanunu” Bkz. “Komünizme Karşı Mücadele Tasarısı”, *Cumhuriyet*, 1 Aralık 1951, s. 3.

⁷⁵TBMM Tutanak Dergisi, D. 9, C. 10, B. 5, 16.11.1951, s. 110-111.

⁷⁶TBMM Tutanak Dergisi, D. 9, C. 10, B. 5, 16.11.1951, s. 117.

⁷⁷TBMM Tutanak Dergisi, (Kapalı Oturum), D. 9, C. 10, B. 5, 16.11.1951, 3-4. Gizli oturumla görüşülecek komünizmle mücadele yasası ve sonrasında uygulanacak hükümlere dair kararlar, Amerikan istihbaratı tarafından

Üç gün sonra 19 Kasım 1951 tarihinde TBMM, komünizmle mücadele edecek kanun tasarısını görüşmek üzere gizli oturumla toplanmıştır. Askeri Yargıç Şevki Mutlugil,⁷⁸ 30 sayfalık raporunu meclis kürsüsünden milletvekilleri ile paylaşmıştır. Sunacağı bilgilerin belge ve delillere dayalı olduğu belirten Mutlugil, komünizmin artık siyasi, ekonomik, toplumsal bir doktrin olmaktan çıktığını, bir emperyalizm öncüsü, beşinci kol, casus şebekesi ve teşkilatı olarak dünyanın her yerinde faaliyette olduğunu ve bu yoldaki kimselerin birer vatan haini olarak görülmesi gerektiğini belirterek, mevzuattaki komünizmle mücadele gayretlerinin artan bu büyük tehlikeyi önlemek için yeterli gelmediğinin açık olduğunu ifade etmiştir.⁷⁹ Komünizmin ve Türkiye Komünist Partisi' nin (TKP) Türkiye'deki serüvenini anlatan Mutlugil, an itibarıyla gizli bir komünist partisinin de varlığını koruduğunu ancak "şurasından burasından vaktinde tartaklandığını" ve aktif kadroda olmayan eski komünistlerin basın, sanat, sendika ve siyaset sahasında az çok tesirleri olduğunu ifade etmiştir. Mutlugil, farklı ülkelerdeki komünist faaliyetlerinden ve komünizmin merkezi olduğunu söylediği Sovyetler Birliği'nin hedeflerinden de bahsederek konuşmasını sonlandırmıştır.⁸⁰

Bu brifingin dinleyiciler üzerindeki etkisini, söz alan Manisa CHP milletvekili Hamdullah Suphi Tanrıöver dile getirmiş ve bu açıklamalardan tehlikenin ne kadar korkunç ve derin olduğunu dehşetle dinlediklerini, komünizm tehlikesinin üzerinde ciddi bir şekilde durulması gerektiğini ifade etmiştir.⁸¹ Başbakan Adnan Menderes ise, komünizmin artık bir fikir hürriyeti olmaktan çoktan çıkarak bir çeşit emperyalizmin kendisi haline geldiğini ve ilk hedefinin Türkiye'yi bir üs olarak ele geçirmek olduğunu belirterek, sadece kanun yapmanın yeterli olmayacağı ile ilgili eleştirinin paradoksuna işaret etmiştir. Kanunu yapmanın bir zaruret olduğunu ve çıkacak olan bu kanunun kendilerini komünizme karşı savunmada en güçlü silah olacağını vurgulamıştır.⁸²

TBMM'nin 23 Kasım 1951'de devam eden görüşmelerinde, DP Kayseri milletvekili İbrahim Kirazoğlu ve arkadaşlarının yazılı teklifleri ile görüşülen kanun müzakeresinin, sadece komünizme ve komünistlere dair kanunu içermesi için 141. ve 142. maddelerin dışındaki maddelerin (özellikle de 163. madde) başka bir zamanda ve ayrı bir kanun halinde görüşülmesi istenmiştir.⁸³ Başbakan Menderes, bu kanunun odak noktasının komünizmle mücadele olduğunu söyleyerek, Hükümet olarak bu maddelerin ayrı olarak ele alınmasında mahsur görmediklerini,

dikkatle takip edilmiştir. Bkz. ABD Merkezi İstihbarat Teşkilatı (CIA), RDP82-00457R009400270002-1. 27.11.1951.

⁷⁸ Harp okulunu bitiren Şevki Mutlugil, Birinci Dünya ve İstiklâl Savaşları'na katılmıştır. Daha sonra hukuk öğrenimi görerek 1934'de Askeri Hâkim sınıfına geçmiş ve uzun süre Millî Emniyet Teşkilâtı'nda hizmet vermiştir. Hâkim Tuğgeneralliğe kadar yükselen Mutlugil, 14 Mayıs 1978'de vefat ederek Kartal Maltepe Mezarlığı'ndaki aile kabrine defnedilmiştir. Bkz. Kâzım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM IX. Dönem, 1950-1954, II. Cilt*, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1998, s. 2262. Mutlugil, İstanbul Emniyet Başmüfettişliği Uzman Müşavirliği ve Genelkurmay Başkanlığı Haberalma Heyeti gibi birimlerde görev almıştır. Bkz. BCA. 30.11.1.0/265.23.13, 31.07.1957.; BCA. 30.11.1.0/217.34.3, 30.09.1950.; BCA. 30.18.1.2/123.72.6, 16.09.1950.

⁷⁹ *TBMM Tutanak Dergisi*, (Kapalı Oturum), 9, C. 10, B. 6, 19.11.1951, s. 6-7.

⁸⁰ *TBMM Tutanak Dergisi*, (Kapalı Oturum), 9, C. 10, B. 6, 19.11.1951, s. 27-34.

⁸¹ *TBMM Tutanak Dergisi*, (Kapalı Oturum), 9, C. 10, B. 6, 19.11.1951, s. 37.

⁸² *TBMM Tutanak Dergisi*, (Kapalı Oturum), 9, C. 10, B. 6, 19.11.1951, s. 39-40.

⁸³ *TBMM Tutanak Dergisi*, D. 9, C. 10, B. 8, 23.11.1951, s. 176-177.; "Ceza Kanununun Tadili Kabul Edildi", *Cumhuriyet*, 24 Kasım 1951, s. 1, 7.

bu ayırmanın diğer maddelerin geri alındığı anlamına gelmediğini ve ileride onların da üzerinde durulacağını belirtmiştir.⁸⁴

Nihayetinde ilgili olmayan maddelerin ayrılmasına karar verilmiş ve 141. maddenin görüşülmesine geçilmiştir. Müzakerelerde komünistlerin cezalarının nasıl olması gerektiğine dair fikirler ortaya konulmuştur. DP Tokat milletvekili Ahmet Gürkan, hapishane cezasının yerine idam cezasının gelmesinin gerektiğini vurgulayarak, kanunun ceza bakımından eksik olduğunu söylemiştir. DP Gümüşhane milletvekili Ahmet Kemal Varınca ise idam cezasının sadece lider kadrosuna olması gerekliliğinden bahsetmiştir. DP Seyhan milletvekili Sinan Tekelioğlu da, “hapishaneyi bir komünist mektebi haline” getirmek ve idam etmek yerine, suçluların sürgün edilerek Rusya’ya gönderilmesinin daha iyi olacağını söylemiştir.⁸⁵ DP Balıkesir milletvekili Ali Fahri İşeri de bu fikri benimseyerek, yurtdışına gönderilmeleri veya memleketin yollarında çalıştırılmalarının daha faydalı olacağını söylemiştir.⁸⁶ DP Parti Muğla milletvekilleri Nâtik Poyrazoğlu ve Kemal Özçobanise idam cezasının gelmesini istemişlerdir.⁸⁷

Kanun tasarısında yer alan en önemli unsurlardan olan “zor/cebiri” meselesi de tartışılmış ve DP Bolu milletvekili Mahmut Güçbilmez ve DP Bingöl milletvekili Feridun Fikri Düşünsel, bu unsurun maddeden kaldırılmasını isterken, DP Niğde milletvekili Necip Bilge ise maddede aynen kalması gerektiğini söylemişlerdir.⁸⁸

Adalet Komisyonu adına İzmir milletvekili Halil Özyörük söz alarak, komünizmin kanunda açık olarak tarif edilmemesi ve ceza hükümlerinin yetersiz bulunması ile ilgili noktalara cevap vermiştir. Genellikle ceza kanunlarının, komünizm gibi ideolojiye dayanan suçlarda tariften kaçındıklarını çünkü tarifin meseleyi kalıplaştırarak, kanunun hızlı bir şekilde uygulanmasını zorlaştıracığını ve onun hayatiyetini ortadan kaldıracığını ve ayrıca komünizmin kanunî tarifinin yapılmasının hakimlerin yorum ve karar alma sorumluluklarını etkileyeceğini söylemiştir. Komünizmin sürekli değişim geçiren bir ideoloji olması sebebiyle yapılacak her komünizm tarifinin, kanunun yürürlüğe girdiği günden itibaren etkisini kaybedeceğini de belirtmiştir. Ceza hükümlerinin belirlenmesinde ise “cebiri” unsurunun önemli olduğunu, dolayısıyla da bu unsurun maddede olmamasının, zararlı veya zararsız fikir akımlarını birbirinden ayırt etmenin imkânsızlığına neden olacağına işaret etmiştir.⁸⁹

DP Bolu milletvekili Mahmut Güçbilmez tekrar söz alarak, maddede “cebiri” unsurunun bulunmamasının, hâkimi daha rahat olarak madde hükmünü uygulama imkânına kavuşturacağını ve komünistlikle mücadelenin gerçekleşme aşamasına gireceğini söylemiş ve ardından, söz alan Adalet Bakanı Rükneddin Nasuhioğlu da bu izaha katıldıklarını belirterek, Hükümet olarak “cebiri” unsurunun kaldırılmasına taraftar olduklarını ifade etmiştir. Bu hususta

⁸⁴ *TBMM Tutanak Dergisi*, D. 9, C. 10, B. 8, 23.11.1951, s. 179.

⁸⁵ *TBMM Tutanak Dergisi*, D. 9, C. 10, B. 8, 23.11.1951, s. 187-188.

⁸⁶ *TBMM Tutanak Dergisi*, D. 9, C. 10, B. 8, 23.11.1951, s. 197.

⁸⁷ *TBMM Tutanak Dergisi*, D. 9, C. 10, B. 8, 23.11.1951, s. 192, 198.

⁸⁸ *TBMM Tutanak Dergisi*, D. 9, C. 10, B. 8, 23.11.1951, s. 190-193.

⁸⁹ *TBMM Tutanak Dergisi*, D. 9, C. 10, B. 8, 193-194. Ulus gazetesi yazarı Peyami Safa, komünizmle mücadelede cebiri unsurunun önemine dikkat çekerek, İsviçre Ceza Kanununda yer alan maddeleri ve gerekçelerini, komisyonun incelemesini tavsiye etmiştir. Burada komünizmi kanun dışı eden maddelerin iki esasa dayandığını, ilkinin yabancı bir devletle işbirliği yapmak, ikincisinin ise devlet nizamının cebiri yolu ile devirmek için propaganda yapmak olduğunu belirtmiştir. Bkz. Peyami Safa, “141 nci Madde”, *Sosyalizm Marksizm Komünizm*, Ötügen Yayınevi, İstanbul 1979, s. 72.; Peyami Safa, P. (1979). “Gene O Madde”, *Sosyalizm Marksizm Komünizm*, Ötügen Yayınevi, İstanbul 1979, s. 73-74.

konuşan Başbakan Menderes, “cebiri” unsurunun kaldırılması ile bütün hürriyetlerin elden gideceği gibi bir düşüncenin pratik anlamda bir karşılığının olmadığını belirtmiştir.⁹⁰ Cebiri unsurunun maddede yer alıp almamasına dair Meclis’te uzun müzakereler gerçekleştirilmiştir. Genel itibariyle maddede yer almasını savunan milletvekillerinin görüşü, komünizmin nihai amacına “cebiri” vasıtası ile ulaşacağı ve suç unsurunun belirleyicisinin de “cebiri” olduğu şeklinde olmuştur. Ayrıca bunun siyasi özgürlükleri koruyacağını ve bir hükümet keyfiyetinin önüne geçebileceğini düşünmüşlerdir. Diğer türlü düşünen milletvekilleri ise “cebiri” unsurunu maddede yer aldığı müddetçe, komünistlerin bundan istifade edebileceğini ve hâkimlerin de uygulamada bu unsuru aramak zorunda kalarak, bulamadıkları durumlarda ceza hükümlerini uygulamakta zorlanacaklarını söylemişlerdir. Geçmişte “cebiri” unsuru olmamasına rağmen komünist ve sosyalist partilerin kurulabilmiş olmasının da, siyasi partilerin hürriyetlerine yönelik endişelerin yersiz olduğuna örnek olduğunu belirtmişlerdir. Neticede 141. maddenin ilk fıkrasında yer alan “cebiri” unsurunun kaldırılıp kaldırılmayacağına dair mesele görüşülmek üzere Adalet Komisyonuna gönderilmiş ve tekrar hazırlanmıştır. Komisyon bu maddenin birinci fıkrasını tekrar değerlendirerek “cebiri” unsurunun çıkarılmasına ve sadece komünist partisi kurucularının idamla yargılanmalarına karar vermiştir.⁹¹

3 Aralık 1951 tarihinde TBMM Genel Kurulu tekrar toplanmış ve aynı maddeler tekrar gündeme gelmiştir.⁹² Kanunun 141. maddesinin diğer fıkralarında da kısmî değişiklikler olmuştur ancak en önemli düzenleme “cebiri” unsurunun kaldırıldığı ve ceza hükümlerine idam cezasının getirildiği birinci fıkrada gerçekleşmiştir. Sonrasında propaganda suçlarına yönelik cezaları içeren 142. madde de ele alınmış ve uzun sürmeyen bir müzakere sonucunda da tasarının tümü kabul edilmiştir.⁹³ Yoğun tartışmalar, görüşmeler sonrası kesinleşen ve 3 Aralık 1951’de kabul edilen metin, “5844 Numaralı Kanun” olarak *Resmi Gazete*’de yayınlanarak 11 Aralık 1951 tarihinde yürürlüğe girmiştir.⁹⁴

Komünizmle mücadelenin odak noktasını oluşturan TCK’nın 141. ve 142. maddeleri genel olarak hangi isim ve biçim altında olursa olsun komünist, anarşist, milli duyguları yok etme veya zayıflatma eğiliminde cemiyetler kuranları ya da kurma girişimdekileri, bunların faaliyetlerini sevk ve idare edenleri, bu hususlarda yol gösterenleri ve bunların propagandalarını yasaklamıştır.⁹⁵ Maddelere eklenen “geriye yürütme” hükmü ile de değişikliğin kanunlaşmasından önce işlenen suçlara da yeni düzenlemeye göre ceza verilebilmesi sağlanmıştır. Böylece devam eden tevkifatla yakalananların da değişikliklerden etkilenmeleri

⁹⁰ *TBMM Tutanak Dergisi*, D. 9, C. 10, B. 8, 23.11.1951, s. 197-201.; “Komünistler İçin Verilecek Cezalar”, *Kudret*, 24 Kasım 1951, s. 1, 4.

⁹¹ “Maddeden Cebiri Unsuru Çıkarıldı”, *Ulus*, 28 Kasım 1951, s. 1, 2.; “Meclis İdam Cezasını Kabul Etti”, *Kudret*, 29 Kasım 1951, s. 1, 4.; “141nci Maddenin birinci fıkrası kabul edildi”, *Ulus*, 29 Kasım 1951, s. 1, 4. Alınan idam kararı MTTB tarafından olumlu karşılanmış ve bunun için Başbakanlığa bir teşekkür telgrafı çekilmiştir. Bkz. BCA. 30.1.0/20.118.20, 06.12.1957. (Belgenin tarihi 1957 olarak görünmektedir ancak tarih 1951 yılı olmalıdır.)

⁹² Bu kanunun müzakerelerine izleyici olarak Emniyet Genel Müdürü ve personeli de katılmışlardır. Bkz. “Meclis’te Dünkü Müzakereler”, *Ulus*, 1 Aralık 1951, s. 1, 2.

⁹³ Şevket Mocan, asıl mücadele edilecek olan alanın propaganda unsuru olması sebebiyle, bu unsuru içeren 142. maddenin ceza şartlarının, diğer 141. maddeye göre çok hafif kaldığını belirterek meclise bir önerge sundu. 142. maddenin birinci fıkrasındaki ceza 5 yıldan 10 yıla çıkarılması kabul edildi. Bkz. “Meclis, Komünistlere Dair Kanunu Dün Kabul Etti”, *Cumhuriyet*, 4 Aralık 1951, s. 1, 5.; “Kızılıların İdamı Hakkındaki Kanun Tasarısı Dün Kabul Edildi”, *Kudret*, 4 Aralık 1951, s. 1, 4.; “Ceza Kanununun Tadili Kabul Edildi”, *Milliyet*, 4 Aralık 1951, s. 1, 7.

⁹⁴ *Resmi Gazete*, (7979), 11 Aralık 1951, s. 2385-2386.

⁹⁵ Fikret Sevsen, “Ceza Kanunumuzda 141, 142. Maddeler ve Düşünce Hürriyeti”, *Hareket Dergisi*, (4), Nisan 1966, s. 12.

amaçlanmıştır.⁹⁶ Yani bu kanunun çıkmasından önce 26 Ekim 1951'de başlayan tevkifatların duruşmalarında bu maddeler işletilebilecektir.⁹⁷

CHP döneminde komünizmle mücadele maksatlı ilk olarak 1936 yılında oluşturulan 141. ve 142. maddeler DP'nin 1951 yılındaki güncellemeleri ile yeniden düzenlenmiş ancak bu iki süreç arasında komünizm net bir şekilde yasaklanmamıştır.⁹⁸ DP'nin son düzenlemesine kadar komünistler, "hükümet şeklini değiştirmek", "orduyu isyana teşvik", "halkı isyana teşvik" gibi suçlardan mahkûm edilmişlerdir.⁹⁹ DP'nin TCK'daki yaptığı son düzenlemelerle hem komünistliğe dair suçların tarifi çok daha belirgin sınırlarla ifade edilmiş, hem de bunlara yönelik cezaî yaptırımlar artırılmıştır.¹⁰⁰ Kanunda, komünizme dair daha geniş kavramlar tercih edilerek tutuklama ve yargılamaların daha hızlı ve etkili hale gelmesi amaçlanmıştır. Ayrıca ihbar mekanizmasının maddede yer almasıyla ihbar edenin cezasında indirim olmasının, komünizmle mücadeleye önemli bir etki yapacağı düşünülmüştür.

5. Kanun Öncesi ve Sonrası Yapılan Tutuklamalar

TKP'ye yönelik geçmiş tutuklamalarda, partinin en önde gelenlerinden Zeki Baştımar¹⁰¹ ve Şefik Hüsnü¹⁰² gibi isimler dışarıda kalarak gizli parti faaliyetlerini devam

⁹⁶ Cangül Örnek, "Türk Ceza Kanunu'nun 141 ve 142. Maddelerine İlişkin Tartışmalarda Devlet ve Sınıflar", s. 125. Cumhurbaşkanı Celal Bayar, 1 Kasım 1952'de TBMM'nin dokuzuncu döneminin 3. toplantı yılını açış konuşmasında, komünizmle mücadele amaçlı çıkarılan kanunların faydalı sonuçlarının derhal görülmeye başladığını görmekten duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Bkz. Özel Şahingiray, (Der.), *Celal Bayar'ın Seçim Kampanyalarındaki Söylev ve Demeçleri: 1946-1950-1954*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul1999, s. 429.

⁹⁷ Ancak idamı da kapsayan kanun maddeleri yürürlüğe girmeden çok daha önce tutuklanan komünistler eski kanunlara göre hüküm giyerken, kanundan sonra tutuklananlar daha ağır şartlarda hüküm giymişlerdir. Bu maddelerden idam cezası 1990 yılında müebbet hapse çevrilmiş, 1991'de ise maddeler tamamen yürürlükten kaldırılmıştır. Bkz. Engin Çağdaş Bulut, "İdeolojinin Türk Hukukuna Yansıması: Komünizm Örneği (1923-1960)", s. 75.

⁹⁸ Cemal Reşit Eyüboğlu, "Sosyalizm ve Komünizm", *Yön*, 4(148), 28 Ocak 1966, s. 16.

⁹⁹ Hayrani Ilgar, *Komünizm ve Tenkidi*, İstiklal Matbaası, İzmir1966, s. 13.; "İç Yüzlerini Açıkıyoruz", *Komünizmle Mücadele*, 2(2), 11 Kasım 1967, s. 2.

¹⁰⁰ Dış raporlarda kanunun uygulanması sürecinin tam bir titizlikle yürütüldüğü, aleyhinde tam bir delil bulunmayan kişiler hakkında mahkûmiyet kararları alınmasında dikkatli bir yol izlendiği, sol fikirlerin konuşulmasına imkân verilirken, cadı avını anımsatacak uygulama tartışmalarının ancak dedikodu düzeyinde kaldığı belirtilmiştir. Hükümetin mevcut yetkileri çerçevesinde gücünü kötüye kullanabileceken, şimdye kadar ölçülü bir davranış sergilediği ve yasayı özgürlükleri baltalamak için kullanmadığı kaydedilmiştir. Bkz. TheNationalArchives (TNA). FO 424/291, 1951. Başka bir raporda ise kanunun Hükümet tarafından kötüye kullanılması gibi bir inanış olsa bile, Türkiye'deki komünist faaliyetlerinin tehdidinin büyüklüğü sebebiyle bu riskin alınması gerekliliği ifade edilmiştir. Bkz. DT. 783.34. 22pp. 28.04.1950-16.10.1950. Hükümetin idam cezasını da içeren bu kanunla komünist faaliyetleri etkisiz kılmakta başarılı olduğu kaydedilmiştir. Bkz. TNA. FO 31/101848, 1952.

¹⁰¹ "Yakup Demir" takma adıyla Zeki Baştımar, Moskova'da üniversite eğitimi aldı. 1932 yılında TKP Merkez Komitesi'ne alındı. 1932 ve 1944 yıllarında tutuklandı ancak beraat etti. TSEKP Ankara il sekreteri olarak görev aldı ve 1946 yılında TKP icra komitesi sekreteri oldu. Bundan sonra TKP'ye 1951 yılında yaşanacak tutuklamalara kadar liderlik etti. 1951 Tevkifatı parti kurucusu ve başkanı olarak on yıl ağır hapisle cezalandırıldı. Mahkûmiyetinden sonra, sorgulamalar sırasında polise verdiği ifadeler gerekçe gösterilerek partiden pasifize edildi ve 1961 yılında SSCB'ye oradan da Doğu Almanya'ya geçti. Zeki Baştımar komünistlerin sürekli olarak tartışmalarının odağındaki isimlerden biri olmuştur ve 1973'te de ölmüştür. Bkz. Atilla Akar, *Bir Kuşağın Son Temsilcileri "Eski Tüfek" Sosyalistler*, İletişim Yayınları, İstanbul1989, s. 18.

¹⁰² 1925 yılında TKP'yi tekrar kuran ve öldüğü tarihe kadar illegal partinin genel sekreteri görevini üstlenen Şefik Hüsnü Değmer, Selanik'te doğdu, Paris'te Fen ve Tıp Fakültelerini bitirdi. İstanbul'a döndüğünde birçok defa tutuklandı. 1929 yılı sonrası Almanya'ya, oradan da Paris'e gitti. III. Enternasyonal'in sorumlusu kişisi ve Komintern İcra Komitesi üyesi görevleri oldu. 1939'da Türkiye'ye döndü ve 1946'da TSEKP'yi kurdu. Aynı yıl partinin kapatılmasıyla tutuklandı ve hapisten çıktıktan kısa bir süre sonra 1951 tevkifatı ile tekrar tutuklandı. Dört sene iki ay hapse mahkûm oldu. Sürgüne gönderildiği Manisa'da 1959'da hayatını kaybetti. Bkz. Gökhan Atılğan, *Aydınlık İçinde Dr. Şefik Hüsnü*, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul2020, s. 14-28.

ettirmişlerdir.¹⁰³ Yine 1946 yılında legal parti kurma girişimleri sonrası da Şefik Hüsnü ve Ankara İl Sekreteri Zeki Baştımar sabıkaları olmadığından mahkûmiyete uğramamışlardır. 1947 yılından itibaren TKP, illegal olarak faaliyetlerine devam etmiş ve bu dönem parti, Ankara merkezli olarak İstanbul ve İzmir'de Zeki Baştımar tarafından idare edilmiştir.¹⁰⁴ Zeki Baştımar, 1949 yılı sonlarında İstanbul'a gelerek TKP teşkilatını buradan idare etmeye başlamış ve bu süreçte faaliyetlerini sabıkasız kişilerle sürdürerek polis takibini güçleştirmiştir.¹⁰⁵

DP iktidara geldikten kısa bir süre sonra çıkan Af Kanunu ile cezaevlerinden çıkan TKP'nin önemli isimleri ile birçok komünist, yeraltı teşkilatlarında görev almaya başlamışlardır.¹⁰⁶ Merkez Komite üyeleri 2 Eylül 1951 tarihinde bir araya gelip hareketi toparlamak ve hareketlendirmek için bir toplantı düzenlemişlerdir. Bütün bu temaslar İstanbul Emniyet Müdürlüğü tarafından takip edilmiştir. Süreç içinde TKP içinde bu teşkilatın ortaya çıkmasıyla ilgili endişeler giderek artmış ve çemberin daraldığına dair bir his kadrolara egemen olmaya başlamıştır.¹⁰⁷ Çünkü "Terziler Tevkifatı" olarak bilinen ve 1951 Tevkifatının öncüsü niteliğinde,¹⁰⁸ DP döneminin hemen öncesinde Ankara merkezli yapılan tutuklamalar¹⁰⁹ TKP kadrolarını endişelendirmiştir. Ancak emniyet birimlerinin bu operasyonlarla daha geniş bir

¹⁰³ Aclan Sayılğan, *İnkâr Fırtınası*, Ülke Yayınları, İstanbul1962, s. 80.

¹⁰⁴ Sayılğan, TKP'nin Ankara örgütünün 1946 tevkifatı dışında bırakılması ve Zeki Baştımar'ın kısa bir sorgulamadan sonra serbest kalmasını, emniyet birimlerinin ileriye yönelik bir stratejisi olabileceği ihtimalini değerlendirmiştir. Bkz. Aclan Sayılğan, "Eurocommunism XIII: Türkiye Komünist Partisi". *Yeni Forum*. 6(132), 1 Mart 1985, s. 25. 1947 yılı sonrası örgütlenmelerde, daha sonra emniyet ajanı olacağı anlaşılacak olan Şükrü Dinsel'in, ilk zamanlardan itibaren İzmir İl Yönetim Kurulu'nda yer alması ve İstanbul ile Ankara örgütleriyle temas kurması, güvenlik birimlerinin TKP'nin hareketlerini yakından kontrol altında izlediğini göstermektedir. Bkz. Rasih Nuri İleri, (Der.), *Kırkl Yıllar-2: 1944 TKP Davası*, Tüstav Yayınları, İstanbul2003, s. 18.

¹⁰⁵ Rasih Nuri İleri, (Der.), *Kırkl Yıllar-5, 'İfşa Ediyorum' Türkiye'de Komünizm ve Irkçılık/Kâzım Alöç, Savcı Konuştu Söz Sanığıdır/Mihri Belli*, Tüstav Yayınları, İstanbul2006, s. 164.; Metin Toker, *Solda ve Sağda Vuruşanlar (Türkiye'deki İki Yönlü İhtilâl Ortamının Anatomisi)*, Akis Yayınları, Ankara1971, s. 22-23.; Ömer Özcan, "Cumhuriyet Döneminde Sosyalist ve Marksist Hareketler". *Türk Ocakları Yüzyıllığı*, Türk Yurdu Yayınları, Ankara2000, s. 125.

¹⁰⁶ Rasih Nuri İleri, (Der.), *Kırkl Yıllar-5, 'İfşa Ediyorum' Türkiye'de Komünizm ve Irkçılık/Kâzım Alöç, Savcı Konuştu Söz Sanığıdır/Mihri Belli*, s. 157.; İleri, 1950 seçimleri sonrası çıkarılan af kanunu sonrası komünistlerin kontrollü bir şekilde faaliyetlere başlamasının önünün açılmasının bir plan dahilinde olduğu iddia etmiştir. Çünkü ona göre Mehmet Bozışık'ın 1947'de partiyi Şükrü Dinsel isminde bir emniyet ajanı ile canlandırması, Yusuf Etik gibi diğer ajanların partiye sızarak Ankara ve İstanbul ile irtibat kurması, başından beri emniyetin hareketliliği takip ettiğini göstermektedir. Af Kanunu sonrasında ise önemli isimler tekrar TKP'nin örgütlenmesinde görev alacaklardır. Bkz. Atilla Akar, *Bir Kuşağın Son Temsilcileri "Eski Tüfek" Sosyalistler*, s. 154. Ayrıca bkz. Süleyman Arslan, *TKP'nin Tarihsel Konumu (Mihri Belli'nin Yazılarında ve Emekçi Dergisinden Derleme)*, Emekçi Yayınları, İstanbul1976, s. 33.

¹⁰⁷ "1951 Tevkifatı öncesi psikolojiler son derece bozuk, hiçbir şey yapamaz haldeydik." Bkz. Erden Akbulut, *Anılar: Bilal Şen*, Tüstav Yayınları, İstanbul2008, s. 39. Bu dönemde TKP'nin uyguladığı faaliyet biçimleri sonraki dönemlerde oldukça eleştirilmiştir. Buna göre 1947-51 yıllarında TKP'nin çatı yönetiminin üyelerinin çoğunluğunun hapiste ya da yurt dışında buldukları sırada uygulanan tutum ve faaliyetler, teşkilatlara emniyet ajanlarının sızabilmesini sağlamıştır. Bkz. Süleyman Arslan, *TKP'nin Tarihsel Konumu (Mihri Belli'nin Yazılarında ve Emekçi Dergisinden Derleme)*, s. 33. "1951 Tevkifatı öncesine kadar Marksizm ve genel olarak örgütlenme ilkeleri Türkiye şartlarına yaratıcı bir biçimde uygulanamamış ve polisin çok iyi bildiği klasik hücre örgütlenmelerinde ısrar edilmesi bir hata olmuştur. Polisin çok iyi bildiği klasik hücre örgütlenmelerinde ısrar etmenin yanlış olduğu açıktı." Bkz. Emin Karaca, *Eski Tüfeklerin Sonbaharı*, Puslu Yayıncılık, İstanbul2013, s. 55.

¹⁰⁸ Nihat Sargın, *Cezaevi Anıları: Davalar, Savunmalar*, Tüstav Yayınları, İstanbul2005, s. 133.

¹⁰⁹ "Şehrimizde Bir Komünist Şebekesi Meydana Çıktı", *Milliyet*, 3 Mart 1950, s. 1, 7.; "Ankarada Tevkif Edilen Komünistler", *Cumhuriyet*, 28 Mart 1950, s. 1, 3.; "Bir Komünist Şebekesi Meydana Çıkarıldı", *Cumhuriyet*, 2 Mayıs 1950, s. 1, 3.; "Komünist Şebekinin Yazdığı Beyannameler Ele Geçirildi", *Cumhuriyet*, 3 Mayıs 1950, s. 1, 3.; "Komünist Tahrifatından 6 Kişi Tevkif Edildi", *Yeni İstanbul*, 3 Mayıs 1950, s. 1.; "Komünist Tevkifatı", *Akşam*, 3 Mayıs 1950, s. 1.; "Ankara'da Yakalanan Komünistler", *Zafer*, 4 Mayıs 1950, s. 1, 6.

sonuca ulaşabileceğine dair düşüncesi kısa sürede değişmeye başlamıştır.¹¹⁰ Çünkü yapılan birçok tutuklamaya rağmen tutukluların büyük bir kısmı sorguları sonrası serbest bırakılmışlardır.¹¹¹

6. 1951 Tevkifatı ve Komünizmle Mücadeleye Etkisi

Komünizmle mücadeleyle yönelik ceza kanununda yapılan düzenlemelerle birlikte komünizme dair tutuklamalarda caydırıcı cezalar öngörülmüştür. Ancak kanunun 11 Aralık 1951 tarihinde *Resmî Gazete*'de yürürlüğe girmesinden birkaç ay önce, DP döneminin ve geçmiş dönemlerin en büyük komünist tutuklamalarını içeren ve "1951 Tevkifatı" olarak bilinen 1951-1952 yıllarını kapsayan süreç başlamak durumunda kalmıştır.¹¹²

Tevkifata zemin hazırlayan ve hızlandıran süreç, Haziran 1951'de yurtdışına kaçan Nâzım Hikmet'in Berlin'de düzenlenen Gençlik Festivali'nde Türkiye'den gelen TKP'nin Dış Büro Sekreteri Sevim Tarı'ya; çıkarmayı düşündükleri *Barış Yolu* dergisi için TKP'den malzeme temin edilmesi isteğinde bulunması ile başlamıştır. Bu noktada Fransız Komünist Partisi'nin Türkiye'deki TKP kadroları ile mesafeli olması üzerine, Merkez Komitesi lideri Baştımardan buna dair bir mektup yazılması da kararlaştırılmıştır.¹¹³ Bu mektupla birlikte TKP'nin prensiplerinin anlatıldığı bir broşür de hazırlanmıştır. 26 Ekim 1951 tarihinde bu evrakları almak üzere Baştımardan buluşan Tarı, sonrasında polisler tarafından yolu kesilerek gözaltına alınmıştır.¹¹⁴ Tarı'nın üzerinde Baştımardan aldığı "TKP Teşkilât Prensipleri"¹¹⁵ adlı 12 sayfalık broşürler de bulunmaktadır.

Sevim Tarı'nın, Sansaryan Hanı'nda bulunan İstanbul Birinci Şube'ye götürülmesiyle "1951 Komünist Tevkifatı" başlamıştır.¹¹⁶ Tarı'nın tutuklanmasının hemen ardından TKP

¹¹⁰TKP'nin özellikle Ankara Teşkilâtı belirli bir zaman için kendine özgü bir kamuflaj ve taktikle polisi bir süre atlatabilmiş, dikkati yanlış yönlere çevirmiştir. Parti üyelerinin randevuları genellikle takip saatlerinin dışında ve dikkati çekmeyecek yerlerde olmuş, takip saatlerinde de polis, tanıdığı komünistleri en olmayacak kimselerle görmüş ve bu sebeple yanlış değerlendirmeler yapmıştır. Terziler Tevkifatı diye anılan Ankara tevkifatı da bu yanlış operasyonun sonunda gerçekleşmiştir. Bkz. Emniyet Genel Müdürlüğü, *Türkiye'de Komünist Tekniği*, Emniyet Genel Müdürlüğü Önemli İşler Müdürlüğü Yayınları, (5), Ankara(ty), s. 28.

¹¹¹ DT. 783.00. 751pp. 05.01.1950-28.08.1951.; 1951 Tevkifatının başlamasına sebep olan Sevim Belli, Ankara Tevkifatının neticelerinin uzatıldığını ve Meclis'te görüşülen ceza kanununun çıkmasının beklendiğini iddia etmiştir. Bkz. Özgen Berkol Doğan Bilimkurgu Kütüphanesi, "Sevim Belli-Türkiye Siyasi Tarihi: 1951 Tevkifatı 2/8", <https://www.youtube.com/watch?v=8HQwUCQtMw0&t=515s>, (Dk. 01:27) erişim tarihi: 13.08.2024.

¹¹² Toker bu tevkifatı "balyoz darbesi" olarak tarif etmiştir. Bkz. Metin Toker, *Solda ve Sağda Vuruşanlar (Türkiye'deki İki Yönlü İhtilâl Ortamının Anatomisi)*, s. 23.; İleri ise bu tutuklamaları "büyük kök sökme operasyonu" olarak tanımlamıştır. Bkz. Rasih Nuri İleri, "Abidin Dino Hakkında Bir Kronoloji Denemesi", *Toplumsal Tarih*, 1(1), 1 Ocak 1994, s. 11.

¹¹³ Erden Akbulut, *Anılar: Bilal Şen*, s. 43.

¹¹⁴ Sevim Tarı gözaltına alındığı sırada, emniyet görevlilerinin kendisini tutuklamak konusunda kararsız olduklarını ve merkezi arayarak ne yapmaları gerektiğini sorduklarını söylemiştir. Bunun, hazırlanan ceza kanununun henüz yasalaşmamış olmasından dolayı tevkifatı başlatmamak niyetiyle olduğunu belirtmiştir. Bkz. Özgen Berkol Doğan Bilimkurgu Kütüphanesi, "Sevim Belli-Türkiye Siyasi Tarihi: 1951 Tevkifatı 1/8", <https://www.youtube.com/watch?v=Y3j-Ig8MNh4&t=829s>, (Dk. 12:50), erişim tarihi: 13.08.2024.

¹¹⁵ Dönemin tanıklarından Erden Akbulut bahsi geçen broşüre dair şunları söyler: "*Teşkilat Prensipleri Pravda'dan çevrilmiş. Ve bu yayın bizim tevkifatımız ve mahkûmiyetimizde mükemmel bir delil görevi gördü. Yakalanması halinde başımıza bela olacak bir broşürdü ve hakikaten de öyle oldu. 1951 Tevkifatının bu kadar acımasız olmasının nedenlerinden biri de bu broşürdür.*" Bkz. Erden Akbulut, *Anılar: Bilal Şen*, s. 29.

¹¹⁶ Gökhan Karsan, "Türkiyede Marksist Sol Popülizm-Milliyetçilik", *U.Ü. İktisadi ve İdari Bil. Fak. Dergisi*, 26(2), 2007, s. 40.

Merkez Komiteye bağlı isimler ve üst düzey kadrolar, birbirlerine haber verme olanağı olmadan tutuklanmışlardır.¹¹⁷ Tutuklamalar, soruşturmalar ilerledikçe devam etmiştir.¹¹⁸

Soruşturmaların şekillenmesi TKP Teşkilat Sekreteri olan Zeki Baştımar'ın verdiği uzun ifadeüzerinden olmuştur.¹¹⁹ Baştımar'ın son dönemlerde teşkilata çok sayıda aldığı yeni üyelerden büyük bir bölümünün daha ilk ifadelerden konuşmaya başlamaları, soruşturmanın çözülmesine önemli katkıları olmuştur.¹²⁰ Ancak bu çözülmeye en büyük katkıyı, "esas yemlik"¹²¹ olarak tarif edilen ve o sıralarda kanunlaşacak olan TCK'nın 141. maddesinin 7. fıkrası verecektir. Buna göre son tahkikat aşamasına (mahkeme) gelmeden, ilk soruşturma aşamasında bir suç ya da suçlunun ihbarı durumunda verilecek cezada dörtte biri oranında indirim yapılacaktır.

Tutuklular gruplar halinde veya ayrı ayrı sorgulandıktan sonra Merkez Kumandanlığının Harbiye'de bulunan Ceza ve Tutukevi'ne yerleştirilmişler ve mahkeme sürecine kadar burada bekletilmişlerdir.¹²² 15 Ekim 1953 tarihinde, Harbiye'de hazırlanan duruşma salonunda 168 sanığın mahkemesi başlamıştır.¹²³ Sanıklar arasında tramvay biletçisi, seyyar satıcı, işçi, memur, aktör, doktor, fabrikatör, tüccar, avukat, yedek subay, er, fakültelerde asistan, üniversite öğrencisi, askerî liselerde öğretmen gibi birçok meslek grubundan kişiler vardır.¹²⁴ Yargılananların yaş ortalaması 32,1 olup, ilkokuldan üniversiteye kadar eğitimin her kademesinden mezun olanlar vardır.¹²⁵ Sanıklardan büyük çoğunluğunun daha önce bir mahkûmiyeti bulunmazken, müseccel yani daha önceden mahkûm olmuş olarak yargılanacakların sayısı toplam sanıkların altıda biri kadardır.

Zeki Baştımar savunmasında, Emniyet'te verdiği ifadesini reddetmeyerek, TKP Genel Sekreteri olduğunu ve sorumluluğu kabul ettiğini belirtmiştir. Diğer sanıklar bu işlerle ilgilerinin olmadığını söyleyerek suçlamaları reddetmişlerdir. Bu durumda savcılık, parti içine sızdırılan emniyet görevlilerinin dinlenmesini istemiştir. Bu noktada birçok iddia açıklığa kavuşmuştur çünkü günü gününe tutulan raporlar ve deliller açık bir şekilde ortaya konmuştur. 1936 yılında 4 yıl mahkûm olmuş ve o zamandan beri emniyet için çalışan İzmir'den Yusuf Etik; 1946 yılından beri Zeki Baştımar'ın yakınında olan Ankara'dan Necdet Günçakıl ve yine Ankara'dan Sebahattin Uğurbay gibi isimler mahkeme salonunda Baştımar'dan alınan belgeleri kimlere verdiklerini, bunların birer örneklerini de polis teşkilâtına verdiklerini ayrıntılarıyla anlatmışlardır. Bu durum bütün sanıklar üzerinde çok olumsuz etki yapmıştır.¹²⁶ Daha sonra soruşturma ifadeleri üzerinden nezarethaneler ve polisin tutumu eleştirilmiş, ifadelerin işkence

¹¹⁷ Erden Akbulut, *Anılar: Bilal Şen*. s. 47.; "Komünist Ele Başlıları Dün Tevkif Edildiler", *Milliyet*, 4 Kasım 1951, s. 1, 7.; "Komünist Partisi Meydana Çıkarıldı", *Kudret*, 5 Kasım 1951, s. 1, 4.

¹¹⁸ "Komünist Partisi Tahkikatı", *Cumhuriyet*, 11 Kasım 1951, s. 1.; "Komünist Tahkikatı Genişliyor", *Milliyet*, 16 Kasım 1951, s. 1, 7.; DT. 783.00. 473pp. 06.10.1950-31.12.1950.

¹¹⁹ Süleyman Arslan, *TKP'nin Tarihsel Konumu (Mihri Belli'nin Yazılarında ve Emekçi Dergisinden Derleme)*, s. 147.; Aclan Sayılğan, *Soldaki Çatlaklar (1924-1966)*, Uygur Yayınları, Ankara 1966, s. 43.

¹²⁰ Yalçın Küçük, *İtirafçıların İtirafı*, Haziran Yayınevi, İstanbul 1987, s. 46.

¹²¹ Özgen Berkol Doğan Bilimkurgu Kütüphanesi, "Sevim Belli-Türkiye Siyasi Tarihi: 1951 Tevkifatı 2/8", <https://www.youtube.com/watch?v=8HQwUCQtMw0&t=515s>, (Dk. 02:55) erişim tarihi: 13.08.2024.

¹²² İlhan Darendelioğlu, *Türkiyede Komünist Hareketleri Cilt I*, Toprak Dergisi Yayınları, İstanbul 1961, s. 87.

¹²³ "168 Komünistin Yargılanması İçin Harbiyede Bir Salon Hazırlandı", *Cumhuriyet*, 13 Ekim 1953, s. 6.; "167 Komünist Sanığın Duruşmasına Bu Sabah Başlanıyor", *Milliyet*, 15 Ekim 1953, s. 1, 7.

¹²⁴ "Komünistlikten Sanık 167 Kişinin Duruşması Başladı", *Cumhuriyet*, 16 Ekim 1953, s. 6.

¹²⁵ Ömer Özcan, "Cumhuriyet Döneminde Sosyalist ve Marksist Hareketler", s. 126.

¹²⁶ Erden Akbulut, *Anılar: Bilal Şen*. s. 51.

ile alındığı ileri sürülmüştür. Ancak soruşturma sırasındaki ifadelerin, mahkemede emniyet ajanlarının sunduğu polis takip raporlarıyla uyumlu olduğu görülmüştür. Bunun üzerine bu ajanların da kendileri kadar suçlu olduğu dolayısıyla şahitliklerinin geçersizliği ve polisin de vatandaşı hiç bir zaman takibe yetkisi bulunmadığı ileri sürülmüştür.¹²⁷

1951 Tevkifatı sonrası başlayan duruşmalar ve mahkûmiyet kararları dış basın tarafından da yakından takip edilmiştir.¹²⁸ Dört açık celseden sonra gizlilik kararı alınan duruşmalar 7 Ekim 1954 tarihinde sona ermiştir.¹²⁹ Neticede 184 sanıktan 52'si beraat etmiş, geriye kalan 131 sanık, 5 ila 10, 2 ila 7 yıl ağır hapis cezalarına mahkûm olmuşlardır. Sanıklardan bir kısmının suçları, 11 Aralık 1951 tarihinde yürürlüğe giren Ceza Kanunu öncesinde gerçekleştiği için, bu kanunun hükümleri onlara uygulanmamıştır. Bir kısım ise Askeri Ceza Kanunu'nun 148. maddesinin B fıkrası aracılığıyla TCK 141. maddenin hükümlerine uyularak çeşitli cezalara çarptırılmışlardır. Bu kararlara göre sanıklardan çok azı düzenlenmiş olan yeni ceza kanuna göre yargılanabilmişlerdir. Verilen kararlara göre 3 komünist kurucu ve elebaşı 10 yıl, 1 kişi 9 yıl, 5 kişi 8 yıl, 8 kişi 7 yıl, 7 kişi 6 yıl, 29 kişi 5 yıl, 4 kişi 4 yıl, 3 kişi 3 yıl, 48 kişi 2 yıl, 14 kişi ise 1 yıl ağır hapse mahkûm edilmişlerdir. 10 kişi de birer yıldan aşağı çeşitli hapis cezalarına çarptırılmışlardır. Mahkûmiyetleri 5 yıldan yukarı olanlar ayrıca kamu hizmetinden ömür boyu mahrumiyete ve verilen cezaların üçte birinden az olmamak şartı ile çeşitli illerde gözetimli serbestlik altında bulundurulmaya mahkûm edilmişlerdir. 3 ila 5 sene arasında hapis cezalarına çarptırılanlar ise, ceza sürelerine paralel şekilde, kamu hizmetlerinden yasaklanmasına ve bir oran gözetilmek şartıyla çeşitli illerde gözetimli serbestlik altında tutulmaya hüküm giymişlerdir. Buna göre 131 komünist, cezalarını tamamladıktan sonra yurdun çeşitli illerine ve ilçelerine gönderilerek iletişimleri yasaklanmıştır.¹³⁰

Mahkeme sonunda verilen cezalar sanıklar açısından sürprizler barındırsa da, dışarıdan bakıldığında pek öyle görünmemiştir. İngiliz kayıtlarında mahkeme sonuçlarının çok ilgi uyandırmadığı ve bir heyecan oluşturmadığı belirtilmiştir. Bunun sebebinin sanıkların, bir avuç profesyonel üyenin dışında pek çoğunun devlet kademelerinde görev alan ya da halk

¹²⁷Rasih Nuri İleri (Der.), *Kırklı Yıllar-5, 'İfşa Ediyorum' Türkiye'de Komünizm ve İrkçilik/Kâzım Alöç, Savcı Konuştu Söz Sanığıdır/Mihri Belli*, s. 169. Belli, 1947'den itibaren faaliyetlerinin suç olduğu emniyet birimlerince tespit edilen bir illegal örgüt hakkında kovuşturmaya girişilmesinin ve 1951 yılına kadar beklenilmesinin, suça teşvik niteliği taşıdığı ileri sürülerek savunma yapıldığını belirtmiştir. Bunun yanında Belli, meselenin hukuk yönü dışında, kanun dışı eylem olduğunu bile bile dört yıl beklenilmesi ve ancak 1951 sonunda harekete geçilmesinin iktidar açısından akıllıca bir davranış olduğunu da vurgulamıştır. Bkz. Mihri Belli, *Türkiye Komünist Partisi ve İleri Gençlik Birliği Davaları ile İlgili Yayına Cevap: Savcı Konuştu Söz Sanığıdır*, Başnur Matbaası, Ankara 1967, s.36.

¹²⁸ Özellikle Fransız gazeteleri davaya özel bir ilgi göstermişlerdir. Paris'te çıkan *Le Monde* gazetesinde 11 Kasım 1953 tarihinde H. Torossian imzasıyla yayınlanan bir makalede, 600 polisin katılımıyla Cumhuriyet tarihinin en geniş zabıta hareketi olarak nitelendirilen davada her çeşit toplumsal sınıftan sanık olduğunu, dava dosyasının 6000 daktilo sayfası tuttuğunu ve mahkemenin gizli yürütülmesinde dava savcısının niyetinin sanıkların işkence gördüklerini gizlemek olduğunu yazmıştır. Bkz. CA. 03002342, 1. Diğer bir Fransız gazetesi olan *Humanite*'de çıkan 7 Mayıs 1952 tarihli bir yazıda ise İzmir'de 200 kişinin komünist partisi kurma suçlamasıyla tutuklandığı, bu kişilerin birçoğunun Fransa'da eğitim gördüğü söylenmiş, ayrıca serbest bırakılmaları ve davalarının askeri mahkemede değil sivil mahkemelerde görülmesi için Türk makamlarına mektup yazmaları istenmiştir. Bkz. BCA. 30.01.0.0/102.634.8, 07.05.1952.; "Communist Trial in Turkey", *The Times*, 16 Ekim 1953, s. 6.; "PrisonforTurkishCommunist", *The Times*, 8 Ekim 1954, s. 6.

¹²⁹ "Dün 184 Komünist Hüküm Giydiler", *Cumhuriyet*, 8 Ekim 1954, s. 1, 8.

¹³⁰ Tüm sanıkların gerekçeli mahkûmiyet kararları için bkz. *Esbabı Mucibeli Hüküm: Esas 1953/17, Karar 1954/33, Ankara Garnizon Komutanlığı 2 No'lu Asliye Mahkemesi*, K.K.K. İstanbul Askeri Basımevi, İstanbul 1954.; *Esbabı Mucibeli Hüküm 1951 TKP (Türkiye Komünist Partisi) Tevkifatı*, BDS Yayınları, İstanbul 2000.

kesiminden kimselerden oluşması olduğu belirtilerek bu kişilerin etkilerinin de sınırlı ve önemsiz düzeyde olduğu belirtilmiştir.¹³¹

Sonuç

DP döneminde komünizmle mücadelede o güne kadar yapılmış en büyük tutuklamalar silsilesi 1951 Tevkifatı ile gerçekleşmiş, yine o güne kadarki en geniş mahkûmiyetler de bu tutuklamalar sonrası verilmiştir. DP dönemi boyunca TKP'nin faaliyetleri durma noktasına gelirken, bundan sonraki komünist girişimlerin büyük kısmı sistematik olmayan, teşkilata bağlı olmadan gelişen bireysel ve fikrîsel girişimler olmuştur. Sorgulama ve mahkeme süreçlerindeki bölünme ve fikir ayrılıkları da örgütün dağınık bir yapıya bürünmesine sebep olmuştur. Artık geleneksel komünizme dair faaliyetlerle birlikte bunların ele alınış biçimleri de daha fazla sorgulanır olmuştur. Tevkifatın kendisi, sebepleri ve sonuçları komünist kesimler tarafından sürekli değerlendirilmiş, tartışılmış ve özelleştiriler getirilmiştir.¹³² Komünizmle mücadelede en önemli güç olarak 11 Aralık 1951 tarihinde yürürlüğe giren ceza kanunu ise, 1951 Tevkifatından anlamıyla uygulanamamıştır. Sanıklardan birçoğu, kanunun düzenlenmesinden önceki faaliyetlerden yargılanmaları dolayısıyla bu kanundan muaf olmuşlardır. 1951 Tevkifatı'nın sonunda ortaya çıkan yeni durum, komünist faaliyetlerinin azalmasının ve etkisinin sınırlı olmasının en önemli sebeplerinden biri olurken, diğer bir sebep ise caydırıcı güç olarak bu ceza kanununun etkisi olacaktır.

1951 yılında gerçekleştirilen ve o zamana kadarki en büyük tutuklama ile komünist yapılanmanın çekirdek kadrolarının yanı sıra toplumun birçok kesiminden örgüt mensubu yakalanmıştır. Tutuklamaların uyandırdığı geniş endişe ile birlikte tutukluların aldıkları mahkûmiyetler, komünist faaliyetlerinin uzun dönem zor nefes almasına neden olmuştur. 1954 yılı ile beraber açıklanan mahkeme süreçleri sonunda DP bu süreçten sonra artık komünist faaliyetlerin büyük oranda sona erdiğini söylemiştir. Bunun yanı sıra yürütülen az sayıdaki komünist faaliyetlerin de kontrolleri altında olduğunu belirterek bu mücadelede ciddi bir sonuç aldığını ilan etmiştir. Bu açılarından bakıldığında bu mücadelede sonuç alınmıştır ancak bundan sonraki süreçte yani DP döneminin ikinci yarısından itibaren komünizme dair meseleler tehdit boyutunu askıda bırakan ve daha çok siyaset malzemesi olduğuna inanılan gündemler

¹³¹ TNA. FO 424/294, 1954.

¹³² 1951 Tevkifatının yol açtığı ağır tahribatın geleneksel solu tam anlamıyla kış uykusuna yatırdığı belirtilmiştir. Bkz. Emin Karaca, "Demokrat Parti Döneminde Komünist Hareketin Kuğu Çılgılığı: Vatan Partisi", *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1962.; 1951 tutuklamaları sonrasındaki yıllar yalnız TKP'nin değil, genel olarak solun en dağınık, örgütsüz ve sessiz dönemi olmuştur.. Bkz. Haluk Yurtsever, *Yükseliş ve Düşüş: Türkiye Solu, 1960-1980*, Yordam Kitap, İstanbul2008, s. 39. Bu tevkifatla birlikte bütün normları ile çöktürülen TKP, uzun yıllar sürecek bir eylemsizlik dönemine girmiştir. Bkz. İsmail Yalçın, *Komünist Cephe Eylemleri ve Taktikleri*, Türkiye Fikir Ajansı, Ankara1967, s. 44. Dönemin mahkûmlarından Bilal Şen, dönemin çok etkisini şu şekilde anlatmıştır: "1951 tutuklaması en büyük tevkifat oldu. Hareketimize çok zarar verdi. Bütün deliller polis kayıtlarına alınmış, çok sıkı hazırlanmış bir tevkifattı. Örgüt sanki kabak çiçeği gibi açılmıştı. Mehmet Şeyda'ya kadar ne kadar polis kullanılmışsa hepsi geldi, ifade verdiler. O kadar çok polis kullanılmıştı ki devlet, şaşılacak şey." Bkz. Erden Akbulut, *Anılar: Bilal Şen*, s. 47. Şen, bir de özelleştiri yaparak bu tutuklamaların komünist hareketini yıllarca felce uğratacağını kestiremediği, bu yıkımın nedenlerini sadece geleneksel yöntemleri eleştirmeye yüklemenin yanlış olduğunu ve başarı için önce kendini sorgulamak gereğinin kavranmadığını belirtmiştir. Bkz. Bilal Şen, "1951 Tevkifatı ve Hapishane Anıları", *Toplumsal Tarih*, (36), Aralık 1996, s. 57. 1951 TKP tevkifatı ile birlikte komünizmin sendikal alandaki faaliyetleri de önemli bir kesintiye uğramıştır. Bkz. Aziz Çelik, *Vesayetden Siyasete Türkiye'de Sendikacılık (1946-1967)*, İletişim Yayınları, İstanbul2010, s. 234.

haline gelmiştir. Çünkü iç kamuoyuna ve uluslararası camiaya verilen sonuç alındığına dair mesajla DP iktidarı, komünizmle mücadelede ilan ettiği bu sonuçların etkisini büyütmek istemiş ve böylelikle siyasi anlamda kendini alan açmak isterken, özellikle ABD ile ilişki kurma biçimlerinde de elini güçlendirmek istemiştir. Ancak komünizmle mücadele, sonraki süreçte daha çok bir komünizm korkutmacası ile şekillendirilen bir siyaset enstrümanı olarak algılanmaya başlamıştır. İç siyasette olduğu kadar dış siyasette de etkisini yitirmeye başlayan ve işlevsel bir siyaset malzemesine dönüşen komünizmle mücadeleye dair bu durum, buna yönelik siyasî ve toplumsal desteğin azalmasına, dış politikada desteğin artması beklenirken perde gerisinde komünizmle mücadeleye dair malî desteklerin azalmasına ve komünizmin faaliyetlerinin tekrar toparlanma eğilimine girmesine neden olmuştur.

Netice olarak komünizmle mücadelesini temelde polisiye uygulamalar ile yürütmek durumunda olan Türk idarecileri, DP dönemi ile birlikte var olan hukuksal yapıyı güçlendirmişler ve yaptırımları ağırlaştırmış düzenlemelerle birlikte komünist faaliyetlerin azalmasını ve kalanların da donmasını sağlamışlardır. Süreç içinde komünist yapılardan gelen her türlü talep ve öneriler olumsuz karşılandığı gibi muhalif olarak nitelendirilen her türlü yaklaşım da gerektiğinde komünist çizgi ekseninde değerlendirilerek siyaset dışına itilmiş ve böylelikle iktidar, siyaset etme biçimini güçlü tutabildiğine inanmıştır. Ancak demokratik işleyiş ve mekanizmaların güçlenmesini sağlayacak tüm talep ve siyasi istekler istenildiğinde komünizmin sepetine atılarak görmezden gelinmiştir. Yine de DP'nin geçmiş dönemlerden gelen tecrübeyle birlikte komünizmle mücadelede özellikle hukuk alanında ortaya koyduğu tedbirler ve uygulamalardan elde edilen tecrübeler kendinden sonraki dönemlerde komünizmle mücadelenin devamlılığına katkılar sağlamıştır. Nitekim bundan sonraki yıllar boyunca komünist ideoloji en büyük mücadele alanlarından birini de, DP döneminde yaptırımları artırılmış olan ceza kanunundaki 141. ve 142. maddelerin kaldırılması ve düzenlenmesi ile ilgili olarak verecektir.

Kaynakça

1- Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Arşivi

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

ABD Ulusal Arşivi Dışişleri Bakanlığı Belgeleri¹³³

ABD Merkezi İstihbarat Teşkilatı (CIA) Belgeleri

İngiliz Arşivleri (TheNationalArchives)

¹³³Democracy in Turkey, 1950-1959: Records of theDepartment of StateRelatingtoInternalAffairs: Turkey, 1955-1959.

2-Resmî Süreli Yayınlar

Resmî Gazete

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi

Demokrat Parti Meclis Grubu Müzakere Zabıtları

3- Kitaplar

Akar, Atilla; *Bir Kuşağın Son Temsilcileri "Eski Tüfek" Sosyalistler*, İletişim Yayınları, İstanbul 1989.

Akbulut, Erden; *Anılar: Bilal Şen*, TÜSTAV Yayınları, İstanbul 2008.

Alpat, İnönü; *Popüler Türkiye Solu Sözlüğü, Solun Yüzyıllık Öyküsü*, Mayıs Yayınları, İzmir 2003.

Arslan, Süleyman; *TKP'nin Tarihsel Konumu (Mihri Belli'nin Yazılarından ve Emekçi Dergisinden Derleme)*, Emekçi Yayınları, İstanbul 1976.

Atılğan, Gökhan; *Aydınlık İçinde Dr. Şefik Hüsnü*, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul 2020.

Coşkun, Atilla; *Nâzım'ın Siyasal Yaşamı ve Davaları*. Cem Yayınevi, İstanbul 2002.

Çelenk, Halit; *141 ve 142 Üzerine*, Anka Yayınları, Ankara 1976.

Darendelioglu, İlhan; *Türkiyede Komünist Hareketleri Cilt I*, Toprak Dergisi Yayınları, İstanbul 1961.

Emniyet Genel Müdürlüğü, *Türkiye'de Komünist Tekniği*, Emniyet Genel Müdürlüğü Önemli İşler Müdürlüğü Yayınları, (5), Ankara(ty).

Esbabı Mucibeli Hüküm: Esas 1953/17, Karar 1954/33, Ankara Garnizon Komutanlığı 2 No'lu Asliye Mahkemesi, K.K.K. İstanbul Askeri Basımevi, İstanbul 1954.

Esbab-ı Mucibeli Hüküm 1951 TKP (Türkiye Komünist Partisi) Tevkifatı, BDS Yayınları, İstanbul 2000.

İlgar, Hayrani; *Komünizm ve Tenkidi*, İstiklal Matbaası, İzmir 1966.

İleri, Rasih Nuri; (Der.), *Kırklı Yıllar-2: 1944 TKP Davası*, TÜSTAV Yayınları, İstanbul 2003.

İleri, Rasih Nuri; (Der.), *Kırklı Yıllar-5, 'İfşa Ediyorum' Türkiye'de Komünizm ve Irkçılık/Kâzım Alöç, Savcı Konuştu Söz Sanığıdır/Mihri Belli*, TÜSTAV Yayınları, İstanbul 2006.

Karaca, Emin; *Eski Tüfeklerin Sonbaharı*, Puslu Yayıncılık, İstanbul 2013.

Karaca, Emin; "Demokrat Parti Döneminde Komünist Hareketin Kuğu Çığılığı: Vatan Partisi", *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1962.

Kılçık, Halük; (Yay. Haz.), *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri Cilt 2*, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara 1991.

Küçük, Yalçın; *İtirafçuların İtirafları*, Haziran Yayınevi, İstanbul 1987.

Özcan, Ömer; “Cumhuriyet Döneminde Sosyalist ve Marksist Hareketler”, *Türk Ocakları Yüzyıllığı*, Türk Yurdu Yayınları, Ankara 2000.

Özek, Çetin; *141-142*, Ararat Yayınevi, İstanbul 1968.

Öztürk, Kâzım; *Türk Parlamento Tarihi, TBMM IX. Dönem, 1950-1954, II. Cilt*, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1998.

Safa, Peyami; “141 nci Madde”, *Sosyalizm Marksizm Komünizm*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1979.

Safa, Peyami; “Gene O Madde”, *Sosyalizm Marksizm Komünizm*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1979.

Sargın, Nihat; *Cezaevi Anıları: Davalar, Savunmalar*, Tüstav Yayınları, İstanbul 2005.

Sayılın, Aclan; *İnkâr Fırtınası*. Ülke Yayınları, İstanbul 1962.

Sayılın, Aclan; *Soldaki Çatlaklar (1924-1966)*, Uygur Yayınları, Ankara 1966.

Şahingiray, Özel; (Der), *Celal Bayar'ın Seçim Kampanyalarındaki Söylev ve Demeçleri: 1946-1950-1954*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999.

Temuçin, Şevket; (Yay. Haz.), *Demokrat Parti İkinci Büyük Kongresinde Alınan Tarihi Kararlar*, Ülkü Basımevi, Ankara 1950.

Tevetoğlu, Fethi; *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1967.

Toker, Metin; *Solda ve Sağda Vuruşanlar (Türkiye'deki İki Yönlü İhtilâl Ortamının Anatomisi)*, Akis Yayınları, Ankara 1971.

Tunaya, Tarık Zafer; *Türkiye'de Siyasal Partiler*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1952.

Yalçın, İsmail; *Komünist Cephe Eylemleri ve Taktikleri*, Türkiye Fikir Ajansı, Ankara 1967.

Yurtsever, Haluk; *Yükseliş ve Düşüş: Türkiye Solu, 1960-1980*, Yordam Kitap, İstanbul 2008.

4- Yazarsız Süreli Yayınlar

Akşam

Cumhuriyet

Komünizmle Mücadele

Kudret

Milliyet

The Times

Ulus

Yeni İstanbul

Yeni Sabah

Zafer

5- Yazarlı Süreli Yayınlar

Alacakaptan, Uğur; “Demokratik Anayasa ve Ceza Kanunu'nun 141 ve 142'inci Maddeleri”, *A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, 22-23(1-4), 1965-66, s. 3-20.

Apaydın, B.; “Ceza kanunu Tadilat Projesi Geri Alındıktan Sonra”, *Cumhuriyet*, 16 Kasım 1951, s. 2.

Bulut, Engin Çağdaş; “İdeolojinin Türk Hukukuna Yansıması: Komünizm Örneği (1923-1960)”, *Akademik Bakış*, 14(27), Kış 2020, s. 61-81.

Eyüboğlu, Cemal Reşit; “Sosyalizm ve Komünizm”, *Yön*, 4(148), 28 Ocak 1966, s. 16.

İleri, Rasih Nuri; “Abidin Dino Hakkında Bir Kronoloji Denemesi”, *Toplumsal Tarih*, 1(1), 1 Ocak 1994, s. 11-15.

Karsan, Gökhan; “Türkiyede Marksist Sol Popülizm-Milliyetçilik”, *U.Ü. İktisadi ve İdari Bil. Fak. Dergisi*, 26(2), 2007, s. 39-59.

Örnek, Cangül; “Türk Ceza Kanunu'nun 141 ve 142. Maddelerine İlişkin Tartışmalarda Devlet ve Sınıflar”, *AÜSBF Dergisi*, 69(1), 2014, s. 109-139.

Sayılğan, Aclan; “Eurocommunism XIII: Türkiye Komünist Partisi”, *Yeni Forum*, 6(132), 1 Mart 1985, s. 23-28.

Sevsen, Fikret; “Ceza Kanunumuzda 141, 142. Maddeler ve Düşünce Hürriyeti”, *Hareket Dergisi*, (4), Nisan 1966, s. 11-12.

Şen, Bilal; “1951 Tevkifatı ve Hapishane Anıları”, *Toplumsal Tarih*, (36), Aralık 1996, s. 51-57.

Şengül, Haluk; “Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Çıkaracağı İlk Kanunlardan Hıyanet-i Vataniye Kanunu ve Uygulamaya Konulması”, *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5(TBMM'nin 100. Yılı Özel Sayısı), 2020, s. 152-179.

Tümtürk, İsmet; “Bir Tehlike Var”, *Orkun*, (15), 12 Ocak 1950, s. 3-4.

Tümtürk, İsmet; “Komünizmle Mücadele”, *Orkun*, (2), 13 Ekim 1950, s. 4-6.

6- İnternet Kaynakları

Güneş, İ. “Tahrir-i Sükûn Kanunu”, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/tahrir-i-sukun-kanunu/>, Erişim Tarihi: 13.08.2024.

Özgen Berkol Doğan Bilimkurgu Kütüphanesi, “Sevim Belli-Türkiye Siyasi Tarihi: 1951 Tevkifatı 1/8”, <https://www.youtube.com/watch?v=Y3j-Ig8Mnh4&t=829s>, Erişim Tarihi: 13.08.2024.

Özgen Berkol Doğan Bilimkurgu Kütüphanesi, “Sevim Belli-Türkiye Siyasi Tarihi: 1951 Tevkifatı 2/8”, <https://www.youtube.com/watch?v=8HQwUCQtMWo&t=515s>, Erişim Tarihi: 13.08.2024.